

anatolia

TURİZM ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Bu Sayıda:

Şark Ekspresi'nin Paris'ten İstanbul'a İlk Seferi (4-17 Ekim 1883)
Musa DEMİR - Murat HANILÇE

Futbolda Taraftar Özdeşleşme Düzeyinin Destinasyon İmajı ve Destinasyon Aidiyetine Etkisi
Mesut ÖZDEMİR - Özlem ALTUNÖZ

Karadeniz Turizmi Açısından Uzaktan Algılama ile Sıcaklık Nem İndeksinin
Belirlenmesi
İlknur ZEYDAN - Özgür ZEYDAN

Fenomenolojik Sosyoloji Öncüllerinin Turizm Alan Yazını Üzerinden Değerlendirilmesi
Meryem AKOĞLAN KOZAK - Deniz KALE

Yamaç Paraşütü Yapan Yerli ve Yabancı Turistlerin Destinasyon Memnuniyetleri: Bir AEPA Uygulaması
Özgür DAVRAS

Yağmacı Dergi-Yayıncılar ve Niteliksiz-Şaibeli-Şüpheli Çalışmalar
Özkan TÜTÜNCÜ

Belgelerle Türk Turizm Tarihi / Devlet-i Aliyye (Osmanlı) Pasaportu
Ümit Baki ERDEM

Türk Edebiyatında Seyahat / Gönül Hanım Romanı
Tuğçe Nur KESİN

Başlangıçtan Günümüze Türklerde Seyahat / Selçuklulara Kadar Türklerde Seyahat
İsmail TURAN

Turist Rehberliğine Dünyadan Genel Bir Bakış
Dilara Eylül KOÇ

Cilt: 34 • Sayı: 1 • Bahar 2023 • ISSN: 1300-4220

Yazarların Dikkatine...

Son yıllarda Türkiye’de makale yazımında kuralsızlık ve/veya her makale yazarının/yazarlarının kendi kurallarını uydurması şeklinde bir eğilim ortaya çıkmıştır. Önceleri münferit bazı uygulamalar olarak gözlenen bu durum, giderek yaygınlaşmaktadır.

Akademik yükseltmelerde ulusal ve uluslararası hakem-denetimli dergilerde yayımlanan makalelere yüklenen önemin bir sonucu ortaya çıkan bu eğilime **daha çok akademik kariyer basamaklarını hızla çıkmak isteyenlerin çalışmalarında rastlanmaktadır. Sıklıkla tez danışmanlığı müessesinin çok iyi çalışmamasının sonuçlarından biri olarak ortaya çıkan bu eğilim, ne yazık ki, ülkemizde akademik yaşamda bir kuralsızlığın daha yaygınlaşmasına yol açmaktadır.** Söz konusu gelişimi dört başlık altında özetleyebiliriz:

1. Son yıllarda turizm alanında hazırlanan makalelerde yabancı sözcük ve kavramların ilgili dildeki orijinali ile yazma keyfiyeti yaygınlaşmaktadır.
2. Temel konularda bile Türkçe dil, yazım ve anlatım kurallarının hiçe sayıldığına tanık olunmaktadır.
3. Turizm ve dolayısıyla sosyal bilimler alanında hazırlanan kayda değer sayıdaki makalede Türkçe karşılıkları olmasına karşılık yabancı sözcük ve kavramların gereksiz ve özensiz bir şekilde kullanılmakta olduğu görülmektedir.
4. SPSS, Lisrel, AMOS, vb. istatistik paket programları yoluyla yürütülen hesaplamalarda, kullanılan test isimlerinin Türkçeleştirilmeden (hatta çoğunlukla gözlemlendiği üzere SPSS, Lisrel programları ile hesaplanan test değerleri ve analiz sonuçlarının sayfalardan olduğu gibi kopya edilerek!) makale metinlerinde yer almasında gözle görülür bir artışın olduğu gözlenmektedir.

Ülkemizdeki akademisyenlerden uluslararası dergilere makale önerirken gösterdikleri özeni ve hassasiyeti, ulusal dergilere gönderirken de göstermelerini istemek kadar doğal bir beklenti olamaz!.. **Daha açık bir deyimle, dili İngilizce olan nitelikli bir uluslararası dergiye Türkçe kavram ve test adları yazılarak ve pek çok İngilizce dil ve anlatım hatalarını içeren makaleler nasıl ki önerilemiyorsa, aynı titizliğin ulusal dergilere makale önerirken de gösterilmemesini anlamakta güçlük çekiyoruz!..** Bu konularda ülkemizdeki akademik/bilimsel dergilerinin editörlerine önemli sorumluluklar düşmektedir.

Türkçe’nin bilimsel sözcük ve kavram zenginliğinin geliştirilmesine ve daha da önemlisi Türkçe’nin korunmasına katkıda bulunmak üzere, bundan böyle *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*’ne önerilen makaleler yukarıda dört maddede özetlenen konular bağlamında incelenecek; bu konularda gerekli özeni göstermeyen makaleler yazarlarına düzeltilmek üzere iade edilecektir. İlgili düzeltmeleri yapmamakta ısrar eden makaleler değerlendirme sürecine alınmayacaktır.

Saygıyla duyurulur..

Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi
Editörlüğü

Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi

EDİTÖRLER

Nazmi KOZAK
(Sorumlu Yazı İşleri Müdürü)
Anatolia Turizm Akademisi
P. K. 109, Yenişehir, Çankaya
Ankara
E-posta: nazmi.kozak@gmail.com

Çağrı Hale ÖZEL
Anadolu Üniversitesi
Turizm Fakültesi
Yunus Emre Kampusu, 26470 Eskişehir
Tel: (0222)-335 05 80/2124
Faks: (0222) 335 66 51
E-posta: chkayar@anadolu.edu.tr

ALAN EDİTÖRLERİ

Serhat Adem SOP
Mehmet Akif Üniversitesi
E-posta: serhatademsop@gmail.com

Hanım Kader ŞANLIOZ-ÖZGEN
Özyeğin Üniversitesi
E-posta: hksanlioz@gmail.com

Arzu TOKER
Anadolu Üniversitesi
E-posta: hksanlioz@gmail.com

Ceren AYDIN
E-posta: cerendiktas@gmail.com

EDİTÖR DANIŞMA KURULU

Bülent AĞAOĞLU, *Bibliyograf*
Faruk ANDAÇ, *Çağ Üniversitesi*
Füsun BAYKAL, *Ege Üniversitesi*
Ümmuhan GÖKOVALI, *Emekli Öğretim Üyesi*
Suat KARAKÜÇÜK, *Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi*
Meryem AKOĞLAN KOZAK, *Anadolu Üniversitesi*
Meral KORZAY, *Emekli Öğretim Üyesi*
Fehmi KÖFTEOĞLU, *turizm gazetesi.com*

Mehmet ÖZDEMİR, *Emekli Öğretim Üyesi*
Sevil F. SÖNMEZ, *University of Central Florida*
Muammer TUNA, *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi*
Özkan TÛTÛNCÛ, *Dokuz Eylül Üniversitesi*
Öcal USTA, *İstanbul Kent Üniversitesi*
Muzaffer S. UYSAL, *University of Massachusetts Amherst*
M. Mithat ÜNER, *Atılım Üniversitesi*
Şükrü YARCAN, *Niğantaşı Üniversitesi*

BÖLÜM EDİTÖRLERİ

Gastronomi İncelemeleri
Özge SAMANCI, *Özyeğin Üniversitesi*
E-posta: ozge.samanci@ozyegin.edu.tr

Seçme Çeviri Makaleler
Gürel ÇETİN, *İstanbul Üniversitesi*
E-posta: gurelc@istanbul.edu.tr

Turizm Tarihi İncelemeleri
Murat HANILÇE, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi*
E-posta: murat.hanilce@gop.edu.tr

Rekreasyon İncelemeleri
Özkan TÛTÛNCÛ, *Dokuz Eylül Üniversitesi*
E-posta: ozkan.tutuncu@deu.edu.tr

Turist Rehberliği İncelemeleri
Canan TANRISEVER, *Kastamonu Üniversitesi*
E-posta: ctanrisever@kastamonu.edu.tr

Etkinlik Notları
Çağdaş AYDIN, *Kastamonu Üniversitesi*
E-posta: aydincagdas@gmail.com

SANAL YAYIM EDİTÖRÜ

Çağdaş AYDIN, *Kastamonu Üniversitesi*
E-posta: aydincagdas@gmail.com

YAZIŞMA ADRESİ

Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, P. K. 109 - 06444, Yenişehir, ANKARA
Tel: 0312 - 434 09 49 ● Faks: 0312 - 434 31 42
<http://www.anatoliajournal.com/atad> ● <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atad>

YAYIN POLİTİKASI

Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi'nde 1990 yılından bu yana, turizm, turizm işletmeciliği, gastronomi, rekreasyon ile turizmin diğey uygulama alanlarına yönelik araştırma ve incelemeleri içeren çalışmalar kabul edilmektedir. Dergiye ulaşan makaleler, 1997 yılından itibaren yayın kurulu listesinde yer alanların hakemliğinde değerlendirildikten sonra, uygun bulunmaları durumunda yayımlanmaktadır. Her makale en az iki üyenin değerlendirilmesine sunulmaktadır; gerekli görüldüğünde İstatistik Editörü ve Yazım ve Dilbilgisi Editörünün incelemesine de başvurulabilmektedir. Dergiye gönderilecek makalelerin hazırlanması aşamasında "Yayın ve Yazım Kuralları"na özellikle uyulması yazarlardan beklenmektedir.

Tarımlanan Dizin ve Veri Tabanları

Agricultural Economics Database, CAB Abstracts, Global Health Databases, CABI Full Text, EBSCO - SPORTDiscus, EBSCO-Hospitality&Tourism Complety, EBSCOhost, Leisure Recreation and Tourism Abstracts, LeisureTourism, Rural Development Abstracts, Tr Dizin, TUBİTAK-ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı, World Agricultural Economics and Rural Sociology Abstracts.

<http://www.anatoliajournal.com/atad>

Editör Kurulu Üyeleri

Mustafa AKAL
Sakarya Üniversitesi
İşletme Fakültesi

Atila AKBABA
Kâtip Çelebi Üniversitesi
Turizm Fakültesi

Mehmet AKBIYIK
Harran Üniversitesi
Turizm ve Otel İşletmeciliği Yüksek Okulu

Yılmaz AKGÜNDÜZ
Dokuz Eylül Üniversitesi
Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu

Gönül AKIN
Beykent Üniversitesi
Meslek Yüksekokulu

Gülşah AKKUŞ
Kâtip Çelebi Üniversitesi
Turizm Fakültesi

Emre Ozan AKSÖZ
Anadolu Üniversitesi
Turizm Fakültesi

Eylin AKTAŞ
Pamukkale Üniversitesi
İletişim Fakültesi

Tahir ALBAYRAK
Akdeniz Üniversitesi
Turizm Fakültesi

Işıl ALTUN
Kocaeli Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi

Özlem ALTUNÖZ
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Turizm Fakültesi

Alper ASLAN
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Turizm Fakültesi

Zeynep ASLAN
Adnan Menderes Üniversitesi
Turizm Fakültesi

Zerrin AŞAN GREENACRE
Anadolu Üniversitesi
Fen Fakültesi

Levent ATALI
Kocaeli Üniversitesi
Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu

Gökhan AYAZLAR
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Turizm Fakültesi

Aydoğın AYDOĞDU
Kastamonu Üniversitesi
Turizm Fakültesi

Aslıhan AYKAÇ YANARDAĞ
Ege Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Ahmet Serdar AYTAÇ
Harran Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi

Ömer AYTAÇ
Fırat Üniversitesi
İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi

Oya AYTEMİZ SEYMEN
Balıkesir Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Füsun BAYKAL
Ege Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

Çetin BEKTAŞ
Erzincan Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Kemal BİRDİR
Mersin Üniversitesi
Turizm Fakültesi

Kurtuluş BOZKURT
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Söke İşletme Fakültesi

Meltem CABER
Akdeniz Üniversitesi
Turizm Fakültesi

Onur ÇAKIR
Kırklareli Üniversitesi
Turizm Fakültesi

Tolga Fahri ÇAKMAK
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
Turizm Fakültesi

Gürel ÇETİN
İstanbul Üniversitesi
İktisat Fakültesi

Beykan ÇİZEL
Akdeniz Üniversitesi
Turizm Fakültesi

Ülker ÇOLAKOĞLU
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Turizm Fakültesi

Ömer ÇOBAN
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Turizm Fakültesi

Murat ÇUHADAR
Süleyman Demirel Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Özgür DAVRAS
Süleyman Demirel Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Başak DENİZCİ GUILLET
Hong Kong Politeknik Üniversitesi
Turizm ve Otel İşletmeciliği Okulu

Sebahattin Emre DİLEK
Batman Üniversitesi
Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu

Evinç DOĞAN
Boğaziçi Üniversitesi
Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu

İsmet DOĞAN
Afyon Kocatepe Üniversitesi
Tıp Fakültesi Biyoistatistik Anabilim Dalı

Ece DOĞANTAN
Anadolu Üniversitesi
Açıköğretim Fakültesi

Aslı Cansın DOKER
Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Maria DOLORES ALVAREZ
Boğaziçi Üniversitesi
Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu

Dilek DÖNMEZ POLAT
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Gelibolu Piri Reis Meslek Yüksekokulu

Rüya EHTİYAR
Akdeniz Üniversitesi
Turizm Fakültesi

Oktay EMİR
Anadolu Üniversitesi
Açıköğretim Fakültesi

Mehmet Han ERGÜVEN
Kırklareli Üniversitesi
Turizm Fakültesi

Ezgi ERKMEN
Boğaziçi Üniversitesi
Uygulamalı Bilimler Fakültesi

Hilal ERKUŞ
Akdeniz Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Mehmet ERTAŞ
Pamukkale Üniversitesi
Turizm Fakültesi

Savaş EVREN
Gümüşhane Üniversitesi
Turizm Fakültesi

Hatice GÜÇLÜ NERGİZ
Kocaeli Üniversitesi
Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu

Esra GÜL YILMAZ
Afyon Kocatepe Üniversitesi
Turizm Fakültesi

Fatih GÜNAY
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu

Ebru GÜNEREN ÖZDEMİR
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Turizm Fakültesi

Saniye Gül GÜNEŞ
Selçuk Üniversitesi
Turizm Fakültesi

Ebru GÜNLÜ KÜÇÜKALTAN
Dokuz Eylül Üniversitesi
İşletme Fakültesi

Editör Kurulu Üyeleri

F. Özlem GÜZEL Akdeniz Üniversitesi Turizm Fakültesi	Osman Nuri ÖZDOĞAN Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Turizm Fakültesi	Nevin TEKGÜL ŞANLIER Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi
Murat HANILÇE Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi	Aslı Emine ÖZEN DE HAAS Dokuz Eylül Üniversitesi Turizm Fakültesi	Mustafa TEPECİ Celal Bayar Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu
Cem IŞIK Anadolu Üniversitesi Turizm Fakültesi	Gökçe Özdemir Umutlu Yaşar Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu	Arzu TOKER Anadolu Üniversitesi Turizm Fakültesi
Kemal KANTARCI Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi İşletme Fakültesi	Emir ÖZEREN Dokuz Eylül Üniversitesi Turizm Fakültesi	Fatma Nur TUĞAL Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi İşletme Fakültesi
Erdinç KARADENİZ Mersin Üniversitesi Turizm Fakültesi	Öznur ÖZKAN TEKTAŞ Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	Muammer TUNA Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Kenan KARAGÜL Pamukkale Üniversitesi Honaz Meslek Yüksekokulu	Asım SALDAMLİ Bolu İzzet Baysal Üniversitesi Turizm Fakültesi	Zeynep TUNA ULTAV Yaşar Üniversitesi Mimarlık Fakültesi
Gülnur KARAKAŞ TANDOĞAN Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Turizm Fakültesi	Özge SAMANCI Yeditepe Üniversitesi Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü	Hasan TUTAR Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İletişim Fakültesi
Suat KARAKÜÇÜK Gazi Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi,	Gökçeçiçek SAVAŞIR Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi	Oğuz TÜRKAY Sakarya Üniversitesi İşletme Fakültesi
Osman M. KARATEPE Doğu Akdeniz Üniversitesi Turizm Fakültesi	Mehmet SOMUNCU Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi	Gözde TÜRK TARHAN South Florida Üniversitesi
Salih KATIRCIOĞLU Doğu Akdeniz Üniversitesi Bankacılık ve Finans Bölümü	Serhat Adem SOP Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu	Özkan TÜTÜNCÜ Dokuz Eylül Üniversitesi Spor Bilimleri ve Teknoloji Yüksekokulu
Sonay KAYGALAK-ÇELEBİ Batman Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu	Şükran ŞAHİN Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi	Ahmet UŞAKLI Boğaziçi Üniversitesi Turizm İşletmeciliği Bölümü
Mustafa KIRCA Ordu Üniversitesi Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	Yusuf ŞAHİN Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler	Mehmet İsmail YAĞCI Mersin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Burçin KIRLAR CAN Pamukkale Üniversitesi Turizm Fakültesi	Hanım Kader ŞANLIÖZ ÖZGEN Özyeğin Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu	Kemal YAKUT Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Erdoğan KOÇ Balıkesir Üniversitesi Bandırma İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	Leyla ŞENTÜRK ÖZER Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	Akansel YALÇINKAYA İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
Göknül Nur KOÇAK Mersin Üniversitesi Turizm Fakültesi	Bahar TANER Mersin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	Gökhan YILMAZ Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Turizm Fakültesi
Mehmet Ali KÖSEOĞLU Hong Kong Politeknik Üniversitesi Otel ve Turizm İşletmeciliği Yüksekokulu	Abdullah TANRISEVDİ Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Turizm Fakültesi	Uysal YENİPİNAR Mersin Üniversitesi Turizm Fakültesi
O. Aşar KURGUN Dokuz Eylül Üniversitesi Reha Midilli Foça Turizm Fakültesi	Canan TANRISEVER Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesi	Murat YEŞİLTAŞ Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu
Deniz KÜÇÜKUSTA Hong Kong Politeknik Üniversitesi Turizm ve Otel İşletmeciliği Okulu	Ebru TARCAN İÇİGEN Akdeniz Üniversitesi Turizm Fakültesi	Cem YEŞİLYURT Adıyaman Üniversitesi Turizm Fakültesi
Mine OYMAN Anadolu Üniversitesi İşletme Fakültesi		Ebru ZENCİR ÇİFTÇİ Anadolu Üniversitesi Turizm Fakültesi

İÇİNDEKİLER**HAKEM DENETİMLİ MAKALELER**

- 7** Açık Alan Rekreasyon Faaliyetleriyle İlgili Zoonoz Riski Algısı
Fidel TOKER - Nur BARAN AKSAKAL
- 21** Covid-19 Salgınının Bölgesel Borsa Turizm Endekslerine Etkilerinin Araştırılması
Tolga TÜMER - Dilaver TENGİLİMOĞLU
- 34** Şark Ekspresi'nin Paris'ten İstanbul'a İlk Seferi (4-17 Ekim 1883)
Musa DEMİR - Murat HANİLÇE
- 47** Futbolda Taraftar Özdeşleşme Düzeyinin Destinasyon İmajı ve Destinasyon Aidiyetine Etkisi
Mesut ÖZDEMİR - Özlem ALTUNÖZ
- 60** Karadeniz Turizmi Açısından Uzaktan Algılama ile Sıcaklık Nem İndeksinin Belirlenmesi
İlknur ZEYDAN - Özgür ZEYDAN
- 71** Fenomenolojik Sosyoloji Öncüllerinin Turizm Alan Yazını Üzerinden Değerlendirilmesi
Meryem AKOĞLAN KOZAK - Deniz KALE
- 83** Yamaç Paraşütü Yapan Yerli ve Yabancı Turistlerin Destinasyon Memnuniyetleri: Bir AEPA Uygulaması
Özgür DAVRAS

REKREASYON İNCELEMELERİ

Özkan TÛTÛNCÛ, Editör

- 96** Yağmacı Dergi-Yayıncılar ve Niteliksiz-Şaibeli-Şüpheli Çalışmalar
Özkan TÛTÛNCÛ

TURİZM TARİHİ İNCELEMELERİ

Murat HANİLÇE, Editör

- 112** Belgelerle Türk Turizm Tarihi / Devlet-i Aliyye (Osmanlı) Pasaportu
Ümit Baki ERDEM
- 116** Türk Edebiyatında Seyahat / Gönül Hanım Romanı
Tuğçe Nur KESİN

İÇİNDEKİLER

TURİZM TARİHİ İNCELEMELERİ (Devamı)

Murat HANİLÇE, Editör

125 Başlangıçtan Günümüze Türklerde Seyahat / Selçuklulara Kadar Türklerde Seyahat

İsmail TURAN

TURİST REHBERLİĞİ İNCELEMELERİ

Canan TANRISEVER, Editör

128 Turist Rehberliğine Dünyadan Genel Bir Bakış

Dilara Eylül KOÇ

KİTAP TANITIMI

Nazmi KOZAK, Editör

141 Ortadoğu Mutfak Kültürleri (*Culinary Cultures of the Middle East*)

(Editörler: Sami ZUBIDA – Richard TAPPER)

Nazmi KOZAK

ETKİNLİK NOTLARI

Çağdaş AYDIN, Editör

144 EuroCHRİE 2022 Konferansı'nın Ardından

H. Kader ŞANLIÖZ-ÖZGEN

146 ANATOLIA: TURİZM ARAŞTIRMALARI DERGİSİ MAKALE HAZIRLAMA VE YAYIM BİLGİLERİ

Açık Alan Rekreasyon Faaliyetleriyle İlgili Zoonoz Riski Algısı

Risk Perception of Zoonoses for Outdoor Recreational Activities

Fidel TOKER**, Nur BARAN AKSAKAL***

** (Sorumlu Yazar) Dr., Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı, Uluslararası İlişkiler Dairesi Başkanlığı, Üniversiteler Mah. 1600. Cad. No:10, 06800 Çankaya/Ankara.

E-posta: fidelcann@gmail.com

ORCID: 0000-0002-1261-8946

*** Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Halk Sağlığı Anabilim Dalı, Mebuseverler, Döğol Cd. No:37, 06570 Çankaya/Ankara.

E-posta: naksakal@gazi.edu.tr

ORCID: 0000-0002-8624-3307

MAKALE BİLGİLERİ

Makale işlem bilgileri:

Gönderilme tarihi: 2 Ocak 2022

Birinci düzeltme: 7 Nisan 2022

İkinci düzeltme: 3 Haziran 2022

Üçüncü düzeltme: 7 Temmuz 2022

Kabul: 18 Temmuz 2022

Anahtar sözcükler: Zoonoz, Zoonotik hastalık, Halk sağlığı, Açık alan rekreasyonu, Risk algısı.

ARTICLE INFO

Article history:

Submitted: 2 January 2022

Resubmitted: 7 April 2022

Resubmitted: 3 June 2022

Resubmitted: 7 July 2022

Accepted: 18 July 2022

Key words: Zoonosis, Zoonotic disease, Public health, Outdoor recreation, Risk perception.

ÖZ

Zoonoz olarak bilinen ve hayvanlardan insanlara doğrudan temas yoluyla veya gıda, su ve çevre ile bulaşabilen hastalık, Birleşmiş Milletler Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) verilerine göre yılda 2,5 milyar insana bulaşmakta, bunlardan 2,7 milyon kişinin ölümüne neden olmaktadır. Son zoonoz salgını olarak COVID-19, ilk vakanın ardından insandan insana bulaşarak iki yıl içinde 280 milyona yakın kişiyi etkilemiş, 5,5 milyon dolayında ölüme yol açmıştır. Zoonozlar bilhassa açık rekreasyon alanlarında, sağlığını korumak amacıyla gönüllü boş zaman etkinliklerine katılan bireyler için risk oluşturabilmektedir. Bu çalışma, bireylerin hayvanlardan geçen hastalıklar olan zoonozlar konusundaki bilgi düzeyini ve zoonoz riski algısının açık alan rekreasyon faaliyetleri katılımıyla ilişkisini ölçmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Ankara'nın Gölbaşı ilçesinde yer alan ve zoonoz riskinin yüksek olabileceği sulak araziler olan Mogan ve Eymir Gölü'ne yakın Aile Sağlığı Merkezlerine (ASM) başvuran 474 yetişkin bireyle yüz yüze görüşülerek anket sorularını yanıtlamaları sağlanmıştır. Sonuçlar zoonozun risk olarak algılanmadığını ve farkında olursa bile rekreasyona katılımda çekince yaratmadığını ortaya koymaktadır.

ABSTRACT

According to the United Nations World Health Organization data, as an animal-borne disease which occurs through direct contact between animals and humans or through the usage of food, water and environment, Zoonoses infects 2,5 billion individuals annually leading to the death of 2,7 million individuals. As the last pandemic originated from zoonoses, COVID-19 has caused the infection of 280 million of individuals from the first transmission of the disease to humans and death of 5,5 millions of individuals. Zoonoses can pose a risk particularly for individuals who participate in outdoor recreational activities, for health purposes. This study was carried out to measure the knowledge level of individuals about zoonosis, and the effect of the zoonosis risk perception on the participation to outdoor recreation. A survey was carried out by interviewing 474 adults in person who applied to the Family Health Centers near Mogan and Eymir Lake in the Gölbaşı district of Ankara, which are among the wetlands with high risk potential. Study findings report zoonosis is not perceived as a risk and does not create any reservations in participation in outdoor recreational activities despite the awareness of individuals.

* Bu makale, 13-16 Ekim tarihleri arasında Selçuk Üniversitesi'nde düzenlenen 14. Ulusal Veteriner Mikrobiyoloji Kongresi'nde bildiri olarak sunulan ve bildiri kitabında yayınlanan "Kentsel Açık Alan Rekreasyonunda "Zoonoz Riski" başlıklı bildirinin geliştirilmiş halidir.

Makalenin kaynak gösterme şekli:

Toker, F. ve Baran Aksakal, F. N. (2023). Açık Alan Rekreasyon Faaliyetleriyle İlgili Zoonoz Riski Algısı, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 34 (1): 7-20.

GİRİŞ

İnsanlar zaruri çalışma saatleri dışındaki serbest zamanlarında fiziksel ve ruhsal olarak kendilerini rahatlatmak için etkinliklere yönelir (Kraus 1985). Zihnen bir yeniden yaratım olarak algılanan bu rekreasyon zamanları insanı bedenlen dinlendirir, enerjik kılar, yeniler, dengede ve zinde

tutar. Rekreasyon etkinliklerinin insan sağlığı üzerindeki bu olumlu etkilerinin yanı sıra çevresel risk oluşturacak ve toplum sağlığına zarar verebilecek durumlar yaratması da mümkündür (Vlès 2021). Bunların başında, rekreasyon alanlarındaki mekanik sorunlardan kaynaklanan güvenlik zafiyetleri ile kaza riskleri gelmektedir. Ayrıca ortak yaşam alanlarındaki diğer canlılar göz önünde bulundurulduğunda, bu canlıların taşıdıkları bulaşıcı hastalıklar, olası temas ya da saldırı durumunda yol açtıkları tedirginlik ve yaralanma halleri de diğer olumsuzluklardır (Scott vd. 2010). Bu tür olumsuzluklara açık rekreasyon alanlarında maruz kalma ihtimali diğer alanlardan yüksektir.

COVID-19 salgınının DSÖ tarafından 11 Şubat 2020 tarihinde son küresel zoonoz salgını olarak tanımlanmasından altı ay önce yapılan bu araştırmada, DSÖ'nün tanımıyla "insanlara bulaşabilen omurgalı hayvan hastalığı" (World Health Organization 1992) olan zoonozların açık alan rekreasyon faaliyetlerinde tehdit olarak algılanma durumu incelenmektedir. Zoonoz kaynağı olarak değerlendirilen yeşil alanlar ve sulak araziler, insanların ruhsal ve bedensel sağlıklarını koruma amacıyla gitmeyi tercih ettikleri; doğa yürüyüşü, piknik, bisiklet turu, kuş gözlemciliği gibi rekreasyon etkinliklerini gerçekleştirdikleri yerlerdir. Bu bağlamda araştırmanın temel hipotezi, bireylerin hayvanlardan bulaşan hastalıklar konusunda bilgi düzeyi arttıkça, bu tür açık rekreasyon alanlarının kullanımına çekince ile yaklaşacaklarıdır.

Sağlık bilimleri alanında zoonozlar konusunda yapılan çalışmalarda hastalık etkeni, hastalık taşıyan hayvan türleri, bulaş ve korunma yollarının incelendiği dikkat çekmektedir (Selek ve Baylan 2013, Vitoux 2014). Ayrıca bu araştırmalar, yaygın görülen zoonozlar özelinde farklı meslek gruplarının bilgi, tutum ve davranışlarını belirleme odaklıdır (Bulut vd. 2009; Canini 2010; Kayabaşı 2018). Genel bilgi düzeyinin sosyal tercihler ya da hassasiyetlerle ilişkilendirildiği bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Önceki araştırmalar veterinerlik ve tıp alanlarında yapılmış; sosyal bilimler alanında ise, göç ve turizm yoluyla yayılma durumu olarak ifade edilen seyahat iliş-

kili (Mavroidi 2008) ya da belli bölgelere özgü zoonozlara odaklı çalışmalar gerçekleştirilmiştir (Mikaelian vd. 1997; Duarte vd. 2020). Bu nedenlerle halkın genel zoonoz bilgi düzeyini ve çekince durumunu sorgulayan bir araştırmanın gerekliliği ortaya çıkmıştır.

COVID-19 salgınından önce gerçekleştirilen bu araştırmada bireylerin açık alan rekreasyon etkinlikleriyle ilgili zoonoz riski algısı halk sağlığı bakış açısıyla analiz edilmiştir. Araştırma sürecinde öncelikle zoonoz kavramı açıklanmış; turizm, halk sağlığı, çevre sağlığı ve veterinerlik alanyazınındaki çalışmalar incelenmiştir. Saha araştırmasında ise 1-30 Haziran 2019 tarihleri arasında ASM'lere başvuran bireylerle yüz yüze görüşmeler yapılarak, zoonoz riskine ilişkin bilgi düzeyi ve zoonoz riski algısının açık rekreasyon faaliyetlerinin tercih edilmesiyle ilişkisinin incelenmesine yönelik anket yöntemiyle veri toplanmış ve analiz edilmiştir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde rekreasyon ve sağlık ilişkisi ele alınmış, rekreasyonun sağlık güvenliği açısından barındırabileceği olumsuz yönler irdelenmiş ve hastalık yapıcı mikroorganizmaların hayvanlardan insanlara taşınması anlamına gelen zoonoz terimi açıklanmıştır.

Rekreasyonda Sağlık Güvenliği ve Zoonoz

Boş zaman etkinlikleri, ruhsal ve fiziksel açıdan bireyi korur, enerjisini yeniler ve dengeler (Arda-han ve Yerlisu Lapa 2011). Hareket ve fiziksel aktivite ile pek çok hastalık arasında yakın ilişki olduğunu ortaya koyan çalışmalar mevcuttur. Tütüncü ve Aydın (2014) rekreasyonun yeşil ve açık alanlarda gerçekleştirildiğinde insan sağlığı üzerindeki esas olumlu etkiyi yarattığını savunur. İnsanların yaşam tarzı alışkanlıklarının hareketten yoksun hale gelmesinin sağlık durumlarına etkisini, Blair ve Connelly (1996) tam bir felaket olarak tanımlar. Lahey vd. (1993), Taylor (2000) ve Blaes (2000) araştırmalarında kaygı bozukluğu, kemik yoğunluğunda azalma, kimi kanserler, kalp ve dolaşım sistemi hastalıkları, şişmanlık gibi hastalıkların özellikle çocukluk ve ergenlik döneminde pasif bir yaşam sürmekten kaynaklan-

dığını ortaya koymuşlardır. Bu araştırmalar bağlamında “rekreasyon”, bedensel direncin yanı sıra verdiği zihinsel dinçlik sayesinde gönüllülük esasıyla çalışan, bireyin kendi kendini korumak amacıyla yöneldiği bir tür sağlık hizmeti sayılabilir. Bazı bireyler kapalı alanlarda, bazıları açık alanlarda katıldığı etkinliklerle bu hizmeti almayı seçer. Alan ve etkinlik seçimleri, çeşitli riskleri de beraberinde getirir.

DSÖ'nün potansiyel bir olumsuzluk ya da tehdit olarak tanımladığı risk kavramı, rekreasyonda sağlık güvenliği açısından güvenlik riskleri ve çevresel riskler olarak iki boyutta ele alınabilir. Rekreasyonel etkinlikler sırasında kişilerin maruz kaldığı yaralanma, sakatlık, hastalık hali gibi fiziksel sorunlar güvenlik risklerini; hava/su/gürültü kirliliği, atık sorunu, doğal flora ve faunada bozulma gibi canlılara uzun veya kısa vadede zarar dokunacak olumsuzluklar ise çevresel riskleri tanımlar (World Health Organization 2002). Rekreasyonda güvenlik riski olarak değerlendirilen yaralanma ve sakatlanma gibi durumların sebebi genelde yanlış tasarımın, kalitesiz veya eksik malzeme seçiminin yol açtığı kazalar ve yetersiz bakım-onarım gibi ihmallerdir. Doğal çevrenin tahribatı ve istisnai doğal alanlarda peyzaj değerlerinin kısmi kaybı, rekreasyonel etkinliklerin çevresel risklerinden bazılarıdır (Vlès 2021). Sucul çevrelerde yaralanma, hipotermi ve boğulma gibi durumlar ise ortamın fiziki koşullarına bağlı sağlık riskleridir (Chartrand vd. 1999).

Toplum ve çevre sağlığını etkileyen bu olumsuzluklar dışında bir başka ciddi tehdit unsuru da, hayvanlar ve insanlar olmak üzere “her iki gruba dâhil bireylerde ortak olarak şekillenen zoonozlar”dır (Toker 2020). Zoonotik hastalıklar, hayvanlardan insanlara doğrudan temas yoluyla veya gıda, su ve çevre ile bulaşabilir. Taştan'dan aktaran Toker'e (2020) göre, Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü ve Dünya Hayvan Sağlığı Örgütü, yeni tanımlanmış bulaşıcı hastalıkların büyük bir oranının ve mevcut bulaşıcı hastalıkların yüzde 75'inin sebebinin zoonoz vakaları olarak raporlamaktadır. Bu oran, yeni gelişmekte olan hastalıklarda zoonotik olmayan patojenlere nazaran iki kat fazladır. Dünyada her yıl görülen ölümlerin yüzde 15,8'inin sebebi, özellikle hayvanlarla ortak kullanılan açık rekreasyon alan-

larında, temas, solunum veya vektörler yoluyla insanlara geçerek zoonotik enfeksiyonlara yol açan hastalık yapıcı mikroorganizmalardır (Toker 2020; Toker ve Baran Aksakal 2020a). Türkiye Enfeksiyon Hastalıkları ve Klinik Mikrobiyoloji Uzmanlık Derneği'nin 6 Temmuz 2018 Dünya Zoonoz Günü dolayısıyla yayımladığı mesaja göre, dünyada 150'den fazla zoonozun varlığı bilinmektedir. Senede ortalama 2,5 milyar insanın zoonotik enfeksiyonlara yakalandığı ve 2,7 milyon insanın zoonozlar nedeniyle öldüğü bildirilmektedir. (Toker 2020; Toker ve Baran Aksakal 2020a/b). Bu veriler, zoonozun halk sağlığını küresel boyutta tehdit eden bir hastalık olduğunu ortaya koymaktadır.

Bulaşma kaynağına göre insandan hayvana (*antropozoonoz*), hayvansal ürünlerden ya da hayvandan insana (*zooantropozoonoz*) veya insandan hayvana/hayvandan insana her iki yönde bulaşan (*amphixenoz*) ve virüs/bakteri/mantar/parazit gibi hastalık etkenlerine göre sınıflandırılan zoonozlardan 40 kadarı Türkiye'de görülmektedir (Toker 2020). Açık rekreasyon alanlarında; kuş, yarasa, kedi, köpek dışkısıyla bulaşık topraktan, güvercin ve diğer kanatlılardan, su, balık ve enfekte omurgalılarından, bit/kene/pire/sokucu sinek gibi artropod vektörlerden insanlara zoonoz bulaşabilmektedir (Vein 2013). Deri ve solunum yoluyla, dışkı temasıyla veya oral yollarla (gıda/su/toprak) alınan patojenler, rekreasyon etkinliklerine katılan bireylerin sağlığı için tehdit oluşturmaktadır. Göçmen su kuşları, sinekler (sivri/kara/kör sinek), böcek, kene ve kemirgenler ile sokak hayvanları, özellikle sulak arazilerin ciddi zoonoz kaynaklarıdır (Vein 2013; Öztoprak vd. 2015).

İlgili alanyazında zoonoz riski kapsamında bulaş yolları, hastalık taşıyan hayvan türleri ve hastalık etkenleri çeşitli araştırmalara konu olmuş; hastalık özelinde belli mesleklere mensup bireylerin bilgi düzeyleri ve tutumları incelenmiştir. Genel zoonoz bilgisini saptamaya yönelik çalışmalarda doktorlar ve veterinerler (Canini 2010), çiftçiler (Çakmur vd. 2015), laborant ve veteriner sağlık ön lisans öğrencileri (Kayabaşı 2018) gibi belirli meslek grupları hedeflenmiş; sahada ya da kliniklerde maruz kalabilecek tehlike ve mesle-

ki riskler ile bunlardan korunma yollarına ilişkin bilgi düzeyleri incelenmiştir. Halkın farkındalığına yönelik araştırmaların ise, yarasa kaynaklı kuduz (Bakker vd. 2019), zoonotik köpek hastalıkları (Kiflu vd. 2016), evcil hayvanlardan bulaşan hastalıklar (Dinç vd. 2015), zoonoz vektörü olarak kedi (Vitoux 2014), kene yoluyla bulaşan hastalıklar (Nuhoğlu vd. 2008) gibi yaygın rastlanan zoonozlar hakkında olduğu görülmüştür. Çalışmalar ayrıca, Brezilya'nın kuzeydoğusunda yarasalarda artan kuduz virüsü (Duarte vd. 2020) ve Kuzey Amerika'da rakunların *leptospiroz* kaynağı teşkil etmesi (Mikaelian vd. 1997) gibi belli bölgelerin rekreasyon alanlarına özel zoonozlar üzerinde durmaktadır. Bu çalışmaların incelenmesi sonucunda alanyazındaki gereksinime yanıt vermek adına meslek grubuna, belirli bir hayvana veya hastalığa odaklanmak yerine araştırmanın amacı, halkın zoonozlara ilişkin genel bilgi düzeyini tespit etmek olarak belirlenmiştir. Zoonotik hastalıklar konusunda bilgi sahibi olmak; zoonoz isimlerine aşinalık, zoonozlarda tehdit şiddetinin, bulaş ve korunma yollarının bilinmesi anlamına gelmekte ve bireylerde zoonoz farkındalığına işaret etmektedir. Bu kapsamda ilk hipotez aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur:

H₁: Bireyler kedi, köpek, kuş, kemirgen, haşerat gibi hayvanlardan bulaşabilecek hastalıklar (zoonozlar) ve bunlardan korunma yolları konusunda bilgi sahibidir.

H_{1a}: Bireyler yeterli zoonoz bilgisine sahiptir.

H_{1b}: Bireyler zoonozlardan korunma yolları konusunda bilgi sahibidir.

H₁ hipotezi, çevre ve halk sağlığı uzmanları ile veteriner hekimlerden oluşan bir uzman grubunun görüşüne sunulmuş, H_{1a}'da yer alan "yeterli zoonoz bilgisi" koşulunun sağlanmasına yönelik üç ölçüt belirlenmiştir:

H_{1a} 1. ölçüt: "Hayvanlardan insanlara hastalık bulaşır mı" sorusuna olumlu yanıt verilmesi,

H_{1a} 2. ölçüt: "Zoonozlar konusunda herhangi bir kaynaktan bilgi aldınız mı" sorusuna olumlu yanıt verilmesi,

H_{1a} 3. ölçüt: Liste halinde verilen ve dünyada yaygın olarak görülen 17 zoonotik hastalık isminin en az altı tanesinin (yüzde 35,29 oranın-

da/üçte birden fazlasının) biliniyor/duyulmuş olması.

Bu maddelerin birleşimi yeterli zoonoz bilgisine karşılık gelmektedir ve oluşturulan alt hipotezlerin H₁ hipotezini eşit şekilde etkilediği varsayılmıştır.

Bireylerin, zoonotik hastalıklara ilişkin (bulaş ve korunma yolları, hastalığın seyri gibi) genel bilgi düzeylerinin, sosyal tercihleriyle arasındaki olası ilişki bağlamında ikinci hipotez oluşturulmuştur. Örnek olarak çalışmalarında, milli park ziyaretçilerinde yarasalara karşı olumlu tutum ve rekreasyona katılımın teşvikine yönelik yönetim hedeflerini inceleyen Brock Fenton vd. (2020), vampir yarasalardan insanlara bulaşan kuduz virüsüne ilişkin verilen eğitimin ziyaretçi tutumlarını olumlu yönde etkilediğini belirlemişlerdir. Mikaelian vd. (1997) ise kentte yaşayan rakunların rekreasyon alanlarında insanlar için *leptospiroz* kaynağı oluşturduğunu ortaya koyarak bu konuda alan kullanıcılarının bilgilendirilmesinin, rakunları besleme ve onlarla yakın temas kurma tutumlarını değiştirebileceğini vurgulamışlardır. Dolayısıyla zoonoz farkındalığı aynı zamanda, hayvanlarla tehlikeli temas ve hijyen kurallarına hassasiyeti de gerektirmektedir. Bu saptamalar bağlamında araştırmanın ikinci hipotezi; bireylerin genel zoonoz bilgi düzeyi ile zoonoz riskinden korunma ve bu riskin kısıtlayıcı etkisi arasındaki ilişkiyi sorgulamak üzere aşağıda belirtildiği şekilde oluşturulmuştur:

H₂: Bireylerin açık alan rekreasyonunu tercih etmeleri ile; kedi, köpek, kuş, kemirgen, haşerat gibi hayvanlardan bulaşabilecek hastalıklar (zoonozlar) konusunda algılanan risk (zoonoz riski) ilişkilidir (Toker 2020).

H₂ hipotezinde ifade edilen ve bireylerin açık alan rekreasyonunu tercih etmesiyle ilişkisi olduğu varsayılan zoonoz riski; ölçek sorularının alt boyutlarında değerlendirilen "zoonoz farkındalığı", "zoonoz bilgi düzeyi" ve "zoonoz riski algısı" faktörlerini kapsamaktadır.

YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı, bireylerin hayvanlardan geçen hastalıklar olan zoonozlar konusundaki

bilgi düzeyini ve zoonoz riski algısının açık alan rekreasyon faaliyetleri katılımına etkisini ölçmektedir. Öncelikle bireylerde, zoonoz riski farkındalığını tespit etmek amacıyla katılımcılara; sağlığa uygunluk zafiyetinden duydukları endişeye, belirli bir hayvana yönelik olası çekinceye ya da hayvanlardan hastalık bulaşmasından duydukları tedirginliğe yönelik sorular yöneltilmiştir. Bu çerçevede risk algısının bireylerin rekreasyona katılımı üzerindeki olası kısıtlayıcı etkisi sorgulanmıştır.

Veri Toplama Tekniği

Yapılan alanyazın taramasında bireylerin zoonoz bilgisini ve zoonoz riskinin rekreasyon tercihleriyle ilişkisini belirlemeye yönelik bir ölçeğe rastlanamamıştır. Bu nedenle, ankette kullanılacak ölçeğin geliştirilmesine yönelik soru havuzu oluşturulması amacıyla öncelikle kapsamlı alanyazın taraması yapılarak soru maddeleri belirlenmiştir. Ölçek ön çalışması için belirlenen sorular, kapsam geçerliliği açısından rekreasyon yönetimi, çevre ve halk sağlığı uzmanları ile veteriner hekimlerden oluşan altı kişilik bir uzman grubunun görüşüne sunulmuştur. Havuza alınacak sorulardan her biri üçlü derecelendirme ile; "1. Madde gereklidir ve madde havuzunda kalmalıdır, 2. Madde yararlı ancak yeterli değildir, 3. Madde gerekli değildir" olarak düzenlenmiştir. Uzmanların her bir soru maddesini yukarıdaki üç seçeneğe göre değerlendirmesinden sonra kapsam geçerlilik oranı (KGO) ve kapsam geçerlilik indeksi (KGI) için hesaplamalar yapılmış, 31 sorudan oluşan ve alan uzman grubu tarafından anlamlı olarak değerlendirilen ($KGI > 0.67$) ölçek sorularına madde analizi uygulanmıştır (Yeşilyurt ve Çapraz 2018). Faktör yüklerine bakılarak madde alt boyutları aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

1. Bireylerin zoonoz konusundaki bilgi düzeyini belirlemeye yönelik 11 madde: Bilgi düzeyini ölçen bu sorular "haberdarlık", "değerlendirme" ve "maruziyet" alt boyutlarından oluşmaktadır. Zoonoz terimi, çeşitleri, kaynakları, bulaşma yolları, yakın çevrede bilinen zoonoz vakaları ile zoonozların insanda ne tür hastalıklara sebep olabileceğine ve tehdit ola-

rak algılanma durumuna yönelik sorular yer almaktadır.

2. Bireylerin kentsel açık alan rekreasyon etkinliklerine katılımında, hayvanlarla tehlikeli temas ve zoonoz riskine karşı korunma yollarını sorgulamaya yönelik sekiz madde: "El hijyeni ve mesafeli duruş" ve "tedbir" alt boyutlarında değerlendirilen bu bölümde; kişisel hijyen, kullanılan park ünitelerinin sağlığa uygunluğu, hayvanlarla mesafeli duruş ile açık alanlarda kıyafet seçimi veya haşere kovucu kullanımı gibi zoonoz riskine karşı alınan tedbirlere ilişkin sorular yer almaktadır.
3. Zoonoz riskinin, bireylerin açık alan rekreasyon etkinliklerine katılımıyla olası kısıtlayıcı ilişkisini belirlemeye yönelik 12 madde: "Açık alanlarda duyulan tedirginlik", "zoonoz ve tehlikeli temas bilgi düzeyi", "açık alan hassasiyetinin rekreasyon tercihine etkisi", "sokak hayvanlarından çekinme" alt boyutlarıyla değerlendirilen bu bölümde, park ünitelerinin sağlığa uygunluk durumunun ve hayvanlara karşı duyulan hassasiyet veya tedirginliğin bireylerde açık alan rekreasyonuna katılımı etkileyip etkilemediğine ilişkin sorular yer almaktadır. Ayrıca anketin son bölümüne katılımcıların demografik özelliklerini saptamaya yönelik yedi soru eklenmiştir.

Evren ve Örneklem

Araştırma evrenini 1-30 Haziran 2019 tarihleri arasında Ankara'nın Gölbaşı ilçesindeki 14 ASM'den Mogan Gölü'ne en yakın dört tanesine başvuran bireyler oluşturmaktadır. Bunlar; Örencik (Eymir Mah.) TOKİ ASM, Gölbaşı (Bahçelievler Mah.) 2 No'lu ASM, Seğmenler (Seğmenler Mah.) ASM, Ertuğrul Gazi (Karşıyaka Mah.) ASM'dir. Araştırmanın gerçekleştirildiği ASM'lerde aylık başvuru sayısının ortalama 2.500-3.000 kişi aralığında olduğu bildirilmiştir. Bu tür araştırmalarda uygulanan ölçeklerde yüzde 95 güven aralığı, yüzde 5 yanılma payı, yüzde 50 yanıt sıklığı dikkate alındığında ulaşılabilecek minimum örneklem büyüklüğü 341 katılımcı olarak hesaplanmıştır¹. Yanılma payı

¹ Detaylı bilgi için bkz.: <https://www.calculator.net/sample-size-calculator.html>, Erişim tarihi: 2 Şubat 2020.

yüzde 1 olarak dikkate alındığında bu sayı maksimum 480 katılımcıya ulaştığından çalışmaya minimum ve maksimum aralığında 474 kişi dahil edilmiştir.

Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi ile T.C. Sağlık Bakanlığı arasındaki protokole bağlı eğitim araştırma bölgelerinden biri olan Gölbaşı ilçesindeki ASM'lerden (yukarıda adı geçen dört tanesinde) hizmet almaya gelen 18 yaş üstü yetişkin bireylerden araştırmaya katılmayı kabul eden toplamda 474 yetişkin bireye yüz yüze görüşme yöntemiyle anket uygulanmıştır. Söz konusu kişilerin çok sayıda artropod vektör (sivrisinek, karasinek, tahtakurusu, bit, pire, fare, kene vb.) barındıran, zoonoz riskinin yüksek olabileceği sulak arazilerden Mogan ve Eymir Gölü çevresindeki açık rekreasyon alanlarının potansiyel kullanıcıları oldukları varsayılmıştır (Toker 2020; Toker ve Baran Aksakal 2020b). Bu kapsamda anket çalışmasına dahil edilen bu kişilerden toplanan verilerin tamamını oluşturan 474 anket değerlendirilmiştir.

Verilerin Analizi

Verilerin çözümlenmesinde SPSS 25.0 ile MedCalc istatistik paket programları kullanılmıştır. Sürekli yapıdaki veri istatistiği için ortalama ve standart sapma, özelliklerin minimum ve maksimum değerleri; kategorik değişkenleri tanımlarken frekans ve yüzde değerleri verilmiştir. İki grup ortalamaları arası fark durumu *Student's t-test* tekniği ile değerlendirilmiştir. Kategorik değişkenler için frekans ve yüzde değerler ile ki-kare testi, bağımsız iki grupta sürekli ölçüm ortalaması karşılaştırılmasında Merkezi Limit Teoremi'ne (Norman 2010) uygunluk nedeniyle normallik testi yapılmadan parametrik test olarak *Student's t-testi*, sürekli ölçümler ve alt gruplar arasındaki ilişkiler incelenirken *Pearson Korelasyon katsayısı* kullanılmıştır.

Ölçeklerde test güvenilirliği yorumlanırken en yüksek varyansın en az sayıda faktörle açıklanması ilkesi benimsenir ve toplam varyansın yüzde 50 – yüzde 75'ini açıklayan ölçekler geçerli kabul edilir. Ayrıca araştırmalardaki ölçme aracının güvenilirliğini ifade eden *Cronbach Alpha* (α) katsayısının $0,60 \leq \alpha < 0,80$ arasında olması ölçeğin

oldukça güvenilir olduğuna, $0,80 \leq \alpha < 1,00$ aralığında olması ise ölçeğin yüksek derecede güvenilirliğine işaret eder. Ölçek ifadelerinin analize uygunluğunu/geçerliliğini gösteren ise *Barlett* küresellik testindeki $\text{Sig.}=0,000$ ($p < 0,005$) değeridir (Eroğlu 2009). Verilerin istatistiksel açıdan anlamlılık düzeyi $p < 0,05$ olarak alınmıştır.

Mevcut araştırmada örneklem büyüklüğünün değerlendirilmesinde *Kaiser-Meyer-Olkin* (KMO) ölçütü ve *Barlett* küresellik testi sonuçları dikkate alınmıştır. (KMO) geçerlilik derecelendirmesine göre (0,50'nin altı kabul edilemez, 0,50 zayıf, 0,60 orta, 0,70 iyi, 0,80 çok iyi, 0,90 ve üstü mükemmel değer) değerlendirilen anket sorularında, zoonozlar konusunda soru formundaki tüm maddelerin (alt boyutlarıyla birlikte) geçerli ve genelde yüksek güvenilirlikte olduğu gösterilmiştir (Tablo 1).

Zoonoz bilgi düzeyini ölçen ilk soru grubu yüzde 51 geçerlilik yüzdesi ile zayıf bir ölçme oranına sahipken, "açık alan rekreasyonunda hayvanlarla tehlikeli temas" ve "zoonoz riski algısı" soru grupları, geçerlilik (KMO) oranı yüzde 79,9, "zoonoz riskinin kısıtlayıcı etkisi" önergelerinin geçerlilik (KMO) oranı yüzde 76,3 ile güçlü bir ölçme oranına sahiptir. Bu iki soru grubunun güvenilirlik düzeyinin yüksek olduğu söylenebilir (Eroğlu 2009).

Araştırma Bulguları

Araştırmaya yaşları 18-77 arasında değişen 227 erkek (yüzde 47,9), 247 kadın (yüzde 52,1) olmak üzere toplam 474 kişi katılmıştır. 18-40 yaş grubunun (yüzde 56,3) çoğunlukta olduğu araştırma grubunun öğrenim düzeyi (yüzde 25,1 lise, yüzde 53,8 lisans ve yüzde 15,6 lisansüstü) oldukça yüksektir. Örneklem grubunda, en sık büro hizmet çalışanları (yüzde 21,1), nitelik gerektirmeyen meslek sahipleri (yüzde 20), diğer profesyonel meslek mensupları (yüzde 14,6) ve öğrenciler (yüzde 12,4) yer alırken; en düşük oranda sağlık profesyonelleri (yüzde 4,4) ile silahlı kuvvetler ve emniyet mensupları (yüzde 1,9) yer almaktadır. Hizmet ve satış elemanları (yüzde 9,9), tekniker/teknisyen ve diğer yardımcı profesyonel meslek mensupları (yüzde 8,2) ile eğitimle ilgili profes-

Tablo 1. Soru Grupları Geçerlilik (KMO – Barlett Testleri) ve Güvenilirlik Analizleri

<i>Zoonoz bilgisi soru grubu</i>			
Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Örneklem Yeterlilik Oranı		0,513	Soru Sayısı
Bartlett Küresellik Testi	Yaklaşık Ki kare değeri	406,429	11
	p (anlamlılık) değeri	<0,001	
Cronbach's Alpha (α) Güvenilirlik Katsayısı		0,017	
* "Haberdarlık", "değerlendirme" ve "maruziyet" alt boyutları toplamda varyansın yüzde 65,607'sini açıklamaktadır.			
<i>Hayvanlarla tehlikeli temas ve zoonoz riskinden korunma soru grubu</i>			
Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Örneklem Yeterlilik Oranı		0,799	Soru Sayısı
Bartlett Küresellik Testi	Yaklaşık Ki kare değeri	945,270	8
	p (anlamlılık) değeri	<0,001	
Cronbach's Alpha (α) Güvenilirlik Katsayısı		0,730	
* "El hijyeni ve mesafeli duruş" ve "tedbir" alt boyutları toplamda varyansın yüzde 56,343'ünü açıklamaktadır.			
<i>Zoonoz riskinin kısıtlayıcı etkisi soru grubu</i>			
Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Örneklem Yeterlilik Oranı		0,763	Soru Sayısı
Bartlett Küresellik Testi	Yaklaşık Ki kare değeri	2274,568	12
	p (anlamlılık) değeri	<0,001	
Cronbach's Alpha (α) Güvenilirlik Katsayısı		0,804	
* "Açık alanlarda duyulan tedirginlik", "zoonoz ve tehlikeli temas bilgi düzeyi", "açık alan hassasiyetinin rekreasyon tercihine etkisi", "sokak hayvanlarından çekinme" alt boyutları, toplamda varyansın %69,345'ini açıklamaktadır.			

Not: (*) Madde alt boyutlarının toplam varyansa etkisini ifade etmektedir. Anlamlılık düzeyi yüzde 5 olarak alınmıştır.

yonel meslek mensupları (yüzde 7,4) ise örneklem grubunun kalanını oluşturmaktadır.

Araştırmanın hipotezleri bireylerin hasta sokak hayvanları, kanatlılar, kemirgenler ve haşerattan bulaşabilecek hastalıklar (zoonozlar) ve bunlardan korunma yolları konusundaki bilgi düzeyi ile bu bilginin rekreasyon tercihlerine etkisini sorgulamaktadır. Yapılan hipotez testleri sonu-

cunda öncelikle H_{1a} 'ya ("Bireyler yeterli zoonoz bilgisine sahiptir") yönelik katılımcıların zoonoz bilgi düzeyleri, yeterli ve yetersiz yanıtlarıyla ölçülmüştür. Çapraz tablolarda yer alan ve uzman grubunun belirlediği (bkz. Kavramsal Çerçeve) bu ölçütlere göre katılımcılara yöneltilen zoonoz farkındalığı "haberdarlık", "değerlendirme" ve "maruziyet" sorularına alınan yanıtlar incelen-

diğinde; haberdarlık bağlamında, katılımcıların tamamına yakınının (yüzde 93,7) hayvanlardan insanlara hastalık bulaşabileceğini bildiği görülmektedir. Katılımcıların yüzde 77,5'i konuyla ilgili herhangi bir kaynaktan bilgi almadığını belirtirken, bilgi edinenlerin yüzde 70,3'ü ise kaynağını televizyon/internet olarak bildirmektedir. Ancak "zoonoz" teriminin katılımcıların yüzde 74,3'ü tarafından bilinmediği anlaşılmaktadır. Zoonoz bulaşı ve sebep olduğu hastalık türlerine ilişkin olarak ise en sık kan (yüzde 83,5) ve mukozal yolla (yüzde 81,6) genellikle solunum (yüzde 46,0) ve doğrudan temas (yüzde 49,4) yoluyla zoonoz bulaştığı düşünülmektedir. En düşük ihtimal verilen zoonoz hasarı, (yüzde 42 oranla) sinir sistemi hastalıklarıdır.

Zoonoz farkındalığına ilişkin ikinci soru grubu olan "değerlendirme" soruları; ahır hayvanlarından, kemirgenlerden ve haşerattan insanlara hastalık bulaşma olasılığını, ayrıca bulaşma biçimlerinin katılımcılar tarafından algılanan tehdit şiddetini değerlendirmeye ilgilidir. Önermelerde yer alan; hasta hayvanın vücut sıvılarına temas, ısırık/çizik ve tırmığına maruz kalma, kaşınması sırasında oluşan tozu soluma, ürünlerini tüketme ya da hasta sinek, böcek, kene ısırması, zoonoz bulaşma yollarını ifade etmektedir. Sıralama yapılması istenen bu sorulara göre zoonoz bulaştırma ihtimali yüksek/en yüksek hayvanlar sırasıyla haşerat (yüzde 70,2), kemirgenler (yüzde 51,2) ve sokak hayvanları (yüzde 50,0) olarak ifade edilmektedir. Zoonoz bulaşı için en güçlü tehditler olarak hasta hayvanın ısırık, çizik ve tırmığı (yüzde 72,6) ile sinek, böcek, kene ısırması (yüzde 67,1) görülürken; hasta hayvanın kaşınması sırasında oluşan tozun solunması (yüzde 19,8) ve ürünlerinin tüketilmesi (yüzde 35,4) katılımcılar tarafından en zayıf zoonoz tehditleri olarak algılanmaktadır.

Üçüncü grup (maruziyet) soruları ise sırasıyla; şarbon, SARS, kuş gribi, kuduz, salmonelloz, lyme, bruselloz, leptospiroz, şap, kist hidatik, ruam, toksoplazmoz, şark çibani, tularemi, deli dana, tüberküloz/veba, KKKA/Kırım-Kongo kanamalı ateşi zoonotik hastalıklarının katılımcılar tarafından bilinme/aşına olma düzeyini ölçmektedir. Kuduz (yüzde 94,9), kuş gribi (yüzde 92,4), deli dana (yüzde

84,2), şarbon (yüzde 82,5) gibi Türkiye'de salgınlara yol açmış hastalıklar yüksek oranda bilinirken lyme, leptospiroz ve tularemi gibi zoonozların bilinirliği yüzde 10'un altındadır.

İlk üç grupta yer alan sorular hayvanlardan bulaşan hastalıklara ilişkin bilgi düzeyini ölçmektedir. Katılımcıların çoğunluğunun bilgi düzeyi yetersizdir (yüzde 81,4). Yüzde 18,6'sı zoonoz bilgi düzeyi yeter koşulunu sağlamakta, geri kalan yüzde 81,4'ünün bilgi düzeyinin yetersiz olduğu değerlendirilmektedir. Araştırmaya katılanların sosyo-demografik özellikleriyle zoonoz bilgi düzeyleri arasındaki ilişkiye dair bulgular Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2'ye göre katılımcıların bilgi düzeyinin cinsiyet, yaş, çocuk sahibi olma durumu, varsa çocuk yaş aralığı gibi kıstaslara göre değişkenlik göstermediği anlaşılmaktadır. Meslekler incelendiğinde, katılımcıların zoonoz bilgi düzeyi ile meslek türü ve zoonoz terimini bilme durumu arasında anlamlı ($p < 0,001$) bir ilişki vardır. Sağlıkla ilgili profesyonel meslek sahipleri yüzde 57,1 ile en yeterli zoonoz bilgisine sahip kesim iken, eğitimle ilgili profesyonel meslek sahipleri yüzde 25,7 ile ikinci sıradadır. En yetersiz bilgi düzeyinin ise yüzde 10,6 ile hizmet ve satış elemanları meslek grubunda olduğu söylenebilir. Ayrıca, zoonoz terimini bilenlerin yüzde 68'i yeterli zoonoz bilgi düzeyine sahiptir. Buraya kadar olan analizler; bilgi düzeylerinde farklılıklar olmakla birlikte, bireylerde zoonoz farkındalığının olduğunu, dolayısıyla ilk varsayımın (*H1: Bireyler; kedi, köpek, kuş, kemirgen, haşerat gibi hayvanlardan bulaşabilecek hastalıklar (zoonozlar) ve bunlardan korunma yolları konusunda bilgi sahibidir*) doğrulandığını göstermektedir.

Zoonoz farkındalığının tespitinden sonra katılımcıların zoonoz riskinden korunmaya ve bu riskin rekreasyona katılımlarındaki kısıtlayıcı etkisini belirlemeye yönelik önermelere katılım durumları değerlendirilmiştir. Buna göre katılımcıların yüzde 78,3'ü hayvanlarla fiziksel temastan, yüzde 83,5'i onları kışkırtacak hareketlerden kaçınmakta, yüzde 79,3'ü el hijyenine özen göstermekte ve yüzde 79,9'u elleriyle yüze temastan imtina etmektedir. Sinek, böcek, kene gibi haşerattan rahatsızlık duyanların oranı yüzde

Tablo 2. Sosyo-Demografik Özelliklere Göre Zoonoz Bilgi Düzeyi

Sosyo-Demografik Özellikler	Zoonoz Bilgi Düzeyi**		p (anlamlılık düzeyi)
	YETERSİZ Kişi Sayısı (Örneklem İçerisindeki yüzdesi)	YETERLİ Kişi Sayısı (Örneklem İçerisindeki yüzdesi)	
<i>Cinsiyet</i>			
Erkek	186(81,9)	41(18,1)	0,79
Kadın	200(81,1)	47(19,9)	
<i>Çocuk varlığı</i>			
Var	220(80,6)	53(19,4)	0,58
Yok	166(82,6)	35(17,4)	
<i>Sahip olunan çocuk yaş aralığı</i>			
0-5 yaş	65(80,2)	16(19,8)	0,94
6-10 yaş	154(80,6)	37(19,4)	
<i>Yaş</i>			
18-28	108(88,5)	14(11,5)	0,09
29-39	114(78,6)	31(21,4)	
40-50	104(81,3)	24(18,8)	
51 ve üstü	60(75,9)	19(24,1)	
<i>Öğrenim durumu</i>			
İlkokul	7(77,8)	2(22,2)	0,13
Ortaokul	15(88,2)	2(11,8)	
Lise	106(89,1)	13(10,9)	
Lisans	200(78,4)	55(21,6)	
Lisansüstü	58(78,4)	16(21,6)	
<i>Meslek</i>			
Sağlıkla İlgili Profesyonel Meslek	9(42,9)	12(57,1)	<0,001
Eğitimle İlgili Profesyonel Meslek	26(74,3)	9(25,7)	*
Diğer Profesyonel Meslek Mensupları	58(84,1)	11(15,9)	
Hizmet ve Satış Elemanları	42(89,4)	5(10,6)	
Tekniker-Teknisyen ve Yardımcı	34(87,2)	5(12,8)	
Profesyonel Meslek Mensupları			
Silahlı Kuvvetler ve Emniyet	8(88,9)	1(11,1)	
Mensupları	78(78,0)	22(22,0)	
Büro Hizmet Çalışanları	79(83,2)	16(16,8)	
Nitelik Gerektirmeyen Meslek Sahipler	52(88,1)	7(11,9)	
<i>Öğrenciler</i>			
<i>Zoonoz terimini bilme</i>			
Hayır	347(98,6)	5(1,4)	<0,001
Evet	39(32,0)	83(68,0)	*

Ki-Kare test istatistiği. Anlamlılık düzeyi yüzde 5 olarak alınmıştır.

(**) Zoonoz Bilgi Düzeyi konusunda "yeterli zoonoz bilgisi" koşulunun sağlanması için uzman grubunca üç ölçüt belirlenmiştir: 1. "Hayvanlardan insanlara hastalık bulaşır mı" sorusuna olumlu yanıt vermek; 2. "Zoonoz konusunda herhangi bir kaynaktan bilgi aldınız mı" sorusuna olumlu yanıt vermek; 3. Dünyada en yaygın görülen 17 zoonoz türünden en az altı tanesinin isminin duymuş olmak.

73,9 iken bunlardan zoonoz bulaşacağı endişesi yüzde 73,6 seviyesindedir. Sokak hayvanları için ise bu oranlar yüzde 50,8 (rahatsızlık) ve yüzde 59,9 (zoonoz bulaşı endişesi) düzeyindedir. Zoonoz riski çekincesiyle rekreasyon alanlarında açık renk giysi tercih edenler yüzde 41,3 oranında iken katılımcıların yüzde 39'u haşere kovucu, yüzde 18,8'i de kolonyalı mendil kullanmaktadır. Bununla birlikte hijyenik sebeplerin (yüzde 7,8), haşerattan (yüzde 8,9) ya da sokak hayvanlarından (yüzde 8,6) duyulan tedirginliğin açık alan rekreasyonu tercihindeki etkisi yüzde 9'un altında tespit edildiğinden bu faktörlerin bireylerde rekreasyon tercihlerini etkilemediği sonucuna varılmıştır. Araştırmaya katılanlar içinde açık rekreasyon alanlarında bulunan hiçbir hayvandan çekinmediğini belirten yüzde 67,7'lik bir kesim varken, katılımcıların yüzde 32,3'ü başta başıboş köpekler olmak üzere sırasıyla kene, sinek ve sivrisinek ile böceklerden tedirginlik duyduğunu beyan etmiştir.

Katılımcıların sorulara verdiği yanıtlar incelendiğinde çekinilen hayvan varlığı ile sokak hayvanlarından çekinme, el hijyeni-mesafeli duruş ve açık alanlarda duyulan tedirginlik toplam puan ortalamalarının ilişkili olduğu ($p<0,001$) saptanmıştır. Zoonoz riskinden korunma ve bu riskin katılımcıları kısıtlayıcı etkisine göre zoonoz bilgi düzeyi dağılımı Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3'te görüldüğü üzere, zoonoz riskinden korunma ve riskin kısıtlayıcı etkisi soru gruplarından yalnızca zoonoz ve tehlikeli temas bilgi düzeyi ile zoonoz bilgi düzeyi toplam puan ortalamaları arasında bir ilişki vardır ($p<0,05$). Bununla birlikte el hijyeni ve mesafeli duruş, alınan tedbir, duyulan tedirginlik, açık alan hassasiyetinin rekreasyon tercihine etkisi ve sokak hayvanlarından çekinme ile zoonoz bilgi düzeyi arasında bir ilişki tespit edilmemiştir.

Hayvanlarla tehlikeli temas ve zoonoz riskinden korunma ile zoonoz riskinin kısıtlayıcı etkisi sorularının ilişkisi Tablo 4'te yer almakta olup tüm soru gruplarının toplam puanları arasında anlamlı bir ilişki vardır ($p<0,05$). Zoonoz ve tehlikeli temas bilgi düzeyi toplam puanları arttıkça el hijyeni ve mesafeli duruşta (yüzde 3) ya da alınan tedbirde (yüzde 12) bir artış görülse de aralarındaki ilişkinin derecesi zayıftır ($r<0,2-0,5$). Sokak hayvanlarından çekinme ile alınan tedbir (yüzde 42) arasında da benzer şekilde pozitif ancak zayıf bir ilişki söz konusudur (Eroğlu 2009). Zoonoz riskinin kısıtlayıcı etkisini belirleyen soru gruplarından zoonoz ve tehlikeli temas bilgi düzeyi artışının, riskten korunma göstergesi olan el hijyeni ve mesafeli duruşla (yüzde 47) veya alınan tedbirle (yüzde 44) bir ilişkisi olmadığı belirlenmiştir.

Tablo 3. Zoonoz Bilgi Düzeyi ile Riskten Korunma ve Kısıtlayıcı Etki İlişkisi

N: 474	Zoonoz Bilgi Düzeyi		
	Yeterli (n:386)	Yetersiz (n:88)	p
Zoonoz riskinden korunma ve riskin kısıtlayıcı etkisi soru grupları	Ort±Std. Sapma	Ort±Std. Sapma	
El hijyeni-mesafeli duruş	19±4,39	19,76±4,24	0,26
Tedbir	8,46±2,64	8,81±2,82	0,27
Açık alanlarda duyulan tedirginlik	9,71±2,75	9,41±2,90	0,36
Zoonoz ve tehlikeli temas bilgi düzeyi	5,75±1,87	6,98±1,85	<0,001*
Açık alan hassasiyetinin rekreasyon tercihine etkisi	7,61±3,08	7,23±3,44	0,3
Sokak hayvanlarından çekinme	6,68±2,47	6,64±2,51	0,88

Anlamlılık düzeyi yüzde 5 olarak alınmıştır.

Tablo 4. Hayvanlarla Tehlikeli Temas ve Zoonoz Riskinden Korunma ile Zoonoz Riskinin Kısıtlayıcı Etkisi Arasındaki İlişki

(a) "Hayvanlarla tehlikeli temas ve zoonoz riskinden korunma" soru grupları	(b) "Zoonoz riskinin kısıtlayıcı etkisi" soru grupları					(b) Toplam
	Açık alanlarda duyulan tedirginlik	Zoonoz ve tehlikeli temas bilgi düzeyi	Açık alan hassasiyetini n rekreasyon tercihine etkisi	Sokak hayvanlarında n çekinme		
1. Grup El hijyeni ve mesafeli duruş	r	0,49	0,10	0,17	0,42	0,47
	p	<0,001	0,03	<0,001	<0,001	<0,001*
2. Grup Tebdir	r	0,40	0,12	0,38	0,20	0,44
	p	<0,001	<0,007	<0,001	<0,001	<0,001*
(a) Toplam	r	0,54	0,15	0,32	0,41	0,55
	p	<0,001	0,002	<0,001	<0,001	<0,001*

Not: Bu tablo Pearson Korelasyon Testi sonuçlarına göre hazırlanmıştır. r: korelasyon katsayısını ifade etmektedir. Anlamlılık düzeyi yüzde 5 olarak alınmıştır.

Diğer bir deyişle zoonoz riski, sağlığa uygunluk ve hayvanlardan duyulan tedirginlik, katılımcıların açık alan rekreasyonu tercihleriyle ilişkili görülmemektedir. Bu bulgu, araştırmanın ikinci varsayımının (H_2 : Bireylerin açık alan rekreasyonunu tercih etmeleri ile; kedi, köpek, kuş, kemirgen, haşerat gibi hayvanlardan bulaşabilecek hastalıklar (zoonozlar) konusunda algılanan risk (zoonoz riski) ilişkilidir) doğrulanmadığını göstermektedir.

SONUÇ

Sağlık güvenliği rekreasyon tercihlerini etkiler ve zoonoz riski bu güvenliği tehdit eden unsurlardandır. Bu çalışmada, potansiyel rekreasyon katılımcılarının zoonozlar konusundaki bilgi düzeyi tespit edilerek, bu durumun rekreasyon tercihleriyle ilişkili olup olmadığı incelenmiştir. Bu kapsamda, açık rekreasyon alanı olan ve barındırdığı sivrisinek, karasinek, tahtakurusu, bit, pire, fare, kene vb. dolayısıyla zoonoz riskinin yüksek olabileceği Mogan ve Eymir Gölü çevresinde yaşayanların zoonoz bilgi düzeyleri ve risk algıları değerlendirilmiştir.

Sonuçlara göre; araştırmaya katılanların yaklaşık dörtte üçü (yüzde 74,3) zoonoz terimini bilme de büyük bir çoğunluğu (yüzde 94) hay-

vanlardan insanlara hastalık bulaşabileceğini düşünmektedir. Zoonozlar hakkında en fazla internet ve medyaya başvurulmaktadır (yüzde 70,3). Başta kuduz olmak üzere, kuş gribi, deli dana hastalığı, KKKA ve şarbon hastalığına aşınalık söz konusudur. Zoonoz yayma riski eşit derecede olsa da tehdit düzeyleri katılımcılar tarafından farklı algılanmakta; en fazla bulaşın kan yoluyla gerçekleşebileceği düşünülürken, hasta hayvanın ürünlerini tüketmek ya da kaşınması sırasında oluşan tozu solunmak en zayıf (yüzde 35,4) zoonoz tehditi olarak görülmektedir. Araştırma sonuçlarına göre park üniteleri ve oyuncaklarının sağlığa uygun olmaması ve sokak hayvanlarından kendilerine hastalık bulaşma ihtimali, katılımcıların yarısının ortak endişesidir. Bununla birlikte katılımcıların yalnızca yaklaşık beşte birinin zoonoz bilgisinin yeterli düzeyde olduğu, bu oranın bireylerin eğitim seviyesi ile ilişkili olduğu saptanmıştır. H_{1a} hipotezi olan "bireyler yeterli zoonoz bilgisine sahiptir" önermesi, yapılan değerlendirmeler sonucunda kabul edilmiştir.

Açık alanlarda hayvanlara karşı duyulan tedirginliğin artması bireylerin rekreasyon tercihlerini etkilemese de bu durum, el hijyenine özen

göstermek, hayvanları kışkırtacak hareketlerden kaçınmak ve onlara karşı güvenli mesafeyi korumak gibi alınan tedbirleri arttırmaktadır. Dolayısıyla; “bireyler, zoonozlardan korunma yolları konusunda bilgi sahibidir” şeklindeki H_{1b} hipotezi de yapılan değerlendirmeler neticesinde kabul edilmiştir.

H_2 hipotez testi sonucunda ise “bireylerin açık alan rekreasyonunu tercih etmeleri ile; kedi, köpek, kuş, kemirgen, haşerat gibi hayvanlardan bulaşabilecek hastalıklar (zoonozlar) konusunda algılanan risk (zoonoz riski) ilişkilidir” şeklindeki önerme kabul edilememiştir. Çünkü kişilerin zoonotik hastalık bilinci rekreasyonda zoonoz riski algısını arttırsa da yapılan değerlendirmelerde sağlığa uygunluk ve hayvanlardan duyulan tedirginlik kaynaklı algılanan zoonoz riskinin, katılımcıların açık alan rekreasyonu tercihleriyle ilişkili olmadığı anlaşılmıştır. Bu durum, bireylerde zoonoz riski farkındalığının rekreasyona katılımında çekince yaratmadığına işaret etmektedir.

Yapılan tüm değerlendirmeler göz önüne alındığında; açık rekreasyon alanlarının kullanımı sırasında el-yüz (ağız, burun ve göz) temasından kaçınmak, alan kullanımı sonrasında el hijyenine önem vermek, sağlık durumu bilinmeyen hayvanlarla yakın temasta ve onları kışkırtacak hareketlerde bulunmamak, hayvanları severken el-yüz yalatmaktan imtina etmek, zoonoz riskine karşı alınacak temel önlemlerdir. Bilindiği üzere son zoonoz kaynaklı küresel salgın olan COVID-19, ilk vakanın ardından insandan insana bulaşarak ilk iki yıl içinde 280 milyona yakın kişiyi enfekte etmiş, yaklaşık 5,5 milyon kişinin ölümüne neden olmuştur (Toker 2020; Toker ve Baran Aksakal 2020b; TÜBİTAK 2021).

Zoonozların önlenmesi için ön koşul, Stull’un da belirttiği gibi zoonotik hastalık riski konusunda farkındalık sağlamaktır (Kiflu vd. 2016). Rekreasyon alanlarında zoonotik hastalıklara ve koruyucu sağlık davranışlarına yönelik bilgi görsellerine yer verilmesi ve düzenlenecek eğitimlerin salgın zamanlarıyla sınırlı kalmaması, rekreasyonistlerde zoonoz riski bilincini yaratmak için elzemdir. Bu araştırma alanyazına, rekreasyonda açık alan kullanıcılarının risk algısına

çevre ve halk sağlığı açısından “zoonoz riski” alt başlığının kazandırılması hususunda katkı sunmaktadır.

SINIRLILIKLAR VE ÖNERİLER

Çalışmanın iki temel sınırlılığı vardır. Bunlardan ilki, araştırmanın rekreatif bir alanın aktif kullanıcıları arasında gerçekleştirilmeyerek ASM’lerde uygulanmasıdır. Bu sınırın belirlenmesinde, ilgili rekreatif alanlara dinlenme amacıyla gelen katılımcılar için anket doldurulma zorluğunu azaltmak hedeflenmiştir. İkinci sınırlılık ise sadece Ankara’da bir bölgede yapılmasıdır ki bu noktada, araştırmacının bulunduğu şehir olması rol oynamıştır. Bu araştırma COVID-19 salgını öncesinde yapılmıştır. Araştırmanın zoonoz riski algısı ve rekreasyon katılımı tercihi odaklı bulguları, COVID-19 sonrası oluşan hassasiyet ve risk algısıyla değişim gösterip göstermeyeceğini ortaya koyacak gelecekteki benzer bir saha çalışmasına yön verecek özelliktedir.

KAYNAKÇA

- Ardahan F. ve Yerlisu Lapa, T. (2011). Açıkalan Rekreasyonu: Bisiklet Kullanıcıları ve Yürüyüşçülerin Doğa Sporunu Yapma Nedenleri ve Elde Ettikleri Faydalar, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8 (1): 1327-1341.
- Bakker, K.M., Rocke, T.E., Osorio, J.E., Abbott, R.C., Tello, C., Carrera, J.E., Valderrama, W., Shiva, C., Falcon, N. ve Streicker, D.G. (2019). Fluorescent Biomarkers Demonstrate Prospects for Spreadable Vaccines to Control Disease Transmission in Wild Bats, *Nature Ecology & Evolution*, 3: 1697-1704.
- Blaes, A. (2010). Évaluation et Promotion de l’Activité Physique de Jeunes Français Issus du Nord-Pas de Calais au Moyen de l’Accélérométrie: Influence de l’Âge, du Sexe et du Milieu Socio-Économique (*Basılmamış Doktora Tezi*). Fransa: Université du Droit et de la Santé-Lille II.
- Blair, S. ve Connelly, J. (1996). How Much Physical Activity Should We Do? The Case for Moderate Amounts and Intensities of Physical Activity, *Research Quarterly for Exercise and Sport*, 67 (2): 193-205.
- Bulut, C., Yetkin, M.A., Ataman Hatipoğlu, Ç., Yılmaz, Ş., Yazkan, S. ve Demiröz, A. P. (2009). Hastane Personelinin Kırım-Kongo Kanamalı Ateşi Konusundaki Bilgi Düzeylerinin Değerlendirilmesi, *Klinik Dergisi*, 22 (1): 14-17.
- Brock Fenton, M., Streicker, D.G., Racey, P.A., Tuttle, M.D., Medellín, R.A., Daley, M.J., Recuenco, S. ve Bakker, K. M. (2020). Knowledge Gaps about Rabies Transmission from Vampire Bats to Humans, *Nature Ecology & Evolution*, 4: 517-518.

- Canini, L. (2010). Les Zoonoses en France Évaluation des Connaissances des Médecins et Vétérinaires (*Basilmamış Doktora Tezi*). Fransa: École Nationale Vétérinaire de Toulouse 3.
- Chartrand J., Duchesne J.-F. ve Gauvin D. (1999). *Synthèse des Connaissances Sur Les Risques À La Santé Humaine Reliés Aux Usages Du Secteur D'études Lac Des Deux Montagnes-Rivières Des Prairies Et De Mille Îles (Rapport Technique)*. Kanada Sağlık Bakanlığı Québec Halk Sağlığı Müdürlüğü.
- Çakmur, H., Akoğlu, L., Kahraman, E. ve Atasever, M. (2015). Evaluation of Farmers' Knowledge-Attitude-Practice about Zoonotic Diseases in Kars, Turkey, *Kafkas Journal of Medical Sciences*, 5 (3): 87-93.
- Çizel B., Kırtıl İ. G., Çizel R. ve Aşkun, V. (2021). Covid-19 Pandemisi Sürecinde Seyahatten Kaçınma Niyetinin Karmaşıklık Bakış Açısı ile Analizi, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 32 (2): 212-223.
- Dinç, G., Doğanay, M. ve İzgür, M. (2015). Pet Hayvanlardan İnsanlara Bulaşan Önemli Bakteriyel Enfeksiyonlar, *Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi*, 72 (2): 163-74.
- Duarte, N.F.H., Alencar C.H., Cavalcante K.K.S., Correia, F.G.S., Romijn, F.C., Araujo, D.B., Favoretto, S.R. ve Heukelbach, J. (2020). Increased Detection of Rabies Virus in Bats in Ceará State (Northeast Brazil) after Implementation of a Passive Surveillance Programme, *Zoonoses and Public Health*, 67 (2): 186-192.
- Kalaycı, Ş. (Editör). (2009). SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri. İçinde A. Eroğlu, *Faktör Analizi* (ss. 321-331). Ankara: Asil.
- Kayabaşı R., (2018). Laborant ve Veteriner Sağlık Önlisans Öğrencilerinin Zoonotik Meslek Hastalıkları Hakkında Bilinç Seviyelerinin Ölçülmesi, *Electronic Journal of Vocational Colleges*, (Ağustos) :11-20.
- Kiflu, B., Abdurahaman, M., Alemayehu, H. ve Eguale, T. (2016). Investigation on Public Knowledge, Attitude and Practices Related to Pet Management and Zoonotic Canine Diseases in Addis Ababa, Ethiopia, *Ethiopian Veterinary Journal*, 20 (1): 67-78.
- Kraus, G. (1985). *Recreation Program Planning Today*. Londra: Scott Foresman And Company.
- Lahey, M.P., Kunstler, R. ve Arnold H. (Editörler). (1993). *Recreation, Leisure, and Chronic Illness: Therapeutic Rehabilitation as Intervention in Health Care*. New York: The Haworth Press.
- Mavroidi, N., (2008). Transmission of Zoonoses Through Immigration and Tourism, *Veterinaria Italiana*, 44 (4): 651-656.
- Mikaelian, I., Higgins, R., Lequent, M., Major, M., Lefebvre, F. ve Martineau, D. (1997). Leptospirosis in Raccoons in Quebec: 2 Case Reports and Seroprevalence in a Recreational Area, *The Canadian Veterinary Journal/Can Vet J*, July (38): 440-442.
- Norman, G. (2010) Likert Scales, Levels of Measurement and the "Laws" of Statistics, *Advances in Health Sciences Education: Theory and Practice*, 15: 625-632.
- Nuhoğlu, İ., Aydın, M., Türedi, S., Gündüz, A. ve Topbaş, M. (2008). "Kene ile Bulaşan Hastalıklar", *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 7 (5): 461-468.
- Öztoprak, D., Serpen, A. ve Aksakoğlu, G. (2015). Veteriner Halk Sağlığı'nın Zoonoz Kontrolündeki Yeri, *Süreklili Tıp Eğitimi Dergisi*, 24 (3): 114-124.
- Raosoft Sample Size Calculator, <http://www.raosoft.com/sample-size.html>, Erişim tarihi: 2 Şubat 2020.
- Scott, N., Laws E. ve Prideaux B. (2010). *Safety and Security in Tourism: Recovery Marketing after Crises*. Londra: Routledge. British Library Cataloguing in Publication Data.
- Selek, M.B. ve Baylan, O. (2013). İnsan Toksikariyazı, *Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi*, 70 (2): 113-134.
- Taylor A. (2000). Physical Activity, Anxiety and Stress. İçinde; S.J.H. Biddle, K.R. Fox, S.H. Boutcher (Editörler). *Physical Activity and Psychological Well-Being* (ss. 10-45). Londra: Routledge.
- Toker, F. (2020). Kentsel Açık Alan Rekreasyonunun Çevre ve Halk Sağlığı Açısından İncelenmesi: "Zoonoz Riski" (*Basilmamış Doktora Tezi*). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm Fakültesi.
- Toker, F. ve Baran Aksakal, F.N. (2020a). Rekreasyon ve Sağlık: Kentsel Açık Alan Rekreasyonunda "Zoonoz Riski", *International Social Sciences Studies Journal*, 6 (57): 870-880.
- Toker, F. ve Baran Aksakal, F.N. (2020b). Kentsel Açık Alan Rekreasyonunda "Zoonoz Riski", *Selçuk Üniversitesi 14. Ulusal Veteriner Mikrobiyoloji Kongresi*, (ss. 90-93). 13-16 Ekim, Konya.
- TÜBİTAK (2021). Covid-19 Data Portal Turkey, Dünyadaki Durum, <https://covid19.tubitak.gov.tr/dunyada-durum>, Erişim tarihi: 26 Aralık 2021.
- Tütüncü, Ö. ve Aydın, İ. (2014). Toplum ve Açık Hava Rekreasyon Faaliyetleri: ABD Örneği, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 25 (1): 118-120.
- Vein, J. (2013). Étude de la Place du Ragondin (*Myocastor coypus*) dans le Cycle Épidémiologique de la Leptospirose et dans la Contamination du Milieu Aquatique en Zones Humides à Partir de Deux Populations de l'Est de la France (*Basilmamış Doktora Tezi*), Fransa: Université Claude Bernard -Lyon I Farmasötik ve Biyolojik Bilimler Enstitüsü (ISPB) Eczacılık Fakültesi.
- Vitoux, A. (2014). Le Chat: Un Vecteur de Zoonoses (*Basilmamış Doktora Tezi*), Fransa: Université de Lorraine Sağlık ve Spor Enstitüsü Nancy Tıp Fakültesi.
- Vlès, V. (2021). De la Difficulté de Concilier Développement et Environnement. *Espaces Tourisme & Loisirs, Éditions Touristiques Européennes*. (hal-03474733): 82-85.
- World Health Organization. (1992). Regional Office for the Eastern Mediterranean (EM/RC39/7) (1992). Document Technique: Les Zoonoses, http://applications.emro.who.int/docs/lem_rc39_7_fr.pdf, Erişim tarihi: 14 Nisan 2019.
- World Health Organization. (2002). The World Health Report: Reducing Risks, Promoting Healthy Life. İçinde *Defining and Assessing Risks to Health* (ss. 4-25).
- Yeşilyurt, S. ve Çapraz, C. (2018). Ölçek Geliştirme Çalışmalarında Kullanılan Kapsam Geçerliliği İçin Bir Yol Haritası, *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20 (1): 251-264.

Açık Alan Rekreatyon Faaliyetleriyle İlgili Zoonoz Riski Algısı

Fidel TOKER

Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun oldu (2002). Yüksek lisans derecesini Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Fransız Dili Eğitimi Anabilim Dalı'ndan (2007), ön lisans derecesini Kocaeli Üniversitesi Kartepe Turizm Meslek Yüksekokulu Turizm Rehberliği Programı'ndan (2015) ve doktora derecesini Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Rekreatyon Yönetimi Anabilim dalından aldı (2020). Turizm sektöründe spor animatörü ve halkla ilişkiler müdürü (1998-2003), Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullarda Türkçe ve İngilizce öğretmeni (2003-2007), Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi'nde test geliştirme uzmanı (2007-2011) olarak görev yaptı. İdari uzman olarak Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı'nda çalışmaktadır (2011-). Temel çalışma alanları; rekreatyon yönetimi, halk sağlığı ve rekreatyon, sürdürülebilir turizm ve turizm rehberliğidir.

Nur BARAN AKSAKAL

Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi İngilizce Bölümü'nden mezun oldu (1997). Uzmanlık eğitimini Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı'nda tamamladı (2001). T.C. Sağlık Bakanlığı Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü Bulaşıcı Hastalıklar ve Salgın Kontrol Dairesi'nde Uzman Doktor ve Şube Müdürlüğü görevlerinde bulundu (2001-2004). Öğretim Görevlisi olarak başladığı Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı'nda Profesör ünvanını aldı (2014). Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Çevre Hekimliği Yüksek Lisans Programını tamamlayarak Çevre Hekimliği Bilim Uzmanı oldu (2009). Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü, Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı A.D. Başkanlığı yaptı. Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı Çevre Sağlığı Bilim Dalı Başkanlığı'nı yürütmektedir (2016-devam etmekte). Tıp, Diş Hekimliği, Eczacılık Fakülteleri ve Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu'nda lisans ve Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü'nde lisansüstü dersler yanında Ulusal ve başta Dünya Sağlık Örgütü olmak üzere uluslararası kuruluşların eğitimlerinde eğitici olarak görev aldı. Temel çalışma alanları, bağışıklama ve bulaşıcı hastalıklar, çevre sağlığı-çevre hekimliği, hastane enfeksiyonları epidemiyolojisi, şiddet ve önlenmesi, biyoistatistik ve epidemiyolojidir.

Covid-19 Salgınının Bölgesel Borsa Turizm Endekslerine Etkilerinin Araştırılması

Investigating The Effects of Covid-19 Pandemic on the Regional Tourism Sector Stock Indices

Tolga TÜMER*, **Dilaver TENGİLİMOĞLU****

* (Sorumlu Yazar), Doktora Öğrencisi, Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme ABD, Kavaklıdere Mahallesi, Esat Caddesi No:7, 06680 Çankaya, Ankara.

E-posta: tolgatumer94@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-5230-7886

** Prof. Dr., Atılım Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, Kızılcaşar Mahallesi, 1184. Cadde No:13, 06830 İncek, Gölbaşı, Ankara.

E-posta: dilaver.tengilimoglu@atilim.edu.tr

ORCID: 0000-0001-7101-1944

MAKALE BİLGİLERİ

Makale İşlem Bilgileri:

Gönderilme tarihi: 20 Temmuz 2022

Birinci düzeltme: 13 Ağustos 2022

İkinci düzeltme: 26 Eylül 2022

Üçüncü düzeltme: 10 Ekim 2022

Kabul: 11 Ekim 2022

Anahtar sözcükler: Borsa endeksi, Turizm endeksi, COVID-19, Kuzey Amerika, Avrupa, Asya Pasifik.

ARTICLE INFO

Article history:

Submitted: 20 July 2022

Resubmitted: 13 August 2022

Resubmitted: 26 September 2022

Resubmitted: 10 October 2022

Accepted: 11 October 2022

Key words: Stock market index, Tourism index, COVID-19, North America, Europe, Asia Pacific.

GİRİŞ

2020 yılından itibaren tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 pandemisinin derinden etkilediği hiçbir sektör kalmamıştır. Ancak bazı

Makalenin kaynak gösterme şekli:

Tümer, T. ve Tengilimoğlu, D. (2023). Covid-19 Salgınının Bölgesel Borsa Turizm Endekslerine Etkilerinin Araştırılması, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 34 (1): 21-33.

ÖZ

Bu çalışmada, bölgesel borsa turizm endekslerinin COVID-19'dan etkilene düzeyleri araştırılmıştır. Bu amaçla çalışmada, Kuzey Amerika, Avrupa ve Asya Pasifik bölgelerini kapsayan borsa turizm endeksleri kullanılarak istatistikî analizler yapılmıştır. Çalışmanın kapsamı COVID-19'un dünyaya yayılmaya başladığı dönemden itibaren 22 Ocak 2020-22 Ocak 2022 tarihleri arasındaki iki yıllık süreci kapsamaktadır ve çalışmada bu süreç çeyrek dilimlere ayrılarak sekiz dönem kapsamında analiz edilmektedir. Günlük veriler kullanılan araştırmada hem dünyadaki hem de kullanılan endekslerin kapsadığı bölgelerdeki COVID-19 verileri dikkate alınmıştır. COVID-19 verileri olarak günlük vaka, günlük ölüm, toplam vaka ve toplam ölüm sayıları toplanmıştır. Araştırmanın sonucunda, borsa turizm endekslerini negatif yönde en fazla COVID-19 kaynaklı bölgesel günlük ölümlerin etkilediği bulunmuştur. Bu çalışma, geniş kapsamı, bölgesel ve dönemsel karşılaştırma sunan bulguları ile alanyazına katkı sunmaktadır.

ABSTRACT

This study aims to investigate the effects of COVID-19 on the regional tourism sector indices. Statistical analyses have been carried out by using regional tourism sector indices including North America, Europe and Asia Pacific. The research includes a two-year period between 22 January 2020-22 January 2022 starting from the date when COVID-19 started to spread worldwide. That period was divided quarterly into eight parts for analysis. The research which is based on daily data uses COVID-19 data in the world and in the regions included in the scope of the current study. The numbers of daily cases, daily deaths, cumulative cases and cumulative deaths were taken as COVID-19 data. The findings of the study reveals that the regional daily deaths related to COVID-19 is the most effective item which affected the regional tourism sector indices negatively. The study contributes to the literature with its wide scope including regional and periodic comparisons.

sektörlerin bu pandemi sürecinden diğer sektörlerle göre daha yoğun bir şekilde etkilendiği ve turizm sektörünün de bunlar arasında olduğu söylenebilir. Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü'nün (BMDTÖ, 2021) raporuna göre 2020 yılında uluslararası turist sayısı yüzde 74 azalmış, dünya genelinde turizm gelirlerinde yaklaşık 1.300 milyar dolarlık kayıp yaşanmış ve ulus-

lararası turizm değerleri 30 yıl önceki seviyelerine gerilemiştir.

Borsa turizm endeksleri, detaylı analiz ve hesaplamalar sonucunda karmaşık olayları tek bir rakama indirgeyen araçlar olan borsa endeksleri, sektörlerdeki ve işletmelerdeki gelişmeler hakkında bilgi edinilmesine yardımcı olurlar (Ercan ve Ban 2014). Bu bağlamda bu endeksler, turizm sektörü hakkında bilgi veren çok değerli göstergelerdir ve bu göstergeler kullanılarak görgül çalışmalar yapılması, COVID-19'un turizm sektörü üzerindeki etkisine yönelik bulguları güçlendirecek ve COVID-19 etkisinin özellikle finansal boyutunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Bu çalışmanın amacı, COVID-19 pandemisinin başlangıcından 2022 yılına kadar olan süreçte bölgesel borsa turizm endekslerinin COVID-19'dan etkilenme düzeylerinin özgün ve kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesidir. Bu amaçla çalışmada, pek çok farklı ülkenin borsa verileri kullanılarak oluşturulan kapsamlı turizm endekslerinden yararlanılmaktadır. Çalışmada Kuzey Amerika, Avrupa ve Asya Pasifik bölgesini kapsayan bölgesel turizm endeksleri tercih edilerek COVID-19'un endeksler üzerindeki etkisinin bölgesel düzeyde nasıl değişiklikler gösterdiği araştırılmaktadır. Diğer yandan çalışmadaki analizler sekiz dönemde yapılmaktadır ve böylece COVID-19'un turizm endeksleri üzerindeki etkisinin dönemsel değişimleri gösterilmektedir.

ALANYAZIN TARAMASI

COVID-19 pandemisi dünya borsalarında derin negatif etkiler yaratmıştır. Seven ve Yılmaz (2020) dünya borsalarının COVID-19 pandemisine nasıl tepki verdiğini inceledikleri çalışmalarında yatırımcıların tepkisinin, pandemi kaynaklı ölümlerin görece yüksek olduğu ülkelerdeki borsalarda diğer ülkelere göre daha negatif olduğunu söylemektedir. Zeren ve Hızarcı (2020) COVID-19'un 23 Ocak-13 Mart 2020 tarihleri arasında seçtikleri borsalar üzerindeki etkisini araştırdıkları çalışmalarında, seçtikleri borsaların tümünün COVID-19 toplam ölüm sayıları ile; sadece bir kısmının ise toplam vaka sayıları ile eşbütünlük ilişkisi içinde olduğunu göstermektedir. Özçalık

ve Eren (2022) COVID-19'un dünya borsalarındaki turizm endeksleri üzerindeki etkisini araştırmış ve yatırımcıların COVID-19'a piyasa getirilerine göre negatif tepki verdiğini göstermiştir.

Diğer yandan, COVID-19 pandemisinin başladığı yer olan Çin'de borsa ve turizm endeksleri COVID-19'dan negatif yönde etkilenmiştir. Liew (2021) çalışmasında COVID-19'un başlangıcında Çin borsalarındaki turizm hisselerinin neredeyse tümünün pandemiden etkilendiğini ve çok ciddi düşüşler yaşadığını göstermektedir. Wang vd. (2021) Çin'de COVID-19'la ilgili devlet müdahaleleri ile borsalardaki turizm hisseleri arasındaki ilişkiyi araştırdıkları çalışmalarında, devletin uyguladığı sağlık önlemlerinin, turizm hisseleri üzerinde olumlu etkisi olduğu sonucuna ulaşımlardır. Wu vd. (2021) COVID-19'un Çin turizmine etkisini, Çin borsalarındaki hisse fiyatları üzerinden inceledikleri çalışmalarında, COVID-19'un hisse fiyatlarını ve turizm sektörünü negatif yönde etkilediğini göstermektedir. Yiwei vd. (2021) borsa verileri kullanarak yaptıkları çalışmalarında, Çin'in turizm sektörünün COVID-19'dan negatif yönde etkilendiğini ve piyasalarında volatilitenin arttığını bulmuşlardır.

COVID-19 pandemisinin Türkiye'de Borsa İstanbul (BİST) üzerinde de negatif etkisi olmuştur. Gümüş ve Hacıevliyagil (2020) Mart-Temmuz 2020 arasında COVID-19'un borsa üzerindeki etkisini, BİST Turizm ve BİST Ulaştırma endekslerini kullanarak inceledikleri araştırmaları sonucunda, vaka sayıları ile endeks değerleri arasında anlamlı bir ilişki bulamamışlar, ancak ölüm sayıları ile endeks değerleri arasında ters yönlü bir ilişki tespit etmişlerdir. Korkut vd. (2020) COVID-19'un turizm üzerindeki etkisini, BİST turizm endeksini kullanarak araştırdıkları çalışmalarında, kısa dönemli tahminlerde COVID-19'un BİST Turizm endeksini negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşımlardır. Göçmen Yağcılar (2021) BİST endekslerinin COVID-19 ile ilişkili olaylara verdikleri tepkileri araştırdıkları çalışmalarında turizm ve ulaştırma endekslerinin duyarlılığı en yüksek endeksler arasında olduğunu bulmuştur. Kutay ve Tektüfekçi (2021) finansal tablo ve bağımsız denetçi raporlarını kullanarak yaptıkları araştırmada COVID-19'un

BİST turizm endeksindeki işletmeler üzerindeki etkisinin önemli düzeyde olduğunu bulmuştur. Çilek (2022) COVID-19'un BİST turizm endeksindeki işletmelerin finansal performansı üzerindeki etkisini incelediği çalışmasında, 2019 ve 2020 mali yılları için en önemli mali başarımların "net satışların artış oranı" olduğunu bulmuştur.

COVID-19 pandemisi çeşitli ülkelerdeki borsa ve turizm endekslerini de negatif etkilemiştir. El-sayed ve Elrhim (2020) çalışmalarında Mısır borsasının sektör endekslerinin COVID-19 kaynaklı toplam ölümlerden günlük ölümlere göre daha fazla etkilendiği, ancak günlük vakalardan da toplam vakalara göre daha fazla etkilendiği sonucuna ulaşmışlardır. Gil-Alana ve Poza (2020) COVID-19'un İspanya'daki turizm sektörüne olan etkisini borsa verileri kullanarak inceledikleri araştırmaları sonucunda, geçici olması beklenen şokların kalıcı hale geldiğini ve bu nedenle güçlü önlemler alınması gerektiğini ifade etmişlerdir. Yadav ve Qureshi (2020) Hindistan'ın borsa verilerini kullandıkları çalışmalarında, COVID-19'un Hindistan'daki turizm ve seyahat sektörünü negatif yönde etkilediğini söylemektedirler. Lin ve Falk (2021) COVID-19'un ilk dalgasının Kuzey Avrupa ülkelerinin turizm performansı üzerindeki etkisini borsa verilerini kullanarak araştırmış ve taşımacılık yapan işletmeler ile otel ve restoranların COVID-19'dan negatif yönde en çok etkilenen işletmeler olduğunu raporlamışlardır. Carter vd. (2022) Amerika Birleşik Devletleri'ndeki (ABD) havacılık, restoran ve otel işletmelerinin Şubat ve Mart 2020 aylarındaki borsa verilerini kullanarak yaptıkları araştırmalarında, nakit rezervleri fazla olan işletmelerin, COVID-19'dan göreceli olarak daha az etkilendiklerini bulmuşlardır.

İncelenen araştırmalarda da görüldüğü üzere COVID-19 dünya genelinde borsaları ve turizm endekslerini önemli ölçüde etkilemiştir. Dolayısıyla COVID-19'un bölgesel borsa turizm endekslerini de etkilemiş olması beklenebilir. Buradan hareketle çalışmadaki birinci hipotez aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur:

H₁: Bölgesel borsa turizm endeksleri COVID-19'dan etkilenmiştir.

Borsa yatırımcıları yatırım kararlarını, yatırım yaptıkları sektörlerle ilgili olabilecek bölgesel ve küresel tüm değişlikleri dikkate alarak belirlemektedir, çünkü dünyada yaşanan pek çok gelişmenin, özellikle COVID-19 salgını gibi büyük çaplı gelişmelerin, ilk anda olmasa bile belli bir süre sonra pek çok farklı sektör üzerinde etkileri olabilmektedir (Ercan ve Ban 2014). Dolayısıyla, borsa yatırımcılarının turizm sektöründeki yatırım kararlarından doğrudan etkilenen bölgesel borsa turizm endekslerinin, hem endeksin kapsadığı bölgedeki COVID-19'dan hem de dünyadaki COVID-19'dan etkilendiği ve söz konusu bu etkilerin farklı düzeylerde olduğu öngörülebilir. Bu bağlamda, çalışmadaki ikinci hipotez aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur:

H₂: Bölgesel borsa turizm endeksleri bölgesel COVID-19'dan ve dünyadaki COVID-19'dan farklı düzeylerde etkilenmiştir.

COVID-19 sürecinin neden olduğu etkilerin dönemsel olarak farklılık gösterdiği bilinmektedir. Ayrıca, incelenen çalışmalar kapsamında bir diğer yön, çalışmaların farklı zaman dilimlerini kapsayacak şekilde yapılmış ve bulgularının farklılıklar gösterebildiğinin gözlenmiş olmasıdır. Dolayısıyla COVID-19'un bölgesel borsa turizm endeksleri üzerindeki etkisinin dönemsel olarak farklılık göstermesi muhtemeldir. Bu çerçevede çalışmanın üçüncü hipotezi aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur:

H₃: Bölgesel borsa turizm endeksleri COVID-19'dan dönemsel olarak farklı düzeylerde etkilenmiştir.

YÖNTEM

Çalışmada COVID-19 sürecinin tüm dünyada etkilerinin hissedilmeye başladığı dönemden 2022 yılına kadar olan süreç odak alındığından, araştırmanın kapsamı 22 Ocak 2020-22 Ocak 2022 tarihleri arasındaki iki yıl olarak belirlenmiştir. Çalışmada bölgesel borsa turizm endekslerinin ve COVID-19 verilerinin günlük değerleri kullanılmıştır. Ayrıca bu iki yıllık süre, her yılı üç aylık çeyrek dilimlere ayırarak şekilde sekiz döneme bölünmüş ve ikincil veri kaynakları tercih edilmiştir.

Çalışmada, dünya borsalarının verilerinden endeksler üreten ve ürettiği endeksler tüm dünyada kabul gören STOXX şirketinin, Kuzey Amerika, Avrupa ve Asya Pasifik bölgeleri için oluşturduğu turizm endeksleri kullanılmıştır. Turizm sektörünü son derece kapsayıcı bir şekilde ele alan STOXX turizm endeksleri, sadece yiyecek içecek ve konaklama sektörlerindeki işletmeleri değil, havayolu ulaştırma, seyahat acenteleri ve tur operatörleri gibi diğer işletmeleri de kapsamaktadır. Bu çerçevede Kuzey Amerika için STOXX Kuzey Amerika 600 Seyahat ve Eğlence, Avrupa için STOXX Avrupa 600 Seyahat ve Eğlence ve Asya Pasifik için ise STOXX Asya/Pasifik 600 Seyahat ve Eğlence endeksinin günlük değerleri alınmıştır. Söz konusu veriler dünya borsalarıyla ilgili pek çok verinin ve bilginin bulunduğu Investing (2022) web sitesinden alınmıştır. Hafta sonu ve tatil günleri için borsa verileri bulunmadığından, borsa verileri ile COVID-19 verilerinin gözlem sayılarını eşitlerken COVID-19 verilerinden kesinti yapılmaması için borsa verilerindeki söz konusu eksikler, hafta sonu ve tatil günlerini takip eden ilk günün verisi kullanılarak tamamlanmıştır. Yatırımcıların hafta sonu ve tatil günlerindeki beklenti ve analizlerinin sonucu, takip eden ilk gün borsaya yansımaktadır. Bu nedenle, hafta sonu ve tatil günlerindeki borsa verilerinin ortalama olarak takip eden ilk günlük veriye eşit olduğu kabul edilebilir.

Diğer yandan, tüm COVID-19 verileri Dünya Sağlık Örgütü'nden (DSÖ, 2022) alınmıştır. COVID-19 verileri olarak araştırma kapsamındaki her gün için, günlük vaka, günlük ölüm, toplam vaka ve toplam ölüm değerleri kullanılmıştır. Söz konusu veriler hem dünya geneli hem de çalışmada kullanılan endekslerin kapsadığı bölgeler için ayrı ayrı alınmıştır. DSÖ'nün bölge sınıflandırmalarında Amerika kıtası kuzey ve güney olarak tek bölge kabul edildiği için, Kuzey Amerika bölgesinin verileri için ilk önce DSÖ'nün Amerika bölgesinin toplam verileri alınmıştır. Daha sonra, COVID-19 sürecinde yayınladığı günlük verilerle öne çıkan web sitelerinden birisi olan Worldometers (2022) web sitesinde tanımlandığı şekilde Güney Amerika ülkeleri tespit edilmiştir. Son olarak, DSÖ'nün Amerika veri setinden, be-

lirlenen Güney Amerika ülkelerinin verileri çıkarılmış ve Kuzey Amerika verileri elde edilmiştir. Avrupa bölgesinin verileri için DSÖ'nün Avrupa bölgesi kullanılmıştır. Asya Pasifik bölgesinin verileri için ise DSÖ'nün Güneydoğu Asya ve Batı Pasifik verilerinin toplamı alınmıştır. Böylelikle bölgesel COVID-19 verilerinin, çalışma kapsamındaki STOXX turizm endekslerinin temsil ettiği bölgeler ile uyumlu hale getirilmesi amaçlanmıştır. Araştırmada kullanılan veriler bu şekilde web sitelerinden çekildiğinden etik kurul iznine gerek bulunmamaktadır. Çalışma kapsamındaki tüm değişkenler ve dönemler Tablo 1'de toplu olarak gösterilmektedir.

Çalışmada nicel araştırma desenlerinden ilişkisel ve nedensel tarama yöntemleri uygulanmıştır (Gürbüz ve Şahin 2018). Çalışmada, konuyla ilgili elde edilen verilere SPSS üzerinden korelasyon ve regresyon analizleri uygulanmıştır. Korelasyon analizlerinde Spearman korelasyon, regresyon analizlerinde ise basit doğrusal regresyon tercih edilmiştir. Her bir borsa endeksinin analizinde, borsa endeksi bağımlı değişken, COVID-19 verileri ise sırayla tek tek (günlük vaka, günlük ölüm, toplam vaka, toplam ölüm) bağımsız değişkenler olarak alınmıştır. Ayrıca, hem endekslerin kapsadığı ülkelerdeki COVID-19 verileri, hem de tüm dünyadaki toplam COVID-19 verileri kullanılarak her endeks için iki ayrı analiz yapılmıştır. Diğer yandan, çalışma kapsamında iki yıllık olarak toplanan günlük veriler, üçer aylık sekiz döneme bölünerek incelenmiş ve analizler her dönem için ayrı olarak yapılmıştır.

ANALİZ VE BULGULARIN YORUMLANMASI

Araştırmada ilk olarak borsa turizm endekslerinin, daha önce açıklandığı şekilde her dönem için dünyadaki toplam COVID-19 verileri ve endeksin kapsadığı bölgedeki COVID-19 verileri ile arasındaki ilişki incelenmiştir. Yapılan tüm korelasyon analizlerinin sonuçları Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2'deki değerler Spearman korelasyon katsayısını göstermektedir. Korelasyon bulgularındaki katsayılar pozitif veya negatif yönde bire yaklaştıkça ilişkinin gücü artmaktadır. Pozitif korelasyonda doğrusal, negatif korelasyonda

Tablo 1. Çalışmada Kullanılan Değişkenler ve Dönemler

Kuzey Amerika	
Bağımlı Değişken	STOXX Kuzey Amerika 600 Seyahat ve Eğlence (SXA1CGS)
Bağımsız Değişkenler	Dünya COVID-19 Verileri (Günlük Vaka, Günlük Ölüm, Toplam Vaka, Toplam Ölüm)
	Kuzey Amerika COVID-19 Verileri (Günlük Vaka, Günlük Ölüm, Toplam Vaka, Toplam Ölüm)
Avrupa	
Bağımlı Değişken	STOXX Avrupa 600 Seyahat ve Eğlence (SXTTP)
Bağımsız Değişkenler	Dünya COVID-19 Verileri (Günlük Vaka, Günlük Ölüm, Toplam Vaka, Toplam Ölüm)
	Avrupa COVID-19 Verileri (Günlük Vaka, Günlük Ölüm, Toplam Vaka, Toplam Ölüm)
Asya Pasifik	
Bağımlı Değişken	STOXX Asya/Pasifik 600 Seyahat ve Eğlence (SXP1CGS)
Bağımsız Değişkenler	Dünya COVID-19 Verileri (Günlük Vaka, Günlük Ölüm, Toplam Vaka, Toplam Ölüm)
	Asya Pasifik COVID-19 Verileri (Günlük Vaka, Günlük Ölüm, Toplam Vaka, Toplam Ölüm)
Dönemler	
Birinci Dönem	22 Ocak 2020 – 22 Nisan 2020
İkinci Dönem	23 Nisan 2020 – 22 Temmuz 2020
Üçüncü Dönem	23 Temmuz 2020 – 22 Ekim 2020
Dördüncü Dönem	23 Ekim 2020 – 22 Ocak 2021
Beşinci Dönem	23 Ocak 2021 – 22 Nisan 2021
Altıncı Dönem	23 Nisan 2021 – 22 Temmuz 2021
Yedinci Dönem	23 Temmuz 2021 – 22 Ekim 2021
Sekizinci Dönem	23 Ekim 2021 – 22 Ocak 2022

ise ters yönlü bir ilişkiden söz edilebilmektedir. Katsayıların yanındaki * ifadesi, katsayının p değerinin 0,05'ten küçük olduğunu ve dolayısıyla değişkenler arasındaki ilişkinin 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu; katsayıların yanındaki ** ifadesi ise katsayının p değerinin 0,01'den küçük olduğunu ve dolayısıyla değişkenler arasındaki ilişkinin 0,01 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir. Katsayıların yanında * veya ** ifadesi bulunmaması durumunda, değişkenler arasındaki ilişkinin anlamlı olmadığı kabul edilmektedir (Gürbüz ve Şahin 2018).

Tablo 2'deki korelasyon katsayılarının büyük bir bölümünün anlamlı olduğu anlaşılmaktadır

ve bu durum H_1 hipotezini desteklemektedir. Tablo 2'deki toplam vaka ve toplam ölümlerdeki katsayıların ikinci dönemden itibaren yakınsayarak aynı değeri almaya başladığı görülmektedir. Bu durumun nedeninin, çalışmadaki toplam vaka ve toplam ölüm değerlerinin çok yüksek rakamlara ulaşmasından kaynaklanan istatistiksel bir durum olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumun başlıca ispatı ise birinci dönemde Kuzey Amerika ve Avrupa bölgelerindeki toplam vaka ve toplam ölümlerdeki katsayıların farklı olmasıdır.

COVID-19 sürecinin ilk olarak Asya Pasifik bölgesinde yer alan Çin'de başladığı bilinmektedir. Birinci dönemde Kuzey Amerika endeksi ile

Tablo 2. Çalışma Kapsamındaki Borsa Turizm Endeksleri ile COVID-19 Verilerinin Korelasyon Analizlerinin Sonuçları

Üç Aylık Dönemler	Turizm Endeksleri	Dünya COVID-19 Verileri				Bölgesel COVID-19 Verileri			
		G. Vaka	G. Ölüm	T. Vaka	T. Ölüm	G. Vaka	G. Ölüm	T. Vaka	T. Ölüm
Birinci Dönem	SXA1CGS	-,720**	-,717**	-,793**	-,793**	-,813**	-,790**	-,793**	-,802**
	SXTP	-,695**	-,686**	-,761**	-,761**	-,828**	-,812**	-,761**	-,772**
	SXP1CGS	-,714**	-,741**	-,818**	-,818**	,129	,087	-,818**	-,818**
İkinci Dönem	SXA1CGS	,586**	-,147	,615**	,615**	,125	-,512**	,615**	,615**
	SXTP	,328**	-,112	,341**	,341**	-,539**	-,346**	,341**	,341**
	SXP1CGS	-,235*	-,482**	-,220*	-,220*	-,228*	-,199	-,220*	-,220*
Üçüncü Dönem	SXA1CGS	,569**	-,434**	,845**	,845**	-,300**	-,731**	,845**	,845**
	SXTP	,452**	-,289**	,655**	,655**	,650**	,509**	,655**	,655**
	SXP1CGS	,144	-,399**	,447**	,447**	,766**	,667**	,447**	,447**
Dördüncü Dönem	SXA1CGS	,547**	,825**	,929**	,929**	,752**	,867**	,929**	,929**
	SXTP	,565**	,851**	,968**	,968**	-,193	,628**	,968**	,968**
	SXP1CGS	,281**	,395**	,286**	,286**	-,184	,027	,286**	,286**
Beşinci Dönem	SXA1CGS	,439**	-,309**	,900**	,900**	-,533**	-,855**	,900**	,900**
	SXTP	,462**	-,319**	,910**	,910**	,551**	-,388**	,910**	,910**
	SXP1CGS	-,430**	-,678**	,174	,174	-,231*	-,532**	,174	,174
Altıncı Dönem	SXA1CGS	,101	,322**	-,469**	-,469**	-,031	,193	-,469**	-,469**
	SXTP	,165	,431**	-,619**	-,619**	-,089	,368**	-,619**	-,619**
	SXP1CGS	-,161	,228*	-,467**	-,467**	,063	,166	-,467**	-,467**
Yedinci Dönem	SXA1CGS	-,628**	-,634**	,558**	,558**	-,462**	,125	,558**	,558**
	SXTP	-,573**	-,592**	,569**	,569**	,175	,400**	,569**	,569**
	SXP1CGS	-,267*	-,283**	,406**	,406**	-,333**	-,458**	,406**	,406**
Sekizinci Dönem	SXA1CGS	-,462**	-,211*	-,587**	-,587**	-,357**	-,174	-,587**	-,587**
	SXTP	-,288**	-,002	-,455**	-,455**	-,365**	-,166	-,455**	-,455**
	SXP1CGS	-,520**	,043	-,650**	-,650**	-,125	,137	-,650**	-,650**

dünyadaki COVID-19 toplam ölümleri arasındaki korelasyon katsayısı $-,793^{**}$, bölgesel COVID-19 toplam ölümleri arasındaki korelasyon katsayısı ise $-,802^{**}$ 'dir. Yine birinci dönemde Avrupa endeksi ile dünyadaki COVID-19 toplam ölümleri arasındaki korelasyon katsayısı $-,761^{**}$, bölgesel COVID-19 toplam ölümleri arasındaki korelasyon katsayısı ise $,772^{**}$ 'dir. İkinci dönemden itibaren COVID-19'un Kuzey Amerika ve Avrupa bölgelerine yayılmasıyla bu bölgelerdeki toplam vaka ve toplam ölüm değerleri dünya genelindeki ve Asya Pasifik bölgesindeki COVID-19 değerleri gibi yüksek rakamlara ulaşmış ve korelasyon katsayıları aynı değerleri almaya başlamıştır.

Toplam COVID-19 verilerinin analiz sonuçlarındaki bu yakınsama regresyon analizlerinde daha düşük düzeydedir ve regresyon analizindeki sonuçlardaki katsayılar farklı değer almaktadır. Ayrıca korelasyon analizindeki bu yakınsamaya rağmen, günlük COVID-19 verileri ile toplam COVID-19 verilerinin endeksler üzerindeki etkilerinin farklılığı hakkında fikir edinebilmek mümkündür. Bu nedenle toplam COVID-19 verilerinin analizden çıkarılmasına gerek bulunmamaktadır. Ancak, H_2 hipotezi ile ilgili yorumlamada bu noktaya dikkat edilmesi gerekmektedir ve toplam COVID-19 vakalarındaki bu yakınsamalar, H_2 hipotezinin reddedilmesine yönelik bir bulgu olarak değerlendirilmemelidir. Bu önemli noktalar göz önüne alınarak günlük vaka ve günlük ölümler incelendiğinde, endekslerin bölgesel COVID-19'dan ve dünyadaki COVID-19'dan farklı düzeylerde etkilendiği görülmektedir ve böylelikle H_2 hipotezi desteklenmektedir. Son olarak, katsayıların dönemsel olarak farklı değerler aldığı görülmekte ve H_3 hipotezi desteklenmektedir.

Çalışmada korelasyon analizlerinden sonra, regresyon analizlerine geçilmiştir. Daha önce belirtildiği şekilde, araştırma kapsamındaki her turizm endeksi için turizm endeksi bağımlı değişken olarak ve sırayla ilgili COVID-19 verileri tek tek bağımsız değişken olarak alınıp basit doğrusal regresyon analizleri yapılmıştır. İlk olarak Kuzey Amerika, sonra Avrupa, daha sonra ise Asya Pasifik bölgesi analiz edilmiştir. Kuzey

Amerika bölgesi için yapılan regresyon analizlerinin sonuçları Tablo 3'te gösterilmektedir.

Basit doğrusal regresyon analizlerinde öne çıkan ve Tablo 3'te kullanılan değerlerin birincisi bağımsız değişkenin standardize edilmemiş katsayısı β değeri, ikincisi p değeri ve üçüncüsü ise düzeltilmiş R^2 değeridir. Buna göre, bağımsız değişkenin standardize edilmemiş katsayısı, bağımsız değişkendeki bir birimlik değişimin bağımlı değişkeni ne kadar ve hangi yönde etkilediğini göstermektedir. Diğer yandan, p değeri basit doğrusal regresyon modelinin ve aynı zamanda bağımsız değişkenin standardize edilmemiş katsayısının anlamlılığını; düzeltilmiş R^2 değeri ise, bağımsız değişkenin, bağımlı değişkendeki varyansın yüzde kaçını açıkladığını ifade etmektedir (Gürbüz ve Şahin 2018).

Tablo 3'e göre p değerlerinin büyük bir bölümü 0,05'ten küçük olduğu için regresyon modellerinin büyük bir bölümü anlamlıdır ve dolayısıyla COVID-19'un Kuzey Amerika turizm endeksini etkilediği söylenebilir. Ayrıca Tablo 3'te Kuzey Amerika endeksinin bölgesel COVID-19'dan ve dünyadaki COVID-19'dan farklı düzeylerde etkilendiği ve COVID-19'un Kuzey Amerika endeksi üzerindeki etkisinin dönemsel olarak farklılaştığı görülmektedir. Bu durumda H_1 , H_2 ve H_3 hipotezleri desteklenmektedir. Tablo 3'teki β değerlerine göre COVID-19'un Kuzey Amerika endeksi üzerindeki en güçlü, negatif yönlü ve anlamlı etkisi; birinci, ikinci, üçüncü ve beşinci dönemlerde bölgesel günlük ölümlerden (sırasıyla $-,110$, $-,054$, $-,109$, $-,034$ değerinde); altıncı ve sekizinci dönemlerde bölgesel toplam ölümlerden (sırasıyla $-,001$ ve $-,001$ değerinde); yedinci dönemde dünyadaki günlük ölümlerden ($-,009$ değerinde) olmuştur. Dördüncü dönemde ise negatif bir etki bulunmamıştır. Buna göre Kuzey Amerika bölgesini temsil eden endeks en fazla bölgesel günlük ölümlerden etkilenmiş olup bölgesel COVID-19'dan dünyadaki COVID-19'a göre daha fazla etkilenmiştir. Kuzey Amerika bölgesinin regresyon analizlerinden sonra yapılan Avrupa bölgesinin regresyon analizlerinin sonuçları Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4'teki değerlere göre H_1 , H_2 ve H_3 hipotezleri yine desteklenmektedir. Tablo 4'teki β

Tablo 3. Kuzey Amerika (SXA1CGS) İçin Yapılan Regresyon Analizlerinin Sonuçları

Üç Aylık Dönemler	Regresyon Değerleri	Dünya COVID-19 Verileri				Kuzey Amerika COVID-19 Verileri			
		G. Vaka	G. Ölüm	T. Vaka	T. Ölüm	G. Vaka	G. Ölüm	T. Vaka	T. Ölüm
Birinci Dönem	β	-,005	-,048	,000	-,002	-,010	-,110	,000	-,006
	p	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
	Dz. R^2	,504	,382	,295	,228	,385	,215	,202	,127
İkinci Dönem	β	,000	-,014	6,321E-6	,000	,000	-,054	2,249E-5	,001
	p	,000	,064	,000	,000	,203	,000	,000	,000
	Dz. R^2	,134	,027	,187	,251	,007	,246	,192	,287
Üçüncü Dönem	β	,001	-,024	5,426E-6	,000	-,002	-,109	2,909E-5	,001
	p	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
	Dz. R^2	,260	,138	,698	,743	,204	,656	,744	,780
Dördüncü Dönem	β	,000	,019	3,156E-6	,000	,001	,038	8,945E-6	,001
	p	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
	Dz. R^2	,285	,639	,710	,680	,665	,599	,658	,609
Beşinci Dönem	β	,000	-,012	3,994E-6	,000	-,001	-,034	2,368E-5	,001
	p	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
	Dz. R^2	,131	,200	,740	,805	,589	,740	,834	,866
Altıncı Dönem	β	2,505E-5	,003	-9,757E-7	-4,529E-5	-1,546E-5	,026	-1,387E-5	-,001
	p	,124	,004	,000	,000	,887	,042	,000	,000
	Dz. R^2	,015	,081	,234	,216	-,011	,035	,266	,222
Yedinci Dönem	β	,000	-,009	7,221E-7	4,570E-5	,000	,004	2,618E-6	,000
	p	,000	,000	,000	,000	,000	,258	,000	,000
	Dz. R^2	,345	,349	,254	,256	,158	,003	,284	,311
Sekizinci Dönem	β	-1,784E-5	-,007	-8,967E-7	,000	-4,327E-5	-,011	-3,102E-6	-,001
	p	,000	,042	,000	,000	,001	,035	,000	,000
	Dz. R^2	,163	,035	,292	,317	,101	,038	,257	,309

Tablo 4. Avrupa (SXT) İçin Yapılan Regresyon Analizlerinin Sonuçları

Üç Aylık Dönemler	Regresyon Değerleri	Dünya COVID-19 Verileri				Avrupa COVID-19 Verileri			
		G. Vaka	G. Ölüm	T. Vaka	T. Ölüm	G. Vaka	G. Ölüm	T. Vaka	T. Ölüm
Birinci Dönem	β	-,001	-,011	-3,712E-5	,000	-,002	-,020	-7,219E-5	-,001
	p	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
	Dz. R ²	,479	,359	,275	,211	,594	,436	,293	,220
İkinci Dönem	β	2,618E-5	-,002	4,905E-7	1,621E-5	-,001	-,004	4,332E-6	,000
	p	,141	,112	,060	,017	,000	,001	,013	,002
	Dz. R ²	,013	,017	,029	,052	,194	,100	,056	,088
Üçüncü Dönem	β	6,608E-5	-,002	6,395E-7	3,269E-5	8,895E-5	,010	2,740E-6	,000
	p	,000	,023	,000	,000	,000	,000	,000	,000
	Dz. R ²	,188	,045	,413	,433	,304	,223	,364	,387
Dördüncü Dönem	β	,000	,006	9,638E-7	5,272E-5	,000	,010	2,377E-6	,000
	p	,000	,000	,000	,000	,031	,000	,000	,000
	Dz. R ²	,331	,724	,845	,819	,040	,531	,873	,836
Beşinci Dönem	β	4,545E-5	-,004	1,271E-6	6,268E-5	,000	-,011	3,203E-6	,000
	p	,001	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
	Dz. R ²	,116	,268	,752	,836	,200	,362	,756	,843
Altıncı Dönem	β	1,648E-5	,001	-5,059E-7	-2,352E-5	-1,184E-5	,005	-3,408E-6	,000
	p	,010	,001	,000	,000	,623	,000	,000	,000
	Dz. R ²	,061	,114	,402	,373	-,008	,193	,465	,381
Yedinci Dönem	β	-2,853E-5	-,002	2,055E-7	1,298E-5	2,442E-5	,003	6,834E-7	5,809E-5
	p	,000	,000	,000	,000	,217	,002	,000	,000
	Dz. R ²	,268	,279	,276	,277	,006	,091	,271	,285
Sekizinci Dönem	β	-7,638E-7	,000	-1,741E-7	-4,667E-5	-3,625E-6	-,004	-3,767E-7	-8,714E-5
	p	,671	,943	,010	,000	,385	,178	,002	,000
	Dz. R ²	-,009	-,011	,062	,251	-,003	,009	,093	,271

değerlerine göre COVID-19'un Avrupa endeksi üzerindeki en güçlü, negatif yönlü ve anlamlı etkisi birinci, ikinci ve beşinci dönemlerde bölgesel günlük ölümlerden (sırasıyla -,020, -,004, -,011 değerinde); üçüncü ve yedinci dönemlerde dünyadaki günlük ölümlerden (sırasıyla -,002 ve -,002 değerinde); altıncı ve sekizinci dönemlerde dünyadaki toplam ölümlerden (sırasıyla -2,352E-5 ve -8,714E-5 değerinde) olmuştur. Dördüncü dönemde ise negatif bir etki bulunmamıştır. Buna göre Avrupa bölgesini temsil eden endeks en fazla bölgesel günlük ölümlerden etkilenmiş olup dünyadaki COVID-19'dan bölgesel COVID-19'a göre daha fazla etkilenmiştir. Avrupa bölgesinin regresyon analizlerinden sonra yapılan

Asya Pasifik bölgesinin regresyon analizlerinin sonuçları Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5'teki değerlere göre H_1 , H_2 ve H_3 hipotezleri bir kez daha desteklenmektedir. Tablo 5'teki β değerlerine göre COVID-19'un Asya Pasifik endeksi üzerindeki en güçlü, negatif yönlü ve anlamlı etkisi dördüncü, beşinci ve yedinci dönemlerde bölgesel günlük ölümlerden (sırasıyla -,019, -,003, -,002 değerinde); birinci ve altıncı dönemlerde bölgesel toplam ölümlerden (sırasıyla -,008 ve -2,074E-5 değerinde); ikinci ve üçüncü dönemlerde dünyadaki günlük ölümlerden (sırasıyla -,004 ve -,003 değerinde); sekizinci dönemde dünyadaki toplam ölümlerden (-2,369E-5 değerinde) olmuştur. Buna göre Asya

Tablo 5. Asya Pasifik (SXP1CGS) İçin Yapılan Regresyon Analizlerinin Sonuçları

Üç Aylık Dönemler	Regresyon Değerleri	Dünya COVID-19 Verileri				Asya Pasifik COVID-19 Verileri			
		G. Vaka	G. Ölüm	T. Vaka	T. Ölüm	G. Vaka	G. Ölüm	T. Vaka	T. Ölüm
Birinci Dönem	β	,000	-,003	-1,080E-5	,000	,002	-8,949E-5	,000	-,008
	p	,000	,000	,000	,000	,054	,994	,000	,000
	Dz. R ²	,360	,273	,214	,159	,030	-,011	,635	,636
İkinci Dönem	β	-4,426E-5	-,004	-5,487E-7	-8,767E-6	,000	-,004	-5,404E-6	,000
	p	,000	,000	,002	,066	,000	,120	,000	,000
	Dz. R ²	,132	,236	,090	,027	,131	,016	,153	,134
Üçüncü Dönem	β	1,659E-5	-,003	3,710E-7	2,041E-5	,000	,021	1,218E-6	8,795E-5
	p	,178	,001	,000	,000	,000	,000	,000	,000
	Dz. R ²	,009	,116	,219	,268	,503	,422	,217	,227
Dördüncü Dönem	β	3,808E-5	,002	2,688E-7	1,409E-5	,000	-,019	3,828E-6	,000
	p	,000	,000	,000	,000	,000	,036	,000	,000
	Dz. R ²	,153	,358	,268	,237	,165	,038	,360	,322
Beşinci Dönem	β	-1,321E-5	-,002	1,736E-7	1,041E-5	-6,933E-6	-,003	4,809E-7	,000
	p	,006	,000	,001	,000	,421	,035	,223	,006
	Dz. R ²	,072	,517	,099	,170	-,004	,039	,006	,072

Tablo 5. Asya Pasifik (SXP1CGS) İçin Yapılan Regresyon Analizlerinin Sonuçları (Devam)

Altıncı Dönem	β	-1,157E-6	,000	-1,685E-7	-7,966E-6	4,173E-6	,001	-3,293E-7	-2,074E-5
	p	,688	,204	,000	,000	,287	,130	,000	,000
	Dz. R ²	-,009	,007	,224	,215	,002	,015	,148	,177
Yedinci Dönem	β	-9,161E-6	-,001	1,147E-7	7,114E-6	-2,269E-5	-,002	5,072E-7	3,019E-5
	p	,041	,054	,000	,000	,061	,000	,000	,000
	Dz. R ²	,035	,030	,133	,128	,028	,149	,148	,166
Sekizinci Dönem	β	-2,643E-6	,000	-1,338E-7	-2,369E-5	-1,434E-5	,000	-1,336E-6	,000
	p	,000	,551	,000	,000	,001	,810	,000	,000
	Dz. R ²	,193	-,007	,350	,553	,105	-,010	,285	,563

Pasifik bölgesini temsil eden endeks en fazla bölgesel günlük ölümlerden etkilenmiş olup bölgesel COVID-19'dan dünyadaki COVID-19'a göre daha fazla etkilenmiştir. Araştırmadaki tüm analizlerin bulguları ile desteklenen H₁, H₂ ve H₃ hipotezleri kabul edilmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bölgesel borsa turizm endeksleri, COVID-19 kaynaklı ölümlerden, vakalara göre negatif yönde daha fazla etkilenmektedir. Ayrıca, çalışmada kullanılan turizm endekslerinin tümünün, negatif yönde en fazla bölgesel günlük ölümlerden etkilendiği bulunmuştur. Kuzey Amerika ve Asya Pasifik bölgelerini temsil eden turizm endeksleri bölgesel COVID-19'dan dünyadaki COVID-19'a göre negatif yönde daha fazla etkilenirken, Avrupa bölgesini temsil eden turizm endeksi dünyadaki COVID-19'dan bölgesel COVID-19'a göre negatif yönde daha fazla etkilenmektedir. Araştırmanın bulguları, COVID-19'un dünya genelindeki borsa ve turizm endekslerini negatif yönde etkilediğini gösteren araştırmaların bulgularını desteklemektedir. Bu çalışma, özellikle kapsamının iki yıl olması ile farklılaşmaktadır.

Ayrıca çalışma, dönemsel ve bölgesel karşılaştırma yapma imkânı sunmasıyla alanyazına katkı sağlamaktadır. Çalışmadaki, bölgesel borsa turizm endekslerinin COVID-19'dan negatif

etkilendiği bulgusu, Özçalık ve Eren'in (2022) dünya borsalarındaki turizm endekslerinin COVID-19'dan negatif etkilendiği bulgusu ile örtüşmektedir. Korkut vd. (2020) COVID-19'un BİST turizm endeksini negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır ve bu çalışmada da aynı etkinin bölgesel borsa turizm endeksleri için de geçerli olduğu bulunmuştur. Diğer yandan, bu çalışmanın kapsamındaki bölgesel turizm endekslerinin temsil ettikleri bölgelerden biri olan Asya Pasifik endeksinin COVID-19 pandemisinde negatif etkilendiği bulgusu, Asya Pasifik bölgesinde yer alan Çin borsalarının COVID-19'dan negatif etkilendiğini gösteren çalışmaların (Liew 2021; Wu vd. 2021; Yiwei vd. 2021) bulgularını desteklemektedir.

Seven ve Yılmaz (2020) dünya borsalarında COVID-19 pandemisine yatırımcıların tepkisinin, pandemi kaynaklı ölümlerin görece yüksek olduğu ülkelerde negatif olduğunu söylemektedir. Benzer şekilde bu çalışmadaki COVID-19 kaynaklı ölümlerin bölgesel borsa turizm endeksleri üzerinde negatif etkiye sahip olduğu bulgusu da turizm sektöründeki borsa yatırımcılarının pandemi kaynaklı ölümlere negatif tepki verdiğini göstermektedir. Bu çalışmadaki, borsa endekslerini COVID-19 kaynaklı ölümlerin vakalardan daha fazla etkilediği bulgusu, Gümüş ve Hacıevliyagil'in (2020) ve Zeren ve Hızarcı'nın (2020) çalışmalarındaki bulgular ile uyumludur.

Ancak, Elsayed ve Elrhim'in (2020) borsa endekslerini pandemi kaynaklı toplam ölümlerin günlük ölümlerden fazla etkilediği bulgusunun aksine bu çalışmada, günlük ölümlerin toplam ölümlerden daha fazla etkilediği bulunmuştur.

Çalışmada sadece turizm sektörüne odaklanması, çalışmanın önemli bir kısıtıdır. Diğer sektörlerin dahil edilmesi ve sektörlerin kıyaslanması, araştırmanın bulgularını güçlendirecektir. Ayrıca çalışmada Güney Amerika ve Afrika bölgeleri başta olmak üzere kapsam dışı kalan bazı bölgeler bulunmaktadır. Bu bölgeler için benzer çalışmalar yapılabilir. Çalışma kapsamındaki bölgeleri temsilen bölgesel turizm endeksleri kullanılmış olması çalışmanın bir diğer kısıtı olarak görülebilir. Bu bölgelerdeki ülkelerin turizm endeksleri ile benzer çalışmalar yapılması, araştırmanın bulgularını güçlendirecektir.

KAYNAKÇA

- BMDTÖ. (2021). COVID-19 and Tourism 2020: A Year in Review, https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2020-12/2020_Year_in_Review_0.pdf, Erişim tarihi: 8 Ekim 2022.
- Carter, D., Mazumder, S., Simkins, B. ve Sisneros, E. (2022). The Stock Price Reaction of the COVID-19 Pandemic on the Airline, Hotel, and Tourism Industries, *Finance Research Letters*, 44 (1): 1-15.
- Çilek, A. (2022). Entegre CRITIC-COPRAS Yaklaşımıyla Covid-19 Salgınının Borsa İstanbul Turizm Endeksinde İşlem Gören Şirketlerinin Finansal Performansına Etkisi, *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 6 (1): 263-281.
- DSÖ. (2022). WHO Coronavirus (COVID-19) Dashboard, <https://COVID19.who.int/>, Erişim tarihi: 22 Mart 2022.
- Elsayed, A. ve Elrhim, M. A. (2020). The Effect of COVID-19 Spread on Egyptian Stock Market Sectors, *SSRN Electronic Journal*, Özel Sayı: 1-16.
- Ercan, M. K. ve Ban, Ü. (2014). *Değere Dayalı İşletme Finansı Finansal Yönetim*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Gil-Alana, L. A. ve Poza, C. (2020). The Impact of COVID-19 on the Spanish Tourism Sector, *Tourism Economics*, 20 (10): 1-8.
- Göçmen Yağcılar, G. (2021). Borsa İstanbul'da COVID-19 Etkisi: Kısa Dönemli Sektörel Piyasa Tepkilerinin Endeks Bazında Ölçülmesi, *Ekonomi, Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 6 (2): 439-463.
- Gümüş, A. ve Hacıevliyagil, N. (2020). COVID-19 Salgın Hastalığının Borsaya Etkisi: Turizm ve Ulaştırma Endeksleri Üzerine Bir Uygulama, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 11 (1): 76-98.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2018). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Investing. (2022). Indices, <https://www.investing.com/indices/>, Erişim tarihi: 22 Mart 2022.
- Korkut, Y., Eker, M., Zeren, F. ve Altunışık, R. (2020). COVID-19 Pandemisinin Turizm Üzerindeki Etkileri: Borsa İstanbul Turizm Endeksi Üzerine Bir İnceleme, *Gaziantep Üniversitesi Journal of Social Sciences*, Özel Sayısı: 71-86.
- Kutay, N. ve Tektüfekçi, F. (2021). COVID-19 Salgın Sürecinde Borsa İstanbul Turizm Endeksi İşletmeleri Finansal Tabloları ve Bağımsız Denetçi Raporları Üzerindeki Etkinin Bütüncül Yaklaşımla İncelenmesi, *International Journal of Contemporary Tourism Research*, Özel Sayı: 73-97.
- Liew, V. K. (2021). *Abnormal Returns on Tourism Shares in the Chinese Stock Exchanges Amid COVID-19 Pandemic*, *Munich Personal RePEc Archive*, MPRA Rapor No. 107987: 1-24.
- Lin, X. ve Falk, M. T. (2021). Nordic Stock Market Performance of the Travel and Leisure Industry During The First Wave Of COVID-19 Pandemic, *Tourism Economics*, 20 (10): 1-18.
- Özçalık, S. G. ve Eren, B. S. (2022). COVID-19 (Koronavirüs) Pandemisinin Turizm Endeksleri Üzerindeki Etkisi: Bir Olay Çalışması, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (1): 136-150.
- Seven, Ü. ve Yılmaz, F. (2020). *World Equity Markets and COVID-19: Immediate Response and Recovery Prospects*, *Munich Personal RePEc Archive*, MPRA Rapor No. 100987: 1-16.
- Wang, Y., Zhang, H., Gao, W. ve Yang, C. (2021). COVID-19-Related Government Interventions and Travel and Leisure Stock, *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 49 (1): 189-194.
- Worldometers. (2022). 7 Continents, <https://www.worldometers.info/geography/7-continents/>, Erişim tarihi: 24 Ağustos 2022.
- Wu, W., Lee, C., Xing, W. ve Ho, S. (2021). The Impact of the COVID-19 Outbreak on Chinese- Listed Tourism Stocks, *Financial Innovation*, 7 (22): 1-18.
- Yadav, S. K. S. ve Qureshi, M. M. (2020). Impacts of COVID-19 on Indian Travel and Tourism Industry, *International Journal of Trade and Commerce*, 9 (2): 310-318.
- Yiwei, W., Najaf, K., Frederico, G. F. ve Atayah, O. F. (2021). Influence of COVID-19 Pandemic on the Tourism Sector: Evidence from China and United States Stocks, *Current Issues in Tourism*, Özel Sayı: 1-16.
- Zeren, F. ve Hızarcı, A. E. (2020). The Impact of COVID-19 Coronavirus on Stock Markets: Evidence from Selected Countries, *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi*, 3 (1): 78-84.

Tolga Tümer - Dilaver Tengilimoğlu

Tolga TÜMER

TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü'nden mezun oldu (2018). Yüksek lisans derecesini Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Ticaret ve Finansman Ana Bilim Dalı'ndan aldı (2021). Yüksek lisans eğitimini tamamladıktan sonra Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı Doktora Programı'na başladı (2021). Halen aynı kurumda Doktora eğitimine devam etmektedir. Temel çalışma alanları; turizm işletmeciliği, kurumsal yönetim ve finanstır.

Dilaver TENGİLİMOĞLU

Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü'nden mezun oldu (1984). Yüksek lisans derecesini Hacettepe Üniversitesi Sağlık Kurumları Yönetimi Ana Bilim Dalı'ndan (1987), Doktora derecesini de Gazi Üniversitesi İşletme Ana Bilim Dalı'ndan aldı (1995). Gazi Üniversitesi'nde çalışmaya başladı (1996). Aynı kurumda Doçentlik unvanını aldı (2000) ve yine aynı kurumda Profesörlüğe yükseltildi (2006). Daha sonra Atılım Üniversitesi'nde çalışmaya başladı (2014). Halen Atılım Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme Bölümü'nde bölüm başkanı olarak görev yapmaktadır. Temel çalışma alanları; pazarlama, turizm pazarlaması, işletme yönetimi, sağlık işletmeleri yönetimi, turizm işletmeciliği ve sağlık turizmidir.

Şark Ekspresi'nin Paris'ten İstanbul'a İlk Seferi (4-17 Ekim 1883)*

The First Journey of The Orient Express from Paris to İstanbul (4-17 October 1883)

Musa DEMİR**, Murat HANILÇE***

**Doktora Öğrencisi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Taşlıçiftlik Yerleşkesi, 60250, Merkez, Tokat.

E-posta: 63musa33@gmail.com

ORCID: 0000-0001-7805-4998

***(Sorumlu Yazar), Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Taşlıçiftlik Yerleşkesi, 60250, Merkez, Tokat.

E-posta: murat.hanilce@gop.edu.tr

ORCID: 0000-0003-0587-9336

MAKALE BİLGİLERİ

Makale işlem bilgileri:

Gönderilme tarihi: 2 Ağustos 2022

Birinci düzeltme: 7 Kasım 2022

Kabul: 9 Kasım 2022

Anahtar sözcükler: Demiryolu, Orient Ekspres, Yataklı vagon, Lüks seyahat.

ARTICLE INFO

Article history:

Submitted: 2 August 2022

Resubmitted: 7 November 2022

Accepted: 9 November 2022

Key words: Railway, Orient Ekspres, Sleeping cars, Luxury journey.

ÖZ

19. yüzyıl ortalarından itibaren hızla gelişen demiryolu araçları ilk olarak yük ve eşya taşımak için tasarlanmıştı. Kısa sürede ekonomik gelişmişliğin önemli simgelerinden birisi haline gelen demiryolu çok geçmeden yolcu taşımacılığı için de kullanılmaya başlanmıştır. İnsanların lüks ve konforlu seyahat imkânı arayışları demiryolu ulaşımında büyük yenilikler yaşanmasına yol açmıştır. Bu yeniliklerden birisi de "yataklı vagonlar"dır. Bu vagonlar ilk olarak Amerika'da kullanılmış; daha sonra Avrupa'ya yayılmıştır. Başta ekonomi olmak üzere siyasi ve kültürel etkileşimin aracı olan demiryolu ulaşımıyla ülkeler arası etkileşim hızla artmıştır. Bu çalışmada, Avrupa'yla Asya kıtalarını birbirine bağlayan "Orient Ekspres" treninin ilk seferi ele alınmıştır. Bu seyahate bizzat katılmış olan yazar Edmond About'un trenin ilk seferi ve güzergâhı hakkındaki gözlemleri farklı kaynaklarla desteklenerek aktarılmıştır. Böylece trenin ilk yolculuğu hakkında daha önce yapılmış olan çalışmalarda değinilmeyen, etraflı bir şekilde ele alınmayan ve eksik bırakılan boşluklar doldurulmaya çalışılmıştır. Seyahatin büyük kısmının geçmiş olduğu İstanbul'da, şahit olunan olaylar da dönemin kaynaklarından faydalanılarak teyit edilmiştir.

ABSTRACT

Rapidly developing railway vehicles since the middle of the 19th century were first designed to carry load and goods. The railway, which became one of the important symbols of economic development in a short time, soon began to be used for passenger transportation. People's search for luxury and comfortable journey opportunities has led to great innovations in railway transportation. One of these innovations is "sleeping cars". These wagons were first used in America; it later spread to Europe. Interaction between countries has increased rapidly with railway transportation, which is a tool of political and cultural interaction, especially economy. In this study, the first journey of the "Orient Express", which connects the continents of Europe and Asia, is discussed. The observations of the author Edmond About, who personally participated in this trip, about the train's first journey and its route were conveyed, supported by different sources. Thus, it has been tried to fill the gaps that were not mentioned in the previous studies about the train's first journey, which were not discussed in detail and were left incomplete. The events witnessed in Istanbul, where most of the travel took place, were also confirmed by utilizing the sources of the period.

* Bu çalışma, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında, Doç. Dr. Murat Hanilçe danışmanlığında yazılan, "Bir Devrin ve Bir Şehrin Tanığı Olarak Pera Palas Oteli (1892-1923)" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Makalenin kaynak gösterme şekli:

Demir, M. ve Hanilçe, M. (2023). Şark Ekspresi'nin Paris'ten İstanbul'a İlk Seferi (4-17 Ekim 1883), *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 34 (1): 34 - 46.

GİRİŞ: DEMİR YOLUNUN ORTAYA ÇIKIŞI VE YATAKLI VAGONLARA GEÇİŞ

Bir istasyondan diğerine, metal bir yol üzerinde mekanik bir kuvvetle hareket eden araçlarda, insan veya herhangi bir yükün taşınmasını sağlayan yapıların bütününe demir yolu denir (Yazıcı 2010). Modern demir yolları 19. yüzyılın

ilk çeyreğinde inşa edilmeye başlanmıştır (Nurdoğın 1999). Buhar gücünün keşfedilmesinin ulaşımın gelişmesine önemli katkıları olmuştur. 1801'de Richard Trevithick buhar gücüyle hareket eden lokomotifi demir yoluna tatbik etmiştir. İngiltere'de, Stockton'la Darlington arasında 1825 yılında işletilmeye başlanan demir yolu hattı raylı ulaşım sistemleri üzerinde yolcu taşımacılığının prototipidir. Trenin ilk yolcuları, bu hatta çalışan konforsuz 18 kişilik vagona seyahat etmiştir (Husband 1917). George Stephenson, "roket" adı verilen lokomotifi geliştirmiş; kendisine 1829'da Liverpool-Manchester arasında hat yapması teklif edilmiş ve hat üzerindeki tren seferleri 1830'da başlamıştır. Hat diğer Batılı devletlere örnek olmuş, demir yolu Avrupa'da yaygınlaşmıştır (Meydan Larousse 1992). 19. yüzyılın ilk yarısında Avrupa kıtasıyla Amerika, Asya, Avustralya ve Afrika kıtalarında hummalı bir demir yolu inşa süreci gerçekleşmiştir. 1850'lere geldiğinde, dünya genelinde demir yolu ağı yaklaşık 39.000 km'ye erişmiştir (Nurdoğın 1999).

Uzun tren yolculukları, konforsuz ve havasız vagonlar yolcuları huzursuz etmekteydi. Üstelik lokomotiflerde kullanılan yakıtların çıkardığı duman ve trenin ilerlerken havaya kaldırdığı yolların tozu, vagonların içerisine sızılmaktaydı. Lokomotiflerin yavaşlığı, ekipmanların yetersizliği, güvenlik açıklarının varlığı, aydınlatmanın yokluğu, yolculukları zorlaştıran diğer sorunlardı. En önemli sorun, yolcuların ayaklarına kramp girmesine sebebiyet verecek konforsuz vagonlardı (Husband 1917). Bu olumsuzluklar yataklı vagonları gündeme getirecekti.

1836'da kurulmuş olan Pensilvanya Cumberland Valley Demiryolu Şirketi çalışanları Harrisburg'la Chambersburg arasında uzun ve yorucu işlerinde dinlenmek için bir vagona ranzalar yerleştirmişlerdir. Üç katlı ve sabit olan bu ranzalar, yataklı vagonların ortaya çıkmasına ilham kaynağı olmuştur. 1838'de Philadelphia, Wilmington & Baltimore Demiryolu Şirketi, gündüz ve gece kullanımı için yatağa dönüştürülebilir koltuklara sahip ilk vagonları raylara indirmiştir (Glendinning 2002). Buffalo'yla Westfield arasında yolculuk yapan George Mortimer Pullman 1858'de bu koltuklardan esinlenerek ilk ya-

taklı vagonu üretmiştir. Pullman 1868'de mevcut vagonlardan uzun ve konforlu olarak tasarladığı "Pionner" isimli vagonu kullanıma sunmuştur. Daha sonra da "Delmonico" adlı restoran vagonunu piyasaya sürmüştür. Böylece Pullman yataklı vagonların mucidi olarak tarihe geçmiştir (Husband 1917).

Yataklı vagonlar Amerika'dan kısa zaman sonra Avrupa'ya gelmiştir. Zengin bir Belçikalının oğlu olan Georges Nagelmackers, kendinden yaşça büyük kuzenine karşı beslediği imkânsız aşka karşılık bulamayınca babası tarafından 1867'de Amerika'ya gönderilmiştir. Nagelmackers, 10 ay süren Amerika seyahatini Pullman yataklı vagonlarıyla yapmıştır (Hogg 1968). Seyahat boyunca Pullman yataklı vagonlarındaki eksiklikleri kaydetmiştir. Avrupalının konfor içinde seyahat etmesini sağlayacak yataklı vagonları Pullman'ın kilerden daha işlevsel hâle getirmek ve Avrupa seyahat koşullarına uyarlamak için büyük çaba sarf etmiş fakat bazı siyasi ve ekonomik engellerle karşılaşmıştır. İlk engel ülkesiyle alakalıdır. Zira, yüz ölçümünün küçük ve arazi yapısının engebeli olması, Belçika'yı tek başına böyle bir yatırım için yetersiz kılmaktaydı. Bu bakımdan Nagelmackers, yataklı vagon taşımacılığını sadece kendi ülkesi için değil bütün Avrupa'yı kapsar şekilde hayal etmiştir. Karşısına çıkan ikinci bir engel, Avrupa ülkeleri arasında yaşanan askeri ve siyasi gerilimlerdi. Nagelmackers'in projesini gündeme getirdiği 1870 yılı Prusya'yla Fransa arasında savaş ihtimalinin çoğaldığı bir zamana denk gelmişti. Buna rağmen Nagelmackers, babasının bağlantılarından faydalanarak 1870'te taşımacılık için Belçika Kralı II. Leopold'un desteğini elde etmeyi başarmış ve 1872'de Paris-Viyana arasında yataklı vagon işletme imtiyazını almıştır (Akıncı 2018). Aynı yıl Amerikalı mucit ve yazar William d'Alton Mann'la "Compagnie Internationale des Wagons-Lits"i (Uluslararası Yataklı Vagonlar Şirketi) kurmuştur. Dört yıl sonra Mann Amerika'ya dönünce Nagelmackers şirketin tek sahibi olmuştur. Nagelmackers, yataklı yemek hizmeti veren, ihtiyaçları lüks şekilde karşılayabilen tren inşasına başlamıştır. 1882'de 12 koltuklu, iki ayrı yemek odası bulunan restoran vagonunu inşa ettirmiştir. Yolcuların dinlenme-

Resim 1. Wagon Lits Şirketi'ne Ait Tanıtıcı Bir Poster
Kaynak: Collection Arjan den Boer retourseu.

lerini sağlayan vagonlar ise 1884'te ortaya çıkmıştır (O'Brien 2012).

Ülkeler arasında siyasi ve diplomatik problemler çözüldükten sonra Paris'ten İstanbul'a ilk tren 1883'te kalkmıştır. Orient Ekspres (Şark Ekspresi) adı verilen tren, yemek ve yük vagonları, hususi kabinler, birçok konfor içermektedir. Sahip olduğu imkânlarla raylar üzerinde giden bir oteli andırmaktaydı. Paris'ten Osmanlı başkenti İstanbul'a 3186 (1800 mil) kilometrelik bu yolculuk dönemin birçok gazetesinde "masalsı bir yolculuk" olarak anlatılmaktaydı (Deleon 1991).

Nagelmackers, yolcularını yalnızca seyahat esnasında değil; vardıkları yerlerde de rahat ettirmek istemiştir. Bu bağlamda yolcuların varacakları yerlerde daha iyi mekânlarda konaklamaları maksadıyla *Compagnie Internationale des Grands Hôtels* adıyla dünyanın ilk uluslararası otel zinciri şirketini kurmuştur. Şark Ekspresi treninin gittiği ülkelerde yolcuları için "palace/palası"

uzantısıyla isimlendirdiği oteller açmıştır. Şirket, 1891'de Lizbon'da Avenide Palace, 1892'de İstanbul'da Pera Palace, 1894'te Kahire'de Gezira Palace, 1896'da Paris'te Elysée Palace, 1893'te Nice'de Riviera Palace, 1899'da Ostende'de Hôtel Royal Palace'ı hizmete sokmuştur (Çilli 2009).

Yataklı vagon işletmesinin 1883'te başlattığı Şark Ekspresi'nin ilk yolculuğuna Fransız yazar Edmond About da katılmıştır. Yazar, bu yolculuk sırasında gördüklerini, trenin yolcularını ve çeşitli özelliklerini de anlattığı eserini 1884'te kaleme almıştır. Bu çalışma büyük ölçüde About'un Türkçeye henüz aktarılmayan bu Fransızca kitabından hareketle geliştirilmiştir.

İLGİLİ ÇALIŞMALAR VE İNCELEME YAKLAŞIMI

Günümüz modern dünyasının oluşumundaki en büyük gelişmelerden birisi Endüstri Devrimi'dir. Bu devrimle insan gücüne dayalı üretimden ma-

Resim 2. Edmond About (1828-1885)
Kaynak: Wikimedia (Erişim tarihi: 22. 09. 2022)

kine gücüne dayalı üretime geçilmiştir. Bu geçişle birlikte üretim ve tüketim alışkanlıklarında, sosyal ve kültürel hayatta köklü değişimler yaşanmıştır (Küçükcalay 1997). 18. yüzyılda buharlı makinelerin ulaşımda kullanılmaya başlanması devletlerin modernleşmesine büyük bir katkı sağlamıştır. Demiryolu altyapısının kurulması daha fazla üretim ve bunun sonucunda zenginleşme politikalarıyla paralel olmuştur. 19.yüzyılda Batı Avrupa ülkeleri başta olmak üzere birçok ülke kara taşımacılığının modern ve yenilikçi biçimi olan demiryoluyla ülkelerini ağ gibi örmüşlerdir (Özdemir 2012).

Osmanlı Devleti'nde modernleşmenin temelleri 1838'de İngiltere'yle Baltalimanı Ticaret Anlaşması'nın imzalanması ve 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle atılmıştır. Tanzimat Dönemi'nde siyasi, hukuki, sosyal, iktisadi ve kültürel alanların yanında ulaşımda da önemli yenilikler meydana gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu mali bunalım yüksek maliyet gerektiren demiryolu teknolojisinin yalnız yerli sermayeyle ülkeye sokulmasını engellemiştir. 1856 yılında Islahat Fermanı'nın yayımlanmasıyla yabancılara Osmanlı topraklarında mülk edinme ve ticaret yapma hakkının tanınması Osmanlı demiryolu yapımı için gerekli olan yabancı sermayenin ülkeye girişini kolaylaştırmıştır. (Öztürk 1995). Osmanlı Devleti'nin Rumele topraklarındaki ilk demiryolu hattı olan Köstence-Boğazköy hattı 1860'ta (Guboğlu 1995) ve Anadolu'daki ilk demiryolu hattı olan İzmir-Aydın demiryolu hattı 1866'da yabancı sermayeyle yapılmıştır (Kâhya 1988). Osmanlı Devleti'nin kendi sermayesi veya iç borçlanmaya giderek inşa ettiği Bursa-Mudanya, Haydarpaşa-İzmit hatları 1871'de, Hicaz Demiryolu ise 1908'de tamamlanmıştır (Koloğlu 1995).

Teknolojinin ilerlemesi, seri üretimle birlikte hammadde ve pazar arayışının hız kazanması, diplomatik ilişkilerin gelişmesi, refah seviyesinin artması ve demiryollarının yaygınlaşmasıyla ulaşım olanaklarının iyileşmesi ve çeşitlenmesi gibi etkenler Avrupalıların Osmanlı topraklarını, özellikle İstanbul'u ziyaretlerini sıklaştırmıştır. İstanbul'a gelen bu insanların konaklamaları için Pera Palas (Deleon 1991), Tokatlıyan (Erdem,

Hanilçe 2019), Grand Hotel (Akıncı 2018) gibi modern tarzda oteller açılmıştır. Avrupai tarzda açılan bu otellerin neredeyse tamamı öteden beri kozmopolit bir yapıya sahip olan Pera (Beyoğlu) bölgesindedir. Batılı konukların bu semti tercih etmesinin önemli bir nedeni ise eğlence, yeme-içme mekânlarının kendi kültürlerini yansıtmasıdır (Freely, Freely 2014).

19. yüzyılda uzun mesafeli seyahat kavramının yeniden tanımlanmasına sebep olan demiryolu ulaşımının (Çallı 2015) en çarpıcı örneği Orient Ekspres'tir. 1867'de Belçikalı genç mühendis Georges Nagelmackers'in girişimiyle başlayan bu ilk kıtalararası tren seyahatinin son durağı İstanbul'dur. 1883'te Paris'ten İstanbul'a 13 günlük seyahati, bu seyahate bizzat katılan Edmond About 1884'te kaleme almıştır. Orient Ekspres'in bu ilk seyahatine dair Türkiye'de hali hazırda bilimsel bir yayın mevcut değildir. Ancak Orient Ekspres'e dolaylı olarak değinen bazı çalışmalar mevcuttur. Genellikle Orient Ekspres'in bağlı olduğu *Compagnie Internationale des Wagons-Lits* şirketinin bir alt kuruluşu olan *Compagnie Internationale des Grands Hôtels*'e bağlı olarak Pera Palas Oteli'yle ilgili eserlerde bu ilk sefere kısaca değinilmiştir. Jak Deleon'un Pera Palas'ı (Deleon 1991), Akıncı'nın Beyoğlu'nu konu alan eserlerinde Orient Ekspres'in kuruluş süreci ve ilk seferi hakkında genel ve neredeyse aynı bilgiler verilmektedir. Diğer yandan Graham Greene, Agatha Christie gibi romancıların eserlerinde Orient Ekspres treninden bahsedilmektedir. Türkçe alanyazında trenden bahseden bilimsel ve edebi eserlerde trenin ilk seferi hakkında verilen kimi bilgiler de tutarsızlık arz etmektedir.

Bu çalışmada 19. yüzyıl ortalarından itibaren gelişen demiryolu seyahatinin doruk noktası olan, lüks ve konforu bir arada barındıran ilk kıtalararası seyahat incelenmiştir. Çalışmada Özdemir'in (1992 ve 2012) hakkında bilgi verip içeriğini geniş bir şekilde ele almadığı Edmond About'un kaleme aldığı "De Pontoise à Stamboul (Pontoise'den İstanbul'a)" başlıklı esere sadık kalınmış, About'un verdiği bilgiler ikincil kaynaklardan elde edilen verilerle karşılaştırılmış ve desteklenmiştir. Ayrıca Osmanlı arşivlerinde bulunan konuyla ilgili az sayıda arşiv belgesine

başvurulmuştur. About'un eserinde gözlemlediği ya da deneyimlediği birçok hadise dönemin diğer kaynakları incelenerek de doğrulanmıştır. Konu hakkında daha önce ele alınmış olan seyahatle ilgili bazı çalışmalarda yanlış olan veya eksik kalan kısımlar giderilmeye çalışılmıştır. Böylece Orient Ekspres'si'le ilgili bundan sonra yapılacak olan çalışmalara mütevazı bir katkı sunulmaya çalışılmıştır. Çalışmada ilk olarak 1883'te gerçekleşen Şark Ekspresi'nin ilk yolculuğuna şahit olanlardan Edmond About'un yaşamına ve seferi konu alan eserine değinilmiştir. Ardından da hem bu eser hem de alanyazındaki diğer eserlere dayalı olarak Şark Ekspresi'nin ilk yolculuğuna ait bulgular alt başlıklar hâlinde verilmiştir.

EDMOND ABOUT VE "DE PONTOISE À STAMBOUL" ADLI ESERİ HAKKINDA

Edmond About, Fransa'nın Lorraine bölgesinde Dieuze'de 1828'de doğmuştur. Sıkı bir Voltaire hayranıdır. Eserlerini Voltaire'in etkisinde yazmıştır. Siyasi, edebî eserler yanında seyahat ettiği yerlerle ilgili hatıralarını kaleme almıştır (Chambers Biographical Dictionary 1929). 1884'te yayımladığı "De Pontoise à Stamboul (Pontoise'den İstanbul'a)" adlı eseri, Şark Ekspresi'nin 1883'te Paris'ten İstanbul'a olan seyahatine dair eserdir.

Eser yedi bölüm ve 284 sayfadır. Yazar ilk bölümde Pontoise'den İstanbul'a Şark Ekspresi'yle seyahatini ve seyahat boyunca trenin uğradığı ülkeleri anlatmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın temel konusu ilk bölümde detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. İkinci bölümde Alsace'de bir dostuyla anılarını anlatmaktadır. Üçüncü bölümde Passage Choiseul, Butte des Moulins'in, Théâtre-Français gibi tarihi mekânları tasvirle egzotik bir hikâyeye yer vermektedir. Dördüncü bölümde, Alsace'deki evinde geçirdiği son Paskalya'yı ve 1870'te Alsace'ın Bismarck tarafından ele geçirilişini anlatmaktadır. Beşinci bölümde, 1873 yılında Société d'Acclimatation'ın yıllık halka açık toplantısında okuduğu metni vermektedir. Altıncı bölümde, Versay Sarayı arazisi üzerinde bulunan "Petit Trianon" adlı şatoyu tasvir etmekte ve şatoda yaşanan bazı hadiselerle bir anısına değinmektedir. Yedinci ve son bölüm dört konuşma-

dan oluşmaktadır. Konuşmaların ilki Victor Hugo, ikincisi Charlemagne Lisesinin ödülleri dağıtımını, üçüncüsü; Ivan Turgenyev'in ölümü, dördüncüsü Alexandre Dumas heykelinin açılışı hakkındadır.

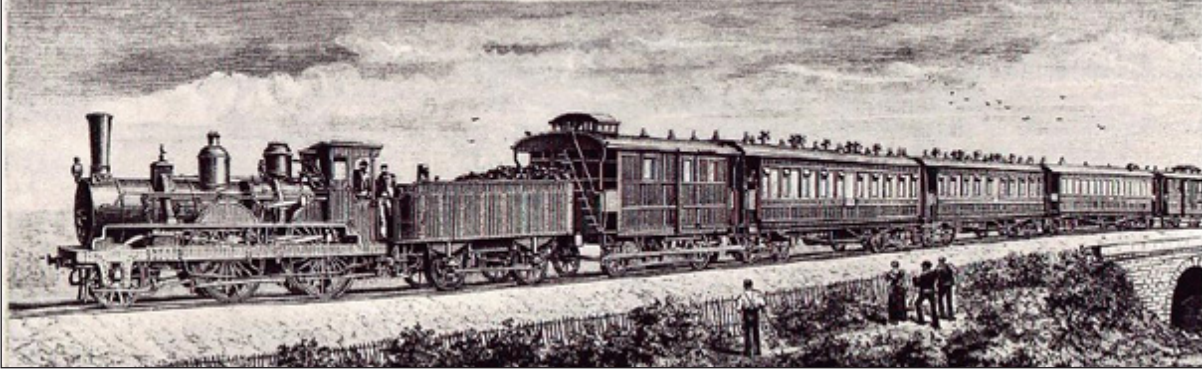
ŞARK EKSPRESİ'NİN BAZI ÖNEMLİ ÖZELLİKLERİ

Şark Ekspresi, bir lokomotif, bir kömür vagonu, iki yataklı vagon ve iki bagaj vagonundan oluşmaktadır. Vagonların uzunluğu 17,5 metredir. İç kaplamaları tik ağacından yapılmış ve parlak kristallerle süslenmiştir. Buharlı ısıtma sistemi ve gaz lambalarının ışıklandırılmaları vagonların içine bir ev havası vermiştir (About 1884).

Yemek vagonu, kadın ve erkek olarak iki bölümden oluşur. Ancak kadınların yemek salonu erkeklerinkine nazaran küçüktür. Yemek vagonunda sigara içenler için kabin oluşturulmuştur. Hızı saatte yaklaşık 90 kilometre olan tren, nitelikli ekipmanların kullanılmasıyla en keskin virajlara göre tasarlanmıştır. Öyle ki yemek vagonlarında hizmet eden garsonlar, yemeklerin dökülmesinden endişelenmemişlerdir. Mönüde karides, havyar ve şarap vardır. Yemek vagonunda uğranılan ülkelerin yerel yemekleri servis edilerek mönü çeşitlendirilmiştir (About 1884).

Yatak örtüleri ve yastıkların içleri saf yünle doldurulmuştur. Çarşaf her gün değiştirilip güzel kokularla serilmiştir. Görevliler tarafından sürekli temiz tutulan tuvalet, banyo gibi ihtiyaç alanlarında sürekli sıcak ve soğuk su, temiz havlular, kokulu sabunlar bulundurulmuştur (Greene 2004).

Konforun yanında eksiklikler yok değildi. Ahşaptan yapılan vagonların iç döşemesi yeni olduğundan boya kokuları bazen rahatsız ediciydi. Tuvalet ve banyolar önünde nadiren sıra ve bekleme anları olabilmekteydi. Örneğin bu ilk yolculukta Münih'e varıldığında yemek vagonunda bir aksaklık olmuştur. Ama bu sorun kısa sürede ve profesyonel biçimde giderilmiş ve trenin yolculuğunda bir gecikme yaşanmamıştır (About 1884).

Resim 3. Şark Ekspresi (İlk Seferini Yaptığı 1883 Senesinde)
Kaynak: Jürgen Franzke, König der Züge Orient-Ekspress, 1988.

ŞARK EKSPRESİ'NİN İLK SEFERİNİN ÖNEMLİ YOLCULARI

Şark Ekspresi'nin ilk seferi kutlamayla başlamıştır. Kutlamayı Charles Delloye-Matthieu tertip etmiştir. Nagelmackers'i destekleyenler arasında olan Delloye-Matthieu, başta Belçika olmak üzere İstanbul ve diğer birçok ülkede yatırımı olan bir iş insanıdır. Trenin ilk seferine; iş insanları, gazeteciler, bürokratlar ve mühendislerden oluşan kırk kişiyi davet eden de o olmuştur (About 1884).

Davetli kırk kişiden 19'u Fransız'dır. Fransa Demiryolu Şirketi'nde önemli mevkilerde bulunan Delebecque, Courras, Delaître, Amiot, BERTHIER ve Regray seyahate katılmışlardır. 1871 yılında tekrardan Fransız vatandaşlığı alan Fransız Times Gazetesi muhabiri Henry Blowitz ve Fransız yazar Ernest Doudet'in oğlu da trende bulunmuştur. Fransızlardan sonra en kalabalık grup Belçikalılardır. Belçikalılar arasında Delloye-Matthieu'yla Wagon-lits şirketi sahibi Nagelmackers, Lechat, Schraeder, Belçika Devlet Demiryolları Müdürü Bay Dubois ve bizzat Belçika Bayındırlık Bakanı Bay Olin vardır. Seyahate Hollanda'dan bir kişi, Almanya'dan birkaç gazeteci katılmıştır (About 1884). Şark Ekspresi'nin ilk seferine katılan tek Türk, Misak Efendi'ydı. Asıl adı Yusuf Misak'tı. 1848 yılında İstanbul'da doğmuştu. Hariciye Nezaretinde çalıştıktan sonra 1881'de Paris Sefareti Başkâtipliğine tayin edilmişti (Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi BOA. İrade Hariciye İ.HR: 2-15). Payitahttan izin ala-

rak bu yolculuğa katılmıştır (Kılıç 2014). Viyana İstasyonu'nda Avusturya Devlet Demiryollarının üst düzey yetkilisi olan Von Scala, eşi ve balızcı Léonie Pohl, meclis üyesi Von Hollan, konsey üyesi Von Obermayer ve Amazon kâşifi Wiener ve diğer delegeler tren yolculuğuna iştirak etmişti (About 1884).

ŞARK EKSPRESİ'NİN DOĞUYA İLK SEYAHATI, GÜZERGÂHI VE GÜZERGÂH BOYUNCA ABOUT'UN GÖZLEMLERİ

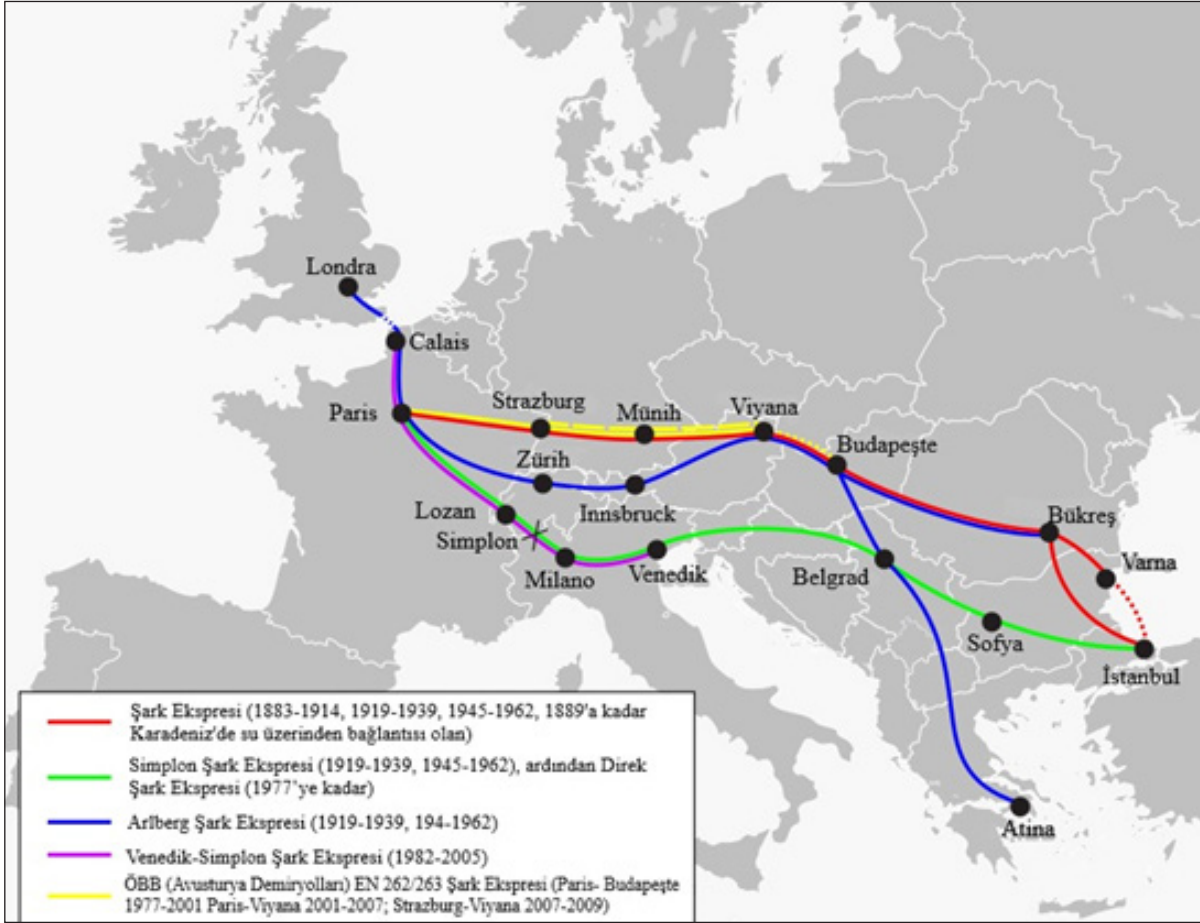
Şark Ekspresi İstanbul'a ilk seferine, 4 Ekim 1883 Perşembe günü Paris istasyonundan başlamıştır. Tren, 13 gün süren yolculukta yaklaşık 3186 kilometre (1800 mil) yol kat etmiştir. Yol boyunca davetliler dışında, binen ve inen yolcular olmuştur. Trenin Paris'ten sonra uğradığı istasyon Strazburg'dur. Buradan Almanya topraklarına geçen tren, Baden Württemberg İstasyonu'na vardığında, gün ağarmış bulunmaktaydı. İstasyon, Thomas Edison Şirketi tarafından elektrikle aydınlatılmıştı. Birçok kişi ilk yolculuğuna çıkan treni görmeye gelmişti (About 1884).

Tren, Almanya'da geniş orman ve tarım arazileri arasından ilerlemişti. Bavyera'da bulunan eski ve harabe Ulm Kalesinin büyük bir ihtişamla ayakta olması About'u şaşırtmıştı. Münih'e hareket ettikten kısa zaman sonra bir aksilik meydana gelmişti. Yolcuların keyifle buldukları yemek vagonunda küçük bir arıza oluşmuştu. Arıza yolcular arasında bulunan mühendislerce fark edilmişti. Uzun yolculukta ısınan akslar

yağ kokusuyla birleşince arızanın fark edilmesini sağlamıştı. Aksaklık Münih'e varınca giderilmişti. Almanya'da pek kalabalık olmayan görkemli tren istasyonları karşısında yolcular hayranlıklarını gizleyememişti. İstasyonların askeri ve stratejik olarak inşa edildikleri belliydi. O dönemde Almanya-Fransa arasında cereyan eden gerginlikler olası Paris kuşatmasında büyük ordu sevkıyatı gerektirebilirdi (Beydilli 2020).

Tren, Münih İstasyonu'ndan sonra Almanya topraklarından ayrılıp Avusturya topraklarına geçmiştir. Şark Ekspresi, Viyana İstasyonu'na ulaştığında, yolculuğun pek çok safhasında yaşadığı gibi, trenin güzergahında bulunan bütün ülkelerde tek bir yerel saat dilimi kullanılmamasından kaynaklı bazı aksaklıklar yaşanmıştır. Örneğin, belli bir saat ve düzenle verilen yemek

servisinde bir karışıklık olmuştur. Viyana'da treni görmeye gelen Avusturya Devlet Demiryollarının üst düzey yetkilisi Bay Von Scala, eşi ve baldızı da seyahate katılmışlardır (About 1884). Tren Viyana'dan sonraki durağı Macaristan-Budapeşte'ye doğru ilerlemiştir. About, trenin üzerinden geçtiği geniş ovaları bir tabloyu anlatır gibi betimlemiştir. Hasat yapan insanlardan, arabaları çeken hayvanlardan ve ülkenin coğrafi; siyasi geçmişinden bahsetmiştir (About 1884). Tren, Budapeşte istasyonundan sonra, Peşt ve Temeşvar arasında Szeged istasyonunda durmuştur. Yolcuları çingeneler karşılamıştır (İlhan ve Fırat 2017). Çingenelerin gösterisinin ardından tren yeniden yola koyulmuştur. Honved bölgesinde yol boyu ilerleyen ciddi görünümlü Ma-

Harita. Şark Ekspresi Güzergâhları

Kaynak: Wikimedia (Erişim tarihi: 22. 09. 2022)

Resim 4. Şark Ekspresi Bagaj Etiketi

Kaynak: Orient-express.com (Erişim tarihi: 22. 09. 2022).

car askerleri yolcularda hayranlık uyandırmıştır (About 1884).

About, eserinde Szeged bölgesinin yakılıp yıkılmasından bahsederken kadın, erkek, çocuk topyekûn bir çabayla yeniden inşa edilmesini de anlatmıştır. Macaristan halkını Slav kökenli Sırp- larla Rumenlerin oluşturduğuna değinmiştir. Asıl Macarların Hristiyan Türklerden oluştuğunu ve Türklerin asil, gururlu bir ırk olduğunu dile getirmiştir (About 1884).

Şark Ekspresi'nin yolcuları, Karpatları geçerken kazaları önlemeye çalışan bir grup işçiyle karşılaşmışlardır. Rayların geçtiği güzergâhta aşırı yağışlar nedeniyle rayların altları gevşemiş ve bir hafta öncesinde bölgede bir kaza olmuştu. Kazanın kalıntıları taze ve canlıydı. Tren, Romanya'daki ilk istasyon olan Herkülbad'a varmıştı. Bu şehir, zamanında Romalılar tarafından yenilenmişti. Yazar, Orşova'da Avusturya ve Rusya'ya yenilen Macar millî kahramanı olan Lajos Kossuth'un, Aziz Stephen'in tacını bu bölgeye gömdüğünü yazmıştır. Ancak yazar, ünlü bir şapel tarafından kutsandığı söylenen tacı görme imkânı bulamamıştır. Sonraki durak Bükreş istasyonuna 7 Ekim Pazar sabah 5 civarında varılmıştır. Şark Ekspresi, 5 Ekim 1883 Cuma günü Paris'ten hareket eden ve aynı kendisi gibi yolcularını Varna'dan deniz yoluyla İstanbul'a götürecektir. Trenle ortak hareket etmek için Bükreş İstasyonu'nda bir günlük mola planlamıştır. Bu mola sırasında George Nagelmackers tarafın-

dan Bükreş'te yolcular için bir gezi planlanmıştır (About 1884).

Bükreş'te yazarı, edebiyat dergileri çıkaran ve gazetecilik yapan arkadaşı Frédéric Damé karşılamıştır. Fransız Damé, Bükreş'e geldikten sonra evlenerek buraya yerleşmişti. Ayrıca L'Indépendance Roumaine (Özgür Romanya) adında gazete çıkarmaktaydı. About, Romanya hakkında bilgiler vermiştir. Romanya'da tarımın istenilen düzeye gelememesinin "dinsel işsizlik" denen ve yılın 125 gününün tatil olmasına neden olan bir gelenekten kaynaklandığını vurgulamıştır. Romanya Krallığı'na kadar Osmanlı Devleti, Romanya'yı Rumen asıllı Hospodarlar aracılığıyla yönetmekteydi (Ortaylı 1996). Padişah tarafından atanan yöneticiler, oğulları veya kardeşlerinden birini İstanbul'da rehin bırakmaktaydı. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin Romanya'yla siyasi bağları kısmen zayıftı (About 1884).

Bükreş'te bir günlük seyahat turunun büyük kısmı Romanya Kralı I. Charles'in (Sansar 2020) (Prens Carol) Sinaia şehrinde düzenlediği etkinliğe ayrılmıştır. Kral Carol, Sinaia'da Tuna nehrinden altı yüz metre yüksekte üç milyon frank harcayarak bir saray inşa ettirmişti. Şark Ekspresi'yle gelen kabileyi sarayına davet etmişti. Kafile, patika yollardan iki saat yürüyerek saraya ulaşmış ve kral ve kraliçe tarafından karşılanmışlardı. Kral Charles; zayıf, orta boylu, askeri karakterli olduğu için ciddi görünümüydü. Yaşlı kırk beş olmasına rağmen daha genç görünen kral aksansız olarak Fransızca konuşabilmekteydi. Uzun boylu, asil ve zarif bir kadın olan Kraliçe Yunanlara benziyordu. Sanatçı ve akademisyen bir yöne sahip olup ön sözü Louis Ulbach tarafından yazılan Fransızca bir kitap yayımlamıştı. Kraliçe, ayrıca Balkanlardaki savaşlarda yaralı askerlere ilk yardım yapanlar arasında yer almıştı (About 1884).

Saraydaki yemekli müzik dinletisinden sonra Sinaia'daki gezi bitmiştir. Bükreş için yola çıkan kabileye üst düzey Rumen askerler eşlik etmiştir. Yolda kar yağmaya başlamış, kafile ve askerler arasında derin bir sohbet başlamıştır. General Falcoiano ve kralın yaveri Albay Candiano Popesco, yol boyunca siyasi ve askerî konulardan konuşmuştur. Ezelî ve ebedî düşmanları saysalar

da Türklerden büyük bir saygıyla bahsetmişlerdir. Rumen subaylara göre Türkler; cesur, asil ve özgüvenli bir karaktere sahip olup içinde buldukları bütün olumsuz koşullara rağmen cesaretlerinden ödün vermezler (About 1884).

Kafile, Bükreş'te otele varmış ve onlardan bir gün sonra hareket eden treni beklerken dinlenmeye geçmiştir. Sabahın ilk ışıklarında harekete geçilmiş ve Romanya, Giurgewo (Yergöğü) üzerinden Bulgaristan'a gitmek için yola koyulmuşlardır. Vapurla Tuna Nehri geçilip Rusçuk'a hareket edilmiştir. Vapurda garsonlar Türk kahvesi ikram etmiş ve saat sekizde Rusçuk İstasyonu'na varılmıştır. About, Bulgarların Ruslarla olan ilişkisine ve Osmanlı Devleti'ne karşı Rusların Bulgarları kışkırtmasına dair değerlendirmeler yapmıştır. Rusçuk'tan Varna'ya hareket ettiklerini anlattığı satırlarda, Sultan Abdülaziz (1861-1876) döneminde kilometre başına 250.000 Franka mal olan yolun yapımına değinmiştir. Söz konusu yolun, yapımını üstlenen şirketin, şartnameye aykırı hareket ettiğini, sırf kilometre kat etmek amacıyla uzatarak yolu kullanışsız biçimde yaptığını ifade etmiştir. Öyle ki özerk Bulgaristan Prensiği kurulduğunda bu yolları devralan Bulgarların bu yolu iyileştirecek bir sermayeye sahip olmadığını dile getirmiştir (About 1884).

Bulgaristan boyunca dikkat çeken olaylardan birisi de son zamanlarda yaşanan asayişsizlik sorunuydu. İki istasyonun yağmalandığı, bir istasyon şefinin başından ve kolundan yaralandığı bir olayda, birkaç kişi mal depolarını soymuştu. Vetrova'daki son baskında soygunu yapanlar Türk kılığına girmişti. Soyguncular sadece mal depolarına saldırmakla kalmayıp tren raylarını sökmekte, ev inşaatlarında kullanılmaktaydı (About 1884).

About, yolculuğun Varna güzergâhında Türk mezarlıkları ve mimarisi hakkında bilgi vermiştir. Ayrıca Özerk Bulgar Prensiği'nin kuruluşundan sonra Bulgaristan'daki Türklerin çektiği sıkıntılardan bahsetmiştir. Türklerin hâkim millet konumundayken, Bulgaristan'da azınlık durumuna düşmesi ve göç etmeye mecbur bırakılmasına değinmiştir. Şark Ekspresi yolcuları yaklaşık yedi saat sonra Varna Limanı'na varmışlardır. Âtıl bir durumda olan limanda birkaç

saat beklenilmiş, Rumlar tarafından işletilen tekneler aracılığıyla bavullar, Varna'dan İstanbul'a geçecek olan Espero adlı büyük gemiye taşınmıştır. Yaklaşık 14 saatlik yolculukta Şark Ekspresi yolcularının dışında gezginler, tüccarlar, Bulgaristan'dan göçen Türk muhacirler bulunmaktaydı. Yolcuların çoğunluğu, özellikle Türkler ve çocukları konforsuz geminin ambarında 14 saat geçirmek zorunda kalmıştı (About 1884).

DOĞUNUN İNCİSİ İSTANBUL'A ŞARK EKSPRESİ'NİN GETİRDİĞİ MİSAFİRLER

Şark Ekspresi'nin ilk yolcuları, vapur yolculuğundan sonra 9 Ekim 1883 Salı günü sabah saatlerinde İstanbul Boğazı'na varmıştır. Nagelmackers'in şirketinin genel müfettişi ve ayrıca Belçika elçiliğinde Dragamon (tercüman) olarak çalışan Bay Weil, İstanbul'a giriş için bütün resmî işlemleri yolcular adına tamamlamış-

Resim 5. Şark Ekspresi'nin 1888-1889 Kış Tarifesini Tanıtan Afiş

Kaynak: Collection Arjan den Boer returns.eu.

tır. About, İstanbul'u kozmopolit bir şehir ve "doğunun incisi" olarak tanımlamıştır. Boğaz'ın Asya yakasında inşa edilen köşklerin güzelliğini dile getirmiştir. Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Sultan Abdülmecid'e armağan ettiği Beykoz Kasrı'nın altı milyon Franklık maliyetini yazmıştır. Sultan Abdülhamid'in ikamet ettiği Dolmabahçe Sarayı'nı, devasa altın kaplama kapılarını öne çıkarıp on bin kişiyi barındırabilecek kapasitede bir eser olarak kaydetmiştir. About'un İstanbul'da en çok beğendiği yapı Avrupa yakasında Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılan Rumeli Hisarı olmuştur (About 1884).

Galata'ya giderken yazarın dikkatini tramvay çekmiştir (About 1884). Tramvay eğimin çok fazla olduğu bir yolda atlar tarafından çekilmekteydi. Yolda kazaları önlemek için görevli kişiler atların önünde ilerlemekte ve insanları uyarmaktaydı. Tramvayın geçtiği yol bakımsızdı ve arabalar da oldukça eskiydi (Gavand 2011). About'un da içerisinde olduğu kafile kısa yürüyüşün ardından Beyoğlu'nda Cadde-i Kebir üzerinde bulunan ve Grand Hotel olarak da adlandırılan Hôtel du Luxembourg'a gelmiştir (Akıncı 2018). Hotelin sahibi olan Flament Belon birkaç defa iflas edip tekrar kendisini toparlamayı başaran bir Fransız'dı. Hayatını Doğu'ya borçlu olan bu adam kafileyi hürmetle karşılamıştı (About 1884).

Şark Ekspresi yolcuları, Grand Hotel'de dinlendikten sonra İstanbul'un keşfine koyulmuştur. Onlara padişahın yaverliğini de yapan Ahmed Paşa rehberlik etmiştir. About'un deyimiyle Ahmed Paşa (Tollu 1967) eğitimini Paris'te almış biriydi. Paşa, diğer bürokratların aksine sadece tıp değil ayrıca resim eğitimi almış, hatta ünlü Fransız Ressam Jean-Léon Gérôme'nin (1824-1904) öğrencisi olmuştu. Şark Ekspresi'yle ilk misafirlerin geldiği tarihlerde İstanbul'da Kurban Bayramı yaklaşmaktaydı (BOA.İ.DH.897-71326). About, gezerken Kurban Pazarı'nı ve pazarda kendisine tuhaf gelen bazı davranışları incelikle betimlemiştir. About'un belirttiğine göre, Kurban Pazarı'nda hayvanlar kümelerine ayrılmıştı ve kümelerin başında satıcısı bulunmaktaydı. Satıcıdan kurbanlık hayvanını alan kişi, kurbanını hamal aracılığıyla evine götürmekteydi. Alıcı,

dinî inancı gereği kurbanını keser ve o hayvan etinden bir kısmını fakir insanlara bağışlardı. Bu sayede geniş bir yardımlaşma ağı oluşurdu (About 1884).

Ahmed Paşa'nın rehberliğindeki İstanbul gezisinin ilk durağı Dolmabahçe Sarayı olmuştur. About, Dolmabahçe Sarayı'ndan etkilenmiş ve saraya dair şunları söylemiştir: "Hiçbir yapı Dolmabahçe Sarayı'nın muhteşem güzelliğine erişmeye kâdir değildir." Sarayda bulunan otuz metrekarelik aynalar, 250 mumluk kristal şamdanlar, doğu kaymaktaşından yapılmış mermer banyolar kafileyi büyülemiştir. About'un belirttiğine göre, Fransız Ressam Gerome'nin Harem tablosunu yaparken kullandığı hayal gücü, gördüklerinin karşısında zayıf kalmaktaydı (About 1884). Kafilenin Dolmabahçe Sarayı'nda padişahın mahrem mekânı olan Harem kısmını ziyaret etmesine izin verilmemiş; kafile sarayın yalnız Selamlık kısmını gezebilmiştir (Sözen 1994).

Kafile, Dolmabahçe Sarayı'ndan sonra beyaz giyinmiş kürekçilerin çektiği dört kayıkla Avrupa yakasından Asya yakasına geçirilerek Beylerbeyi Sarayı'na götürülmüştür. Kafiledekiler kıyıda az yürüdükten sonra merdivenleri tırmanarak Beylerbeyi Sarayı'na girmişlerdir. About, bunları anlatırken 1869 yılında bu saraya da uğrayan Fransa İmparatoriçesi Eugénie'nin İstanbul'a yaptığı ziyarete değinmiştir (About 1884). İmparatoriçe Eugénie hem Süveyş Kanalı'nın açılışını yapmak hem de iki sene önce Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahatine iade-i ziyarette bulunmak için bir hafta İstanbul'da kalmıştı. Bu süre zarfında Harem'i gören nadir Avrupalı kadınlardan birisi olmuştu (Yıldız 2014).

Beylerbeyi Sarayı'ndan sonra kafile, Ahmed Paşa'nın rehberliğinde Topkapı Sarayı'na geçmiştir. Kafiledekilere, sarayda, içerisinde tamamı mücevherlerle kaplı som altından taht, incilerle işlenmiş minderler, elmas, safir, zümrüt, yakut gibi değerli eşyaların olduğu padişahın Hazine Odası gösterilmiştir. Kafiledekiler, Fatih Sultan Mehmed'den itibaren padişahların giydikleri merasim kıyafetleri, kuşandıkları silahlardan gözlerini alamamıştır. Topkapı Sarayı'nın giriş kapısına yakın Aya İrini Camisi'nde Haçlı Seferleri zamanından kalma silah ve eşyalar bulun-

maktaydı. Gayrimüslimlerin bu camiye girişine izin verilmediğinden kafiledekiler çok arzu etse-ler de bu silahları görememiştir (About 1884).

Gezide bulunanlar Topkapı Sarayı içerisinde Bağdat Köşkü'nü de ziyaret etmişlerdir. Burada yüzyıllar öncesine ait el yazması Kuran-ı Kerim'leri görmüşlerdir. Bahçenin güzelliği herkesi büyülemiştir. Misafirlerin çok yorulduğunu gören Ahmed Paşa, onları Topkapı Sarayı içerisinde bulunan ve Sultan Abdülmecid tarafından yaptırılmış olan Mecidiye Köşkü'ne götürmüştür. Burada misafirlere gül şerbeti eşliğinde Türk kahvesi sunulmuştur. About, burada tütün tütürmeye yarayan ve bir nevi zamanın sigarası denebilecek "duhan çubuğu"nu deneme fırsatı bulmuş; etkilendiği bu çubuğun yapım ve kullanımına dair bilgi vermiştir (About 1884).

İlk günkü gezide About'a ilginç gelen hususlardan birisi de hadım ağalardır. Bu hadım ağaları kendi ülkesinde olsaydı yadırganırlardı. Oysa Türkler, siyah ya da beyaz olan hadım kölelere hoşgörülü ve normal davranmaktaydı. About, hadım ağalarının zaman içinde dul kadınlarla evlenip miraslarını o kadın ve çocuklara bıraktıklarını dile getirmiştir. Diğer yandan Türklerin köleliği kısa zaman önce kaldırdığını, ancak bu uygulamanın gözle görülmeyecek derecede olsa da devam ettiğini vurgulamıştır (About 1884).

Ertesi gün Edmond About'u, Osman Hamdi Bey ziyaret etmiştir. Osman Hamdi Bey, Fransa'da hukukla resim eğitimi almış bir entelektüeldi. İstanbul'a döndükten sonra siyasi ve idari görevlerde bulunurken resim yapmaya devam etmiştir. Sultan Abdülhamid tarafından 1881'de Müze-i Hümayun Müdürü olarak atanmış, sonra da Sanâyi-i Nefise Mektebi'ni açarak başına geçirilmiştir (Mansel 1960). Osman Hamdi Bey, About'u Sanâyi-i Nefise Mektebi'ne davet etmiştir. Bu davete tesadüfen Le Temps gazetesinin muhabiri de katılmıştır. Yolda güncel konularla Sultan Abdülhamid'in izlemiş olduğu siyasetten konuşmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin Fransa'yla olan dostane ilişkilerine değinmişler, 1870'ten itibaren Osmanlı topraklarında bulunan Alman subayların Osmanlı üzerinde nüfuzunu artırmasından duydukları rahatsızlığı dile getirmişlerdir. Hamdi Bey'in müze ve okuluna gitme-

den önce Ayasofya'yı gezmişlerdir. About, Ayasofya Camisi'ne girmek isteyen Hristiyanlardan dört veya beş Frank alındığına dair not düşmüştür. Ayasofya'nın görünümünü "Binanın büyüklüğünü değerlendirmek için, onu kendinize göre ölçmeniz ve ne kadar az yer kapladığınızı görmemiz gerekir." sözleriyle dile getirmiştir. About, Sanâyi-i Nefise'ye geldiğinde okuldan büyük övgüyle bahsetmiştir. Hamdi Bey'in resimleri ve müzecilik alanındaki çalışmalarına geniş yer vererek yurt dışına kaçırılan birçok tarihi eseri geri getirdiğine vurgu yapmıştır (About 1884).

About, 11 Ekim Perşembe 1883'te Beyoğlu'nda gezinirken ahşap bir arabanın içinde Şehzade Yusuf İzzeddin Efendi'yi görmüştür. Eserinde şehzadenin babası Abdülaziz'in hazin ölümüne değinmiş; ardından Üsküdar Mevlevihane'sini (Tanman 2012) anlatmıştır. About ve Şark Ekspresi'nin İstanbul'a ulaştırdığı diğer misafirler Mevlevihane'ye girerken topluca 100 Frank ödemişlerdir. About, Mevlevihane'de bulunan enstrümanlarla dervişlerin giysileri ve yapılan ritüeller hakkında bilgi vermiştir (About 1884).

Ertesi gün 12 Ekim'de Kurban Bayramı merasimi dolayısıyla, Belçika elçiliğinin girişimiyle Sultan Abdülhamid, devlet bürokratları ve yabancı diplomatları Dolmabahçe sarayında ağırlayacaktır (BOA.İ.DH.899-71502). Şark Ekspresi kafilesinden altı kişi bu merasime katılabilecektir. Bunların arasında About yoktur. Güvenlik açısından merasimin saati gizli tutulmaktaydı. Bununla birlikte About, Sultan'ın merasim başlamadan bayram namazına gideceğini öğrenmişti. Bayram namazı öncesi cami girişinde sultanı görebilmek için hazır bulunmuştu. Sultanın namazını kılmak üzere camiye gelişi bir görevlinin yüksek bir sesle "Gururlanma padişahım! Senden büyük Allah var" nidalarıyla duyurulmuştu. About uzaktan sultanı, sadrazam Said Paşa'yı ve şeyhülislamı görebilmişti. Ancak, Plevne kahramanı Gazi Osman Paşa'yı görmediği için hayıflanmıştı (About 1884).

Fransa Pontoise'den 4 Ekim'de başlayan ve İstanbul'da noktalan Şark Ekspresi'nin ilk seferinde İstanbul'a gelen yolcuların İstanbul'da geçirdiği son gün 13 Ekim Cumartesi'ydi. Ekspres yolcuları, öğleden sonra saat ikide İstanbul'dan

Varna'ya, oradan da Bükreş'e ve geldikleri güzergâh üzerinden Fransa'ya dönmüştür (About 1884).

SONUÇ

Compagnie Internationale des Grands Hôtels kurucusu Georges Nagelmackers Paris'ten Pekin'e, İstanbul'dan Kahire'ye, Şark Ekspresiyle çoğu Avrupalı yolculara farklı ülkeleri gezdirerek yol boyunca 1890'lardan itibaren görkemli "palace (saray)" uzantısıyla isim verdiği otelleri açarak tren yolculuğunu modern, lüks bir seyahat deneyimine dönüştürmüştür. Şark Ekspresi, 1919'da Alpler üzerinden yeni Simplon Tüneli güzergâhından ilerlemiş; ilk Simplon Şark Ekspresi treninin gece mavisi vagonları bu tarihte görücüye çıkmıştır. Paris ilk kez Milano ve Venedik üzerinden İstanbul'a bağlanmıştır.

Dekorator René Prou ve cam ustası René Lalique tarafından 1926-1929 arasında tasarlanan yeni Pullman salon vagonları Şark Ekspresi seyahatini daha eşsiz bir hale getirmiştir. Art Deco tarzındaki bu incelik ve lüks şaheseri vagonlar, demiryolu seyahatinin mükemmelliğinin zirvesi olmuştur. "Şark Ekspresi'nde Cinayet" 1 Ocak 1934'te yayımlanmıştır. Gerilim yazarı Agatha Christie tarafından kaleme alınan bu roman, neredeyse bir yüzyıl boyunca sayısız film uyarlamasına ilham vererek gezginlerin hayal gücünü beslemiş ve bir kült haline gelmiştir. Şark Ekspresi 20 Mayıs 1977'de Paris ve İstanbul arasındaki doğrudan yolculuğunu son defa yapmıştır. 20. yüzyılın sonunda hava yolculuğunun gelişimi Şark Ekspresi'nin ulaşım sektöründeki yerini sarsmıştır.

Doğu ve Batı arasında 1883'ten itibaren mekik dokuyan Şark Ekspresi birçok ünlü yazar, romancı, sanatçı ve devlet adamını taşımıştır. Bunlardan birisi olan ve Şark Ekspresi'nin ilk seferine katılan Fransız yazar Edmond About, bu seyahati ve çeşitli anılarını içeren "De Pontoise à Stamboul" adlı eserini 1884'te kitaplaştırmıştır. Paris'ten İstanbul'a kadar gidilen ülkeler, uğranılan istasyon ve şehirler, yazarın gidilen yerlerde temas ettiği kişiler ve Şark Ekspresi treni hakkında geniş bilgiler içeren eser, bu çalışmanın temel kaynağı olmuştur.

Şark Ekspresi treni hakkında Türkiye'de çalışmalar bulunmaktadır. Genel manada edebî ve sanatsal olan bu çalışmalar, bir döneme damgasını vuran tren ve seyahati hakkında sınırlı ve birbiriyle çelişen bilgiler içermektedir. Bu çalışmada Türkiye'de neredeyse şu ana kadar üzerinde hiç durulmamış trenin ilk seferi aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte, çalışmanın sınırlılığı bir esere, bir yazarın anılarına odaklanmasıdır. Bu meyanda çalışmanın yazarları çalışma konusunda trenin geçtiği güzergâhta yer alan ülkelerin alanyazınına bakılarak Şark Ekspresi'nin ilk seferlerinin daha iyi aydınlatılabileceğini düşünmektedir.

KAYNAKÇA

- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, (BOA), İrade Dâhiliye, (İ.DH.) 899-71502, H. 08.12.1300. (M. 10.10. 1883); İ.H.897-71326, H.09.12.1300 (M. 11.10.1883); İrade Hari-ciye (İ.HR.) 2-15, H. 29.02.1298 (M. 31.01.1881).
- About, E. (1884). *De Pontoise à Stamboul*. Paris: Librairie Hachette Et Cie.
- Akıncı, T. (2018). *Beyoğlu Yapılar, Mekânlar, İnsanlar (1831-1923)*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Beydilli, K. (2020). Helmuth Von Moltke. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (30: 267-268). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- Çallı, D. S. (2015). Uluslararası Seyahatlerin Tarihi Gelişimi ve Son Seyahat Trendleri Doğrultusunda Türkiye'nin Konumu. *Turizm ve Araştırma Dergisi*, 4 (1): 4-28.
- Çilli, Ö. (2009). Tanzimat Sonrası Osmanlı Otel Mimarisi ve Pera Palas (*Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Deleon, J. (1991). *The Pera Palas a Historical Hotel Overlooking the Golden Horn*. İstanbul: Gözlem Gazetecilik ve Basın Dağıtım ve Yayın A.Ş.
- Gavand, E. H. (2011). *İstanbul Tüneli-Tunel De Constantinople*. (çev. Vahdettin Engin). İstanbul: İETT Yayınları.
- Geddie, M. A. ve Geddie J. L. (Editörler). (1929). *Chambers Biographical Dictionary*. Londra: W. & R. Chambers Limited.
- Glendinning, G. V. (2002). *The Chicago & Alton Railroad; The Only Way*. De Kalb, IL: Northern Illinois University Press.
- Greene, G. (2004). *Stamboul Train*. U.K: Vintage Green.
- Guboğlu, M. (1995). Osmanlı İmparatorluğu'nda Karadeniz-Tuna Kanalı Projeleri (1836-1876) ve Boğazköy-Köstence Arasında İlk Demiryolu İnşası (1855-1860). İçinde E. İhsansanoğlu (Editör), *Çağımı Yakalayan Osmanlı* (ss. 217-248). İstanbul: IRCICA.
- Erdem, Ü. B. ve Hanilçe, M. (2019). Mıgırdıç Tokatlıyan, Tokatlıyan Otelleri, Gazinosu ve Lokantası Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Belgelerine Göre, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (1): 1367-1390.

- Freely, B. ve Freely, J. (2014). *Galata, Pera, Beyoğlu: Bir Biyografi*. (çev. Yelda Türedi). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hogg, G. (1968). *Orient Ekspres The Birth, Life and Death of a Great Train*. New York: Walker and Company.
- Husband, J. (1917). *The Story of the Pullman Car*. Chicago: A. C. McClurg & Co.
- Kılıç, M. (2014). Osmanlı Hâriciyesi'nin Ermeni Elçi ve Maslahatgüzarları, *Yeni Türkiye*, 60 (1): 687-697.
- Nurdoğan A. (1999). Dersaadet-Selanik İltisak Demiryolu (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mansel, A. M. (1960). Osman Hamdi Bey, *Belleten*, 24 (94): 291-301.
- Kâhya, E. (1988). Osmanlı'da İlk Demiryolları, *Belleten*, 52 (202): 209-218.
- Kılıçoğlu, S., Araz, N. ve Devrim, H. (1992). Demiryolu. *Meydan Larousse*. (5: 146-150) İstanbul: Sabah Yayınları.
- Koloğlu, O. (1995). Hicaz Demiryolu (1900-1908) Amacı, Finansmanı, Sonucu. İçinde E. İhsansanoğlu (Editör), *Çağın Yakalayan Osmanlı* (ss. 289-334). İstanbul: IRCICA.
- Küçükkalay, M. (1997). Endüstri Devrimi ve Ekonomik Sonuçlarının Analizi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2 (Güz): 51-68.
- Ortaylı, İ. (1996). Gospodarlık. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (14: 115-116). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- O'brien, A. (2012). *Little Book of The Orient Express*. U.K: Demand Media Limited.
- Önsoy, R. (1983). Osmanlı İmparatorluğu'nun Katıldığı İlk Uluslararası Sergiler ve Sergi-i Umumi-i Osmani (1863 İstanbul Sergisi), *Belleten*, XLVII (185): 230-233.
- Öztürk, C. (1995). Tanzimat Devrinde Bir Devletçilik Teşebbüsü: Haydarpaşa-İzmit Demiryolu. İçinde E. İhsansanoğlu (Editör), *Çağın Yakalayan Osmanlı* (ss. 271-287). İstanbul: IRCICA.
- Özdemir, M. (1992). *Turizmin Türkiye'nin Sosyo-Ekonomik Yapısına Etkileri*. Ankara: [Yayl. y.].
- Özdemir, M. (2012). "Tren Gelir, Hoş Gelir..." Kara Trenin Hikâyesi, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 23 (1): 117-123.
- Sansar, M. F. (2020). Bağımsızlıktan Balkan Savaşlarına Osmanlı-Romanya İlişkileri (Basılmamış Doktora Tezi). Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sözen, M. (1994). Dolmabahçe Sarayı. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (9: 503-507). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- Tanman, M. B. (2012). Üsküdar Mevlevihânesi. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (42: 372-374) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- Tollu, C. (1967). *Şeker Ahmet Paşa*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Yazıcı, M. (2010). Mudanya-Bursa Demiryolunun Yapımı ve İşletilmesi (1873-1908) (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Yıldız, M. (2014). Türk Resmî Ziyafet Kültüründe Zirve: Fransa İmparatoriçesi Eugénie Onuruna Verilen Muhteşem Ziyafetler (1869), *Milli Folklor*, 26 (102): 124-137.

Musa DEMİR

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu (2015). Yüksek lisans derecesini Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yığıncağ Tarihi Anabilim Dalı'ndan aldı (2018). Halen Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı'nda doktora eğitimine devam etmektedir. Temel çalışma alanları; Osmanlı siyasi tarihi, kent tarihi, sosyal ve ekonomik tarihtir.

Murat HANILÇE

Karadeniz Teknik Üniversitesi Fatih Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği Bölümü'nden mezun oldu (1996). Yüksek lisans derecesini Yığıncağ Tarihi dalında (2009), doktora derecesini Yeniçağ Tarihi dalında Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi'nde aldı (2014). Bayburt Üniversitesi'nde okutman olarak çalışmaya başladı (2009). Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ne öğretim görevlisi olarak atandı (2010). Doçentlik unvanını Yığıncağ Tarihi alanında aldı (2019). Hâlen Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesinde görev yapmaktadır. Temel çalışma alanları; kent tarihi, Osmanlı tarihi, Avrupa tarihi, ulaşım ve haberleşme tarihi, seyyahlar ve seyahatnamelerdir.

Futbolda Taraftar Özdeşleşme Düzeyinin Destinasyon İmajı ve Destinasyon Aidiyetine Etkisi*

The Effect of Football Fan Identification Level on Destination Image and Destination Attachment

Mesut ÖZDEMİR**, Özlem ALTUNÖZ***

** (Sorumlu Yazar), Bilim Uzmanı, Bahçelievler, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi, 323/1 Sokak, No:10, 06830, Gölbaşı, Ankara.

E-posta: mesutozdemir067@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9509-8412

***Doç. Dr., Bahçelievler, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi, 323/1 Sokak, No:10, 06830, Gölbaşı, Ankara.

E-posta: ozlem.altunoz@hbv.edu.tr

ORCID: 0000-0001-6593-8364

MAKALE BİLGİLERİ

Makale işlem bilgileri:

Gönderilme tarihi: 10 Nisan 2022

Birinci düzeltme: 12 Temmuz 2022

İkinci düzeltme: 12 Eylül 2022

Üçüncü düzeltme: 6 Kasım 2022

Kabul: 8 Kasım 2022

Anahtar sözcükler: Taraftar özdeşleşme düzeyi, Destinasyon imajı, Destinasyon aidiyeti.

ARTICLE INFO

Article history:

Submitted: 10 April 2022

Resubmitted: 12 July 2022

Resubmitted: 12 September 2022

Resubmitted: 6 November 2022

Accepted: 8 November 2022

Key words: Fan identification, Destination image, Destination attachment.

ÖZ

Spor etkinlikleri destinasyonların imajına katkıda bulunan önemli olaylardır. Futbol da taraftar olarak bireylerin yaşamındaki önemine bağlı olarak destinasyonların bilinirliğini desteklemektedir. Bu bağlamda, bu çalışmanın amacı taraftarların takımlarıyla özdeşleşme düzeylerinin, destinasyon imajı ve destinasyon aidiyetine etkisini incelemektir. Araştırmanın evrenini Fenerbahçe Futbol Kulübü (FKF) taraftarları; örneklemini ise İstanbul ili Kadıköy ilçesini ziyaret eden veya burada ikamet eden FKF taraftarları oluşturmaktadır. Nicel araştırma olarak gerçekleştirilen çalışmada uygulanan regresyon analizi sonucu elde edilen bulgular, taraftar özdeşleşme düzeyinin, destinasyon imajı ve destinasyon aidiyetine yönelik pozitif yönde etkisinin olduğunu göstermektedir.

ABSTRACT

Sports events are critical happenings which contribute to the destination brand. Football also supports brands of destinations in relation to the importance of this activity in the lives of individuals. In this context the aim of this study is to examine the effect of fan identification level on the destination image and destination attachment. The population of the research pertains to the fans of Fenerbahçe Club. The sample group includes the fans of that club who visit or reside in Kadıköy, İstanbul. The research which is designed as a quantitative study including regression analysis reveals that the fan identification level has a positive effect on the destination image and destination attachment.

* Bu çalışma, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Rekreasyon Yönetimi Anabilim Dalında, Doç. Dr. Özlem ALTUNÖZ'ün danışmanlığında yazılan, "Futbolda Taraftar Özdeşleşme Düzeyinin Destinasyon İmajı ve Destinasyon Aidiyetine Etkisi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Makalenin kaynak gösterme şekli:

Özdemir, M. ve Altunöz, Ö., (2023). Futbolda Taraftar Özdeşleşme Düzeyinin Destinasyon İmajı ve Destinasyon Aidiyetine Etkisi, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 34 (1): 47-59.

GİRİŞ

Turizm ürünü gibi sunumları soyut hizmetlerden oluşan sektörlerde müşterilerin ilgili ürünü önceden deneyimleme imkânının bulunmaması, sunulan hizmetin üretimi ve tüketiminin eş zamanlı oluşu gibi nedenlere bağlı olarak turizm ürünü imajı önemli bir araştırma alanıdır. Bu tür sektörlerde satışı gerçekleştirebilmek için müşte-

rinin algılarını yönetmek gerektiğinden, bu süreçte olumlu bir imaj geliştirmek önemlidir.

Turistler bir turistik ürünü satın aldıktan sonra, ilgili destinasyona seyahat ederek bu ürünü tüketebilirler. Turistlerin hangi destinasyonu ziyaret edeceklerine karar vermelerini sağlayan faktörlerin başında destinasyon imajı kavramı gelmektedir. Öte yandan turizmin rekabetçi yapısı ve turizm talebinin esnekliği, destinasyon aidiyeti kavramının önemini artırmaktadır. Nitekim bir destinasyona yönelik aidiyet hissi taşıyan turistlerin, o destinasyonu tekrar ziyaret edeceği, olumlu ağızdan ağıza pazarlamaya katkıda bulunacağı, sadakat geliştireceği düşünülmektedir (Lee vd. 2012; Brown vd. 2016).

Destinasyon imajı ve destinasyon aidiyeti alan yazında kapsamlı bir şekilde ele alınmış olmasına rağmen; bu kavramların günümüzde yalnızca bir spor olmanın ötesine geçerek kitleler üzerinde derin izler bırakan ve endüstri haline gelen futbol ile ilişkisini ele alan çalışmalar sınırlıdır. Var olan sınırlı sayıda çalışmanın genellikle ülke düzeyinde, ülke imajı odaklı olduğu görülmektedir. Anderson vd. (2021) Rusya'nın olumsuz olan imaj algısının 2018 Dünya Kupası'na ev sahipliği yaptıktan sonra olumlu yönde değişim gösterdiğini ortaya koymuşlardır. Benzer şekilde Güney Kore'nin 2002 Dünya Kupası'na ev sahipliği yapmış olması, turistlerin Güney Kore'ye yönelik algılamalarını olumlu yönde etkilemiştir (Lee vd 2005). Galatasaray'ın 2000 yılında UEFA Kupası'nı kazanmış olması, uluslararası basında geniş bir şekilde yer almasını sağlamış ve Türkiye'nin imajına olumlu bir katkıda bulunmuştur (Çolakoğlu ve Çolakoğlu 2005). Bu bulgular futbol ile imaj konusu arasındaki etkileşimi göstermesi açısından önemlidir.

Futbol, insanların hayatında önemli bir yere sahiptir. Nitekim günümüzde takım tutmayan kişi sayısı çok azdır (Zelyurt 2019). Futbol takımlarının belli coğrafi alanlarda doğduğu düşünüldüğünde ise takımlarına karşı güçlü pozitif imaj algısı ve aidiyet hissi taşıyan taraftarların bu coğrafi alanlara karşı da aynı tutumda olmaları olasıdır. Nitekim Fischer ve Hamm (2009) yapmış oldukları çalışmada Almanya'nın Mönchengladbach şehrinin imajının oluşumunda en

önemli faktörün Borussia Mönchengladbach futbol takımı olduğunu ve takımın şehrin her açıdan olumlu algılanmasına katkı sunduğunu raporlamışlardır.

Dünyanın en çok izlenen spor branşlarından biri olan futbolun ulusal sınırları aşan, ülkelerin ve kentlerin tanıtımına ve reklamına büyük katkı sağlayan potansiyeli, destinasyon imajı ve destinasyon aidiyeti üzerinde de etkili olmaktadır. Ayrıca günümüzde dünyadaki birçok şehir, içinden çıkan futbol takımlarıyla anılmaktadır; Madrid, Barcelona, Manchester, Münih gibi kentler başarılı futbol takımları sayesinde, uluslararası seyahatlerde bulunmayan geniş kitleler tarafından dahi bilinmektedir. Futbol tüm dünyada ilgiyle takip edilmekte ve futbol takımlarıyla kendilerini özdeşleştiren taraftarlar, takımı çağrıştıran unsurlarla da özdeşleşmektedir (Demirel vd. 2007). Futbol ve destinasyon imajının açıklanan ilişkileri bağlamında, bu çalışmanın amacı, taraftarların takımlarıyla özdeşleşme düzeyinin, takımın ait olduğu destinasyona yönelik imaj ve aidiyet algısına ne tür etkide bulunduğunu tespit etmektir. Nicel tekniklerle yürütülen çalışmanın bulguları, futbol taraftarlarının takımlarıyla özdeşleşmelerinin destinasyon imajı ve aidiyetine pozitif yönlü etkide bulunduğunu göstermektedir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde araştırmanın değişkenleri olan taraftar özdeşleşme düzeyi, destinasyon imajı ve destinasyon aidiyetine yönelik kavramsal çerçeve açıklanmaktadır.

Taraftar Özdeşleşmesi

Futbol taraftarlarının takımlarına bağlılık düzeyleri kişiden kişiye değişim göstermekte ve özdeşleşme kavramıyla açıklanmaktadır. Özdeşleşme, bireyin bir başkasının davranış sistemini içten bir şekilde benimseyip kendisine mal etmenin yanı sıra, özümsemediği bir örneğe göre kendi ruh, düşünce ve davranış kalıplarını yeniden düzenlemesidir (Gençay ve Karaküçük 2006). Özdeşleşmede bireyin odak noktasını destekleyen ilişkilerle psikolojik bağlanma gerçekleşir ve aidiyet duygusu artar (Baran ve Taşkın 2017).

Özdeşleşme kişinin takımına ya da bir sporcuya benzemeye çalışması, onu taklit etmesidir (Baş 2009). Futbol kimileri için seyir zevkinden, bir boş zaman etkinliğinden ibaretken, kimileri içinse taraftarlıkla edinilen keskin bir kimlik ve hayatın anlamını oluşturan bir unsurdur (Zelyurt 2019). Aradaki farkı bireylerin takımları ile özdeşleşme düzeyleri belirlemektedir. Takımlarıyla yüksek düzeyde özdeşleşen bireyler için taraftarlık, sosyal kimliklerinin önemli unsurlarından biri halini alır (Tajfel 1982). Takımlarıyla düşük düzeyde özdeşleşen bireyler için ise taraftarlık, sosyal kimliklerinin yalnızca çevresel bir bileşeni durumundadır (Crocker ve Major 1989). Takımlarıyla özdeşleşen bireyler, takımın değerlerine ve normlarına göre hareket ederler (Baran ve Taşkın 2017); takımlarını temsil eden renkleri ya da ürünleri giyerler (Demirel vd. 2007). Çünkü bu yolla güç ve itibar kazandıklarını düşünürler (Zelyurt 2019).

Takımlarıyla yüksek düzeyde özdeşleşen taraftarların müsabakalarda daha duygusal davranmaları, tepkiselliğin daha fazla olması, taraftarlık ile edindikleri sosyal kimliği korumak maksadıdır. Buna karşılık düşük düzeyde özdeşleşen taraftarlar müsabakaların sonuçlarına daha az önem verirler, çünkü taraftarlık onların sosyal kimliklerinin oluşumunda baskın bir role sahip değildir (Günay ve Tiryaki 2003). Takımlarıyla yüksek düzeyde özdeşleşen taraftarların, rakip takım taraftarlarına kıyasla kendi takımlarının taraftarlarına daha fazla değer vermeleri, takımları için daha fazla harcama yapmaları, takımlarını temsil eden ürünleri kullanmaları, takımlarının müsabakalarını daha sıkı takip etmeleri gibi davranışların taraftarlıkla kazanılan sosyal kimliği koruma dürtüsünden kaynaklandığı ifade edilebilir (Branscombe ve Wann 1993; Wann ve Dolan 1994; Demirel vd. 2007; Giray ve Girişken 2015; Altınok vd. 2017).

Destinasyon İmajı

Turizm pazarında, küresel düzeydeki rekabetin hızla artışı destinasyonların ikameleri ile kolayca değiştirilebilmesine ortam hazırlamıştır (Ekinci ve Hosany 2006). Küresel pazardaki bu hızlı artış sonucu destinasyonların birbirinden farklılaştı-

rılmasında ve ön plana çıkarılmasında imajın rolü önemlidir. Turistik ürünler soyut ve birbirine benzer nitelikte olduğu için destinasyonlar arasındaki rekabet, imajlar üzerinden gerçekleşmektedir (San Martín ve Rodríguez del Bosque 2008).

Gunn'a (1972) göre destinasyon imajı ziyaret öncesi ve sonrasında farklılık göstermekte; ziyaret öncesinde organik imaja sahip olan turist algıları çeşitli pazarlama çalışmalarıyla karmaşık imaja dönüştürülmekte ve ziyaretin ardından ise yeni bir imaj oluşmaktadır. Organik imaj gazete, kitap, dergi, televizyon, radyo, eğitim, arkadaş çevresi gibi kaynaklarla şekillenen doğal imajı ifade eder. Buna karşılık uyarılmış imaj, seyahat acenteleri, oteller, destinasyon yönetim örgütleri gibi kuruluşlar tarafından sunulan tanıtım, reklam gibi çabalar sonucunda gelişen imajdır (Gunn 1972). Fakeye ve Crompton (1991) yapmış oldukları çalışmada Gunn'ın (1972) kavramlarına ek olarak, ziyaret sonrası şekillenen ve deneyime dayalı karmaşık imaj kavramını ortaya atmıştır.

Baloğlu ve McCleary (1999) destinasyon imajını bir bireyin bir nesne veya destinasyon hakkındaki bilgilerinin (inançlar), duygularının ve bunların karışımının zihinsel temsilinden oluşan tutumsal bir yapı olarak tanımlamıştır. Bu teoriye göre destinasyon imajı bilişsel, duygusal ve genel olmak üzere üç boyuttan oluşmakta ve kişisel faktörler (psikolojik, sosyal) ile uyarıcı faktörler (bilgi kaynakları, önceki deneyim, dağıtım kanalları) tarafından etkilenmektedir. Benzer şekilde Beerli ve Martin (2004) de destinasyon imajının oluşumunda kişisel faktörler ve bilgi kaynaklarının etkili olduğunu öne sürmekte; ancak bilgi kaynaklarını birincil (önceki deneyimler ve ziyaret sıklığı) ve ikincil (organik, uyarılmış, bağımsız) olarak ikiye ayırmaktadır. Bu model destinasyon imajının ziyaret sonrası veya birden fazla ziyaret sonucunda nasıl etkilendiğine odaklandığından önemlidir. İkincil bilgi kaynakları (organik, uyarıcı, bağımsız) ile algılanan imaj arasındaki ilişki, yalnızca ilk ziyaret durumunda analiz edilebilir. Çünkü destinasyonu birden fazla kez ziyaret eden turistler, ilk ziyaretlerinden önceki bilgi kaynaklarını hatırlamakta güçlük çekebilirler. Bununla birlikte iki grup arasında des-

tinasyona ilişkin bilgi düzeyi ve motivasyon bakımından, destinasyonu daha önce ziyaret edip etmeme durumlarına göre farklılıklar görülebilir (Beerli ve Martin 2004).

Destinasyon Aidiyeti

Aidiyet kuramı; kişilerin olumlu bir bağ oluştururken, insanlar, yerler veya nesnelere yakın kalmaya çalıştığını öne sürmektedir (Yılmazdoğan 2017). Hidalgo ve Hernández'e (2001) göre destinasyon aidiyeti, insanlar ve destinasyonlar arasında gelişen duygusal bağlar ve ait olma hissidir. Turizmin rekabetçi yapısı ve turizm talebinin esnekliği, destinasyon aidiyeti kavramının önemini artırmaktadır. Nitekim destinasyon aidiyetini geliştirmek, turistlerin alternatif destinasyonları tercih etmesini engellemenin etkili bir yoludur (Sağlık ve Türkeri 2015).

Destinasyon aidiyetinin yapısı, araştırmacılar tarafından alanyazında farklı şekillerde ele alınmıştır. Bazı araştırmacılara göre destinasyon aidiyetinin "destinasyon bağımlılığı (*place dependence*)" ve "destinasyon özdeşliği (*place identity*)" olmak üzere iki boyutu bulunmaktadır (Alexandris vd. 2006; Lee vd. 2012; Prayag ve Ryan 2012). Destinasyon bağımlılığı bir mekân veya alana yönelik gelişen, zaman içerisinde giderek güçlenen ve farklı alan veya mekânlar ile ikame edebilirliğinin ortadan kalktığı duygusal bağdır (Bezirgan 2014). Destinasyon özdeşliği ise turistlerin bilinçli ya da bilinçsiz düşüncelerinin, inançlarının, tercihlerinin, duygularının, değerlerinin, amaçlarının ve yeteneklerinin bir destinasyonla uyum kurmasıdır (Türkeri 2014). Yüksel vd. (2010) bu boyutlara bir destinasyon ile kurulan duygusal bağ ifade eden duygusal aidiyeti eklemiştir. Veasna vd. (2013) ise destinasyon aidiyetinin tek boyutta değerlendirilmesinin daha uygun olacağını ifade etmişlerdir. Alanyazındaki söz konusu farklı görüşler, destinasyon aidiyeti kavramının net bir çerçevesinin çizilebilmesi adına daha çok araştırmaya ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

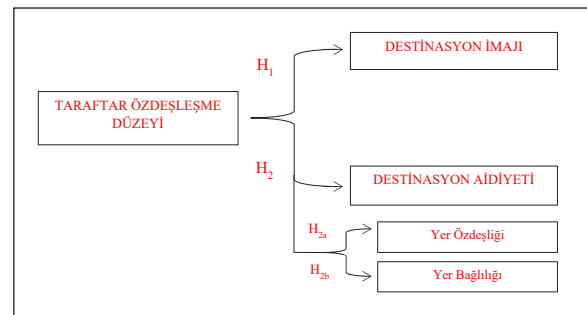
Araştırma Modeli ve Hipotezler

Araştırmanın ilk aşamasında katılımcıların taraftar özdeşleşme düzeyi, destinasyon imajı ve

destinasyon aidiyeti algıları ilgili ölçekler aracılığıyla tespit edilmiştir. İkinci aşamada ise taraftar özdeşleşme düzeyinin destinasyon imajı ve destinasyon aidiyeti üzerindeki etkisi ile ele alınmıştır. Bu kapsamda Şekil 1'de yer alan araştırma modeli oluşturulmuştur.

Futbol taraftarlığının temelinde insanların kimlik arayışı ve vaadi vardır; şahsi kimliğiyle kendisini sıradan gören birey, taraftar kimliğini edindiğinde rutin yaşamında elde edemediği saygınlığa kavuştuğuna inanmaktadır (Eker 2010). Bunun sonucunda taraftarı olunan takımı çağrıştıran unsurlar birey için önemli hale gelmektedir. Zelyurt'un (2019) da ifade ettiği gibi taraftarlar destekledikleri takımla çeşitli şekillerde özdeşleşir; kendilerini grubun üyesi görerek faaliyetlerde etkin olur ve memnuniyet duyarlar (Ashforth ve Mael 1989).

Futbol taraftarlığı arkadaş seçiminden ev dekorasyonunda taraftarı olunan takımın renklerini kullanmaya kadar varabilen bir aidiyet oluşturmakta (Doğan 2019), bireyler takımlarının norm ve değerlerine göre hareket etmekte (Baran ve Taşkın 2017), kendilerini takımın bir parçası olarak görmektedirler (Kazançoğlu ve Baybars 2016). Öyle ki, taraftarların takımlarıyla özdeşleşme düzeyleri arttıkça, takımın lisanslı ürünlerini satın alırken algılanan kaliteye verilen önem azalmaktadır (Torlak vd. 2014). Yani hayatın olağan akışındaki tüketici davranışlarının aksine söz konusu ürünü satın almak için, taraftarı olunan takımı çağrıştırmaya yeterli olmakta, ürünün kalitesine verilen önem ikinci plana itilmektedir. Kulübün renklerini ve logosunu taşıyan, kulübü çağrıştıran nesnelere taraftarlar için aidiyet hissi

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

oluşturmakta, sosyal kimliğinin oluşumuna katkı sağlamaktadır (Derbaix vd. 2002).

Fischer ve Hamm (2009) yapmış oldukları çalışmada, futbol takımının şehrin imajına olumlu katkı sunduğunu öne sürmüşlerdir. Öte yandan Güney Kore'nin 2002 Dünya Kupası'na ev sahipliği yapmış olması ve Galatasaray'ın 2000 yılında UEFA kupasını kazanmış olması temsil ettikleri ülkelerin imajını artırmıştır (Lee vd. 2005; Çolakoğlu ve Çolakoğlu 2005).

Kavramsal çerçeve kısmında anlatılan bilgiler bağlamında bu çalışmada, futbol taraftarlarının takımlarıyla özdeşleşmelerinin, takımlarının bulunduğu destinasyon imajını ve aidiyetini olumlu algılama ve destinasyonla özdeşleşme davranışları sergileme yönelimleri göstermeleri varsayılmaktadır. Bu bağlamda araştırmanın hipotezleri aşağıdaki gibi oluşturulmuştur:

H₁: Taraftar özdeşleşme düzeyinin destinasyon imajı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H₂: Taraftar özdeşleşme düzeyinin destinasyon aidiyeti üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H_{2a}: Taraftar özdeşleşme düzeyinin, destinasyon aidiyeti alt boyutlarından yer özdeşliği üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H_{2b}: Taraftar özdeşleşme düzeyinin destinasyon aidiyeti alt boyutlarından yer bağlılığı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

YÖNTEM

Bu bölümde çalışmada kullanılan veri toplama araçları, araştırmanın evren ve örnekleme, verilerin analiz yöntemleri ve araştırma modeli ile hipotezleri açıklanmıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırma verilerinin toplanması için birincil veri toplama yöntemlerinden anket tekniği kullanılmıştır. Anket formlarının katılımcılarla bireysel ve yüz yüze iletişime doldurulması sağlanmıştır. Anket formu üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcıların Kadıköy'e yönelik duygusal imajını belirlemek için, Baloglu'nun (1996) çalışmasından uyarlanan ve dört maddeden oluşan semantik farklılıklar ölçeği kullanılmıştır.

Ölçek maddelerinin dilimize uyarlanmasında uzman görüşüne başvurulmuş ve Türkçe alan yazındaki kullanımları incelenmiştir (Gün 2019). İkinci bölümde katılımcıların taraftar özdeşleşme düzeylerini belirlemek amacıyla Branscombe ve Wann (1993) tarafından geliştirilerek Günay ve Tiryaki (2003) tarafından dilimize uyarlanan ve yedi maddeden oluşan semantik farklılıklar ölçeği kullanılmıştır. Üçüncü bölümde ise katılımcıların destinasyon aidiyetini belirlemek amacıyla Yılmazdoğan'ın (2017) çalışmasından uyarlanan ve 12 maddeden oluşan beşli Likert ölçeği kullanılmıştır. Ayrıca katılımcıların cinsiyet, yaş, medeni durum, öğrenim durumu, meslek ve aylık gelir gibi demografik özelliklerini belirlemek amacıyla altı soru yöneltilmiştir. Son olarak, katılımcıların Kadıköy'deki ikamet süreleri, ziyaret sıklıkları ve ziyaret sebebini belirlemeye yönelik üç soru sorulmuştur. Sonuç olarak anket formu toplamda 32 sorudan oluşmuştur.

Araştırmada kullanılan ve Günay ve Tiryaki (2003) tarafından dilimize uyarlanan spor taraftarı özdeşleşme ölçeği tek boyuttan oluşmaktadır. Baloglu'nun (1996) çalışmasından alınan imaj ölçeğinin ise yalnızca duyuşsal imaj boyutuna bu çalışmada yer verilmiştir. Bunun sebebi, taraftar özdeşleşme düzeyinin bilişsel imaja yönelik bir etkide bulunmasının hayatın olağan akışına aykırı olacağı düşüncesidir. Yılmazdoğan'ın (2017) çalışmasından uyarlanan destinasyon aidiyeti ölçeği ise yer özdeşliği ve yer bağlılığı olmak üzere iki boyuttan oluşmaktadır. Hazırlanan anket formu için Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Etik Komisyonu'ndan 14/06/2021 tarih ve 26659 sayılı onay alınmış ve anketler Haziran-Ağustos 2021 döneminde İstanbul'un Kadıköy ilçesinde Fenerbahçe taraftarlarına uygulanmıştır. Uygulama esnasında katılımcılara öncelikle Fenerbahçe taraftarı olup olmadıkları sorusu yöneltilmiş, farklı takımların taraftarı olanlar çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Pilot Çalışma

Araştırmada kullanılan ölçeğin güvenilirlik düzeyini belirlemek için 50 gönüllünün katılımıyla pilot çalışma yapılmıştır. Anket formları Haziran 2021'de Fenerbahçe taraftarı olduğu teyit edilen

gönüllüler tarafından bireysel olarak yüz yüze doldurulmuştur. Yapılan pilot çalışmanın sonucunda dört maddeden oluşan duygusal imaj ölçeği, yedi maddeden oluşan spor taraftarı özdeşleşme ölçeği ve 12 maddeden oluşan destinasyon aidiyeti ölçeğine ilişkin iç tutarlılık katsayıları (cronbach alfa) sırasıyla 0,78, 0,93 ve 0,98 olarak bulunmuştur.

Evren ve Örneklem

Taraftar özdeşleşme düzeyinin, destinasyon imajı ve destinasyon aidiyetine etkisinin incelendiği bu araştırmanın evrenini Fenerbahçe taraftarları; örneklemini ise İstanbul ili Kadıköy ilçesini ziyaret eden veya burada ikamet eden Fenerbahçe taraftarları arasından kolayda örnekleme yöntemiyle seçilen 394 taraftar oluşturmaktadır.

Evren olarak Fenerbahçe taraftarlarının seçilmiş olma sebebi, Fenerbahçe'nin Türkiye'nin taraftar sayısı ve sportif başarı açısından en büyük kulüplerinden biri olmasıdır. Örneklem olarak Kadıköy bölgesini ziyaret eden veya burada ikamet eden Fenerbahçe taraftarlarının seçilme sebebi ise Fenerbahçe'nin merkezinin ve stadyumunun bu bölgede yer almasıdır. Ayrıca Kadıköy ilçesi, günümüzde Fenerbahçe ile anılır hale gelmiş bir yerleşim yeridir.

Verilerin Analizi

Araştırmaya ait verilerin istatistiksel analizleri SPSS 22.0 ve LISREL 8.80 programları üzerinde yapılmıştır. Analiz sürecinde öncelikle araştırmada kullanılan ölçeklerin geçerlik ve güvenilirlik analizleri yapılmış, devamında ise verilerin normal dağılımları kontrol edilerek hipotezlerin sınanmasında kullanılacak olan testler belirlenmiştir. George ve Mallery'e (2010) göre verilerin normal dağılıma uygun olması için basıklık-çarpıklık değerlerinin -2 ile +2 değerleri arasında olması gerekir. Araştırmamızdaki veriler söz konusu aralıkta dağılım göstermektedir. Ölçeklerin normal dağılım gösterdiği anlaşıldığından bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü ve derecesini tespit etmek için regresyon analizi uygulanmıştır. Uygulanan testlerde hata düzeyi 0,05 olarak alınmıştır.

BULGULAR VE TARTIŞMA

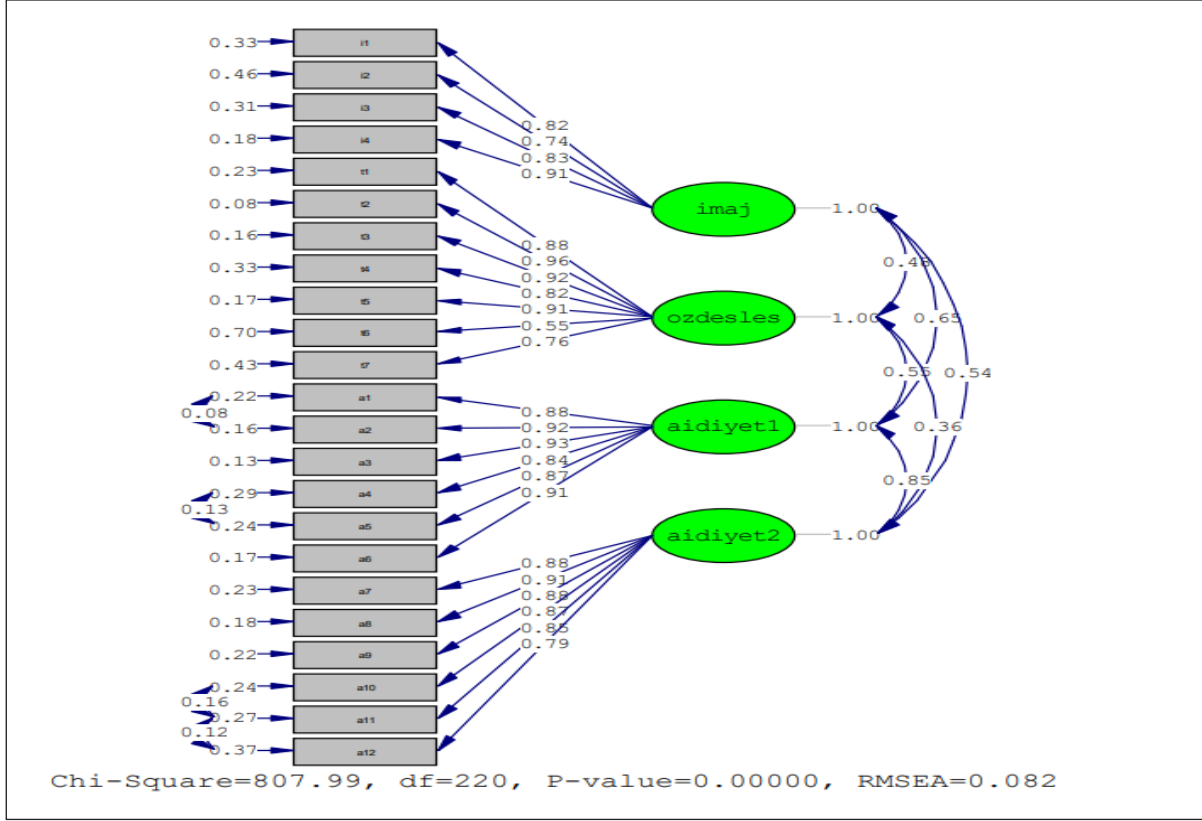
Araştırmaya dahil olan 394 katılımcının demografik özellikleri, katılımcıların büyük oranda erkek (yüzde 74,9), 31-50 (yüzde 46,4) yaş ve 19-30 (yüzde 42,6) yaş aralığında olduğunu göstermektedir. Öğrenim durumuna göre katılımcıların lisans (yüzde 46,2) ve lisansüstü (yüzde 32,2) seviyede eğitim görmüş; mesleğe göre ise memur (yüzde 40,4), öğrenci (yüzde 17,5), işçi (yüzde 13,7) ve serbest meslek mensubu (yüzde 12,9) olduğu anlaşılmıştır. Katılımcıların gelir dağılımı ise sırasıyla 5.001-7500 TL (yüzde 37,3), 2.501-5.000 TL (yüzde 27,7), 2.500 TL ve altı (yüzde 19,5), 7.500 TL ve üstü (yüzde 15) düzeyindedir. Katılımcıların medeni durumları yakın orana sahiptir (yüzde 49 bekâr, yüzde 51 evli). Ayrıca katılımcılar büyük oranda Kadıköy'de ikamet etmeyen ziyaretçilerden oluşmaktadır (yüzde 78,9).

Doğrulayıcı Faktör Analizi

Araştırma modelinde yer alan ölçeklerin yapı geçerliliğini test etmek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi (DFA) uygulanmıştır. Yapılan analiz sonucunda elde edilen standartlaştırılmış çözümlene değerleri Şekil 2'de verilmiştir. Şekil 2'de görülen madde faktör yüklerinin en az 0,30 düzeyinde olması gerektiği belirtilmektedir (Seçer 2015). Yapılan inceleme sonucunda faktör yüklerinin 0,55 ile 0,96 arasında değer aldığı görülmüş, t değerleri açısından da herhangi bir sorun olmadığı tespit edilmiştir.

Devamında model uyum indeksleri incelenmiştir. Doğrulayıcı faktör analizinde uyumlu olup olmadığı değerlendirilen modelin yeterliliğini ortaya koymak amacıyla birçok uyum indeksi kullanılmaktadır. Yapılan incelemeler sonucunda GFI (0,78), AGFI (0,72), RMSEA (0,111) ve χ^2 / sd (5,82) değerlerinin kabul edilebilir sınırların dışında olduğu görülmüştür. Bunun üzerine destinasyon aidiyeti ölçeğindeki 1. ve 2. madde, 4. ve 5. madde, 10. ve 11. madde, 11. ve 12. madde arasında modifikasyon işlemi yapılmıştır. Yapılan bu işlemin sonucunda, problemlili olan değerlerde önemli miktarda iyileşmelerin olduğu görülmüştür (Tablo 1).

Tablo 1'deki verilere göre indekslerin çoğunluğu mükemmel uyum düzeyindedir. Öte yandan

Şekil 2. Doğrulayıcı Faktör Analizi ve Standartlaştırılmış Çözümleme Değerleri

modifikasyon öncesinde kabul edilebilir sınırdan yer almayan GFI değerinin, modifikasyon sonrasında kabul edilebilir sınıra ulaştığını görülmektedir. Bununla birlikte modifikasyon öncesi kabul edilebilir sınırdan yer almayan AGFI, RMSEA ve χ^2 / sd değerlerinin, modifikasyon sonrasında kabul edilebilir sınırlara oldukça yaklaştıkları görülmüştür. Şekil 2'de χ^2 değerinin anlamlı olduğu görülmektedir. Bu istenmeyen bir durum olmakla birlikte, diğer uyum indekslerinin istenilen seviyelerde gerçekleşmiş olması bu durumu tolere edebilmektedir (Seçer 2015: 191). Sonuç olarak tek faktörden oluşan duygusal imaj ölçeği ile taraftar özdeşleşme ölçeği ve iki faktörden oluşan destinasyon aidiyeti ölçeğine ilişkin model, yapılan analizler sonucunda doğrulanmıştır.

Hipotez Testleri

Değişkenler arasındaki neden-sonuç ilişkilerini açıklayabilmek için aralarında doğrusal bir ilişki olması gerekmektedir. Söz konusu ilişkiyi sına-

mak için taraftar özdeşleşme düzeyi, destinasyon imajı ve destinasyon aidiyeti arasında korelasyon analizi yapılmıştır. Analize ilişkin sonuçlar Tablo 2'de verilmiştir. Korelasyon katsayısı (r) -1 ile +1 arasında değişen değer almaktadır. Söz konusu değer -1 ve +1'e doğru yaklaştıkça, değişkenlerin arasındaki negatif ya da pozitif yöndeki ilişkinin gücü artmaktadır (Gürbüz ve Şahin 2018). Buna göre, değerler 0,3 arası zayıf ilişki, 0,3-0,7 arası orta düzey ilişki, 0,7-1 arası yüksek düzey ilişkiyi göstermektedir. Tablo 2'de görüldüğü üzere tüm değişkenler arasında pozitif yönde ve orta şiddette ilişki tespit edilmiştir.

Korelasyon analizinden sonra bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin fonksiyonunu ve yönünü ortaya koymak için doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Analize ilişkin sonuçlar Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3'te görüldüğü üzere göre anlamlılık düzeyi $p < 0,05$ olduğu için kurulan regresyon modeli tüm araştırma hipotezleri için istatistiksel

Tablo 1. Modifikasyon İşleminin Öncesinde ve Sonrasında Uyum İndeksi Değerleri

Uyum İndeksi	Modifikasyon Öncesi	Modifikasyon Sonrası	Kabul Edilebilir Sınır***
NFI	0,96**	0,97**	=0,90 ve üzeri
NNFI	0,96**	0,98**	=0,90 ve üzeri
IFI	0,97**	0,98**	=0,90 ve üzeri
RFI	0,95**	0,97**	=0,90 ve üzeri
CFI	0,97**	0,98**	=0,95 ve üzeri
GFI	0,78	0,85*	=0,85 ve üzeri
AGFI	0,72	0,81	=0,85 ve üzeri
RMR	0,048**	0,047**	=0,050 ve =0,080 arası
RMSEA	0,111	0,082	=0,050 ve =0,080 arası
χ^2 / sd	5,82	3,67	P>0 ve $\chi^2 / sd < 3$

*** Kaynak: Schumacher ve Lomax'tan (2004) aktaran: Seçer 2015:190

** Mükemmel uyum

* Kabul edilebilir sınır

olarak anlamlıdır. Taraftar özdeşleşme düzeyi ile destinasyon imajı arasında orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir ($r=0,430$; $R^2=0,185$; $p<0,05$). Analiz sonuçlarına göre R^2 değeri 0,185'tir. Hair vd. (2019) göre R^2 için eşik değerlerinin 0,75, 0,50 ve 0,25 olduğunu, bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni sırasıyla güçlü, orta ve zayıf düzeyde açıkladığını belirtmektedir. Sonuç olarak taraftar özdeşleşme düzeyi, destinasyon imajındaki değişimi açıklamakta zayıf kalmaktadır. Buna rağmen destinasyon imajındaki değişimin bir kısmı (yüzde 18,5) taraftar öz-

deşleşme düzeyi ile açıklanmaktadır. Bu nedenle H_1 hipotezi kabul edilmiştir.

Taraftar özdeşleşme düzeyi ile genel destinasyon aidiyeti ($r=0,462$; $R^2=0,213$; $p<0,05$), yer özdeşliği alt boyutu ($r=0,517$; $R^2=0,267$; $p<0,05$) ve yer bağlılığı alt boyutu ($r=0,365$; $R^2=0,133$; $p<0,05$) arasında orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Analiz sonuçlarına göre R^2 değerleri genel destinasyon aidiyeti 0,213, yer özdeşliği alt boyutu için 0,267, yer bağlılığı alt boyutu için 0,133'tür. Bu bulgulara göre taraftar özdeşleşme düzeyi genel destinasyon aidiyetini ve yer bağlılığı alt boyutlarını açıklamakta yetersiz ka-

Tablo 2. Taraftar Özdeşleşme Düzeyi, Destinasyon İmajı ve Destinasyon Aidiyeti Arasındaki Korelasyon Analizi

Değişkenler	Özdeşleşme Düzeyi	Destinasyon İmajı	Destinasyon Aidiyeti
Özdeşleşme Düzeyi	-	0,430**	0,462**
Destinasyon İmajı	0,430**	-	0,588**
Destinasyon Aidiyeti	0,462**	0,588**	-

** Korelasyon $p<0,01$ düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 3. Hipotez Testlerinin Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	B	Std. Hata	β	t	P	r	R ²	F	p
Destinasyon İmajı	Taraftar Özdeşleşme Düzeyi	4,358	0,188	0,430	23,22	0,00	0,430	0,185	88,95	0,00*
Destinasyon Aidiyeti	Taraftar Özdeşleşme Düzeyi	1,65	0,188	0,462	10,31	0,00	0,462	0,213	106,40	0,00*
Yer Özdeşliği Alt Boyutu	Taraftar Özdeşleşme Düzeyi	1,47	0,189	0,517	11,96	0,00	0,517	0,267	142,99	0,00*
Yer Bağlılığı Alt Boyutu	Taraftar Özdeşleşme Düzeyi	1,82	0,208	0,365	7,76	0,00	0,365	0,133	60,294	0,00*

* $p < 0,05$

lrken, yer özdeşliği alt boyutunu orta düzeyde açıklamaktadır (Hair vd 2019). Bununla birlikte taraftar özdeşleşme düzeyi, genel destinasyon aidiyetindeki değişimi, (yüzde 21,3), yer özdeşliği alt boyutundaki değişimi (yüzde 26,7) ve yer bağlılığı alt boyutundaki değişimi (yüzde 13,3) belirtilen oranlarda açıklamaktadır. Bu doğrultuda H₂, H_{2a} ve H_{2b} hipotezleri kabul edilmiştir.

TARTIŞMA

Yapılan analizler sonucunda taraftar özdeşleşme düzeyi ile destinasyon imajı arasında orta düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Taraftar özdeşleşme düzeyi arttıkça, taraftarı olunan takımın merkezinin bulunduğu destinasyona ilişkin olumlu imajın artış göstermektedir. Bu bulgu Fischer ve Hamm'ın (2009) çalışması ile uyumluluk göstermektedir. Bununla birlikte alanyazındaki bazı çalışmalar, bu araştırmanın bulgusunu

dolaylı da olsa destekleyici veriler sunmaktadır. Örneğin taraftarlar takımlarını ilgilendiren unsurlarla özdeşleşmekte, özdeşleşme düzeyinin artışıyla birlikte takımın lisanslı ürünlerine, sponsorlarına, spor olaylarına yönelik olumlu tutum gelişmektedir (Torlak vd. 2014; Baran ve Taşkın 2017; Zelyurt 2019).

Söz konusu bulgulardan hareketle, taraftarların takımlarıyla özdeşleştikçe takımlarını çağrıştıran unsurlarla da özdeşleştikleri ve bu unsurlara karşı olumlu duygusal imaj geliştirdikleri söylenebilir. Dolayısıyla Kadıköy'ün Fenerbahçe ile anılan bir destinasyon haline gelmiş olması nedeniyle, Fenerbahçe ile özdeşleşen taraftarların Kadıköy'e yönelik de olumlu imaj geliştirmelelerini araştırmanın sonuçları ve alanyazındaki bulgulardan hareketle açıklamak mümkündür.

Araştırma kapsamında ele alınan taraftar özdeşleşme düzeyi ile genel destinasyon aidiyeti ve alt boyutları arasındaki ilişkiye yönelik ana-

liz sonucunda orta düzeyli anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Taraftar özdeşleşme düzeyi arttıkça, taraftarı olunan takımın merkezine bulunduğu destinasyona yönelik aidiyet hissi de artış göstermektedir. Söz konusu artışın yer özdeşliği alt boyutu için daha güçlü olduğu görülmektedir. Alanyazında bu konuya ilişkin farklı bir araştırmaya rastlanmamış olsa da, kabul edilen H2 hipotezini dolaylı olarak destekleyen çalışmalar yer almaktadır.

Doğan'a (2019) göre taraftar, arkadaş seçiminde ev dekorasyonunda taraftarı olunan takımın renklerini gözetmeye varana kadar etki eden bir aidiyet ve kimlik oluşturmaktadır. Gau ve diğerleri (2009) takımla yüksek düzeyde özdeşleşmenin taraftarlar açısından daha iyi hizmet kalitesi algılama, takımı çağrıştıran ürünleri daha fazla kullanma, daha fazla motive olma gibi davranışlara yol açtığını saptamıştır. Dolayısıyla taraftar, takıma karşı ve takımı çağrıştıran unsurlara karşı olumlu bir imajın yanı sıra, aidiyet hissi de oluşturmaktadır. Nitekim bu çalışmada ulaşılan sonuç ve alanyazından elde edilen bulgular, taraftar özdeşleşme düzeyinin, taraftarı olunan takımın merkezine yer aldığı destinasyona aidiyet hissi oluşturabileceği yargısını desteklemektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada taraftar özdeşleşme düzeyinin destinasyon imajı ve destinasyon aidiyetine etkisi incelenmiştir. Elde edilen bulgular, taraftar özdeşleşme düzeyi ile destinasyon imajı ve destinasyon aidiyeti arasında anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir (Tablo 3). Çalışmadan elde edilen bulgular neticesinde futbol takımlarının turistlerin destinasyon imajı ve destinasyon aidiyeti algılarını iyileştirmede önemli bir rolü olduğu anlaşılmıştır. Nitekim futbol takımlarına bağlılık hisseden, takımlarıyla özdeşleşen taraftarlar, takımlarının ait olduğu destinasyonlar ile de özdeşleşmekte ve o destinasyona yönelik aidiyet hissi geliştirmektedir. Araştırmanın bulguları bu konuya ilişkin alanyazındaki boşluğa katkıda bulunmaktadır.

Çalışmada taraftar özdeşleşme düzeyinin, destinasyon imajını etkilediği ortaya konulmuştur. Bu sonuç Fischer ve Hamm'ın (2009) çalış-

masıyla tutarlılık göstermektedir. Günümüzde turizm destinasyon sayısının oldukça artmış olması, destinasyonların pazarlanmasında imajın rolünü oldukça yükseltmiştir. İmajlar vasıtasıyla destinasyonun farklılaştırılmasında ve ilgi çekici hale getirilmesinde, o destinasyonla özdeşleşen futbol takımlarına yer vermek önemli bir rol oynayabilir. Sonuç olarak destinasyon yönetim örgütleri ile futbol takımları arasında bu konuda iş birliğinin artırılması destinasyonların pazarlama çalışmalarına önemli bir katkı sağlayabileceği gibi futbol takımları açısından da taraftar sayısı ve maddi gelir anlamında önemli kazanımlar sağlayabilecektir.

Dünya çapında üne ve çok sayıda taraftara sahip Real Madrid, Barcelona, Manchester United, Bayern Münih gibi takımların ait oldukları şehirlere yönelik organik bir imaj oluşturmaları, söz konusu şehirler hakkında hiçbir araştırması ve bilgisi olmayan insanların bile futbol takımları aracılığıyla bu şehirler hakkında farkındalık sahibi olması buna örnek olarak verilebilir. Bununla birlikte bir takımın merkezine yer aldığı destinasyonun tanıtım çalışmaları, taraftarları üzerinde daha anlamlı ve ikna edici olacaktır. Öte yandan özellikle uluslararası sportif başarılar ilgili futbol takımının yanı sıra, takımın ait olduğu kente yönelik farkındalığı da arttıracaktır. Bu kapsamda destinasyon imajı geliştirilirken, ilgili destinasyonla özdeşleşen futbol takımına da imaj oluşumunda yer verilmesi önem arz etmektedir.

Çalışmada elde edilen sonuçlar taraftar özdeşleşme düzeyinin destinasyon aidiyetini de etkilediğini göstermektedir. Bu konuya ilişkin alanyazında herhangi bir çalışma bulunmama ile birlikte, bu çalışmanın bulgularını dolaylı olarak destekleyen çalışmalara rastlanmıştır (Wann ve Dolan 1994; Gau vd 2009; Doğan 2019). Gümüş'e (2014) göre yeni müşteriler elde etmek, var olan bir müşteriyi elde tutmaktan çok daha maliyetlidir. Bu durum destinasyon aidiyetinin önemini artırmaktadır. Taraftar özdeşleşme düzeyinin destinasyon aidiyeti algısını iyileştirdiği bulgusu göz önüne alındığında, var olan müşterileri elde tutmak adına destinasyon yönetim örgütleri ile futbol takımlarının iş birliği yapmasının önemi bir kez daha ortaya konulmuş olmaktadır.

Sonuç olarak destinasyon yönetim örgütleri, maddi destek yoluyla futbol takımlarının uluslararası alanda başarı kazanabilecek seviyeye gelmesine yardımcı olabilir. Uluslararası başarılar, dünya çapında takımların tanınmasını sağlamakta taraftarların kulüp ile özdeşleşmesine katkı sağlamaktadır. Öte yandan destinasyon pazarlama ve imaj geliştirme çalışmalarında futbol takımlarına da yer verebilir. Benzer şekilde futbol takımları da kulüp imajının oluşumunda ait olduğu destinasyona yer verdiğinde, elde edilen uluslararası başarıların hem kulübün hem de destinasyonun imajını artıracakları düşünülmektedir. Futbol, destinasyonlar için olumlu imaj ve aidiyet gelişimi sağlamasına paralel olarak ekonomik olarak da getiri elde edilmesine imkân sağlamaktadır. Söz konusu getiri hem seyircilerin futbol maçını izlemek maksadıyla ilgili destinasyona seyahat etmesinden kaynaklanmakta; hem de yaratılan olumlu imaj aracılığıyla destinasyonun turistik değerinin artmasından ileri gelmektedir.

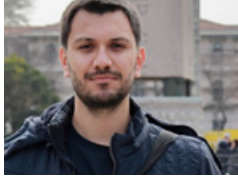
Bu çalışmada karşılaşılan önemli sınırlılıklar, zaman ve maliyet unsurlarıdır. Söz konusu sınırlılıklardan ötürü araştırma yalnızca İstanbul'un Kadıköy ilçesindeki Fenerbahçe taraftarları ile yürütülmüştür. Araştırmamızdan elde edilen sonuçların genellenebilmesi için araştırmacılara farklı örneklerle ilgili konuyu tekrar ele almaları önerilmektedir. Ayrıca rakip takım taraftarlarının destinasyon imajı ve destinasyon aidiyeti algılarının ele alınacağı bir çalışmanın da alana önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Alexandris, K., Kouthouris, C. ve Meligdis, A. (2006). Increasing Customers' Loyalty in a Skiing Resort: The Contribution of Place Attachment and Service Quality, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 18 (5): 414-425.
- Altınok, B., Ekinci, N. E., Çimen, K. ve Kaya, İ. (2017). Lise Öğrencilerinin Taraftarı Oldukları Takım İle Özdeşleşme Düzeylerinin İncelenmesi, *Spor Eğitim Dergisi*, 1(1): 59-68.
- Andersson, S., Bengtsson, L. ve Svensson, Å. (2021). Mega-Sport Football Events' Influence on Destination Images: A Study of the of 2016 UEFA European Football Championship in France, the 2018 FIFA World Cup in Russia, and the 2022 FIFA World Cup in Qatar, *Journal of Destination Marketing and Management*, (19): 1-9.
- Ashforth, B. E. ve Mael, F. (1989). Social Identity Theory and the Organization, *Academy of Management Review*, 14 (1): 20-39.
- Ayhan, B., Aktaş, H. ve Çelik, F. (2017). Lisanslı Taraftar Ürünlerinin Kullanım Motivasyonları: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 5 (2): 548-573.
- Baloglu, S. (1996). An Empirical Investigation of Determinants of Tourist Destination Image. (Basılmamış Doktora Tezi). Virginia: Virginia Polytechnic Institute and State University.
- Baloglu, S. ve McCleary, K. W. (1999). A Model of Destination Image Formation, *Annals of Tourism Research*, 26 (4): 868-897.
- Baran, A. ve Taşkın, E. (2017). Spor Kulübünün Marka Kişiliğinin Takımla Özdeşleşme Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Çalışma, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (52): 52-74.
- Baş, M. (2009). Futbolda Taraftar ve Takım Özdeşleşmesi (Trabzonspor Örneği). (Basılmamış Doktora Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Beerli, A. ve Martin, J.D. (2004). Factors Influencing Destination Image, *Annals of Tourism Research*, 31(3): 657-681.
- Bezirgan, M. (2014). Destinasyon İmajı, Algılanan Değer, Aidiyet ve Davranışsal Niyetler Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi: Bir Araştırma. (Basılmamış Doktora Tezi). Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi.
- Branscombe, N. R. ve Wann, D. L. (1993). Sport Fans: Measuring Degree of Identification with their Team, *International Journal of Sport Psychology*, 24 (1): 1-17.
- Brown, G., Smith, A. ve Assaker, G. (2016). Revisiting the Host City: An Empirical Examination of Sport Involvement, Place Attachment, Event Satisfaction and Spectator Intentions at the London Olympics, *Tourism Management*, (55): 160-172.
- Crocker, J. ve Major, B. (1989). Social Stigma and Self-Esteem: The Self-Protective Properties of Stigma, *Psychological Review*, 96 (4): 608-630.
- Çolakoğlu, S. ve Çolakoğlu, B. E. (2005). Dünya Basınında Türkiye İmajı: Güney Kore Örneği, *Selçuk İletişim*, 4 (1): 141-148.
- Demirel, M., Karahan, B. G. ve Ünlü, H. (2007). Farklı Üniversitelerdeki Spor Taraftarlarının Takımları İle Özdeşleşme Düzeyleri, *Niğde Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 1 (2): 76-86.
- Derbaix, C., Paper, C. ve Decrop, A. (2002). Colors and Scarves: Symbolic Consumption by Soccer Fans, *Advances in Consumer Research*, (29): 511-518.
- Doğan, M. D. (2019). Türkiye'de Futbol Takımı Taraftar Gruplarında Kitleli Söylem, *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1 (2): 233-242.
- Eker, G. Ö. (2010). Futbolun Dayanılmaz Çekiciliği, Büyülenen Taraftar Portesi, Fanatizm ve Beşiktaş, *Milli Folklor*, 22 (85): 173-183.
- Ekinci, Y. ve Hosany, S. (2006). Destination Personality: An Application of Brand Personality to Tourism Destinations, *Journal of Travel Research*, 45 (2): 127-139.

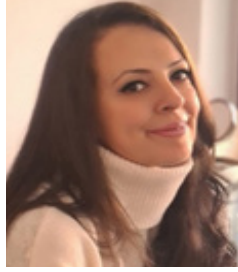
- Fakeye, P.C. ve Crompton, J.L. (1991). Image Differences Between Prospective, First-Time and Repeat Visitors to the Lower Rio Grande Valley, *Journal of Travel Research*, 30 (2): 10-16.
- Fischer, C. ve Hamm, R. (2019). Football Clubs and Regional Image, *Review of Regional Research*, 39 (1): 1-23.
- Gau, L.-S., James, J. D. ve Kim, J.-C. (2009). Effects of Team Identification on Motives, Behavior Outcomes, and Perceived Service Quality, *Asian Journal of Management and Humanity Sciences*, 4 (3): 76-90.
- Gençay, S. ve Karaküçük, S. (2006). Üniversite Öğrencilerinin Spor Taraftarlığıyla İlgili Davranışları Üzerine Bir Araştırma, *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 11 (4): 11-22.
- George, D. ve Mallery, P. (2010). *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference*. Boston: Pearson.
- Giray, C. ve Girişken, Y. (2015). Taraftar Motivasyon Faktörlerinin Davranışsal Sadakat Üzerindeki Etkisi: Fenerbahçe Spor Kulübü Örneği, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11 (2): 119-137.
- Gunn, C.A. (1972). *Vacationscape: Designing Tourist Regions*. Washington: Taylor & Francis.
- Gümüş, N. ve Tiryaki, Ş. (2003). Spor Taraftarı Özdeşleşme Ölçeğinin (STÖÖ) Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması, *Hacettepe Journal of Sport Sciences*, 14 (1): 14-26.
- Gün, S. (2019). Destinasyon imajı ve kişiliğinin ziyaretçi memnuniyetine etkisi: Mardin'i ziyaret eden turistler üzerinde bir araştırma. (Basılmamış Doktora Tezi). Gaziantep: Hasan Kalyoncu Üniversitesi.
- Günay, C. (2014). Müşteri Memnuniyeti ve Müşteriyi Elde Tutmanın Müşteri Sadakatine Etkisi: Bir Araştırma. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyon: Kocatepe Üniversitesi.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2018). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin.
- Hair, J., Risher, J., Sarstedt, M., Ringle, C. (2019). When to Use and How to Report The Results of PLS-SEM, *European Business Review*, 31(1): 2-24.
- Hidalgo, M. C. ve Hernández, B. (2001). Place Attachment: Conceptual and Empirical Questions, *Journal of Environmental Psychology*, 21(3): 273-281.
- Kazançoğlu, İ. ve Baybars, M. (2016). Lisanslı Spor Ürünlerinin Algılanan Değer Bileşenlerinin Satın Alma Niyeti İle İlişkisi: Türkiye'nin En Büyük Üç Futbol Kulübünün İncelenmesi, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 17 (1): 51-66.
- Lee, C. K., Taylor, T., Lee, Y. K. ve Lee, B. (2005). The Impact of a Sport Mega-Event on Destination Image: The Case of the 2002 FIFA World Cup Korea/Japan, *International Journal of Hospitality and Tourism Administration*, 6 (3): 27-45.
- Lee, J. J., Lee, J. J., Kyle, G. ve Scott, D. (2012). The Mediating Effect of Place Attachment on the Relationship between Festival Satisfaction and Loyalty to the Festival Hosting Destination, *Journal of Travel Research*, 20 (10): 1-14.
- Prayag, G. ve Ryan, C. (2012). Antecedents of Tourists' Loyalty to Mauritius: The Role and Influence of Destination Image, Place Attachment, Personal Involvement, and Satisfaction, *Journal of Travel Research*, 51(3): 342-356.
- Sağlık, E. ve Türkeri, İ. (2015). Destinasyon İmajının ve Kişiliğinin Destinasyon Aidiyeti Üzerine Etkisi: Palandöken Kayak Merkezi Örneği, *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 12 (1): 25-42.
- San Martín, H. ve Rodríguez del Bosque, I. A. (2008). Exploring the Cognitive-Affective Nature of Destination Image and the Role of Psychological Factors in its Formation, *Tourism Management*, 29 (2): 263-277.
- Seçer, İ. (2015). *SPSS ve LISREL ile Pratik Veri Analizi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Tajfel, H. (1982). Social Psychology of Intergroup Relations, *Annual Review of Psychology*, (33): 1-39.
- Torlak, Ö., Özkara, B. Y. ve Doğan, V. (2014). Taraftarların Takımlarla Özdeşleşme Düzeylerinin, Takımların Lisanslı Ürünlerine Yönelik Kalite Algısı ve Satın Alma Niyetine Etkisi, *Ege Akademik Bakış*, 14 (1): 73-81.
- Veasna, S., Wu, W. ve Huang, C. (2013). The Impact of Destination Source Credibility on Destination Satisfaction: The Mediating Effects of Destination Attachment and Destination Image, *Tourism Management*, (36): 511-526.
- Wann, D. L. ve Dolan, T. J. (1994). Influence of Spectators' Identification on Evaluation of The Past, Present and Future Performance of A Sports Team, *Perceptual and Motor Skills*, (78): 547-552.
- Yılmazdoğan, O. C. (2017). Destinasyon Aidiyeti ve Öncüllerinin Destinasyon Sadakati Üzerindeki Etkisi. (Basılmamış Doktora Tezi). Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- Yüksel, A., Yüksel, F. ve Bilim, Y. (2010). Destination Attachment: Effects on Customer Satisfaction and Cognitive, Affective and Conative Loyalty, *Tourism Management*, 31(2): 274-284.
- Zelyurt, M. K. (2019). Futbol Taraftarlığı, Özdeşleşme ve Kimlik: Taraftarlıktan Fanatizme, *Spor ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6 (1): 85-105.

Mesut Özdemir - Özlem Altunöz

Mesut ÖZDEMİR

Gazi Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Rekreasyon Bölümü'nden mezun oldu (2018). Yüksek lisans derecesini Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi'nden Rekreasyon Yönetimi Dalı'ndan aldı (2021). Millî Eğitim Bakanlığı'nda öğretmen olarak göreve başladı (2019) ve halen bu göreve devam etmektedir. Temel çalışma alanı, turizm pazarlamasıdır.

Özlem ALTUNÖZ

Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Akçakoca Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Programı'ndan mezun oldu (1999). Yüksek lisans derecesini Abant İzzet Baysal Üniversitesi'nden Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Dalı'ndan (2004), doktora derecesini de Gazi Üniversitesi'nden Turizm İşletmeciliği Eğitimi Dalı'ndan aldı (2007). Düzce Üniversitesi'nde çalışmaya başladı (2004). Doçentlik unvanını Rekreasyon Yönetimi alanında aldı (2018). Halen Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi'nde görev yapmaktadır. Temel çalışma alanları, turizm pazarlaması, marka ve destinasyon yönetimidir.

Karadeniz Turizmi Açısından Uzaktan Algılama ile Sıcaklık Nem İndeksinin Belirlenmesi

Determination of Temperature Humidity Index by Remote Sensing in Terms of the Black Sea Tourism

İlknur ZEYDAN**, Özgür ZEYDAN***

** (Sorumlu Yazar), Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, 78050, Karabük.

E-posta: ilknur.oral@beun.edu.tr

ORCID: 0000-0002-6095-5429

*** Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Çere Mühendisliği Bölümü, 67100, Zonguldak.

E-posta: ozgurzeydan@yahoo.com

ORCID: 0000-0003-1148-6870

MAKALE BİLGİLERİ

Makale işlem bilgileri:

Gönderilme tarihi: 29 Ocak 2023

Birinci düzeltme: 25 Şubat 2023

Kabul: 1 Mart 2023

Anahtar sözcükler: Turizm, Sıcaklık nem indeksi, Uzaktan algılama, Karadeniz kıyı şeridi.

ARTICLE INFO

Article history:

Submitted: 29 January 2023

Resubmitted: 25 February 2023

Accepted: 1 March 2023

Key words: Tourism, Temperature humidity index, Remote sensing, Black Sea coastline.

ÖZ

Turizm, iklim ve hava durumuna bağımlı olduğundan biyoklimatik şartların belirlenmesi turizm planlaması açısından önemlidir. Bu çalışmada Karadeniz kıyı şeridinin biyoklimatik konfor şartlarının belirlenmesi ve sonuçların Karadeniz turizmi açısından yorumlanması hedeflenmiştir. Bu amaçla, kıyı şeridi $1^{\circ} \times 1^{\circ}$ lik alanlara bölünmüş ve Sıcaklık Nem İndeksi (THI) değerleri hesaplanmıştır. Bu çalışmanın yenilikçi yönü, THI hesaplarında kullanılan sıcaklık ve bağıl nem verilerinin meteoroloji istasyonları yerine uzaktan algılama yoluyla elde edilmiş olmasıdır. Uzaktan algılamanın avantajı kapsama alanının genişliği ve verilerin ücretsiz olmasıdır. NASA'ya ait Aqua uydusu üzerindeki AIRS sensöründen 2003-2022 yılları arasındaki sıcaklık ve bağıl nem verileri temin edilmiştir. Hesaplanan THI değerlerine göre Karadeniz kıyı şeridinde soğuk, serin, konforlu ve sıcak olmak üzere dört farklı konfor sınıfı bulunmuştur. Meteorolojik veriler ve THI değerleri incelendiğinde Batı ve Doğu Karadeniz'in farklı özellikler gösterdiği görülmektedir. Batı Karadeniz'in deniz turizmine; Doğu Karadeniz'in de doğa ve yayla turizmine daha elverişli olduğu görülmüştür. Çalışma sonuçlarının turizmin geliştirilmesinde karar vericilere yol gösterici olması beklenmektedir.

ABSTRACT

Since tourism is dependent on climate and weather, determining bioclimatic conditions is important for tourism planning. This study aims to determine the bioclimatic comfort conditions of the Black Sea coastline and to evaluate the results in terms of the Black Sea tourism. For this purpose, the coastline was divided into $1^{\circ} \times 1^{\circ}$ areas, and the Temperature Humidity Index (THI) values were calculated. The innovative aspect of this study is that the temperature and relative humidity data used in THI calculations were obtained by remote sensing instead of meteorology stations. The advantage of remote sensing is the wide coverage and freely available data. Temperature and relative humidity data between 2003 and 2022 were obtained from the AIRS sensor onboard NASA's Aqua satellite. According to the calculated THI values, four different comfort classes were found on the Black Sea coastline as cold, cool, comfortable, and warm. When the meteorological data and THI values are examined, it is seen that the Western and Eastern Black Sea Regions show different characteristics. It has been seen that the Western Black Sea is more suitable for sea tourism and the Eastern Black Sea Region is more suitable for nature and highland tourism. The results of the study are expected to guide decision-makers in the development of tourism.

* Bu makale, 2-4 Haziran 2022 tarihleri arasında Kastamonu Üniversitesi'nde düzenlenen 10. Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi'nde bildiri olarak sunulan ve bildiri kitabında yayınlanan "Uzaktan Algılama ile Kastamonu İlinde Sıcaklık Nem İndeksinin Belirlenmesi ve Turizm Açısından Yorumlanması" başlıklı bildirinin geliştirilmiş halidir.

GİRİŞ

Türkiye'deki diğer bölgeler ile kıyaslandığında, Karadeniz Bölgesi'nde turizmin yeterince gelişmemiş olduğunu söylemek mümkündür. Turizm istatistiklerine bakıldığında, Karadeniz

Bölgesi'ndeki turizm yatırım ve turizm işletme belgeli tesis sayıları Türkiye genelinin yaklaşık yüzde 9'udur (Kültür ve Turizm Bakanlığı 2023). 2022 yılında Türkiye'deki mavi bayraklı toplam 531 plajın sadece 20 tanesi bu bölgededir (Türkiye Çevre Eğitim Vakfı 2023). Bölgedeki kıyı turizminin de Ege ve Akdeniz Bölgesi'ne oranla yeterince gelişmediği söylenebilir. Karadeniz Bölgesi'nde turizmin gelişmemesinin sebepleri arasında iklimik faktörler, ulaşım, altyapı olanakları, sermaye ve ekonomik şartlar yer almaktadır. Bu çalışmada sadece, Karadeniz Bölgesi'ndeki iklimik şartlar araştırılmış ve turizmin geliştirilmesi açısından yorumlanmıştır.

İklim şartları insanların barınma, beslenme, giyinme ve dış mekânda vakit geçirme gibi çok sayıda aktivitesini etkileyen faktörlerdir (Koç 2022). İnsanlar için en konforlu meteorolojik şartların 21 - 27,5° C arası sıcaklık, yüzde 30 - yüzde 65 arası bağıl nem ve 5 m/s'den daha düşük rüzgâr hızı olduğu belirtilmiştir (Zengin vd 2010). Yüksek sıcaklıklar (>26° C) ve bağıl nemdeki artış (bağıl nem > yüzde 70) insan bedeninde termal strese sebep olmaktadır (Yuka ve Toroğlu 2021). Buna bağlı olarak da sıcaklık çarpmaları, kardiyovasküler hastalıklar ve ölümler görülebilmektedir (Banc vd. 2020). Aşırı soğuk havaya maruziyet ise vücut sıcaklığının düşmesine, derideki kan damarlarının daralmasına, kalp atış hızının düşmesine, hipotermiye ve ölüme sebebiyet vermektedir (Golbabaie 2022).

Turizm faaliyetleri iklime ve hava durumuna bağımlıdır (Ciobotaru vd. 2018). Matzarakis (2006), iklim ve turizm ilişkisini detaylı olarak açıklamıştır. Örneğin deniz, güneş ve kum üçlüsüne dayanan kitle turizmi için yağışsız, güneşli ve sıcak hava ile uygun deniz suyu sıcaklığına ihtiyaç vardır. Kış turizminde ise soğuk hava ve kar kalınlığı en önemli meteorolojik faktörlerdir. Turistlerin çoğu seyahat edecekleri destinasyonlarda uygun meteorolojik şartlar aramaktadır. Elverişli iklim koşullarının varlığı turizmin gelişmesine katkı sağlamaktadır (Yazdani 2018). İnsanların en sağlıklı ve dinamik olarak hissettikleri iklim koşulları, biyoklimatik konfor olarak tanımlanır (Cetin 2015). Turizm klimatolojisi, iklim ve turizm ilişkisini inceler. Biyoklimatik

konfor, sıcaklık ve bağıl nem gibi meteorolojik parametrelerin turistlerin fizyolojik konfor düzeyine etkisini belirler (Ciobotaru vd. 2018). Termal stresin veya konforun belirlenmesinde en uygun yöntem iklim indekslerinin kullanımınıdır (Banc vd. 2020). Biyoklimatik konforun nicel olarak belirlenebilmesi amacıyla çok sayıda farklı indeks geliştirilmiştir. Bu indekslerden bazıları; Sıcaklık Nem İndeksi (THI) Turizm İklim İndeksi (TCI), Yeni Yaz İndisi (SSI), Standart Efektif Sıcaklık (SET), Fizyolojik Eşdeğer Sıcaklık (FES), Tahmini Ortalama Isıl Şartlar (PMV), Evrensel Termal İklim İndeksi (UTCI), Rüzgâr Soğutma İndeksi (WCI), Plaj İklim İndeksi (BCI), Tatil İklim İndeksi (HCI), Turizm için Modifiye İklim İndeksi (MCIT)'dir (Güçlü 2010; Özşahin vd. 2015; Lins-heng vd. 2019; Banc 2020). Bu indeksler içinde Sıcaklık Nem İndeksi (THI - Temperature Humidity Index) literatürde yaygın kullanılan indekslerden biridir (Balogun ve Balogun 2014; Özşahin vd. 2015; Yang vd. 2016; Yazdani 2018; Ciobotaru vd. 2018).

Bu çalışmada, Karadeniz kıyı şeridinde Sıcaklık Nem İndeksinin hesaplanması ve bulunan değerlerin illerin turizmi açısından yorumlanması amaçlanmıştır. Bu çalışmanın yenilikçi yönü meteorolojik verilerin uzaktan algılama ile elde edilmesidir. Uzaktan algılamanın sağladığı en önemli avantaj, meteoroloji istasyonlarına kıyasla çok daha geniş alanları kapsamaması ve verilerin ücretsiz olarak temin edilebilmesidir. Çalışmanın sonuçları Karadeniz kıyı şeridinin hangi turizm türüne daha uygun olduğunun belirlenmesi açısından önem arz etmektedir. Çalışmada elde edilen bulguların Karadeniz Bölgesi'nde turizmin geliştirilmesi amacıyla karar vericilere yardımcı olacağı düşünülmektedir. Çalışmanın kavramsal çerçeve bölümünde konu ile ilgili alanyazından bahsedilmiştir. Yöntem bölümünde öncelikle çalışma alanı tanıtılmış, Karadeniz kıyı şeridinde bulunan illerdeki turizm türleri hakkında bilgiler verilmiştir. Aynı bölümde Sıcaklık Nem İndeksinin nasıl hesaplandığı ve verilerin nereden temin edildiği açıklanmıştır. Uzaktan algılama ile elde edilen veriler kullanılarak 2003 ile 2022 yılları arasındaki dönem incelenmiştir. Bir sonraki bölümde sıcaklık ve bağıl nem verilerinin mekânsal analizi ile THI değerlerinin hesaplanması yapı-

miş ve elde edilen sonuçlar yorumlanmıştır. Sonuç ve değerlendirme bölümünde ise hesaplanan THI değerleri Karadeniz Bölgesindeki turizmin geliştirilmesi açısından değerlendirilmiştir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Biyoklimatik indekslerin geliştirilmesinin 50 yılı aşan bir tarihçesi olsa da (Matzarakis 2006) turizm alanında bu indekslerin kullanımının 2000'lerden sonraki yıllarda olduğu görülmektedir. Web of Science veri tabanında "biyoklimatik indeks turizm" (bioclimatic indices tourism) araması yapıldığında bulunan ilk kaydın 2004 yılına ait olduğu görülmüştür. Özellikle son on yılda bu alanda hem uluslararası hem de ulusal alanyazında daha fazla çalışma göze çarpmaktadır. Bu çalışmalar içerisinde sıcaklık nem indeksinin (THI) yaygın olarak kullanılan indekslerden biri olduğunu da söylemek mümkündür. Banc vd. (2020), Romanya'daki ulusal hava tahminlerinde, yaz aylarında ısı stresi uyarıları için THI'nun kullanıldığını belirtmiştir. Aynı çalışmada, Romanya'daki on büyük şehirde 56 yıllık meteorolojik veri kullanılarak THI değerleri hesaplanmış ve soğuk termal koşullardan sıcak termal koşullara doğru bir değişim olduğu belirtilmiştir. Romanya'nın Focşani kentinde yapılan bir başka çalışmada da 2001-2017 yılları arasındaki THI hesaplanmış ve turizm ile ilişkisi incelenmiştir. THI değerlerindeki artışa bağlı olarak gelen turist sayısı ve geceleme sürelerinin arttığı rapor edilmiştir (Ciobotaru vd. 2019). Endonezya'da yapılan bir diğer çalışmada ise Yogyakarta kentindeki Borobudur Tapınağı'nı ziyaret etmek için hangi dönemin uygun olduğu araştırılmıştır. Elde edilen THI değerlerine göre bölgeyi ziyaret etmek için en uygun ayların Temmuz ve Ağustos olduğu belirlenmiştir (Hasanah vd. 2020). Tibet'te yapılan bir çalışmada ise 1960-2015 arasındaki meteorolojik veriler kullanılarak iklim değişikliğinin turizme etkileri THI da dahil olmak üzere beş farklı indeks ile belirlenmiştir (Linsheng vd. 2019). İran'ın Çaldıran şehrinde biyoklimatik konfor düzeyi THI ile hesaplanmış ve Haziran - Eylül döneminin turizm için uygun iklim koşulları sağladığı bildirilmiştir (Yazdani 2018).

Türkiye'de yapılan biyoklimatik konfor belirleme çalışmalarında turizmin gelişmiş olduğu güneybatı illerinde yapılan çalışmalara rastlanmaktadır. Kum ve Gönençgil (2018), Muğla ve Antalya'da turizm iklim konforunu TCI ile belirlemişlerdir. Kaya ve Güngör (2022), Aydın ilindeki biyoklimatik konfor şartlarını araştırmışlardır. Koç (2022), Antalya'daki biyokonfor bölgelerini iklim değişikliği senaryolarının ışığında incelemiştir. Yuka ve Toroğlu (2021), Muğla'da biyoklimatik konfor düzeyini hesaplamak için THI'dan faydalanmışlardır. Bu çalışmada diğerlerinden farklı olarak iklim konforu ile arazi örtüsü ilişkisi de incelenmiştir.

Alanyazına bakıldığında, çalışma alanı olan Karadeniz'deki illerde yapılmış fakat iklim indekslerinin kullanılmadığı bazı biyoklimatik konfor belirleme çalışmaları mevcuttur (Cetin 2015; Dönmez vd. 2018). Bunların dışındaki çalışmalarda iklim indeksleri hesaplamalarının yapıldığı görülmektedir. Örneğin, Kastamonu ili Çatalzeytin ilçesinin iklim konforunun incelendiği bir çalışmada bölgenin ekoturizme uygunluğu belirlenmiş ve bu turizm türünün bölgede kıyı turizmine alternatif olarak gelişebileceği belirtilmiştir (Öztürk ve Kalaycı 2018). Artvin'deki biyoklimatik konfor şartlarının araştırıldığı diğer bir çalışmada ise THI haricinde SET, PET, PMV, TCI ve SSI indeksleri de kullanılmıştır. Çalışma sonucunda ildeki konaklama tesislerinin yer seçimlerinde biyoklimatik konfora dikkat edilmediği vurgulanmıştır (Özşahin vd. 2015). Efe ve Gözet (2021), Samsun'daki TCI değerlerinin trend analizini yapmışlardır. Güçlü tarafından yapılan iki ayrı çalışmada, Batı Karadeniz ve Doğu Karadeniz kıyı bölgelerinin deniz turizmine uygunluğu TCI, THI ve SSI ile değerlendirilmiştir. Batı Karadeniz kıyılarında deniz banyosu açısından en uygun dönemin 18 Haziran ile 6 Eylül arasında olduğu bulunmuştur (Güçlü 2009). Doğu Karadeniz kıyılarında da Haziran - Eylül periyodunun iklim konforu açısından en uygun dönem olduğu vurgulanmıştır (Güçlü 2010).

Ülkemizde yapılan çalışmaların hepsinde Meteoroloji Genel Müdürlüğü'ne (MGM) ait istasyonlardan veri alındığı görülmektedir (Güçlü 2009; Güçlü 2010; Cetin 2015; Özşahin vd. 2015;

Dönmez vd. 2018; Kum ve Gönençgil 2018; Öztürk ve Kalaycı 2018; Efe ve Gözet 2021; Yuka ve Toroğlu 2021; Kaya ve Güngör 2022; Koç 2022). Bu çalışmada ise meteorolojik veriler MGM istasyonları yerine uydu tabanlı uzaktan algılama ile elde edilmiştir. Böylelikle, verilerin çok daha kısa sürede ve ücretsiz temini mümkün olmaktadır. Bu çalışma Türkiye’de turizm alanındaki iklim indekslerinin hesaplanmasında uzaktan algılamanın kullanıldığı ilk çalışmadır.

YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın çalışma alanı olan Karadeniz’den bahsedilmiş ve bölgedeki turizm faaliyetleri ile ilgili bilgiler verilmiştir. Daha sonra Sıcaklık Nem İndeksi açıklanmış ve bu indeksin hesaplanmasında kullanılan meteorolojik verilerin nasıl temin edildiği anlatılmıştır.

Çalışma Alanı

Karadeniz Bölgesi’nde 18 il yer almaktadır. Bu iller Şekil 1’deki haritada gösterilmiştir. Çalışma alanının haritası MapInfo yazılımı ile oluşturulmuştur. Bölgede dağlar kıyıya paralel olduğu için iç kesimlerle kıyı şeridi arasındaki ulaşım zordur (Yeşiltaş vd. 2009) ve iklimsel olarak farklılıklar vardır. Bölgede kıyı şeridinde Karadeniz iklimi iç kesimlerde ise karasal iklim görülmektedir. İç kesimler kıyıya oranla daha az yağışlıdır. Kış mevsimi iç kesimlerde daha soğuk geçer (Partal ve Yavuz 2020). Bu çalışmada sadece kıyı şeridi çalışma alanı olarak belirlenmiştir. Bu bölge 1° × 1°’lik alanlara bölünmüştür (Şekil 1). Ka-

radeniz sahil şeridinin doğusundan batısına kadar toplam 11 alan için THI değerleri hesaplanmış ve turizm açısından yorumlanmıştır.

Bölgede turizm yatırım belgeli 52 tesis ve turizm işletme belgeli 439 tesis bulunmaktadır (Kültür ve Turizm Bakanlığı 2023). Batı Karadeniz’de Akçakoca ve Amasra deniz turizmi açısından gelişmiş ilçelerdir. Kıyı turizminin geliştiği bir başka il ise Samsun’dur. Ordu’dan Artvin’e kadar olan kıyı şeridinde jeolojik oluşumlar sebebiyle ender sayıda plaj mevcuttur ve deniz turizmi gelişmemiştir (Güçlü 2010). Karadeniz Bölgesi’nde yer alan plajlardan 20 tanesi 2022 yılında mavi bayrak almıştır. Bu plajlardan 2 tanesi Düzce’de, 3 tanesi Bartın’da, 13 tanesi Samsun’da ve 2 tanesi de Ordu’da bulunmaktadır (Türkiye Çevre Eğitim Vakfı 2023).

Karadeniz Bölgesi, deniz-kum-güneş üçlüsünün dışına çıkmak isteyen turistler tarafından oldukça talep gören bir destinasyondur. Özellikle alternatif turizm ve özel ilgi turizmi söz konusu olduğunda bu bölge ön plana çıkmaktadır (Yeşiltaş vd. 2009). Karadeniz Bölgesi, turizm potansiyeli açısından doğal güzelliklerin çokça bulunduğu bir bölgedir. Özellikle Karadeniz kıyıları çok çeşitli bitki ve ağaçların oluşturduğu manzaralara sahiptir (Güçlü 2010). Bolu’da Abant Gölü ve Yedigöller çevresinde özel sayfiye yerleri vardır. Ayrıca, Kartalkaya önemli bir kış turizmi merkezidir. Kastamonu’da kitle ve kış turizmine (İlgaz Dağı) ek olarak sağlık, kültür ve inanç turizmi de gelişmiştir (Çam ve Çılgınoğlu 2020). Sinop Cezai hüzün turizmine örnek gösterilebilir (Sezen Doğançılı ve Civelek Oruç 2016). Samsun

Şekil 1. Çalışma Alanı

ilindeki başlıca turizm türleri deniz, doğa, yayla ve termal turizmdir (Efe ve Gözet 2021). Orta ve Doğu Karadeniz’de doğa ve yayla turizmi önde gelmektedir (Yeşiltaş vd. 2009). Trabzon’da Sümela Manastırı ve Uzungöl ile Rize’deki Ayder Yaylası başlıca turistik destinasyonlardır. Ayrıca, Trabzon gastronomi açısından Karadeniz’de ilk sırada yer alan destinasyondur (Şengül 2017). Artvin’de millî parklar ve tabiat koruma alanları ön plana çıkmaktadır (Özşahin vd. 2015). Çoruh Nehri ise akarsu turizmi açısından önemlidir (Yeşiltaş vd. 2009).

Sıcaklık Nem İndeksi

Termal konfor durumunun hesaplanması için kullanılan başlıca indekslerden birisi Sıcaklık Nem İndeksidir (THI - Temperature Humidity Index). Bu indeks Thom indeksi olarak da bilinmektedir. THI değeri sıcaklık ve bağıl nem yardımı ile hesaplanır (Balogun ve Balogun 2014).

$$THI=T-(0,55-0,0055\times H)\times(T-14,5)$$

Burada; THI sıcaklık nem indeksi (°C), T hava sıcaklığı (°C) ve H ise bağıl nem (yüzde)’dir. Bulunan THI değerine göre termal konfor sınıfının belirlenmesi için Tablo 1’e ihtiyaç duyulur (Yang vd. 2016; Ciobotaru vd. 2018). Bu indeks insan vücudunun sıcak ve soğuk ortamlardaki konforsuzluk seviyesinin tespitinde kullanılır. Tablo 1’de insanlar için en konforlu ortamın 15 - 20 °C THI aralığı olduğu gösterilmiştir. 15 °C’nin altındaki değerlerde kişiler soğuğu hissederler. THI, 20°C’yi aştığında da kişiler sıcağı hissetmeye başlarlar ve terleme görülür (Yang vd. 2016). THI konfor sınıfının çok sıcak veya kavurucu sıcak olması insan sağlığını ciddi şekilde olumsuz etkileyecektir (Özşahin vd. 2015).

THI değerlerinin belirlenebilmesi için sıcaklık ve bağıl nem değerlerine ihtiyaç vardır. Bu çalışmada veri temini için uzaktan algılama kullanılmıştır. Uzaktan algılama, herhangi bir nesneye dokunmadan o nesne ile ilgili bilgi edinme tekniğidir. Uydu tabanlı uzaktan algılama mekânsal olarak çok daha geniş kapsama alanına sahiptir ve meteorolojik istasyonların bulunmadığı veya

Tablo 1. THI Sınıflama Şeması

THI (°C)	İnsan için termal konfor sınıfı
THI ≤ -40	İleri derecede buz gibi
-40 < THI ≤ -20	Buz gibi
-20 < THI ≤ -10	İleri derecede soğuk
-10 < THI ≤ -1,8	Çok soğuk
-1,8 < THI ≤ +13	Soğuk
+13 < THI ≤ +15	Serin
+15 < THI ≤ +20	Konforlu
+20 < THI ≤ +26,5	Sıcak
+26,5 < THI ≤ +30	Çok sıcak
THI > +30	Kavurucu Sıcak

Kaynak: Ciobotaru vd. 2018

seyrek olarak bulunduğu bölgelerde de veri temini olanaklı kılmaktadır. Sıcaklık ve bağıl nem verileri Aqua uydusundaki AIRS (Atmospheric Infrared Sounder) sensörünün ölçümlerinden alınmıştır. Aqua uydusu, NASA tarafından 2002 yılında uzaya gönderilmiştir. Aqua, güneş ile senkronizedir ve dünya etrafında yakın kutupsal yörüngede dönmektedir (Zeydan ve Wang 2019). AIRS sensörü 3,7 - 16° m dalga boyu aralığında veri temin etmektedir. AIRS verileri hava durumunun belirlenmesi, iklim değişikliğinin izlenmesi ve atmosferdeki gazların konsantrasyonlarının ölçülmesi gibi işlemlerde kullanılmaktadır (Rajab vd. 2011). Sun vd. (2021), AIRS sıcaklık ve bağıl nem verileri ile yer seviyesindeki meteorolojik kayıtların tropik kuşak haricindeki bölgelerde yüksek oranda korelasyon gösterdiğini belirtmişlerdir. AIRS verilerine, NASA’ya ait Giovanni web sitesinden (<https://giovanni.gsfc.nasa.gov/giovanni/>) ulaşılmıştır. Sıcaklıklar için *Air Temperature (Daytime/Ascending, AIRS only) (AIRS3STM v7.0)* veri seti, bağıl nem için de *Relative Humidity (Daytime/Ascending, AIRS only) (AIRS3STM v7.0)* veri seti kullanılmıştır. Her iki veri setinin de zamansal çözünürlüğü 1 ay ve konumsal çözünürlüğü de 1° x 1°’dir. Veriler 2003 ile 2022 yılları arasında kapsamaktadır ve metin dosyası olarak indirilmiştir.

ANALİZ VE BULGULARIN YORUMLANMASI

AIRS sensörü verilerinden elde edilen aylık ortalama sıcaklık değerleri Tablo 2’de yer almaktadır. AIRS sıcaklık kayıtlarına göre çalışma alanının tümündeki ortalama sıcaklık 13,0° C’dir. Bu tablo dikkatli olarak incelendiğinde Karadeniz bölgesinin doğusunun ve batısının farklı sıcaklık özellikleri gösterdiği görülmektedir. İlk altı alanda (Alan 1 - Alan 6) ölçülen değerlerin neredeyse bütün aylarda Alan 7 ile Alan 11 arasındaki sıcaklık değerlerinden daha yüksek olduğu söylenebilir. Bölgenin doğusunda kış aylarında, aylık ortalama sıcaklıklar eksiye düşmektedir. Çalışma alanının tümü için en soğuk geçen ayın Ocak ayı olduğu belirlenmiştir. En düşük sıcaklık (-4,5°

C) Ocak ayında Alan 11’de (Artvin) ölçülmüştür. Temmuz ve Ağustos ayları en sıcak aylardır. Çalışma alanındaki en yüksek sıcaklık (27,5° C) Ağustos ayında Alan 4’te (Sinop) görülmüştür. Alan 11 hariç çalışma alanının tümünde yaz sıcaklıkları 20° C’nin üzerindedir. Alan 4 ve Alan 5 (Sinop ve Samsun) en yüksek yıllık ortalama sıcaklığa (15,3° C) sahipken Alan 11’de (Artvin) ortalama sıcaklık 9,1° C’dir.

AIRS sensörünün 2003-2022 yılları arası için kaydetmiş olduğu aylık ortalama bağıl nem değerleri Tablo 3’te verilmiştir. AIRS ölçümlerine göre çalışma alanının tümündeki ortalama bağıl nem değeri yüzde 47,6’dır. Bölgede bağıl nem oranının en yüksek olduğu aylar kış ayları olup yazın bağıl nem değerleri en düşük seviyelerine

Tablo 2. Çalışma Alanındaki Aylık Ortalama Sıcaklıklar (°C) (2003-2022)

Aylar	Alan 1	Alan 2	Alan 3	Alan 4	Alan 5	Alan 6	Alan 7	Alan 8	Alan 9	Alan 10	Alan 11
Ocak	2,7	1,0	1,4	2,4	3,0	2,5	-2,0	-1,9	-2,7	-4,1	-4,5
Şubat	4,9	3,4	4,1	5,1	5,5	4,6	0,6	0,6	-0,4	-2,0	-2,3
Mart	8,5	7,3	8,0	9,0	9,2	8,2	4,7	4,6	3,3	1,9	1,3
Nisan	14,2	13,1	14,0	15,0	15,0	14,1	11,5	11,2	9,8	8,5	7,6
Mayıs	18,9	17,9	18,7	19,6	19,8	18,8	16,1	16,1	15,1	14,1	12,9
Haziran	22,6	21,8	22,9	23,7	23,4	22,5	21,2	21,5	20,6	20,0	18,5
Temmuz	25,7	25,4	26,5	27,0	26,4	25,4	25,3	25,6	24,5	24,2	21,9
Ağustos	26,2	25,8	27,0	27,5	26,9	26,1	26,2	26,4	25,3	25,0	22,5
Eylül	21,7	21,2	22,2	22,8	22,7	22,1	21,2	21,3	20,4	20,1	17,8
Ekim	16,1	15,2	16,2	17,1	17,1	16,4	14,4	14,3	13,4	12,7	11,2
Kasım	10,1	9,0	9,4	10,2	10,2	9,5	6,9	6,5	5,5	4,6	3,5
Aralık	5,0	3,4	3,7	4,5	5,0	4,5	0,9	0,6	-0,4	-1,3	-1,7
Ortalama	14,7	13,7	14,5	15,3	15,3	14,6	12,3	12,2	11,2	10,3	9,1
Min.	2,7	1,0	1,4	2,4	3,0	2,5	-2,0	-1,9	-2,7	-4,1	-4,5
Maks.	26,2	25,8	27,0	27,5	26,9	26,1	26,2	26,4	25,3	25,0	22,5

ulaşmaktadır. Ocak ve Şubat aylarında doğuya gidildikçe nem oranının arttığı görülmektedir. Alan 11 nem oranının en yüksek olduğu bölge olarak görülmektedir. Yıllık ortalama nem oranı Alan 3'te (Kastamonu) en düşük (yüzde 45,2) ve Alan 11'de (Artvin) en yüksektir (yüzde 52,7).

Karadeniz kıyı şeridindeki 1°x1°'lik 11 farklı alan için hesaplanan THI değerleri Tablo 4'te sunulmuştur. Konfor sınıflarının renklendirilmesi Tablo 1'e göre yapılmıştır. Tablo 4 dikkatlice incelendiğinde soğuk (lila), serin (mavi), konforlu (yeşil) ve sıcak (sarı) olmak üzere dört farklı konfor sınıfı belirlenmiştir. Hesaplanan en düşük THI değerinin Ocak ayında Alan 11'de (-1,03° C) olduğu görülmüştür. En yüksek THI değeri ise

Alan 4'te Ağustos ayında 22,64° C olarak belirlenmiştir. Ocak, Şubat, Mart, Kasım ve Aralık aylarının konfor sınıfı çalışma alanının tümü için soğuk olarak hesaplanmıştır. Sıcaklık ölçümlerindeki mekânsal ayrışmanın bir benzeri, THI için de açıkça görülmektedir. Çalışma alanının batı bölümü (Alan 1 - Alan 6 arası) doğu bölümüne kıyasla daha yüksek THI skorlarına sahiptir. Nisan ayında Alan 1 ile Alan 6 arasındaki bölgenin konfor sınıfı serin seviyesine çıkmaktadır. Aynı bölgede konfor sınıfı, Mayıs, Eylül ve Ekim aylarında konforlu, yaz aylarında da (Haziran ayı Alan 2 hariç) sıcak olarak belirlenmiştir. Çalışma alanının doğusunun (Alan 7 ile Alan 10 arası) sadece Temmuz ve Ağustos aylarında sıcak;

Tablo 3. Çalışma alanındaki aylık ortalama bağıl nem (%) değerleri (2003-2022)

Aylar	Alan 1	Alan 2	Alan 3	Alan 4	Alan 5	Alan 6	Alan 7	Alan 8	Alan 9	Alan 10	Alan 11
Ocak	63,7	63,9	63,4	63,4	62,3	62,1	65,3	65,7	66,2	67,6	66,8
Şubat	59,4	58,5	57,1	57,6	56,7	57,9	62,4	62,4	63,4	66,2	64,3
Mart	50,7	48,7	48,0	47,4	47,4	51,0	53,4	54,7	56,9	59,0	59,1
Nisan	43,7	42,0	40,6	40,0	41,2	43,3	42,9	46,1	49,3	51,3	53,6
Mayıs	42,3	40,8	39,7	40,1	40,8	43,1	42,5	43,9	46,3	47,1	52,2
Haziran	43,2	40,5	38,4	38,7	41,1	43,6	36,5	36,2	38,3	38,1	44,7
Temmuz	38,6	34,4	32,1	32,7	36,3	39,7	30,4	30,9	33,6	32,8	43,6
Ağustos	38,2	33,1	31,1	31,9	35,5	39,1	27,7	28,9	31,0	29,2	39,9
Eylül	42,9	37,6	35,7	36,3	38,4	41,3	31,2	32,4	33,6	31,7	40,6
Ekim	50,9	47,2	45,2	45,0	46,3	48,3	43,3	45,3	46,2	45,9	50,2
Kasım	54,1	51,6	51,4	51,1	52,0	53,1	51,3	54,0	54,8	54,5	56,8
Aralık	61,3	59,7	60,2	61,0	60,1	60,2	61,0	62,1	62,9	61,9	61,2
Ortalama	49,1	46,5	45,2	45,4	46,5	48,6	45,7	46,9	48,5	48,8	52,7
Min.	38,2	33,1	31,1	31,9	35,5	39,1	27,7	28,9	31,0	29,2	39,9
Maks.	63,7	63,9	63,4	63,4	62,3	62,1	65,3	65,7	66,2	67,6	66,8

Haziran ve Eylül aylarında da konforlu olduğu görülmektedir. Alan 11 diğer alanlara kıyasla, sıcaklığın düşük ve nem oranının yüksek olması sebebiyle daha düşük THI değerlerine sahiptir.

Bu çalışma sonucunda elde edilen bulgular ile alanyazındaki sonuçlar benzerlikler göstermektedir. Bu çalışmada Batı Karadeniz’de dört ayrı konfor sınıfı bulunmuştur. Güçlü’nün (2009) çalışmasında da Batı Karadeniz kıyı şeridinde dört ayrı konfor sınıfı (soğuk, serin, konforlu ve sıcak) bulunduğu belirtilmiştir. Güçlü tarafından yapılan diğer çalışmada (2010) ise Doğu Karadeniz kıyı şeridinde de (Ordu - Hopa arası) benzer şekilde soğuk, serin, konforlu ve sıcak THI sınıfları görülmüştür. Ancak bu çalışmada Alan 11’de (Artvin Hopa’yı içine alan bölge) sıcak konfor sınıfı görülmemiştir. Bu farklılığın sebepleri çalışmaların farklı dönemlerde yapılmış olması ve kullanılan verinin farkı olabilir. Güçlü’nün (2010) çalışmasında 1975-2008 döneminde Hopa Meteoroloji İstasyonu’ndan elde edilen veriler kulla-

nılmıştır. Bu çalışmada ise 2003-2022 dönemine ait 1°×1°lik AIRS sensöründen elde edilen veriler kullanılmıştır. Hesaplamaların daha yüksek çözünürlüklü sensörlerden elde edilecek veriler ile benzer dönemler için tekrarlanması farklılıklar hakkında daha iyi bilgi verebilir. Artvin’de yapılan diğer bir çalışmada, 1975 - 2014 dönemi için aylık hesaplanan THI değerlerinin -3,8° C - 22,1° C arasında olduğu ve dört farklı konfor sınıfı bulunduğu belirtilmiştir (Özşahin vd. 2015). Bu çalışmada ise Alan 11’deki THI değerleri -1,03° C ile 19,85° C arasında hesaplanmıştır. Alan 11’in Artvin ilinin tamamını kapsamaması ve rasat yılları arasındaki farklılıklar elde edilen sonuçlar arasındaki değişikliklerin sebebi olabilir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu bölümde öncelikle çalışmanın uygulamaya ve bilime olan katkılarından bahsedilmiştir. Ardın-

Tablo 4. Çalışma Alanı İçin Hesaplanan THI (°C) Değerleri (2003-2022)

THI (°C)	Alan 1	Alan 2	Alan 3	Alan 4	Alan 5	Alan 6	Alan 7	Alan 8	Alan 9	Alan 10	Alan 11
Ocak	5,09	3,71	4,07	4,87	5,39	5,00	1,18	1,22	0,47	-0,82	-1,03
Şubat	7,01	5,97	6,57	7,28	7,67	6,91	3,45	3,47	2,61	1,10	0,98
Mart	10,15	9,30	9,84	10,58	10,72	9,88	7,25	7,03	5,96	4,77	4,28
Nisan	14,31	13,57	14,17	14,84	14,84	14,23	12,45	12,17	11,08	10,13	9,37
Mayıs	17,52	16,79	17,34	17,90	18,09	17,48	15,60	15,62	14,89	14,24	13,32
Haziran	20,06	19,38	20,04	20,57	20,53	20,02	18,86	19,04	18,51	18,12	17,29
Temmuz	21,93	21,45	21,99	22,37	22,20	21,79	21,17	21,38	20,86	20,64	19,57
Ağustos	22,20	21,66	22,25	22,64	22,52	22,24	21,56	21,73	21,19	20,92	19,85
Eylül	19,41	18,90	19,47	19,89	19,91	19,64	18,67	18,76	18,25	17,99	16,74
Ekim	15,68	15,01	15,66	16,28	16,31	15,87	14,43	14,35	13,72	13,27	12,13
Kasım	11,24	10,46	10,78	11,37	11,31	10,80	8,92	8,54	7,71	7,11	6,14
Aralık	6,99	5,89	6,04	6,67	7,06	6,65	3,81	3,48	2,61	2,00	1,74

dan çalışmanın sınırlılıkları açıklanmış ve sonraki çalışmalar için öneriler sunulmuştur.

Uygulamaya Olan Katkısı

Bu çalışmada Karadeniz kıyı şeridi insan biyo-meteorolojisi açısından incelenmiş ve turizm açısından konfor şartları belirlenmiştir. 20 yıllık dönem için aylık ortalamalar kullanılarak THI değerleri hesaplanmıştır. Alan 11 haricindeki çalışma alanının tümünde soğuk, serin, konforlu ve sıcak olmak üzere dört farklı konfor sınıfı hesaplanmıştır. Düzce ile Samsun arasında kalan kıyı şeridinin yaz mevsiminde sıcak olarak sınıflandırılmasından dolayı deniz turizmine elverişli olduğu söylenebilir. Bu bölgede sahil şeridine inşa edilecek yeni konaklama, yeme ve içme tesislerinin yapılması bölgenin cazibesini arttıracaktır. Doğu Karadeniz’de ise sıcak dönemin daha kısa olması, bölgede yeterli sayıda plaj bulunmaması ve Karadeniz Sahil Yolu’nun varlığı gibi nedenlerden dolayı kıyı turizmine uygun olmadığı düşünülmektedir. Doğu Karadeniz Bölümü’ndeki biyoklimatik konfor şartları daha çok doğa ve yayla turizminin gelişmesi açısından uygundur. Ayrıca, Doğu Karadeniz’de kış aylarında hesaplanan düşük THI değerleri bölgenin kış sporları açısından da uygun olduğunu göstermektedir. Konforlu olarak bulunan aylarda ise milli parklar, müzeler ve ören yerleri gibi turistik tesisler turistler tarafından herhangi bir rahatsızlık hissetmeden gezilebilir. Çalışma sonuçlarının bölgede turizm planlamasındaki paydaşlar olan Kültür ve Turizm Bakanlığı ve İl Müdürlükleri, konaklama tesisleri, seyahat acentaları tarafından dikkate alınması, turizmin gelişmesi açısından faydalı olacaktır. Çalışmada elde edilen bulguların Karadeniz Bölgesi’nde turizmin geliştirilmesi amacıyla karar vericilere yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Kuramsal (Bilimsel) Katkı

Son 20 yıllık dönemde biyoklimatik konfor indekslerinin turizm alanında kullanımı artmaktadır. Şimdiye kadar Türkiye’de yapılan çalışmalarda meteorolojik veriler, Meteoroloji Genel Müdürlüğü’nden elde edilmekteydi. Bu çalışma sayesinde uzaktan algılamanın turizmde iklim

indekslerinin hesaplanmasında kullanılabileceği görülmüştür. Uzaktan algılama ile meteorolojik veriler pratik bir şekilde, daha hızlı, daha geniş bir coğrafya için ve ücretsiz olarak temin edilebilmektedir. Bu sayede biyoklimatik konfor indeksleri çok daha kısa sürelerde hesaplanacaktır.

Sınırlılıklar ve Öneriler

Bu çalışma, uzaktan algılama verisi kullanmış olduğu için belirli sınırlılıklara sahiptir. Aqua uydusu 2002 yılından beri yörüngede olduğu için daha eski tarihli veri temini mümkün değildir. Ayrıca, çalışmada mekânsal çözünürlüğü 1°×1° olan veri setleri kullanılmıştır. Daha yüksek çözünürlüklü meteorolojik veri setlerinin kullanımı ile mekânsal farklılıklar yerel ölçekte daha iyi ayırt edilebilecektir. Gelecek çalışmalarda daha yüksek çözünürlüklü ve farklı uydulardan elde edilen veriler ile çalışmanın tekrar edilmesi önerilmektedir. Bu çalışmada biyoklimatik konfor şartları sadece THI ile belirlenmiştir. Yapılacak yeni çalışmalarda diğer iklim indekslerinin de hesaplanması biyoklimatik konfor hakkında daha fazla bilgi sunacaktır.

TEŞEKKÜR

Yazarlar MapInfo akademik lisansı için Başarsoft A.Ş.’ye teşekkür ederler.

KAYNAKÇA

- Balogun, I. A. ve Balogun, A. A. (2014). Urban Heat Island and Bioclimatological Conditions in a Hot-Humid Tropical City: The example of Akure, Nigeria, *Erde*, 145 (1-2): 3-15.
- Banc, S., Croitoru, A. E., David, N. A. ve Scripcă, A. S. (2020). Changes Detected in Five Bioclimatic Indices in Large Romanian Cities Over The Period 1961-2016, *Atmosphere*, 11 (8): 819.
- Çam, O. ve Çılgınoğlu, H. (2020). Kastamonu İli Turizm Potansiyeli ve İnanç Turizminin Şehirdeki Yeri ve Önemi, *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5 (1): 76-90.
- Cetin, M. (2015). Determining the Bioclimatic Comfort in Kastamonu City, *Environmental Monitoring and Assessment*, 187 (10): 640.
- Ciobotaru, A. M., Andronache, I., Dey, N., Petralli, M., Daneshvar, M. R. M., Wang, Q., Radulovic, M. ve Pintilii, R. D. (2019). Temperature-Humidity Index described by fractal Higuchi Dimension affects tourism activity in the urban environment of Focşani City (Romania), *Theoretical and Applied Climatology*, 136 (3-4): 1009-1019.

- Dönmez, Y., Özyavuz, M., Çabuk, S. ve Çorbacı, Ö. L. (2018). Determination of Bioclimatic Comfort Zones by Geographic Information Systems: Karabük Province, Turkey, *J. Int. Environmental Application & Science*, 13 (1): 41–9.
- Efe, B. ve Gözet, E. (2021). Samsun İlinin Turizm İklim İndeksi Değerlerinin Trend Analizi, *Gümüşhane Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 11: 1164-1176.
- Golbabaee, F., Azrah, K., Goodarzi, Z., Ahmadi, O. ve Karami, E. (2022). Risk Assessment of Cold Stress in Petroleum Transfer Station in the Northwestern Regions of Iran: Subjective and Field Measurements, *Journal of Thermal Biology*, 110: 103335.
- Güçlü, Y. (2009). Batı Karadeniz Kıyı Kuşağında Klimatik Konfor ve Deniz Turizmi Mevsiminin İklim Koşullarına Göre Belirlenmesi, *Türk Coğrafya Dergisi*, 53: 1-14.
- Güçlü, Y. (2010). Doğu Karadeniz Bölümü Kıyı Kuşağında İklim Konforu Şartlarının Kıyı Turizmi Yönünden İncelenmesi, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 8 (2): 111-136.
- Hasanah, N. A. I., Maryetnowati, D., Edelweis, F. N., Indriyani, F. ve Nugrahyu, Q. (2020). The Climate Comfort Assessment for Tourism Purposes in Borobudur Temple Indonesia, *Heliyon*, 6 (12): e05828.
- Kaya, B. G. ve Güngör, Ş. (2022). Aydın İli Biyoklimatik Konfor Şartlarının Turizm Konfor İndeksi ile Analizi, *Türkiye Coğrafi Bilgi Sistemleri Dergisi*, 4 (2): 65-70.
- Koç, İ. (2022). Determining the Biocomfort Zones in Near Future in Antalya Province Depending on the Global Climate Change Scenarios, *Kastamonu University Journal of Engineering and Sciences*, 8 (1): 6-17.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2023, Ocak). Tesis İstatistikleri, <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-201131/tesis-istatistikleri.html>, Erişim tarihi: 24 Ocak 2023.
- Kum, G. ve Gönençgil, B. (2018). Türkiye'nin Güneybatı Kıyılarında Turizm İklim Konforu, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17 (1): 70-87.
- Linsheng, Z., Hu, Y. ve Yuxi, Z. (2019). Impact of Climate Change on Tibet Tourism Based on Tourism Climate Index, *Journal of Geographical Sciences*, 29 (12): 2085-2100.
- Matzarakis, A. (2006). Weather-and Climate-Related Information for Tourism, Tourism and Hospitality, *Planning and Development*, 3 (2): 99-115.
- Özşahin, E., Kaymaz, Ç. K. ve Albayrak, L. (2015). Artvin İlinin Biyoklimatik Konfor Şartlarının Analizi ve Turizm Bakımından Önemi, *International Journal of Human Sciences*, 12 (2): 1050-077.
- Öztürk, S. ve Kalaycı, M. (2018). Kastamonu-Çatalzeytin ve Çevresinin İklim Konforu Şartlarının Ekoturizm Aktiviteleri Yönünden İncelenmesi, *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (1): 12-21.
- Partal, T. ve Yavuz, E. (2020). Batı Karadeniz Bölgesinde Kuraklık İndisleri Üzerine Trend Analizi Uygulanması, *Doğal Afetler ve Çevre Dergisi*, 6 (2): 345-353.
- Rajab, J. M., Mat Jafri, M. Z., Lim, H. S. ve Abdullah, K. (2011). Monthly distribution map of carbon monoxide (CO) from AIRS over peninsular Malaysia, Sabah and Sarawak for the year 2003, *Pertanika Journal of Science and Technology*, 19: 89-96.
- Şengül, S. (2017). Türkiye'nin Gastronomi Turizmi Destinasyonlarının Belirlenmesi: Yerli Turistler Üzerine Bir Araştırma, *Balıkesir University The Journal of Social Sciences Institute*, 20 (37): 375-396.
- Sezen Doğancılı, O. ve Civelek Oruç, M. (2016). Cezaevlerinin Müzeye Dönüşüm Süreci: Sinop Cezaevi Örneği, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 12: 268-284.
- Sun, J., McColl, K. A., Wang, Y., Rigden, A. J., Lu, H., Yang, K., Li, Y. ve Santanello, J. A. (2021). Global Evaluation of Terrestrial Near-Surface Air Temperature and Specific Humidity Retrievals from the Atmospheric Infrared Sounder (AIRS), *Remote Sensing of Environment*, 252: 112146.
- Türkiye Çevre Eğitim Vakfı. (2023, Ocak). Mavi Bayrak Türkiye, <http://www.mavibayrak.org.tr/tr/Default.aspx>, Erişim tarihi: 19 Ocak 2023.
- Yang, L., Qian, F., Song, D. X. ve Zheng, K. J. (2016). Research on Urban Heat-Island Effect, *Procedia Engineering*, 169: 11-18.
- Yazdani, M. (2018). Assessment of Bioclimatic Comfort Using Different Methods in the Chaldran Region's (in Iran), *Journal of Business Management and Economic Research*, 2 (6): 11-20.
- Yeşiltaş, M., Çeken, H. ve Öztürk, İ. (2009). Karadeniz Bölgesinde Turizm Olanaklarının SWOT Analizi ile Değerlendirilmesi, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3: 250-269.
- Yuka, P. ve Toroğlu, E. (2021). Investigation of Bioclimatic Comfort Structure in Muğla with the Help of Geographical Information Systems, *Kastamonu University Journal of Engineering and Sciences*, 7 (2): 155-166.
- Zengin, M., Kopar, I. ve Karahan, F. (2010). Determination of Bioclimatic Comfort in Erzurum-Rize Expressway Corridor Using GIS, *Building and Environment*, 45 (1): 158-164.
- Zeydan, Ö. ve Wang, Y. (2019). Using MODIS Derived Aerosol Optical Depth to Estimate Ground-Level PM2.5 Concentrations Over Turkey, *Atmospheric Pollution Research*, 10: 1565-1576.

İlknur ZEYDAN

Anadolu Üniversitesi İşletme Bölümünden mezun oldu (2003). Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi'nde çalışmaya başladı (2010). Yüksek lisans derecesini Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Maliye Anabilim Dalı'ndan aldı (2014) Doktora eğitimine Karabük Üniversitesi İşletme Anabilim Dalı'nda halen devam etmektedir. Halen Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Obezite ve Diyabet Uygulama ve Araştırma Merkezi'nde görev yapmaktadır. Temel çalışma alanları; turizm, turizmde iklim indisleri, pazarlama, ulaşım, tüketici (turist) ve kalitedir.

Özgür ZEYDAN

Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Çevre Mühendisliği bölümünden mezun oldu (2002). Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi'nde çalışmaya başladı (2002). Yüksek lisans derecesini Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi'nden Çevre Mühendisliği Anabilim Dalı'ndan (2008), doktora derecesini de Kocaeli Üniversitesi'nden Çevre Mühendisliği Anabilim Dalı'ndan aldı (2014). Doçentlik unvanını Çevre Bilimleri ve Mühendisliği alanında aldı (2022). Halen Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Çevre Mühendisliği Bölümü'nde görev yapmaktadır. Temel çalışma alanları; hava kirliliği, emisyon envanteri, hava kalitesi modelleme, uzaktan algılama, iklim değişikliği ve sürdürülebilir turizmdir.

Fenomenolojik Sosyoloji Öncüllerinin Turizm Alan Yazını Üzerinden Değerlendirilmesi

Evaluation of the Antecedents of Phenomenological Sociology from Tourism Literature

Meryem AKOĞLAN KOZAK*, Deniz KALE**

* Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, Yunus Emre Kampüsü, 26470, Eskişehir.

E-posta: mkozak@anadolu.edu.tr

ORCID:0000-0003-0577-1843

** (Sorumlu Yazar) Yüksek Lisans Öğrencisi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Yunus Emre Kampüsü, 26470, Eskişehir.

E-posta: denizkale3@gmail.com

ORCID: 0000-0002-6287-1173

MAKALE BİLGİLERİ

Makale İşlem Bilgileri:

Gönderilme tarihi: 20 Ocak 2023

Birinci düzeltme: 23 Şubat 2023

İkinci düzeltme: 4 Mart 2023

Üçüncü düzeltme: 27 Mart 2023

Kabul: 29 Mart 2023

Anahtar sözcükler: Fenomenoloji, Fenomenolojik sosyoloji, Turizm, İçerik analizi.

ARTICLE INFO

Article history:

Submitted: 20 January 2023

Resubmitted: 23 February 2023

Resubmitted: 4 March 2023

Resubmitted: 27 March 2023

Accepted: 29 March 2023

Key words: Phenomenology, Phenomenological sociology, Tourism, Content analysis.

ÖZ

Nitel araştırma yaklaşımlarından biri olan fenomenoloji, bireylerin fenomenlerle ilgili deneyimlerinin ortaya çıkarılması amacıyla uygulanan yöntemdir. Fenomenolojik sosyoloji ise fenomenolojinin sosyolojik bakış açısıyla yorumlanmasıdır. Bu çalışmada, turizm alanında yapılan fenomenoloji çalışmaları, fenomenolojik sosyolojinin öncülleri kapsamında incelenmektedir. Belirlenen çalışmalardaki öncüllerin yer alma durumu aynı zamanda, sosyolojik bakış açısını da temsil etmesi bakımından önemlidir. Çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi tercih edilmiştir. Yorumlamalarda betimsel analiz kullanılmıştır. Veriler iki veri tabanından (Dergipark ve Anadolu Üniversitesi Kütüphanesi Veritabanları Toplu Arama) derlenmiştir. Analizler sonucunda, fenomenolojik turizm çalışmalarının, fenomenolojiyi sosyolojik olarak açıklamada yetersiz kaldığı görülmüştür. Bu kapsamda, fenomenolojik sosyoloji öncüllerinden "biz ve onlar" ilişkisi, "özneler-arasılık", "amacıyla ve çünkü" güdüleri ve "toplumsal inşacılık" öncüllerinin çalışmalarda az sıklıkla temsil edildiği; diğer öncüllerden "yaşam dünyası", "deneyim" ile "paranteze alma" öncüllerinde ise sosyolojik temellendirmelerin kullanıldığı, açıklamalarda bu bağlamlardan sıklıkla yararlandığı görülmüştür.

ABSTRACT

One of the qualitative research approaches, phenomenology, is a method used to reveal the experiences of individuals about phenomena. Meanwhile, phenomenological sociology is the interpretation of phenomenology with a sociological perspective. In present study, phenomenology studies carried out in the field of tourism were examined within the scope of phenomenological sociology antecedents. The presence of the antecedents in the determined studies is also important in terms of representing the sociological point of view. Descriptive analysis was used in the interpretations. All the data examined in the study were compiled from two databases (Dergipark and Anadolu University Library Databases Collective Search). As a result of the analysis, it has been seen that phenomenological tourism studies are insufficient to explain phenomenology sociologically. In this context, the antecedents of phenomenological sociology, "us and them" relationship, "intersubjectivity", "in-order-to and because" motives and "social constructivism" are less frequently represented in the studies; It has been observed that sociological justifications are used in the "lifeworld", "experience" and "bracketing" antecedents and that these contexts are frequently used in the explanations.

GİRİŞ

İnsan yapısının dinamik ve karmaşık yapılı olmasından dolayı bilim insanları zamanla bilimsel çalışmalarda nitel araştırma yöntemlerini geliştirmeye yönelmiştir. Pozitivist yaklaşıma kıyasla yorumlamacı bir yapıya sahip olan, sosyal eylemlerin arkasındaki nedenleri anlamaya ve

yorumlamaya çalışan ve eylemleri yaşayanların kendi bakış açılarından inceleyen nitel araştırmalar pek çok disiplinde kullanılmaktadır. Nitel araştırma yöntemleri arasında yer alan fenomenolojik yaklaşım ise, ilk olarak Edmund Husserl (1931) tarafından felsefi bir ekol olarak ortaya konmuştur ve günümüzde pek çok bilimsel araştırma için yol gösterici bir yöntem olarak kulla-

nılmaktadır. Fenomenoloji, bir fenomenle ilgili bireylerin deneyimlerini evrensel bakış açısına indirgemektir (Kıral 2021). Bu açıdan ele alındığında fenomenoloji yaklaşımında temel olarak her şeyden önce bir öznellik söz konusu olduğu için daha katı ve mutlak olan doğa bilimlerinden uzaklaştığı söylenebilir. Sosyal bilimlerde ise genel olarak deney ve nesnellik önemlidir fakat yorum yapmak ve farklı bakış açılarını göz önünde bulundurmaya da dikkate alınmalıdır. Bu açıdan bakıldığında, sosyal bilimlerde genelleme yapmak zordur çünkü insanlar ve durumlar biriciktir. Fenomenoloji de belirli öncüller çerçevesinde bu biricik durumları anlamlandırmayı amaçlayan bir nitel araştırma yöntemidir.

Turizmin yoğun olarak deneyim ve keşifle alakalı olması sebebiyle; bu deneyimleri anlamlandırmaya yönelik olarak, fenomenolojik yöntem, pek çok turizm araştırmasında yer bulmaktadır. İnsanların boş zaman değerlendirme ve kültürel faaliyette bulunma amacıyla birer parçası olduğu turizm alanı geçmişten günümüze kadar pek çok farklı sosyal bilim alanıyla birlikte araştırılmıştır. Turizm sosyolojisi; turizmde yer alan karmaşık eylemler bütünü, sosyoloji biliminin yaklaşımı ile açıklayan bir özel sosyoloji dalı olarak tanımlanmaktadır (Avcıkurt 2017). Turizm ve sosyolojinin ortak inceleme alanları bilindiğinden dolayı, fenomenolojik sosyolojinin de turizm açısından ele alınması mümkün olmaktadır. Fenomenoloji, ilk kez Alfred Schutz tarafından sosyolojik bir yaklaşım haline getirilmiştir (Rasid vd. 2021). Fenomenolojik sosyoloji, bireylerin öznel dünyalarını tamamen anlamlandırmaya çalışan fenomenoloji yaklaşımını, sosyolojik olarak yorumlayarak, derinlemesine anlamlandırmaya çalışan bir yaklaşımdır. Bu çalışmanın amacı ise fenomenolojik sosyoloji öncüllerinin turizm çalışmalarındaki var olma durumunu değerlendirmektir.

FENOMENOLOJİK SOSYOLOJİ KAVRAMI VE ÖNCÜLLERİ

Fenomenolojinin temel amacı, bir fenomenle ilgili her bireyin kişisel deneyimlerini ortak ve evrensel bir bakış açısına indirgemektir. Toplumda var olan her birey için kendi algısı gerçektir. Bu açıdan fenomenoloji, insan varoluşunun dene-

yim üzerine bir yansımasıdır (Van Manen 2007). Fenomenolojik araştırma, bir kişinin fenomenlere dair sahip olduğu algının ve hislerin nasıl olduğuna dair bir merakla başlamalıdır. Bu merak sayesinde araştırılan konuyu, deneyimleyen kişinin gözlerinden görmek mümkün olmaktadır.

Fenomenolojik sosyolojide ise insan, kendini inşa eden bir sosyal aktör olarak tanımlanır. Fenomenoloji ile sosyoloji arasındaki köprü kuran kişi ise Husserl'in öğrencisi olan Alfred Schutz'dur. Fenomenolojik sosyoloji, insanlar tarafından genel olarak kabul edilen sağduyu bilgilerinden yola çıkarak deneyimler ve yaşantılarla ilgilenir (Sofuoğlu 2009). Fenomenolojik sosyolojide; yaşam dünyası, deneyim, öznel-arasılık, "amacıyla ve çünkü" güdüleri, "biz ve onlar" ilişkisi boyutları mevcuttur. Bu boyutlardan "amacıyla ve çünkü" güdüleri, Schutz'un yaklaşımında yaşam dünyası boyutunun altında yer almaktayken, bu çalışmada turizmde özel bir yer tuttuğu düşünüldüğü için ayrı ele alınmıştır. Daha sonra Berger ve Luckman, yaptıkları çalışmalar sonucunda *toplumsal inşacılık* boyutu da bu kapsamda ele alınmaya başlanmıştır (Erbaş 1992). Bu öncüllere aşağıda detaylı olarak yer verilmektedir.

Deneyim: Fenomenolojinin, dolayısıyla fenomenolojik sosyolojinin en temel faktörü deneyimdir. Fenomenolojik sosyoloji de tıpkı fenomenolojide olduğu gibi deneyim ve bilinç arasındaki ilişkiyle ilgilidir. Bireyin yaşadığı deneyimler, kendilerini refleksiyon ve dil olarak sunarlar (Van Manen 2007; Creswell 2014). Fenomenolojik araştırmalar, "neyin", "nasıl" deneyimlendiğini, bireylerin deneyimlerinin özünün tartışıldığı bir bölümle son bulur (Creswell 2014). Dolayısıyla, tüm fenomenoloji araştırmalarının en önemli boyutu ve vazgeçilmezi deneyimdir. Bu boyuta ait iz düşümler turizm alanında sıklıkla irdelenen konulardan biridir. Bilindiği gibi turizm, insanların kısa süreli yer değiştirerek, farklı kültürden insanlar tanınmasıyla gerçekleşen deneyimsel bir olgudur. Turistler, katıldıkları turistik faaliyetlerle çeşitli olaylara ve deneyimlere sahip olup, pek çok farklı kişiyle iletişim kurarlar. Yaşanan her yeni deneyim turistlerin düşüncelerini etkiler ve bir deneyim farklı turistler için farklı şekiller-

de yorumlanabilir. Örneğin, gastro turistlerin yeme deneyimleri gibi (Sezen, Dağ ve Keskin 2020). Bugün gelinen noktada turizmde sanal gerçeklik teknolojisi, üç boyutlu nesnelere ve turistlerin dahil olabildiği sanal ortamlar oluşturarak destinasyonları, müzeleri, tarihi ve mimari alanları, turizm işletmelerini gerçekmiş gibi deneyimleme imkânı da tanımaktadır (Kozak, Akoğlan Kozak ve Kozak 2014).

Yaşam Dünyası: Türkçeye yaşam dünyası veya yaşantı dünyası olarak çevrilmiş olan “lifeworld” (lebenswelt) kelimesini ilk kullanan ve geliştiren kişi Husserl’dir (Zelić 2009). Schutz ise toplumdaki diğer bireylerin değer yargılarına göre gerçekleşen eylem alanına “gündelik yaşam dünyası” demiştir (Erbaş 1992). Yaşam dünyası, bireylerin kendi deneyimlerini gerçekleştirirken paylaşılan ortak kültürün dünyasıdır. Turizme katılmanın en önemli amaçlarından bir hoşça vakit geçirmek ve eğlenmektir. Bu kapsamda kişi aynı zamanda farklı bir yaşamı öğrenir ve deneyimler (Sezen, Dađ ve Keskin 2020). Yaşam dünyası, turizm açısından turist ile yerel halk arasındaki karşılaşmalar aracılığıyla ortaya çıkar (Emir ve Kaya Sayarı 2020). Örneđin, bir yerde kalma (barınma), yeme içme, gezme ve öğrenme hayatın içindeki olgular olduğu kadar, turizm sürecinin de olmazsa olmazıdır. Zaten bir konuyu sosyolojik olgu haline getiren de yaşamın içinde olması ve deneyimlenmesidir.

Paranteze Alma: Paranteze alma, kendi bilincimiz tarafından oluşturulan dünya algısının bir kenara bırakılmasını ifade eder. Husserl’in fenomenoloji anlayışında “paranteze alma” oldukça önemli bir yer tutmaktadır (Walsh 1988). Schutz ise bu kavramla gündelik yaşamdaki her şeyin paranteze alınmasını değil, hayatımızı daha pratik şekilde sürdürebilmek için gündelik yaşama dair sorguların askıya alınmasından bahsetmektedir (Sofuoğlu 2009). Örneğin, fenomenolojik sosyolojik gibi sembolik etkileşimcilikte de toplumsal gerçekliğin, çoğunlukla, toplumsal olarak paylaşılabilen karmaşık tipleştirmelerle meydana geldiği kabul edilir. Sembolik etkileşimci araştırmanın en önemli özelliği, araştırmacının kendi özünü, araştırdığı özlere; araştırdığı özlere de kendi özüne yerleştirmesidir. Dolayısıyla,

her iki yaklaşımda da karşılıklı paylaşılan anlamların ortaya çıkması, sorguların askıya alınması vasıtasıyla gerçekleştirilir (Çiftçi 2012). Bireylerin karşılıklarına çıkan durumlar ile başa çıkmalarında, sosyal yaşamdaki diğer bireylerle etkileşime girerek anladıkları anlamlara başvurarak onları kendi zihin süzgeçlerinden geçirip yorumladıkları ve anlamları tekrar kendilerince oluşturarak kullandıkları bir aşama mevcuttur. Tüm bireyler bu anlamlara katkılarda bulunur ve toplumdaki diğer bireylere sunar (Varlık 2021).

Özneler-Arasılık: Bireylerin öznel dünyalarının sağduyuyu bilgisiyle birlikte paylaşılan nesnel bir tarafı olduğu anlamına gelmektedir. Post-yapısalcı yaklaşımda özne merkeze alınmasında (Ulusoy 2018), fenomenolojik yaklaşımda benzer şekilde, özneler-arası bağlamda toplumun öğelerinin ve gündelik yaşamın işleyişinin anlaşılması için özneler-arası bir ilişki düzeni var olmaktadır. Bu ilişkiyi anlamak için aktörler arası etkileşimin nesnel yapısı incelenmelidir. Bireyler etraflarında olup bitenleri öznel bir bakış açısıyla görüp değerlendirmektedir, fakat bu olaylar sadece birey için değil, toplumdaki herkes için var olmaktadır (Gönç Şavran vd. 2013). Örneğin, post-yapısalcılık yaklaşımda, insan kültürünün yapılar aracılığıyla anlaşılabilirliği savunulur. Özneler-arasılık boyutu üç temel konudan oluşmaktadır. Bunlar; sağduyu (ortak bilgi stokları) bilgisi, tipleştirme ve bakış açılarının karşılıklılığıdır.

“Amacıyla ve Çünkü” Güdülleri: Schutz, “çünkü” formundaki güdünün, eylem planının kendisi olduğunu belirtmiştir (Sofuoğlu 2009). Örneğin, birey boş vakti olduğu için seyahat ediyor olabilir. Bu durumda birey, neden seyahat ettiği sorulduğu zaman “...çünkü boş vaktim vardı” gibi geçmiş motivasyonuna yönelik bir açıklama yapar. Bu “çünkü” güdüsüne bir örnektir. Bu kişinin İtalya’ya seyahat etmesinin nedeni orada panzerotti yemek ise bu, geleceğe yönelik motivasyonla ilgilidir ve “amacıyla” güdüsüne örnek gösterilebilir. Bu durum bir destinasyonun itici ve çekici faktörleri açısından da ele alınabilir. İtici faktörler bireyleri istekleri doğrultusunda harekete geçerek seyahat etmeye iterken, çekici faktörler bireylerin nereye seyahat edeceklerine

yönelik dış faktörlerden kaynaklanır (Dursun ve Karasakal 2018).

“Biz ve Onlar” İlişkisi: “Biz ilişkisi”, dünyanın “benim” değil, “bizim” olduğu düşüncesinden hareket eden, yaşam dünyasında anlamların paylaşıldığının vurgulandığı önemli bir ilişkidir. “Biz” ilişkisi gündelik yaşamın temelini oluşturur. Gündelik hayattaki insan ilişkileri biz ilişkisine bağlıdır. Biz ilişkisinde bireylerin karşısındaki bireyleri tamamen anlaması mümkün değildir (Gönç Şavran vd. 2013). “Onlar ilişkisi” ise bireylerin birbirine karşı yönelimlerinin kısıtlı olduğu ilişkilerdir. Bu ilişkide toplumsal roller önemli bir yer tutmaktadır. “Onlar” ilişkisinde bireyler aynı zaman ve aynı mekânı paylaşıyor olsalar dahi ilişkileri birebir değildir (Aytan 2019). Turizmin içinde yer alan bireylerin “biz” ilişkisi, yabancılaşmanın etkisiyle “öteki” konumuna gelebilir. Tam tersi olarak, birey gündelik hayatının eksik olduğunu düşünerek yabancılaşma sürecine girdiyse, turistik bir faaliyete katılmak onun yenilenmesi ve “biz” ilişkisi arayışına girmesiyle sonuçlanabilir (Aktaş Polat ve Polat 2016).

Toplumsal İnşacılık: Berger ve Luckmann’a göre toplumsal gerçeklik, bizim irademizden bağımsız olduğunu kabul ettiğimiz ve bizim seçemediğimiz bir gerçekliktir. Bu gerçeklik toplumsal iletişimle inşa edilir ve korunur. Gerçekliğin inşası ise dışsallaştırma, nesnelleştirme ve içselleştirme şeklindeki üç evre ile mümkündür ve toplum tarafından gerçek olarak gösterilen gerçekliğin kabul edilmesinin sebebi *dışsallaştırma, nesnelleştirme ve içselleştirme* adı verilen üç evre ile ifade edilmektedir. Bireyler maddi veya manevi ürünlerini topluma sunduktan sonra toplumun bu ürünleri anlamlandırmasıyla, birey tarafından üretilen bu nesnellik, *dışsallaştırma* yöntemi ile toplumda yer edinmiştir. *Nesnelleştirmeye* göre ise, insanların düşünceleri kendiliğinden değil, insanlar onları nesnelleştirdiği için toplumsal gerçekler haline gelmektedir. *İçselleştirme* ise bireylerin, nesnelleşen inanç ve kuralları benimsemeleridir (Uzun ve Şafak Uzun 2017). Örneğin, ilk çağlarda misafirlere cömertlik göstererek ağırlamak, bir erdem göstergesi olarak içselleştirilmişken, günümüzde bu ağırlama hizmeti tica-

rileşmiş olarak kabul görmektedir (Akoğlan Kozak, Evren ve Çakır 2013).

TURİZM ALANYAZINI ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME

Çalışmanın bu kısmında, fenomenolojik sosyoloji kapsamındaki turizm araştırmaları üzerinden yapılacak değerlendirmelerin yöntemi hakkında detaylı açıklamalar yapılmıştır. Çalışmanın önem ve amacına da bu kısımda yer verilmektedir.

Amaç ve Önem

Bu çalışmanın temel amacı, alanyazında üç farklı veritabanında yapılan araştırmalar sonucunda toplanan, fenomenoloji konulu turizm çalışmalarının, fenomenolojik sosyoloji öncülleri kapsamında incelenmesidir. Ayrıca, turizm araştırmalarında yer aldığı düşünülen sosyoloji ve fenomenoloji konularının kesişim noktalarının da belirlenmesine çalışılacaktır. Fenomenoloji; turizm çalışmalarında sıklıkla kullanılan, turizmle alakalı fenomenlerin (olguların) deneyimler kapsamında ne ifade ettiğini araştırmaya yönelik bir nitel araştırmadır. Sosyoloji ise bir toplum bilim alt dalı olan turizm ile yakından ilişkidir. Bu nedenle, fenomenoloji yöntemi, turizmdeki temel olguları ortaya koyması bakımından önemli görülmüş, çeşitli çalışmalarda belli bir turizm olgusunun anlamlandırılmasına yönelik olarak kullanılmıştır. Ancak bu çalışmalarda fenomenoloji salt yöntem olarak kullanılırken, verilere ve sonuçlara sosyolojik açıdan bakılmamıştır. Bu çalışmada ise fenomenolojik sosyoloji öncülleri yoluyla turizm alanındaki fenomenolojik yöntemle yapılmış çalışmalar üzerinden bir sosyolojik değerlendirme yapılması planlanmaktadır. Konunun turizm araştırmalarına farklı bir yöntem ve bakış açısı sağlayacağı, fenomenolojik sosyoloji öncülleri sayesinde fenomenolojik araştırmalara sosyolojik bir derinlik kazandırılacağı düşünülmektedir.

YÖNTEM

Bu çalışmada, nitel araştırmalarda kullanılan analiz yöntemlerinden biri olan içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizi yönteminde, araştırmacı

öncelikle araştırma konusu ile ilgili kategorileri ya da genel boyutları belirlemektedir. Sonrasında incelediği veri setinde, bu kategoriler içerisinde giren kelime, cümle ya da resimler incelenmektedir (Özdemir 2010). İçerik analizinde izlenen yol; benzeşen veriler ile belirli kavramlar veya temalar çerçevesinde bir değerlendirme yapmaya dayanmaktadır (Karataş 2015). Bu çalışmada ise kategoriler çalışmanın temel boyutları olan sosyolojik öncüller olarak kabul edilmiştir. Bu öncüllerdeki toplanmalar veya benzerliklerin belirlenmesinde ise anahtar kelimeler kullanılmıştır. Bu süreçte *ilk olarak*, verilerin nereden toplanacağına karar ve *İkinci aşamada*, rılmıştır. Veriler, iki farklı veri tabanından toplanmıştır. Bunlar; *Dergipark ve Anadolu Üniversitesi Kütüphanesidir*. Bu platformlarda, çalışmanın esas konusu ve şemsiye kavramlarının *abstract:fenomenoloji** AND *abstract:turi** şeklinde taranmasıyla yapılmıştır. Taramalar sonucunda: 22-27 Mart 2023 tarihlerinde *DergiParktan 47 ve Anadolu Üniversitesi Kütüphanesi Veritabanı Toplu Aramasından 4* sonuca ulaşılmıştır. Bu aşamada tekrar eden ve turizm konusu dışında kalan çalışmalar araştırmaya dahil edilmemiş, toplam 44 turizm çalışması çalışma alanı ya da veri seti olarak incelemeye alınmıştır. Taranan bu kaynaklara Tablo 2’de yer ve-

rildiğinden, ayrıca kaynakçada gösterilmemiştir. İkinci aşamada, toplam 44 çalışma öncelikle, özet altında yazılan “anahtar kelimeler” bağlamında taranmıştır. Sonrasında anahtar kelimeler “çalışmaların başlıkları” kapsamında elden geçirilmiştir. Bilindiği gibi anahtar kelime; bir çalışmanın odaklandığı temel konuları göstermesi bakımından önemlidir. Başlık ise çalışmanın özünü anlatan, çalışma hakkında ana fikri veren kısımdır. *Üçüncü aşamada*, çalışmanın kavramsal tartışmalarında belirlenmiş olan “fenomenolojik sosyoloji öncülleri” ile ilgili kısa açıklamalar ya da alt başlıklar oluşturulmaya çalışılmıştır. Burada araştırmacılar tarafından el ile yapılan kayıtlarda her bir çalışmaya (Ç1, Ç2, ..., Ç44) bir kod atanmıştır. Teorik çerçevede yer alan öncüllere ait detaylı açıklamalardan alt kavramlar oluşturulmuştur. Belirlenen alt kavramlar daha sonra iki uzman tarafından çapraz olarak gözden geçirilmiştir. Bu aşama sonucunda, Tablo 1’deki bilgiler elde edilmiştir.

Tablo 1’den izleneceği üzere, fenomenolojik sosyoloji öncülleri ve alt kavramları daha sonra yapılacak olan analizlerde kullanılacak hale getirilmiştir. Öncüllerin yanı sıra, bu alt kavramlar ile betimsel açıklamalara dayanak oluşturulmasına çalışılmaktadır. Bu yolla, fenomenolojik bağ-

Tablo 1. Fenomenolojik Sosyoloji Öncülleri

<i>Fenomenolojik Sosyoloji Öncülleri</i>	<i>Alt Kavramlar</i>
1-Deneyim	Gerçeklik/Sanal Gerçeklik, Keşfetme, Bilinç, Dil, Eylem, Memnuniyet
2-Yaşam Dünyası	Kültürel miras, Eğlenme, Yeme-içme, Öğrenme, Barınma, Değişim, Dinlenme
3-Paranteze Alma	Sembolik iletişim, Anlamak, Öznel anlamlar, Metafor
4-Özneler-Arasılık	Sağduyu bilgisi, Tipleştirme, Bakış açılarının karşılıklılığı
5-“Amacıyla ve Çünkü” Güdülleri	Kaçış, İtici ve çekici faktörler, Motivasyon, Kişisel gelişim
6-“Biz ve Onlar” İlişkisi	Yabancılaşma, Ötekileştirme, Geçmiş ve gelecek
7-Toplumsal İnşacılık	Dışsallaştırma, Nesnelleştirme, İçselleştirme

lamda hazırlanmış olan bu çalışmalarda sosyolojik bir bakış açısı olup olmadığı yolunda değerlendirmeler yapılması planlanmıştır. *Dördüncü aşamada*; elde edilen verilerin betimsel analizleri yapılmıştır. Betimsel analiz; belirlenmiş bir konu çerçevesinde, birbirinden bağımsız olarak hazırlanan tüm çalışmalarını inceleyip, düzenlediği ve alandaki genel eğilimlerin belirlenmesini mümkün kıldığı için tercih edilmiştir (Karataş 2015; Ültay, Akyurt ve Ültay 2021). Bu aşamada öncülere ait alt kavramlar ilgili makalelerin başlıkları ve anahtar kelimeleri üzerinden taranmıştır. *Son aşamada* ise araştırma sonucunda elde edilen bilgiler kapsamlı bir şekilde değerlendirilerek, çalışmanın “sonuç ve öneriler” bölümünde sunulmuştur.

ANALİZ VE DEĞERLENDİRMELER

Gerçekleştirilen analizler sonucunda elde edilen bilgilere bu bölümde yer verilmektedir. Aşağıda, bu tabloda yer alan anahtar kelimeler ve öncülere ilişkin alt kavramlar bağlamında yapılan değerlendirmelere yer verilmektedir.

Tablo 2’ye bakıldığında “deneyim” öncülüne ait kullanım sıklığının 11/44 bir dağılım ile ortalama bir yaygınlık gösterdiği dikkat çekmektedir. Bu durum turizm çalışmalarında, deneyimleme ya da deneyim başlıklarının olmasına rağmen, bunun nasıl gerçekleştiğine yönelik “gerçeklik ve alt gerçeklik” temelinde ele alınmadığına yorumlanabilir. Bu arada, az sıklıkla işaret edilen “gerçeklik/sanal gerçeklik” (13/44 kez) de dikkat çekicidir. Bilindiği gibi turizmin en önemli özelliklerinden biri deneyime dayalı olmasıdır (Kozak, Akoğlan Kozak ve Kozak 2014). Bu deneyimleri kazanmak turist açısından turistik faaliyetin gerçekleşmesi ve aktif turist olma anlamına da gelmektedir. Deneyime ait diğer alt kavramlar olan “keşfetme”, “dil”, “eylem” ve “memnuniyet” konuları fenomenolojik turizm çalışmalarında kullanıldığı halde, “bilinç” kavramına hiç rastlanmamıştır. Bu sonuçlara dayanarak, turizm çalışmalarında sıklıkla yer alan “deneyim” konusunun fenomenolojik sosyoloji bağlamında yeteri kadar anlaşılmadığı, sadece turizmdeki uygulamalar bağlamında açıklanmaya çalışıldığı ileri sürülebilir.

“Yaşam dünyası” öncülü kapsamı içinde yer alan kavramların incelenen çalışmaların 20/44 içinde yer aldığı görülmektedir. Kültürel miras; geçmiş, bugün ve gelecek arasında köprü görevi gören, nesiller arası iletişime olanak sağlayan, bir yer ve bir kültür açısından bireye aitlik duygusu kazandıran değerlerin bütünü olarak görüldüğü için (Koroğlu vd. 2018), bireylerin yaşam dünyasında önemli bir yere sahiptir. İlgili çalışmalarda incelenen örneklerin miras algısını anlamaya yönelik bir yaklaşım gösterdiği, kültürel mirasın yeteri kadar ve derinlemesine konu edildiği görülmektedir. Öte yandan, çalışmalar içinde “dinlenme” ile ilgili doğrudan açıklayıcı bir sonuca rastlanmamıştır. Oysa “dinlenme”, eğlenme kadar önemli ve turizmin doğası ile ilgili bir kavramdır.

Bir diğer öncül olan “paranteze alma” da yer alan kavramların ilgili çalışmaların 12/44 adet ve 24 kez başlık ve anahtar kelimelerde tekrar ettiği görülmektedir. Bu kavramlar içinde en sık tekrarlanan ise “metafor” olmuştur. Turizmle ilgili kavramlara dair sahip olunan gömülü düşünce ve hislerin açığa çıkarılması için ilgili çalışmalarda sıkça kullanılan “metafor” kavramının, fenomenolojik sosyoloji bakımından da kullanım yeterliliğine sahip olduğu görülmektedir. Öncüle ait diğer açıklayıcı kavramlardan “anlamak” kavramının “anlatıcı” ve “hikâyeleştirme” anahtar kelimeleriyle çalışmalarda yer bulduğu ve “anlamak” kavramının ilgili turizm çalışmalarında oldukça dar bir görüşe sahip olduğu söylenebilir. Turizm çalışmalarında genel olarak bu öncülün “metafor analizi” uygulaması hariç, yeterince yer bulamadığı görülmektedir.

Toplam 5/44 çalışmada yer alan “özneler-arasılık” öncülü, kuramda üç alt başlık ya da kavram ile açıklanmaktadır. Bakıldığında, “tipleştirme” ya da “tipoloji oluşturma” bu öncül kapsamında, 8 kez ele alınmış görünmektedir. Bu önemli bir tekrar sıklığı sayılmamakla birlikte, turizm çalışmalarında gerek sosyoloji gerekse fenomenoloji için önemli bir konu olan kategorize etmeye önem verilmediğini göstermektedir. Diğer kavramlardan “sağduyu bilgisi” ve “bakış açılarının karşılıklılığı” ise birer kez yinelenmiştir. Bu ko-

Tablo 2. Turizm Alanyazınında Fenomenolojik Sosyoloji Öncülleri

Öncüller	Alt Kavramlar	Bulunduğu		Anahtar Kelimeler
		Tüm	Çalışma Başlıkları	
Deneyim	Gerçeklik/Sanal Gerçeklik	Ç5, Ç6, Ç7, Ç10, Ç24, Ç25, Ç33, Ç37	Turist Rehberlerinin Deneyimleri Çerçevesinde Turistlerin Restoran Seçiminde Göz Önünde Bulundurduğu Kriterler (Ç5), Doğa Turizmde Artırılmış Gerçeklik Teknolojileri Kullanıma İlişkin Turist Rehberlerinin Görüşlerinin Belirlenmesi (Ç7), Turistlerin Hatırlanabilir Yerel Yemek Deneyimlerinin İncelenmesi: Netnografik Bir Araştırma (Ç24) Doğa Turu Deneyimi ve Doğa Yürüyüşü Yönetimi: Turist Rehberlerinin Perspektifinden Fenomonolojik Bir Çözümleme (Ç25), Turist Rehberlerinin Artırılmış Gerçeklik Uygulamalarına Yönelik Algılarının Belirlenmesi (Ç37)	Deneyim (Ç5), Deneyim (Ç6), Artırılmış Gerçeklik Teknolojileri (Ç7), Rehberlik Deneyimi (Ç10), Mesleki Uygulama Deneyimleri (Ç10), Unutulmaz Yerel Yemek Deneyimi (Ç24), Kültürel Deneyim (Ç33), Artırılmış Gerçeklik (Ç37)
	Keşfetme	Ç32	-	Keşif (Ç32)
	Bilinç	-	-	-
	Dil	Ç14	Üniversite Öğrencilerinin Sınıf Ortamında Yabancı Dil Konuşma Kaygısı Üzerine Nitel Bir Çalışma (Ç14)	Yabancı dil (Ç14)
	Eylem	Ç40	-	Eylemsiz Turist Rehberleri (Ç40)
Memnuniyet	Ç24	-	Yiyecek Memnuniyeti (Ç24)	
Yaşam Dünyası	Kültürel miras	Ç16, Ç17, Ç30, Ç43	Turist Rehberi ile Kültürel Miras ve Turizm Meslek Elemanı Adaylarının Kültürel Miras Algıları Üzerine Bir Çalışma (Ç16), Türk Kültüründe Bir Miras Olarak Bocuk Gecesi Ritüeli İçeriği: Fenomenolojik Bir Araştırma (Ç17), Üniversite Öğrencilerinin Kültürel Miras Kavramına İlişkin Algılarının Metafor Analizi Yoluyla İncelenmesi (Ç30), Turizm Ekseninde Somut Kültürel Mirasın Sürdürülebilirliğinin İncelenmesi (Ç43)	Kültürel Miras Algısı (Ç16), Kültürel Miras ve Turizm (Ç16), Kültür (Ç17), Kültürel miras (Ç17), Kültürel Miras (Ç30), Kültürel Miras Algısı (Ç30), Gelenek ve Görenek (Ç30), Somut Kültürel Miras (Ç43)
	Eğlenme	Ç9, Ç18, Ç31	Serhat İllerinin Rekreasyon Kaynaklarının Değerlendirilmesi: Tripadvisor Örneği (Ç9), Rekreatif Bir Etkinlik Olarak Turizm Cazibe Merkezi Ziyaretçilerinin Özçekim Motivasyonları (Ç31)	Rekreasyon (Ç9), Etkinlikler (Ç9), Eğlenme (Ç18), Boş zaman etkinlikleri (Ç18), Rekreasyon (Ç31)
	Yeme-içme	Ç11, Ç24, Ç28, Ç41	Profesyonel turist rehberlerinin foodie turist tipine bakış açıları: Nitel bir araştırma (Ç11), Turistlerin hatırlanabilir yerel yemek deneyimlerinin İncelenmesi: Netnografik bir araştırma (Ç24), Foodie Turist Tipolojisi: Gaziantep Restoranlarına Yönelik Nitel Bir Araştırma (Ç41)	Foodie (Ç11), Restoranlar (Ç11), Yiyecek-içecek (Ç11), Unutulmaz Yerel Yemek Deneyimi (Ç24), Yiyecek Memnuniyeti (Ç24), Seyahat ve yiyecek-içecek işletmeleri (Ç28), Foodie Turist (Ç41), Restoran (Ç41), Gastronomi (Ç41), Yiyecek-içecek (Ç41)

Tablo 2. Turizm Alanyazınında Fenomenolojik Sosyoloji Öncülleri (Devam)

Öğrenme	Ç3, Ç14, Ç16, Ç23, Ç26, Ç27, Ç29, Ç30, Ç33, Ç35, Ç39	Turizm ön lisans öğrencilerinin Covid-19 pandemisi sürecinde gerçekleştirilen uzaktan eğitim uygulamalarına yönelik görüşleri (Ç3), Üniversite Öğrencilerinin Sınıf Ortamında Yabancı Dil Konuşma Kaygısı Üzerine Nitel Bir Çalışma (Ç14), Turizm Eğitimi Alan Öğrencilerin Sanal Müze Turlarına Yönelik Görüşleri (Ç23), Ortaöğretim Öğrencilerinin "Turizm" Kavramı ile İlgili Geliştirdikleri Metaforların Analiz Örneği (Ç27), Turizm ve Otel İşletmeciliği Bölümü Önlisans Öğrencilerinin "Turizm" Olgusuna İlişkin Metaforik Algıları (Ç29), Üniversite Öğrencilerinin Kültürel Miras Kavramına İlişkin Algılarının Metafor Analizi Yoluyla İncelenmesi (Ç30), Rekreasyon Bölümü Öğrencilerinin Çocuk Kavramına İlişkin Metaforik Algıları (Ç35), Lise Düzeyinde Turizm Eğitimi Alan Hafif Düzeyde Zihin Engelli Öğrencilerin Staj Süreçlerine İlişkin İşveren Tutumları (Ç39)	Uzaktan eğitim (Ç3), Turizm eğitimi (Ç3), Yabancı dil (Ç14), Üniversite Öğrencileri (Ç14), Turizm Fakültesi (Ç14), Turizm Rehberliği Öğrencileri (Ç16), Öğrenci (Ç23), Kişisel Gelişim (Ç26) Orta öğretim öğrencileri (Ç27), Eğitim ve öğretim (Ç27), Önlisans Öğrenciler (Ç29), Üniversite Öğrencileri (Ç30), Turist Rehberliği Eğitimi (Ç33), Turizm Eğitimi (Ç33), Özel Eğitim Mesleki Eğitim Merkezi (Ç39)
Barınma	Ç28	-	Konaklama (Ç28)
Değişim	Ç26	-	Davranışsal değişim (Ç26), Sosyal ve kültürel değişim (Ç26)
Dinlenme	-	-	-
Sembolik iletişim	Ç17	Türk Kültüründe Bir Miras Olarak Bocuk Gecesi Ritüeli İçeriği: Fenomenolojik Bir Araştırma (Ç17)	Geleneksel Kökeni Yorumlama (Ç17), Modern Anlamı Tanımlama (Ç17)
Anlamak	Ç19, Ç36	-	Hikâyeleştirme (Ç19), Ayrıntıları Anlatan Kişi (Ç36)
Öznel anlamlar	Ç11, Ç39	Profesyonel turist rehberlerinin foodie turist tipine bakış açıları: Nitel bir araştırma (Ç11)	İşveren Bakış Açılıarı (Ç39), Önyargı (Ç39),
Paranteze Alma		Turist Rehberi Adaylarının Marmaris Destinasyon İmajı Algılarının Metafor Yoluyla İncelenmesi (Ç4), Turizm Akademisyenlerinin "Kongre" Kavramı ile İlgili Kullandıkları Metaforlar Aracılığıyla Kongrelere İlişkin Algılarının Değerlendirilmesi (Ç15), Ortaöğretim Öğrencilerinin "Turizm" Kavramı ile İlgili Geliştirdikleri Metaforların Analiz Örneği. (Ç27), Turizm ve Otel İşletmeciliği Bölümü Önlisans Öğrencilerinin "Turizm" Olgusuna İlişkin Metaforik Algıları (Ç29), Üniversite Öğrencilerinin Kültürel Miras Kavramına İlişkin Algılarının Metafor Analizi Yoluyla İncelenmesi (Ç30), Turizm Sektöründe Çalışanların "Çocuk" Kavramına İlişkin Algılarının Metaforlar Yoluyla İncelenmesi (Ç34), Rekreasyon Bölümü Öğrencilerinin Çocuk Kavramına İlişkin Metaforik Algıları (Ç35), Yerli Turistlerin Türkiye, İstanbul, Turizm ve Turist Rehberi ile İlgili Metaforları (Ç36)	Metafor (Ç4), Metafor (Ç15), Metafor Analizi (Ç16), Metafor (Ç27), Metafor (Ç29), Metafor Yöntemi (Ç30), Metafor (Ç34), Metafor (Ç35)

Tablo 2. Turizm Alanyazınında Fenomenolojik Sosyoloji Öncülleri (Devam)

	Sağduyu bilgisi	Ç26	-	Çevresel Farkındalık (Ç26)
Öznel- Arasılık	Tipleştirme	Ç11, Ç36, Ç41	-	Foodie (Ç11), Doğa Turisti Profili (Ç25), Köprü (Ç36), Ayrıntıları Anlatan Kişi (Ç36), Yolculuğa Rehberlik Eden Kişi (Ç36) Kılavuz (Ç36), Lider (Ç36), Foodie Turist (Ç41)
	Bakiş açılarının karşılıklılığı	Ç39	-	Önyargı (Ç39)
	Kaçış	Ç22	Yaşam tarzı göçü bağlamında kentten kırsala kaçış: Yeni köylü turizm girişimcileri üzerine nitel bir araştırma (Ç22)	Kitlesel Göç (Ç22)
“Amacıyla” ve “Çünkü” Güdüleri	İtici ve çekici faktörler	Ç4, Ç31, Ç32	Rekreatif Bir Etkinlik Olarak Turizm Cazibe Merkezi Ziyaretçilerinin Özçekim Motivasyonları (Ç31) Seyahat bloğu yazarlarının uluslararası seyahat motivasyonlarında kültürel mesafenin rolü (Ç32)	Çekicilik unsuru (Ç4), Cazibe Merkezi (Ç31), Görsel Çekicilik (Ç31), İtici ve Çekici Faktörler (Ç32)
	Motivasyon	Ç13, Ç18, Ç31, Ç32	şans oyunları turizmde katılım motivasyonlarından biri olabilir mi? (Ç13), Rekreatif Bir Etkinlik Olarak Turizm Cazibe Merkezi Ziyaretçilerinin Özçekim Motivasyonları (Ç31), Seyahat bloğu yazarlarının uluslararası seyahat motivasyonlarında kültürel mesafenin rolü (Ç32)	Motivasyon (Ç13), Motivasyon (Ç18), Motivasyon (Ç31), Seyahat motivasyonu (Ç32)
	Kişisel gelişim	Ç26	-	Kendini gerçekleştirme (Ç26), Kişisel gelişim (Ç26)
“Biz” ve “Onlar” İlişkisi	Yabancılaşma	-	-	-
	Ötekileştirme	-	-	-
	Geçmiş ve gelecek	Ç19	-	X kuşak (Ç19), Y kuşak (Ç19), Kuşaklararası farklılık (Ç19)
Toplumsal İnşacılık	Dışsallaştırma	Ç38	-	Mekânın Yeniden Üretimi (Ç38)
	Nesnelleştirme	Ç44	-	Küreselleşme (Ç44)
	İçselleştirme	Ç17	-	Geleneksel kökeni yorumlama (Ç17)

nunun, çevresel farkındalık ve çevre duyarlılığı konusunda olması dikkat çekicidir.

“Amacıyla ve çünkü” güdüleri öncülünün açıklandığı dört alt kavramın toplam 7/44 çalış-

ma içinde incelendiği görülmektedir. İtici ve çekici faktörler, turizmde genelde destinasyon bazında ele alınırken, incelenen çalışmaların anahtar kelimeleri arasında genellikle bireyin içsel

faktörlerinin de göz önünde bulundurulduğunun görülmesi, turizm çalışmalarında bu kavrama sosyolojik ve fenomenolojik açıdan nispeten önem verildiğini işaret etmektedir. İlgili diğer alt kavramlardan “motivasyon” kavramının çalışmalarda yüksek ilgi değerine sahip olmadığı, yalnızca seyahat etme motivasyonu bağlamında incelendiği görülmektedir. Halbuki, “motivasyon” turizmde olduğu kadar, sosyoloji ve fenomenoloji alanlarında da önemli bir kavramdır. “Amacıyla ve çünkü” güdüleri konusunun kısmen fenomenolojik sosyolojiye uygun olduğu, fakat öncülün alt kavramlarının bir kısmının neredeyse hiç karşılanmadığı görülmektedir.

“Biz ve onlar” ilişkisi öncülünün bu çalışma bağlamında 3/44 kez çalışıldığı görülmektedir. Yabancılaşma ve ötekileşme konularına bu bağlamda rastlanmadığı dikkat çekmektedir. Turizmde kültürel miras konusunun geçmiş ve gelecekle ilişkisi kaçınılmazdır. Bundan dolayı, araştırmanın konusu, “biz ve onlar” konusu kapsamında “biz” hissiyle ilişkilendirilmektedir. İlgili tek çalışmada konu sadece kuşak farklılığı özelinde ele alınmıştır. Ötekileşme konusunun sosyolojik açıdan değer arz ettiği düşünülmektedir çünkü, ötekileştirme modernleşmenin bir sonucu olarak görülmelidir.

Toplam 3/44 çalışma içinde 3/44 kez tekrarlanan “toplumsal inşacılık” öncülü üç açıklayıcı alt öncül kapsamında ele alınmıştır. *Mekânın yeneden üretimi* konusuna dair tutum, önce dışsallaştırma, sonra nesnelleştirme ve nihayetinde içselleştirme sürecinin parçası olarak görülmektedir. “Nesnelleştirme” kavramına dair anahtar kelimeler, nesnelleştirme sürecinin parçalarından birinin *küreselleşme* olabileceği düşünülerek belirlenmiştir. “Dışsallaştırma” ise her bireyin hazinesinde yer alan birikimin *geleneksel kökenin yorumlanması* aracılığıyla dışa vurulması süreci ile ilişkilidir. “Toplumsal inşacılık” öncülüne bütün olarak bakıldığında, kısmen uygun bağlamlar görüldüğü fakat derinlemesine bir inceleme-ye ihtiyaç duyulduğu söylenebilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Nitel bir araştırma yöntemi olan fenomenoloji, turizm dahil pek çok alanda yapılan bilimsel

araştırmalarda kullanılan bir araştırma yöntemidir. Fenomenoloji yöntemini, sosyolojik açıdan ele alan fenomenolojik sosyoloji ise kendi içinde birçok boyuta ve açıklamaya sahip olan, çeşitli sosyal bilim dalları kapsamında geniş bir uygulama alanına sahip olan bir çalışma alanı, bir felsefedir. Bu çalışma, fenomenoloji yaklaşımıyla yürütülen turizm çalışmalarında sosyolojik bir bakışın olup olmadığına dair kimi çıktılar sunması açısından önemli görülebilir. Sosyolojik bakış açısının belirlenmesinde, herhangi bir kavramsal tartışmaya ve sübjektifliğe yol açmamak için fenomenolojik sosyolojinin öncüllerinden yararlanılmıştır.

Çalışma, fenomenoloji kavramını içeren turizm çalışmalarının sosyolojik boyutlar bakımından yeterince ele alınmadığı öngörüsüyle başlamıştır. Bununla birlikte, turizm çalışmalarında sosyolojinin sıklıkla ilişkilendirildiği ve çalışıldığı bilinmektedir. Dolayısıyla, çalışma çıktılarının turizm araştırmacılarına yeni bir sosyolojik bakış açısı kazandırması beklenmektedir. Turizmi, fenomenoloji ile ilişkilendirilen çalışmalara, sistematik tarama yöntemiyle iki veri tabanından ulaşılmış ve metinler içerik analiziyle yorumlanmıştır. Bu süreçte başlıkları ve anahtar kelimeleri itibarıyla 44 turizm çalışması listelenmiş, bu çalışmalar fenomenolojinin öncülleri itibarıyla değerlendirmeye alınmıştır. Elde edilen veriler bağlamında görülmüştür ki, çalışmalar turizmin farklı konuları bağlamında gerçekleştirilmiş, ancak fenomenoloji sadece yöntem olarak sistematik kurgulama amacıyla gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, fenomenolojik turizm çalışmalarının, fenomenolojiyi sosyolojik temelde açıklamada yetersiz kaldığı görülmüştür.

Bu kapsamda yapılan analizlerde, fenomenolojik sosyoloji öncüllerinden “biz ve onlar” ilişkisi, “özneler-arasılık”, “amacıyla ve çünkü” güdüleri ve “toplumsal inşacılık” öncüllerinin turizmde fenomenoloji çalışmalarında az sayıda temsil edildiği; diğer öncüllerden “yaşam dünyası”, “deneyim” ve “paranteze alma” öncüllerinin ise daha sık kullanıldığı ve sosyolojik temellendirmelerde kullanıldığı görülmüştür.

Sosyolojik öncüllerin çalışmalarla ilişkilendirilmesinde görülen bu boşluk, ilgili çalışmaların

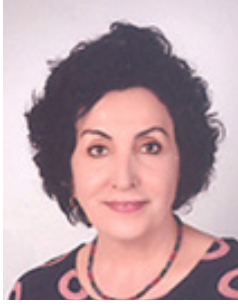
salt fenomenoloji amacıyla hazırlandığına veya sosyolojik bir bakış açısıyla hazırlanmadığına yorulabileceği gibi; sosyoloji kapsamlı bakış açısının henüz turizm çalışmalarında ele alınmadığına da bağlanabilir. Bilindiği gibi turizm deneysimsel olma yanında, çok farklı duygular ve güdülerle yapılan eylemlerdir. Toplu olarak gerçekleşse bile yaşanan deneyimler öznedir. Bu öznel olmanın ortaya çıkarılması elbette fenomenoloji kullanımını haklı bir yere oturtur. Ancak bu yerleştirmenin sosyolojik temellerine de bakılması çalışmaya beklenen derinliği getirecektir. Bu çalışmalardaki turizm konuları, salt fenomenolojik değil, fenomenolojik sosyoloji kapsamında da incelenmiş olsaydı, bu derinliğin sağlanması belli ölçüde mümkün olacaktı.

İlerleyen dönemlerde fenomenolojik sosyoloji bağlamında gerçekleştirilecek turizm çalışmalarında daha derin bir görüş ve anlama sağlanırken; bireylerin deneyim ve düşüncelerinin daha iyi anlaşılması neticesinde bilimsel anlamda da önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca, bireylerin turistik deneyimler incelenirken, şimdiye kadar ele alınmamış sosyolojik konular olan deneyimi anlama, yabancılaşma, konaklama (barınma), bilinç, dil ve eylemlerle bağlantısına bakılabilir. Benzer şekilde, turizm konuları kişilerin, yaşam dünyaları gibi sosyolojik boyutlarla derinleştirilebilir. Turizmde hangi konuların dışsallaştırıldığı veya nesnelleştirildiği, bu tür metalaştırmaların turizmdeki sosyokültürel etkileri çok sayıda araştırmaya konu olsa da içselleştirme ve aktif turist olma yaşantılarının yeni bir araştırma alanı olarak incelenmesi beklenmektedir. Sıklıkla bilimsel araştırmalarda yöntem olarak kullanılan fenomenoloji, aslında derin bir deniz niteliğindedir ve çeşitli perspektifleri kendi içinde bulundurmaktadır. Bu araştırmada bu örtülü anlam ve bakış açılarının sadece fenomenolojik çalışmalar ile açığa çıkarılması amaçlanmıştır. Fenomenolojik sosyoloji konusunda gelecekte araştırma yapacak araştırmacıların özellikle, turizm ve sosyoloji konusunda daha kapsamlı ve derin analizleri denemeleri önerilebilir. Bunun için araştırmacıların gerek turizm alanında gerekse sosyoloji alanında bilgi sahibi olmaları disiplinlerarası çalışmaların amacına ulaşması bakımından önemsenmelidir.

KAYNAKÇA

- Akoğlan Kozak, M., Evren, S. ve Çakır, O. (2013). Tarihsel Süreç İçinde Turizm Paradigması, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 24 (1): 7-22.
- Aktaş Polat, S. ve Polat S. (2016). Turizm Perspektifinden Yabancılaşmanın Sosyo-Psikolojik Analizi: Günlük Yaşamdan Turistik Yaşama Yabancılaşma Döngüsü, *Sosyoekonomi*, 24 (28): 235-253.
- Avcıkurt, C. (2017). *Turizm Sosyolojisi: Genel ve Yapısal Yaklaşım*. (Yenilenmiş ve Genişletilmiş Beşinci Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Aytan, G. (2019). Fenomenolojik Sosyoloji Perspektifinden Dijital Oyunlar: Moba Oyuncuları Örneği. (*Basilmamış Yüksek Lisans Tezi*). Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
- Creswell J. W. (2014). *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşım Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni* (M. Aydın, Çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Dursun, A. ve Karasakal, S. (2018). Destinasyona Yönelik İtici ve Çekici Faktörler: Bir Literatür İncelemesi, *Journal of Recreation and Tourism Research*, 5 (1): 23-37.
- Emir, O. ve Kaya Sayarı, B. (2020). *Turizm Sosyolojisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını. Yayın No: 2875.
- Erbaş, H. (1992). Sosyolojide Fenomenoloji, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Araştırma Dergisi*, 14: 158-166.
- Gönç Şavran, T., Suğur, S., Koçak Turhanoglu, F. A., Gökalp E. ve Karkıner N. (2013). *Modern Sosyoloji Tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını. Yayın No: 2595.
- Karataş, Z. (2015). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1 (1): 62-80.
- Kıral, B. (2021). Nitel Araştırmalarda Fenomenoloji Deseni: Türleri ve Araştırma Süreci, *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 10 (4): 92-103.
- Kozak, N., Akoğlan Kozak, M. ve Kozak, M. (2014). *Genel Turizm: İlkeler-Kavramlar* (Gözden Geçirilmiş On Beşinci Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Köroğlu, Ö., Ulusoy Y. H. ve Avcıkurt, C. (2018). Kültürel Miras Kavramına İlişkin Algıların Metafor Analizi Yoluya İncelenmesi, *Turizm Akademik Dergisi*, 5 (1): 98-113.
- Özdemir, M. (2010). Nitel veri analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (1): 323-343.
- Pernecky, T. ve Jamal, T. (2010). (Hermeneutic) Phenomenology in Tourism Studies, *Annals of Tourism Research*, 37 (4): 1055-1075.
- Rasid, R., Djafar, H. ve Santoso, B. (2021). Alfred Schutz's Perspective in Phenomenology Approach: Concepts, Characteristics, Methods and Examples, *International Journal of Educational Research & Social Sciences*, 2 (1): 190-201.

- Sofuoğlu, N. (2009). Alfred Schutz'un Fenomenolojik Sosyolojisi ve Din Sosyolojisine Uygulanabilirliği. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ulusoy, M. D. (2018). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını. Yayın No: 2386.
- Uzun, Z. ve Şafak Uzun, A. M. (2017). Peter L. Berger ve Thomas Luckmann'ın Sosyal İnşacılığı Açısından Değerin Yeniden İnşası: Profesyonel Askerlikte Değer Eğitimi-ne Kuramsal Bir Yaklaşım, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 63: 503-520.
- Ültay, E., Akyurt, H. ve Ültay N. (2021). Sosyal Bilimlerde Be-timsel İçerik Analizi, *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (10): 188-201.
- Van Manen, M. (2007). Phenomenology of Practice, *Phenome-nology & Practice*, (1) 1: 11-30.
- Varlık, R. (2021). Üniversite Öğrencilerinin Tüketim Davra-nışlarına Sosyal Medyanın Etkisi: Pamukkale Üniversi-tesi Örneği (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Denizli: Pa-mukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Walsh, R.D. (1988). Husserl's Epoche as Method and Truth, *Auslegung: A Journal of Philosophy*, 14 (2): 211-223.
- Zelić, T. (2009). On The Phenomenology of The Life-World, *Synthesis Philosophica*, 23 (2): 413-426.

Meryem AKOĞLAN KOZAK

Ege Üniversitesi Aydın Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu'nu bitirdi (1980). Yaklaşık yedi yıl sektörde farklı otellerde farklı yönetim düzeylerinde çalıştı. Akademik hayata Mersin Turizm İşletmeciliği Yüksekokulu'nda başladı (1987). Yüksek lisans derecesini Hacettepe Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ABD'da, Gazi Üniversitesi Turizm İşletmeciliği Eğitimi ABD' ise dok-torasını tamamladı (1996). Nevşehir Turizm İşletmeciliği Yüksekokulu'nda görev yaptı (1990-1993). Ardından Anadolu Üniversitesi'nde göreve baş-ladı (1993). Halen Anadolu Üniversitesi'nde İşletme Fakültesi Turizm İşlet-meciliği Bölümü'nde görev yapmaktadır. Anadolu Üniversitesi Sosyoloji Li-sans Programından (2. Üniversite) mezun oldu (2020).

Deniz KALE

Anadolu Üniversitesi Turizm Fakültesi Turizm İşletmeciliği bölümünden mezun oldu (2018). Yüksek lisans derecesine Anadolu Üniversitesi'nde Turizm İşletmeciliği Dalı'nda (2022) başladı. Lise öğrenimi sırasında Türk Telekom firmasında 10 ay (2013-2014) staj yaptı. Kirman Belazur Resort & Spa Hotel'de (2019-2022) çalıştı. Temel çalışma alanları turizm ve sos-yolojidir.

Yamaç Paraşütü Yapan Yerli ve Yabancı Turistlerin Destinasyon Memnuniyetleri: Bir AEPA Uygulaması

Destination Satisfaction of Domestic and Foreign Paragliding Tourists: An AEPA Application

Özgür DAVRAS*

* Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF Turizm İşletmeciliği, Doğu Kampüsü, 32200, Isparta.

E-posta: ozgurdavras@sdu.edu.tr

ORCID: 0000 0001 9037 4193

MAKALE BİLGİLERİ

Makale işlem bilgileri:

Gönderilme tarihi: 4 Ocak 2023

Birinci düzeltme: 2 Mart 2023

İkinci düzeltme: 3 Nisan 2023

Kabul: 3 Nisan 2023

Anahtar sözcükler: Yamaç paraşütü, Macera turizmi, Destinasyon özellikleri, Destinasyon memnuniyeti, Asimetrik-etki-performans-analizi.

ARTICLE INFO

Article history:

Submitted: 4 January 2023

Resubmitted: 2 March 2023

Resubmitted: 3 April 2023

Accepted: 3 April 2023

Key words: Paragliding, Adventure tourism, Destination attributes, Destination satisfaction, Asymmetric impact performance analysis.

ÖZ

Bu çalışma yamaç paraşütü yapan yerli ve yabancı turistlerin çeşitli destinasyon özelliklerine ilişkin memnuniyetleri ve her bir özelliğin destinasyon memnuniyeti üzerindeki etkileriyle asimetrik ilişki varsayımına dayanan Asimetrik-Etki-Performans-Analizi (AEPA) ile değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca yerli ve yabancı turistlerin destinasyon özelliklerine ilişkin değerlendirme farklılıkları da ortaya koymaktır. Anket tekniği ile toplanan 408 kişiye ait verinin analiz sonuçları plaj/deniz ve güvenlik/emniyet özelliklerinin yüksek performanslı heyecan faktörü olduğunu göstermiştir. Diğer taraftan temizlik, fiyat, alışveriş ve gastronomi düşük performanslı temel faktörler iken, bilgilendirme, konaklama, eğlence ve personel yüksek performanslı temel faktörlerdir. Ayrıca, yerli ve yabancı turistlerin destinasyon özelliklerine ilişkin algıları arasında farklılıklar olduğu da raporlanmıştır.

ABSTRACT

This study aims to investigate the satisfaction of paragliding tourists on various destination attributes as well as the influence of each attribute on destination satisfaction by using Asymmetric Impact Performance Analysis (AIPA), which is based on asymmetric relationships. Moreover, differences among the domestic and foreign tourists in terms of their perceptions about destination attributes are examined. The results of the data analysis based on the survey including 408 respondents showed that beach/sea and security/safety were excitement factors with high performance. On the other hand, information, accommodation, entertainment and personnel attributes were identified as basic factors with high performance, while cleanliness, price, shopping and gastronomy attributes were the basic factors with low performance. In addition, the study also reports that there are differences among domestic and foreign tourists in terms of their perceptions about destination attributes.

GİRİŞ

Destinasyonların sürdürülebilirliğinde önemli rol oynayan yamaç paraşütü (Mekinc ve Music 2016), son yıllarda popülerliği artan ve ilgi çeken açık alan rekreasyon etkinliklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Dünya genelinde uçuş pilot sayısının 2014 yılında 127 bin düzeyinden 2020 yılında yaklaşık olarak yüzde 57 artışla 200 bin düzeyine ulaşması (Wilkes vd. 2022) bu hususu

doğrulamaktadır. Yamaç paraşütü bir paraşüt ile yüksek bir tepeden koşulmasıyla oluşan hava akımları sayesinde havada süzülerek yapılmaktadır (Batman ve Demirel 2015). Türkiye'nin yaklaşık yüzde 78'sinin dağlık alan olması ve etrafında yüksek engebeli tepelerin bulunması (Duran 2012), ülkede yamaç paraşütü etkinliğinin yapılabildiği 288 farklı uçuş noktasının bulunması (Koday vd. 2018), Türkiye'nin bu macera turizm

çeşidinden yararlanabilmesi için önemli fırsatlardır. Ancak, Türkiye'nin bu coğrafi avantajlarını değerlendirilebilmesi, sahip olduğu destinasyon özellikleri yanı sıra yamaç paraşütü etkinliğine katılanların gittikleri destinasyondan memnun bir şekilde ayrılmalarına bağlıdır. Çünkü yapılan çalışmalar destinasyon memnuniyetinin tekrar ziyaret etme ve tavsiyede bulunma niyetinin önemli bir öncülü olduğunu raporlamaktadır (Jang ve Feng 2007; Bonn vd. 2016).

Turizm endüstrisinde yamaç paraşütü, bireylerin bu etkinliğe katılmak amacıyla kendi ülkelerindeki veya başka ülkelerdeki destinasyonlara seyahat ettiklerini esas alan bir macera turizm çeşidi olarak kabul edilmektedir (Ayazlar ve Yüksel 2018). Yamaç paraşütü gibi macera turizmi etkinlikleri turizm destinasyonların sürdürülebilir gelişimlerine katkı sağlamaktadır (Albayrak ve Caber 2016). Bununla birlikte destinasyonlar, bu tür etkinliklere katılan turistlerin çeşitli destinasyon özelliklerine ilişkin kalite algılarını ve genel destinasyon memnuniyetlerini doğru bir şekilde belirleyemezlerse, macera turizminin ekonomik, çevresel ve sosyal katkılarından yararlanma fırsatını kaçırabilirler.

Yamaç paraşütü etkinliğinin yaygınlaşmasının Türkiye turizmi açısından taşıdığı potansiyel ve öneme rağmen, turizm alanında bu konuyu inceleyen sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda belli destinasyonlar örneğinde yamaç paraşütü etkinliğinin gelişim potansiyelinin değerlendirilmesi (Batman ve Demirel 2015; Koday vd. 2018; Dağdeviren 2020), katılımcıların motivasyonlarının ve etkinlikten memnuniyetlerinin belirlenmesi (Saçlı ve Kahraman 2019), katılımcıların öz yeterlikleri ve yaşam doyumları arasındaki ilişki (Barut vd. 2019) ile akış deneyiminin etkinlik memnuniyetine etkisi (Ayazlar ve Yüksel 2018) gibi konular araştırılmıştır. Uluslararası literatürde ise çeşitli yamaç paraşütü festivallerinin değerlendirilmesi (Gyepi-Garbrah ve Preko 2022), yamaç paraşütü yapılan destinasyonların sürdürülebilirliğinin tespiti (Yasmin vd. 2021) ve yamaç paraşütü faaliyetlerinin gelişme potansiyeli (Pavic vd. 2013) gibi konulara değinilmiştir. Ancak, yamaç paraşütü yapan turistlerin destinasyon özelliklerine ilişkin algılarını değerlendiren bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Li-

teratürdeki bu boşluğu doldurmak amacıyla bu çalışma, AEPA tekniğini kullanarak yamaç paraşütü yapan turistlerin destinasyon özelliklerine ilişkin memnuniyetlerini değerlendirmektedir.

Ürün özellikleri ile müşteri memnuniyeti arasındaki asimetrik ilişkileri dikkate alan AEPA'nın, Önem-Performans-Analizi'ne (ÖPA) göre daha doğru yönetsel çıktılar sunduğu ileri sürülmektedir. Ürün özelliklerinin önem ve performansını dikkate alan ÖPA, öneminden daha düşük performansa sahip özelliklere odaklanması gerektiğini ifade ederken (Oh 2001), asimetrik yaklaşımı temsil eden AEPA özelliklerin hem düşük hem de yüksek seviyelerinde memnuniyet üzerindeki etkilerine odaklanarak ürün özelliklerini üç grupta sınıflandırmaktadır (Caber vd. 2013). Bu nedenle ÖPA gibi geleneksel yöntemlerle yapılan sınıflandırmaların yönetsel kararlar almada yeterli olmadığı (Yuan vd. 2018), daha ayrıntılı bilgi sunan ve görsel açıdan çekiciliği olan AEPA'nın stratejik kararlar almak için güvenilir bulgular sunduğu ifade edilmekte ve yetkililerin AEPA sonuçlarını dikkate almaları önerilmektedir (Albayrak ve Caber 2015; Dueñas vd. 2021). Bu nedenlerle, çalışmada destinasyon özelliklerinin genel memnuniyet üzerindeki asimetrik etkilerinin değerlendirilmesinde AEPA yöntemi tercih edilmiştir.

Bu çalışmanın temel amacı, Fethiye/Babadağ merkezine yamaç paraşütü yapmak amacıyla gelen turistlerin çeşitli destinasyon özelliklerine ilişkin algılarının genel memnuniyetleri üzerindeki etkisini AEPA yöntemiyle belirlemektir. Ayrıca, yerli ve yabancı turistler arasındaki algısal farklılıkların tespit edilmesi de çalışmanın alt amacını oluşturmaktadır. Mevcut çalışma, yamaç paraşütü etkinliğine katılan turistlerin bakış açısıyla Fethiye destinasyonunda öncelikle odaklanılması gereken özelliklerin belirlenmesi açısından önem arz etmektedir. Çalışma sonuçları destinasyon yöneticilerine kısıtlı kaynaklarını doğru özelliklere aktararak stratejik plan geliştirebilmeleri açısından yol gösterici olacaktır.

DESTINASYON ÖZELLİKLERİ VE ÖNEMİ

Turizm destinasyonu, turistlerin ziyaret ettikleri yerin doğal ve yapay güzelliklerini deneyimle-

dikleri ve belirli çekici unsurları olan cazibe merkezleri olarak tanımlanmaktadır (Albayrak ve Caber 2013). Her bir turizm destinasyonu kendine özgü çeşitli özelliklere sahiptir. Dann'ın (1977) itme-çekme teorisinde, çekme faktörleri olarak da bilinen bu özellikler, turistlerin tekrar ziyaret etme (Bonn vd. 2016), tavsiye etme (Öztürk ve Göktaş 2016) davranışları ile destinasyona ilişkin genel memnuniyetlerinde (Dueñas 2021) önemli rol oynamaktadır. Müşteri memnuniyeti de bir ürün veya hizmeti oluşturan çeşitli özelliklerin performansının genel bir değerlendirilmesi olarak tanımlandığından (Bartikowski ve Llosa 2004), her bir destinasyon özelliğinin performansı genel destinasyon memnuniyeti üzerinde farklı etkilere sahip olabilir. Örneğin konaklama hizmetlerinden bir turist memnun olabilirken, başka bir turist memnun olmayabilir; destinasyonun doğal güzellikleri bir turist için önemli ve çekici olarak algılanabilirken başka bir turist için hayal kırıklığı olabilir. Bu nedenle daha yüksek destinasyon memnuniyetinin sağlanabilmesinde destinasyona ait hangi özelliğin performansının artırılması gerektiğinin belirlenmesi, destinasyon yetkilileri için oldukça önemli bir görevdir.

Destinasyon özellikleri bu öneme bağlı olarak literatürde yoğun ilgi görmüştür. Örneğin, Chi ve Qu (2009) Güney Amerika'ya gelen turistler üzerinde yapmış olduğu çalışmalarında yedi destinasyon özelliği arasında konaklama hizmetinin genel memnuniyeti etkileyen ön önemli özellik olduğunu tespit etmişlerdir. Bunu sırasıyla gezilecek yerler, çevre ve yeme-içme özellikleri takip etmektedir. Albayrak ve Caber (2013) Side-Antalya destinasyonuna gelen turistler üzerinde yapmış oldukları çalışmalarında sağlık/hijyen, alışveriş, bilgilendirme, yerel ulaşım ve konaklama olmak üzere beş destinasyon özelliği belirlemişler ve bunlar arasından yerel ulaşım özelliğinin genel memnuniyetin belirleyicisi olduğunu tespit etmişlerdir. Davras (2021) kış turizm destinasyonunu ziyaret eden kayakçılar üzerinde yapmış olduğu çalışmada, doğrusal ilişki varsayımına göre turizm unsurlarının, doğrusal olmayan ilişki varsayımına göre fiyatın genel memnuniyet üzerinde önemli etkisinin olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bir başka çalışmada Yuan vd. (2021), Amerika'nın Georgia eyaletine

bağlı Svannah destinasyonuna gelen ziyaretçiler üzerinde yapmış oldukları çalışmalarında, belirledikleri beş destinasyon özelliğinden (yeme-içme, şehir manzarası, fiyat, güvenlik ve kültürel miras) şehir manzarasının genel memnuniyetin en önemli öncülü olduğunu ortaya koymuşlardır. Öztürk ve Göktaş (2016), Amerika'nın Hawaii eyaletine bağlı olan Ohau Adası'na kruvaziyer turizmi amacıyla gelenler üzerinde yapmış oldukları çalışmalarında yerel ulaşım, fiyat ve güvenlik özelliklerinin destinasyon memnuniyetini güçlü bir şekilde etkilediğini tespit etmişlerdir.

ASİMETRİK ETKİ PERFORMANS ANALİZİ

Pazarlama alanında ürün özellikleri ile genel memnuniyet arasında simetrik bir ilişki olduğu varsayımı benimsendiğinden, bu ilişkilerin araştırılmasında regresyon analizi, yapısal eşitlik modellemesi ve ÖPA gibi tekniklerden yararlanılmıştır. Bununla birlikte, Kano vd.'den (1984) başlayarak son yıllarda artan sayıda çalışma (Alegre ve Garau 2011; Mikulic ve Prebezac 2011; Davras 2021) bu ilişkinin simetrikten ziyade asimetrik olabileceğini göstermiştir. Simetrik ilişki, bir ürün özelliğinin olumlu ve olumsuz performanslarının memnuniyet üzerinde benzer etkilere sahip olabileceğini ifade ederken (Caber vd. 2013), asimetrik ilişki, bir ürün özelliğinin olumsuz performansının memnuniyet üzerinde olumlu performansından daha büyük bir etkiye sahip olabileceği anlamına gelir (Davras 2021). Asimetrik ilişkilerin tespit edilmesinde araştırmacılar çoğunlukla ceza-ödül karşıtlığı analizini kullanmıştır (Matzler ve Sauerwein 2002; Bartikowski ve Llosa 2004).

Asimetrik ilişki yaklaşımının benimsendiği çalışmalarda, ürün özellikleri genel memnuniyet üzerindeki değişen etkilerine bağlı olarak temel, performans ve heyecan faktörleri olmak üzere üç grupta sınıflandırılmaktadır. Temel faktörler, bir ürünün sağlanması gereken minimum veya temel gereksinimleri içermekte olup, müşteriye sunulmadığında memnuniyetsizlik yaratan, sunulduğunda ise memnuniyete neden olmayan özelliklerdir (Matzler ve Sauerwein 2002). Diğer bir ifadeyle bu özellikler memnuniyet için gerekli olmakla birlikte memnuniyeti artırmak için yeterli

değildirler (Albayrak ve Caber 2015). Buna karşılık yüksek performans göstermesi durumunda heyecan faktörlerinin müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisi oldukça yüksektir. Beklenmeyen ve şaşırtıcı özellikler olarak algılanan bu özelliklerin performansının düşük olması da memnuniyetsizliğe neden olmamaktadır. Bu nedenle temel ve heyecan faktörlerinin müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisi simetrikten ziyade asimetrik-tir (Albayrak ve Çömen 2017). Temel ve heyecan faktörlerin aksine performans faktörleri müşteri memnuniyeti üzerinde simetrik etkiye sahiptir. Başka bir ifadeyle bu faktörlerin performansı yüksek olduğunda memnuniyet yaratırken, performansları düşük olduğunda memnuniyetsizliğe neden olabilir. Temel, performans ve heyecan faktörlerini kapsayan bu model literatürde “müşteri memnuniyetinin üç faktör teorisi” olarak da bilinmektedir.

Asimetrik yaklaşımı benimseyen bazı araştırmacılar, yukarıda bahsedilen üçlü sınıflandırmanın basit ve anlaşılır olmasına rağmen böyle bir sınıflandırmanın pazarlama yöneticileri için yönetsel çıktı önermede yeterli olmayabileceğini öne sürerek yönetsel çıktıları görsel olarak yansıtan farklı teknikler önermişlerdir. Bu tekniklerden biri de Caber vd. (2013) tarafından geliştirilen ve Mikulic ve Prebezac’ın (2008) Asimetrik Etki Analizi’nin genişletilmiş ve basitleştirilmiş versiyonu olan AEPA’dır. Aynı zamanda ÖPA’nın asimetrik versiyonu olan AEPA, ürün özelliklerini hem müşteri memnuniyeti üzerindeki asimetrik etkilerine hem de performans düzeylerine göre sınıflandırmaktadır (Caber vd. 2013).

Konaklama sektöründe ÖPA ile AEPA’nın etkinliğini karşılaştıran Albayrak ve Caber (2015), ÖPA gibi geleneksel yöntemlerin sadece özelliklerin mevcut performansını dikkate almaları nedeniyle yanıltıcı sonuçlar verebileceğini, diğer taraftan AEPA’nın özelliklerin hem düşük hem de yüksek performans seviyelerinde memnuniyet üzerindeki etkilerini belirleyerek pazarlama yöneticilerine stratejik kararlarını destekleyen daha güvenilir bulgular sunduğunu ileri sürmüşlerdir. ÖPA, özelliklerin asimetrik etkilerini dikkate almadığından temel ve heyecan faktörleri tespit edemez. AEPA, bir özelliğin memnuniyetsizlik

yaratma potansiyeline kıyasla ne derecede memnuniyet yaratma potansiyeline sahip olduğunu belirleyen Asimetrik Etki (AE) değerini (Mikulic ve Prebezac 2008) kullanarak bir özelliğin hangi düzeyde (düşük veya yüksek) temel veya heyecan faktörü olduğunu tespit edebilmektedir.

AEPA matrisini oluşturmada ürün özelliklerinin AE ve performans skorlarından yararlanılmaktadır. Performans skorları ürün özelliklerine ilişkin müşteri algıları iken, AE değeri Mikulic ve Prebezac’ın (2008) önerdiği şekilde dört aşamada hesaplanmaktadır. İlk olarak, aşağıda formüle edilen kukla değişkenli regresyon analizi yardımıyla her bir özelliğin düşük ve yüksek performans düzeylerinde genel memnuniyet üzerinde etkisini gösteren iki regresyon beta katsayısı (ceza ve ödül indeksi olmak üzere) elde edilir.

$$GM = \beta_0 + \sum_{a=1}^n (\beta_{düs.p.a} d_{düs.p.a} + \beta_{yük.p.a} d_{yük.p.a}) + \varepsilon$$

GM = Genel memnuniyet

a = ürün özelliği

$B_{düs.p.a}$ = a özelliğinin düşük performans seviyesi durumunda genel memnuniyetin artımlı değişimini gösteren ceza indeksi

$B_{yük.p.a}$ = a özelliğinin yüksek performans seviyesi durumunda genel memnuniyetin artımlı değişimini gösteren ödül indeksi

$D_{düs.p.a}$ = a özelliğinin en düşük memnuniyet seviyesini gösteren kukla değişken

$D_{yük.p.a}$ = a özelliğinin en yüksek memnuniyet seviyesini gösteren kukla değişken

İkinci aşamada ceza ile ödül indeksinin mutlak değerleri toplanarak her bir özelliğin müşteri memnuniyeti üzerindeki etki aralıkları (MMÜ-EA) hesaplanır. Üçüncü aşamada, ceza ve ödül indeksleri sırasıyla MMÜEA’ya bölünerek her bir özellik için memnuniyet yaratma potansiyeli (MYP) ve memnuniyetsizlik yaratma potansiyeli (M_{lik}YP) değeri bulunur. Son aşamada MYP’nin mutlak değerinden M_{lik}YP’nin mutlak değeri çıkarılarak her bir ürün özelliği için AE değeri elde edilir. AE değerleri y ekseninde, performans

skorları x ekseninde konumlandırılarak AEPA matrisi oluşturulur.

AE değerleri -1 ile +1 arasında değişmekte olup, ürün özellikleri belirli bir kurala göre sınıflandırılmaktadır. Bunun için AEPA matrisi, Mikulic ve Prebezac'ın (2008) önerdiği şekilde AE değerlerinin konumlandığı y ekseninin -0,1 ve +0,1 noktalarından iki paralel çizgi ile üç parçaya ayrılır. Ürün özelliklerinden -1 ile -0,1 arasında yer alanlar temel faktörler; -0,1 ile +0,1 arasında yer alanlar performans faktörler ve +0,1 ile +1 arasında kalanlar ise heyecan faktörleri olarak sınıflandırılır. Ayrıca AEPA matrisi, ürün özelliklerinin performanslarının genel ortalamasına göre düşük performanslı ve yüksek performanslı alanlar olmak üzere iki bölüme ayrılır. Bu matris sayesinde ürün özelliklerinin genel memnuniyet üzerindeki asimetric etkisi ve performansı yorumlanarak, ürün etkinliğini ve müşteri memnuniyetini artırması beklenen özelliklerin her biri için strateji ve politika geliştirilebilir (Albayrak ve Caber 2016).

YÖNTEM

Araştırmanın evrenini Fethiye'ye yamaç paraşütü yapmak amacıyla gelen yerli ve yabancı turistler oluşturmaktadır. Bu aktiviteye katılmak amacıyla gelenler hakkında resmi bir istatistiki bilgi olmamakla birlikte, internet haber sitelerinde 2022 yılının ilk sekiz ayında Fethiye/Babadağ'da gerçekleşen yamaç paraşütü uçuş sayısının, bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 15 artışla 109.347'ye ulaştığı ifade edilmektedir (Turizm Günlüğü, 2022, 8 Eylül). Aynı habere göre 2021 yılını 167 bin uçuşla kapatan merkezde 2022 yıl sonuna kadar 200 bin uçuşun gerçekleşebileceği öngörülmektedir.

Verilerin elde edilmesinde anket tekniğinden yararlanılmıştır. İki bölümden oluşan ankette ilk bölüm, katılımcıların çeşitli destinasyon özelliklerine ilişkin memnuniyetini ölçen 12 ve destinasyondan genel memnuniyetlerini ölçen bir madde olmak üzere toplam 13 maddeyi içermektedir. Bu maddelerin uyarlanmasında Caber vd. (2012) ve Albayrak ve Caber'in (2013) çalışmalarından faydalanılmıştır. Bu maddeler 7'li Likert tipi ölçek (1=Çok kötü ... 7=Çok iyi) ile değerlendirilmiştir.

Güvenilirlik analizi sonucunda elde edilen Cronbach Alpha katsayısı (,899) ölçeğin güvenilir olduğunu göstermiştir (Tablo 1). İkinci bölümde ise katılımcıların kişisel özelliklerini belirlemeye yönelik dört soru yer almaktadır. Anket Türkçe ve İngilizce olmak üzere araştırmacı tarafından iki dilde hazırlanmış ve İngilizce olanı alanında uzman bir İngilizce okutmanına kontrol ettirilmiştir. Onun önerileri doğrultusunda bazı düzeltmeler yapılarak anket formu hazır hale getirilmiştir.

Anketler, Mayıs – Ağustos 2022 ayları arasında tesadüfi olmayan yöntemlerden kolayda örnekleme yöntemi ile toplanmıştır. Daha önce anket uygulaması konusunda deneyimli bir öğrenci tarafından iniş noktasında bulunan bir kafeteryada, yamaç paraşütü aktivitesini tamamlayan kişilere araştırmanın amacı açıklanarak anket formunu doldurmaları talep edilmiştir. Gönüllü katılımcılardan toplam 488 adet anket toplanmıştır. Tüm anketlerin detaylı incelemesi sonucunda eksik doldurulduğu belirlenen 56 anket elenmiştir. Kalan 432 anket SPSS paket programına girildikten sonra Tabachnick ve Fidel (2001) tarafından önerilen uç değer kontrolü yapılmış ve ± 3 standart sapma dışında kalan toplam 20 anket daha veri setinden çıkarılmıştır. Geriye kalan 408 anket formu analizler için kullanılmıştır.

BULGULAR

İlk olarak katılımcıların demografik ve seyahatle ilgili özelliklerine ilişkin frekans analizleri yapılmıştır. Cinsiyet dağılımına göre, erkek ve kadınlar yarı yarıya dengeli dağılım göstermektedir. Diğer taraftan yaş ortalamaları 35,4 olup çoğunluğu bekârlar oluşturmaktadır. Katılımcıların yarıdan fazlası Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olup, geri kalanı dünyanın birçok farklı ülkesinden (İngiltere, İspanya, Rusya, Romanya, Mısır, Çin ve Amerika Birleşik Devletleri vb.) gelen yabancı turistlerdir. Katılımcıların seyahatle ilgili özellikleri incelendiğinde; çoğunluğunun destinasyonu daha önce ziyaret etmiş ve yamaç paraşütü deneyimine sahip kişilerden oluştuğu görülmüştür. Yamaç paraşütü etkinliği için en fazla yararlanan bilgi kaynağı arkadaş tavsiyesi olup,

bunu sırasıyla internet, seyahat acentesi, geçmiş deneyim ve televizyon takip etmektedir.

Katılımcıların destinasyondaki çeşitli özelliklere yönelik memnuniyetlerini ve genel memnuniyetlerini ölçen maddelere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 1’de görülmektedir. Tablo incelendiğinde, katılımcıların Fethiye destinasyonu ile ilgili genel memnuniyetlerinin yüksek olduğu, diğer taraftan en çok memnuniyet duyulan destinasyon özellikleri arasında plaj/deniz, doğal güzellikler, güvenlik/emniyet ve personelin yer aldığı görülmektedir. Buna karşılık temizlik, fiyat ve yerel ulaşım katılımcıların en az memnuniyet duydukları özelliklerdir.

AEPA’ya geçmeden önce her bir destinasyon özelliğinin genel memnuniyet üzerindeki simetrik etkileri regresyon analizi ile test edilmiştir. Tablo 2’de yer alan analiz sonuçları modelin bir

bütün olarak anlamlı ($F=111,862$; $p=,000$) olduğunu ve doğal güzellikler özelliği hariç diğer tüm özelliklerin genel memnuniyet üzerinde değişen seviyelerde (0,001 – 0,05 ve 0,01) etkisi olduğunu ve bu özelliklerin genel memnuniyeti yüzde 79 oranında açıkladığını ortaya koymuştur. Genel memnuniyet üzerindeki etkisi anlamsız olduğu için doğal güzellikler özelliği AEPA’ya dahil edilmemiştir. Destinasyon özelliklerinin beta katsayıları incelendiğinde güvenlik/emniyet ($\beta=,137$) ve personel ($\beta=,135$) özelliklerinin genel memnuniyet üzerinde en yüksek, diğer taraftan yerel ulaşım sistemleri ($\beta=,043$) ve fiyat-performans düzeyinin ($\beta=,046$) en düşük etkiye sahip olduğu görülmektedir.

AEPA için gerekli olan her bir destinasyon özelliğine ilişkin ödül ve ceza indeksleri ceza-ödül karşıtlığı analizi yardımıyla hesaplanmış-

Tablo 1. Destinasyon Özelliklerine Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Özellik	Ortalama	Standart sapma
Temizlik	5,01	1,644
Gastronomi	5,78	1,379
Doğal güzellikler	6,53	,849
Personel	6,06	1,172
Konaklama hizmetleri	5,96	1,289
Alışveriş hizmetleri	5,72	1,422
Turizm bilgilendirme hizmetleri	5,80	1,370
Fiyat-performans düzeyi	5,06	1,802
Yerel ulaşım sistemleri	5,16	1,681
Eğlence aktiviteleri	6,18	1,138
Misafirperverlik	5,85	1,383
Güvenlik/emniyet	6,26	1,002
Plaj/deniz	6,61	,827
Genel memnuniyet	5,99	1,002
1=Çok kötü 7= Çok iyi		Cronbach Alpha: ,899

tır. Bunun için her bir özelliğin en düşük skorları (1 ve 2) 0,1 olarak en yüksek skoru (6 ve 7) 1,0 ve diğer skorlar (3,4 ve 5) 0 (sıfır) olacak şekilde kodlanarak her bir özellik için düşük ve yüksek performans seviyelerinde iki, toplamda 24 tane kukla değişken oluşturulmuştur. Bu kukla değişkenler bağımsız, genel memnuniyet bağımlı değişken olarak kullanılarak çok değişkenli regresyon analizi gerçekleştirilmiş ve analiz sonucunda her bir özelliğe ait ödül ve ceza indeksleri elde edilmiştir. Tablo 2’de elde edilen bu indeksler ve AEPA matrisi oluşturmada kullanılan AE değerleri (literatür bölümünde açıklanan formüllerle hesaplanan) gösterilmektedir.

Her bir destinasyon özelliğinin performans skorları x ekseninde, AE değerleri y ekseninde

konumlandırılarak AEPA matrisi oluşturulmuştur. Şekil 1’de gösterilmekte olan AEPA matrisi personel, eğlence, bilgilendirme ve konaklama özelliklerinin yüksek performanslı temel faktörler olduğunu göstermektedir. Bu özelliklerin ortalamaları genel ortalamanın üzerinde olduğundan memnuniyet sağlamada yeterli oldukları söylenebilir. Diğer taraftan temizlik, fiyat-performans düzeyi, alışveriş ve gastronomi özelliklerinin temel faktörler olduğu görülmüştür. Ayrıca bu özelliklere ait performanslar düşük olduğundan müşteri memnuniyetsizliği oluşturma ihtimallerinin yüksek olduğu belirlenmiştir. Plaj/deniz ve güvenlik/emniyet özellikleri yüksek performanslı heyecan faktörleri olarak sınıflandırıldığından, müşteri memnuniyeti üzerindeki et-

Tablo 2. Destinasyon Özelliklerinin Memnuniyet Üzerindeki Simetrik ve Asimetrik Etkileri

Destinasyon Özellikleri	Simetrik etki		Asimetrik etki		MMÜEA	MYP	M _{lik} YP	AE
	β ****	Ödül indeksi	Ceza indeksi					
Temizlik	,073***	,128**	-,217***	,345	,371	-,629	-,26	
Gastronomi	,094***	,084	-,296***	,380	,221	-,779	-,56	
Doğal güzellikler	-,003	-	-					
Personel	,135***	,034	-,219*	,253	,134	-,866	-,73	
Konaklama	,055*	,240***	-,322***	,562	,427	-,573	-,15	
Alışveriş	,069**	,123	-,229**	,352	,349	-,651	-,30	
Bilgilendirme	,097***	,162*	-,236***	,398	,407	-,593	-,19	
Fiyat-performans düzeyi	,046**	,016	-,268***	,284	,056	-,944	-,89	
Yerel ulaşım	,043**	,123	-,104	,227	,542	-,458	,08	
Eğlence	,077***	,072	-,287***	,359	,201	-,799	-,60	
Misafirperverlik	,062**	,170**	-,207**	,377	,451	-,549	-,09	
Güvenlik/emniyet	,137***	,205***	-,136*	,341	,601	-,399	,20	
Plaj/deniz	,107***	,276***	-,120	,396	,697	-,303	,39	
	R ² = ,787;	R ² = ,775;						
	F= 111,862	F= 55,027						

MMÜEA: Müşteri Memnuniyeti Üzerindeki Etki Aralıkları; MYP: Memnuniyet Yaratma Potansiyeli;

M_{lik}YP: Memnuniyetsizlik Yaratma Potansiyeli; AE: Asimetrik Etki

***p<0,01; **p<0,05; *p<0,1

**** Standardize edilmemiş beta katsayısı

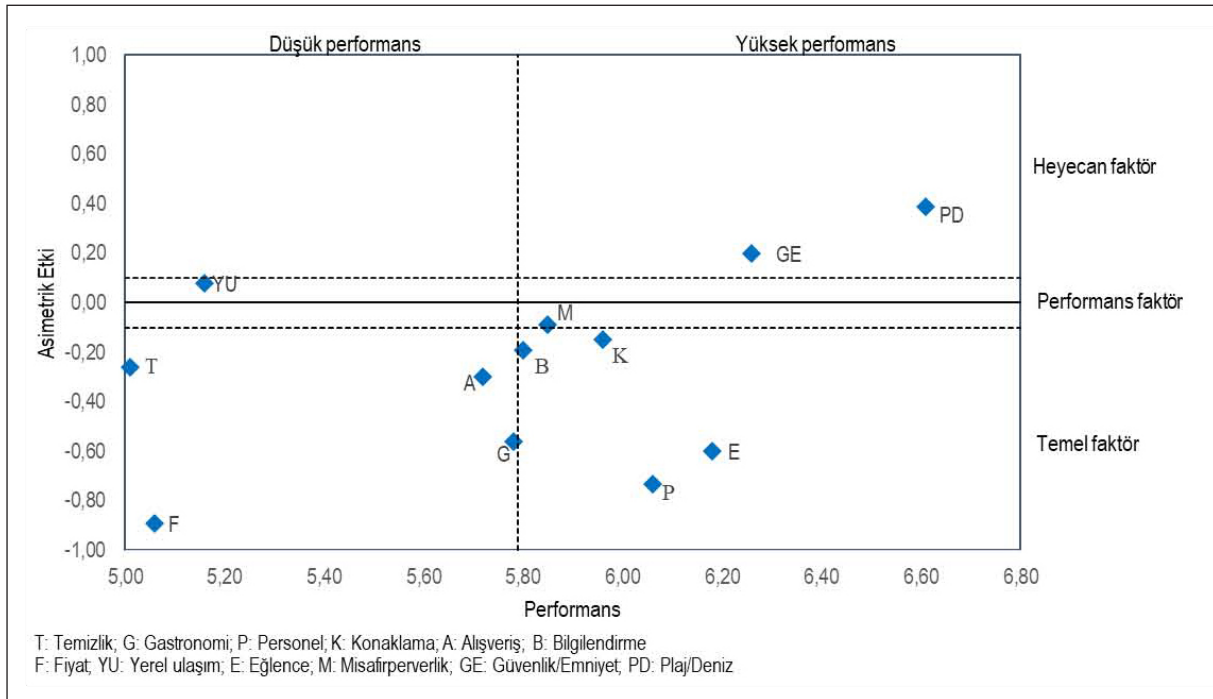
Bağımlı değişken: Genel memnuniyet

kileri yüksektir. Yerel ulaşım ve misafirperverlik özellikleri ise performans faktörleri olarak sınıflandırılmıştır.

Literatürdeki birçok araştırma, müşteri algılarının farklı pazar bölümlerine göre değişebileceğini ortaya koymuştur. Bu sebeple, mevcut çalışmada destinasyon özelliklerine ait sınıflandırmalar karşılaştırılarak yerli ve yabancı turistler arasında bir farklılık olup olmadığı araştırılmıştır. Ancak öncesinde, gruplar arası karşılaştırmalarda ön koşul olan ölçüm değişmezliği şartının sağlanıp sağlanmadığı kontrol edilmiştir. Ölçüm değişmezliğini sağlamak için değişkenler arasındaki ilişkilere ait eşdeğer ağırlıkları baz alınmakta olup, p değerinin ,05'ten büyük olması gerekmektedir (Kock 2014). Bunun için 12 maddeyi kapsayan destinasyon özellikleri bağımsız, tek maddeyi temsil eden destinasyon memnuniyeti bağımlı değişken olarak kullanılarak Smart_PLS 4.0 programı vasıtasıyla permütasyon kullanılarak ölçüm değişmezliği analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucunda destinasyon özellikleri (orijinal korelasyon: ,999; %5 kantil: ,999; Fark: -,369; Güven aralığı: -,198 - ,195; p>,05) ve genel

memnuniyet (orijinal korelasyon: 1; %5 kantil: 1; fark: -,235; güven aralığı: -,195 - ,196; p>,05) için elde edilen değerlere göre ölçüklerin kısmi ölçüm denklığıne sahip olduğu görülmüştür. Daha sonra, her bir gruba ait destinasyon özelliklerinin ödül ve ceza indeksleri ile AE değerleri hesaplanarak Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3'te yer alan her bir özelliğe ait AE ve ortalama değerleri kullanılarak oluşturulan AEPA sonuçları, beklenildiği gibi yerli ve yabancı turist gruplarına göre istatistikî farklılıklar olduğunu göstermektedir. Şekil 2'de görüldüğü gibi yerel ulaşım yerli katılımcılar için heyecan, yabancı katılımcılar için temel faktördür. Gastronomi ve konaklama yerli turistler için temel faktör iken, yabancı turistler için performans faktördür. Farklılık gösteren diğer özellikler ise temizlik (yerli turistler için performans; yabancı turistler için temel), bilgilendirme (yerli turistler için performans; yabancı turistler için temel) ve alışveriş (yerli turistler için düşük performanslı temel faktör; yabancı turistler için yüksek performanslı temel faktör). Geri kalan plaj/deniz, güvenlik/emniyet, eğlence, fiyat-performans düzeyi ve per-

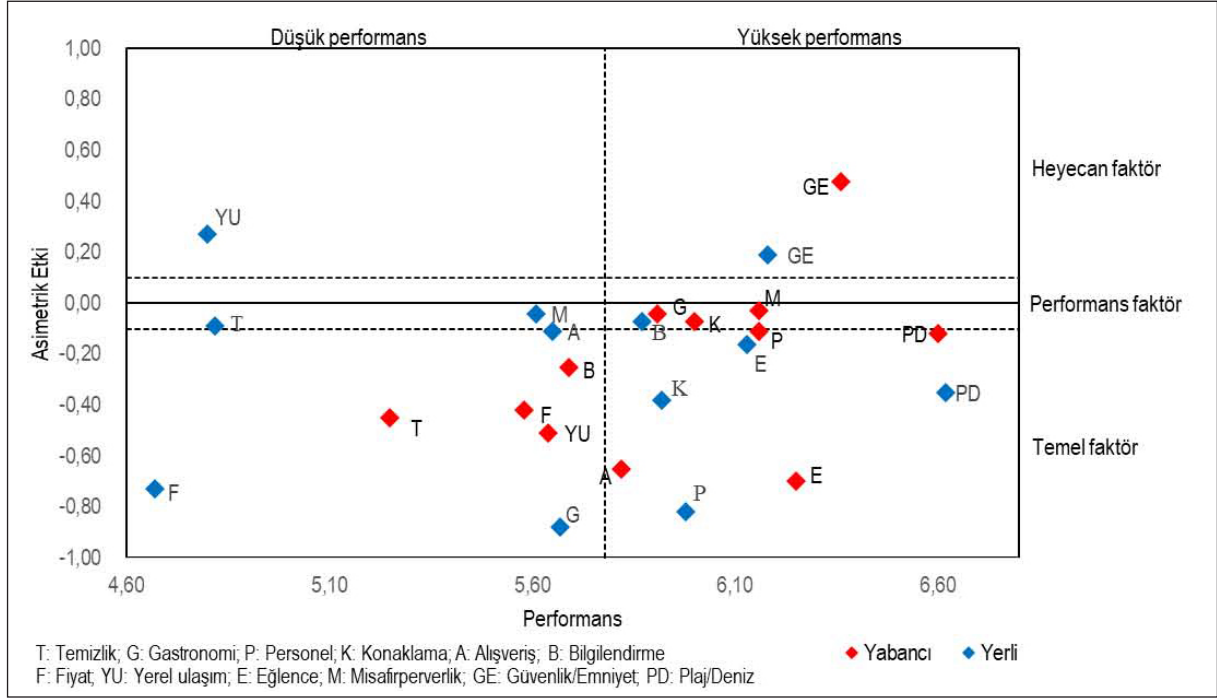
Şekil 1. AEPA Matrisi (Genel örneklem için)

Tablo 3. Yerli ve Yabancı Turistlere Göre Destinasyon Özelliklerinin Memnuniyet Üzerindeki Asimetrik Etkileri

Destinasyon Özellikleri	Mean	Asimetrik etkiler****		MMÜEA	MYP	M _{lik} YP	AE
		Ödül indeksi	Ceza indeksi				
<i>Yerli turistler</i>							
Temizlik	4,82	,169*	-,204**	,373	,453	-,547	-,09
Gastronomi	5,67	,025	-,382***	,407	,061	-,939	-,88
Personel	5,98	,021	-,212	,233	,090	-,910	-,82
Konaklama	5,92	,184	-,408**	,592	,311	-,689	-,38
Alışveriş	5,65	,180	-,225*	,405	,444	-,556	-,11
Bilgilendirme	5,87	,167	-,192	,359	,465	-,535	-,07
Fiyat-performans düzeyi	4,67	,038	-,239**	,277	,137	-,863	-,73
Yerel ulaşım	4,80	,155	-,089	,244	,635	-,365	,27
Eğlence	6,13	,174*	-,238	,412	,422	-,578	-,16
Misafirperverlik	5,61	,192	-,206**	,398	,482	-,518	-,04
Güvenlik/emniyet	6,18	,263**	-,178	,441	,596	-,404	,19
Plaj/deniz	6,62	,219**	-,452***	,671	,326	-,674	-,35
R ² = ,802; F= 35,397							
<i>Yabancı turistler</i>							
Temizlik	5,25	,079	-,210*	,289	,273	-,727	-,45
Gastronomi	5,91	,245**	-,268**	,513	,478	-,522	-,04
Personel	6,16	,118	-,144	,262	,450	-,550	-,11
Konaklama	6,00	,226	-,259	,485	,466	-,534	-,07
Alışveriş	5,82	,034	-,160	,194	,175	-,825	-,65
Bilgilendirme	5,69	,169	-,280**	,449	,376	-,624	-,25
Fiyat-performans düzeyi	5,58	,171	-,422***	,593	,288	-,712	-,42
Yerel ulaşım	5,64	,036	-,112	,148	,243	-,757	-,51
Eğlence	6,25	,073	-,417***	,49	,149	-,851	-,70
Misafirperverlik	6,16	,119	-,126	,245	,486	-,514	-,03
Güvenlik/emniyet	6,36	,156	-,055	,211	,739	-,261	,48
Plaj/deniz	6,60	,268**	,340**	,608	,441	-,559	-,12
R ² = ,765; F= 20,074							

***p<0,01; **p<0,05; *p<0,1

**** Standardize edilmemiş beta katsayısı

Şekil 2. AEPA Matrisi (Yerli ve Yabancı turistler için)

sonel özellikleri her iki grup için benzer şekilde sınıflanmıştır.

Özet olarak, AEPA güvenlik/emniyet ve plajın genel memnuniyetin artırılmasında odaklanılması gereken öncelikli özellikler olduğunu ortaya koymuştur. Bunun yanı sıra memnuniyetsizliğin önlenmesi hususunda, yabancı turistler için gastronomi ile konaklama özelliklerinin performansının sürdürülmesi ve yerel ulaşım özelliğinin performansının artırılması gerektiği tespit edilmiştir. Diğer taraftan yerli turistler için gastronomi özelliğinin performansının artırılması ve yerel ulaşım özelliğine ait performansın sürdürülmesi gerektiği de belirlenmiştir.

SONUÇ

Popüler bir macera turizm etkinliği olmasına rağmen turizm alanında yeterince araştırılmamış bir konu olan yamaç paraşütü etkinliğini ele alan bu çalışma, Türkiye'nin en gözde yamaç paraşütü uçuş noktası Fethiye/Babadağ merkezine gelen yerli ve yabancı turistlerin destinasyon özelliklerine ilişkin memnuniyetlerini ve her bir özelliğin genel destinasyon memnuniyeti üzerindeki

etkisini incelemiştir. Bunun yanı sıra destinasyon özelliklerinin genel memnuniyet üzerindeki etkisinin yerli ve yabancı turistlere göre farklılık gösterip göstermediği de araştırılmıştır. AEPA kullanılarak destinasyon özellikleri ile memnuniyet arasındaki asimetrik ilişkilerin geleneksel yöntemlerden farklı bir anlayışla analiz edilmiş olması, alana önemli katkılar sağlamaktadır.

Çalışma sonuçlarının önceki çalışmalar bağlamında değerlendirildiğinde, ilk olarak simetrik ilişki varsayımı ile yapılan regresyon analiz sonuçları bağlamında, memnuniyete en yüksek etkiyi güvenlik/emniyet ve personel özelliklerinin, en az etkiyi ise yerel ulaşım ve fiyat-performans düzeyinin yaptığı tespit edilmiştir. Bu bulgu, Albayrak ve Caber'in (2016) Side-Manavgat bölgesine gelen turistler üzerinde yapmış olduğu çalışmalarında turist memnuniyetini en az etkileyen faktörün yerel ulaşım olduğu sonucu ile kısmen örtüşmektedir. İkinci olarak asimetrik ilişki varsayımı ile yapılan AEPA sonuçları plaj/deniz ve güvenlik/emniyet özelliklerinin yüksek performanslı heyecan faktörleri olduğunu göstermiştir. Simetrik ilişki yaklaşımına göre

memnuniyeti yüksek düzeyde etkileyen özellikler arasında olmayan plaj/deniz özelliği; asimetrik ilişki yaklaşımına göre güvenlik/emniyet ile yüksek düzeyde memnuniyet yaratma potansiyeline sahip bulunmuştur. Bu bağlamda bu iki özelliğin, memnuniyetsizlik yaratmamaları için, mevcut yüksek performansı sürdürülmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Bu bulgu, Wong ve Wan'ın (2013) Çin'e gelen yabancı turistler ve Öztürk ve Göktaş'ın (2016) Amerika'nın Oahu bölgesine gelen kruvaziyer turistler üzerinde yaptıkları çalışmalarında güvenliğin memnuniyeti yüksek düzeyde etkileyen faktörlerden biri olduğu sonucuyla örtüşmektedir.

Ayrıca AEPA, 12 destinasyon özelliğinden sekinin temel faktör olduğunu ortaya koymuştur. Bu faktörler turistler için asgari düzeyde sunulması gereken özellikler olarak algılanmaktadır. Bu özelliklerden temizlik, fiyat-performans düzeyi, alışveriş ve gastronomi düşük performanslı grupta yer aldığından, turist memnuniyetsizliğine yol açmamak için bu özelliklerin performansını artırıcı önlemlerin alınması gerekmektedir. Geriye kalan personel, eğlence, bilgilendirme ve konaklama özellikleri yüksek performanslı faktörler grubunda yer aldığından mevcut performanslarının sürdürülmesi, turist memnuniyeti için yeterli olacaktır. Başka bir ifadeyle memnuniyeti artırmak için bu özelliklere odaklanmaya gerek yoktur. Performans faktörü olarak sınıflandırılan misafirperverlik ve yerel ulaşım özellikleri hem memnuniyet hem de memnuniyetsizlik yaratma potansiyeline sahiptir. Genel ortalamanın üzerinde yer alan misafirperverlik özelliğinin performansı korunmalı iken, genel ortalamanın altında yer alan ve müşteri memnuniyetsizliğinin bir nedeni olabilecek yerel ulaşım özelliğinin performansının artırılması gerekmektedir.

Üçüncü olarak, yamaç paraşütü yapmak amacıyla Fethiye'ye gelen yerli ve yabancı turistler arasındaki istatistiksel farklılıklar her grup için oluşturulan AEPA matrisleri karşılaştırılarak ortaya konmuştur. Yerel ulaşım yabancı turistler için asgari olması gereken bir özellik iken, yerli turistler için memnuniyetin temel belirleyicisidir. Yerli turistler için bu özelliğin performansının korunması, yabancı turistler için performansının

artırılması genel memnuniyet açısından önemlidir. Gastronomi ve konaklama özellikleri yabancı turistler için genel ortalamanın üzerinde yer alan performans faktörleri olduğu için onların istek ve gereksinimlerini karşılayabilecek bir seviyede hizmet sunumunun sürdürülmesi gerekmektedir. Yerli turistler için gastronomi özelliği düşük performanslı bir özellik olarak konumlandırıldığından, yöneticilerin konaklamadan ziyade gastronomi özelliğine odaklanmaları memnuniyetsizliğin oluşmaması adına önemlidir. Buna benzer şekilde temizlik ve bilgilendirme özelliklerine odaklanması yabancı turistler için memnuniyetsizliğin önlenmesi için önemliken, bu özelliklerin performansı yerli turistler için devam ettirilmelidir. Tüm bu sonuçlar milliyetlerine göre ayrılan pazar bölümleri arasında önemli istatistiksel farklılıklar olduğunu ortaya koyan önceki çalışmaları (Albayrak ve Çömen 2017; Durgun ve Davras 2022) doğrulamaktadır.

Son olarak, Albayrak ve Caber (2013) ile Davras'ın (2021) bulgularına paralel olarak, bu çalışma destinasyon özellikleri ile genel memnuniyet arasındaki ilişkinin simetrikten ziyade asimetrik ilişki varsayımına dayalı olarak detaylı bir şekilde ortaya koyulabileceğini göstermiştir. Bu nedenle destinasyon yöneticilerine kısıtlı kaynaklarını doğru özelliklere aktarabilmeleri için AEPA'nın sonuçlarını göz önünde bulundurmaları önerilmektedir.

Destinasyonların gelişiminde ve sürdürülebilirliğinde önemli rol oynayan turist memnuniyeti, yetkililerin öncelikli hedefleri arasında yer almaktadır. Bu bağlamda mevcut çalışmanın sonuçları Fethiye destinasyonunun gelişimi ile ilgili uygun politika ve stratejilerin geliştirilmesi için bazı çıkarımlar sunmaktadır. AEPA sonuçları turist memnuniyeti oluşumunda tüm destinasyon özelliklerinin aynı öneme sahip olmadıklarını ortaya koymuştur. Örneğin, plaj/deniz ve güvenlik/emniyet turist memnuniyetinin temel belirleyicileri olduğundan, Fethiye destinasyonunun uzun vadeli sürdürülebilirliği için öncelikle bu iki özelliğe odaklanması önerilmektedir. Bu kapsamda çevrenin korunması ve turistlere temiz ve güvenilir hizmet sunulması için, mavi bayrağa sahip olmayan tüm plajların (özel

ve halk) ivedilikle mavi bayrak almaları teşvik edilebilir. Kamu otoritelerinin, hırsızlık ve suç oranlarının azaltılmasında 24 saat devriye hizmetlerini aksatmadan vermeleri gerekmektedir. Bunun yanı sıra güvenli bir turizm destinasyonu imajı oluşturmak adına işlek caddelere yeterli dış mekân aydınlatmaları ve güvenlik kamera sistemleri kurulabilir. Diğer taraftan, düşük performans gösteren temel faktörler olarak sınıflandırılan temizlik, fiyat-performans düzeyi, alışveriş ve gastronomi özellikleri turist memnuniyeti gerekli ancak yetersiz olduklarından, yetkililere bu özelliklerin performanslarını artırmaları da önerilir. Bu kapsamda ise hem yerel halka hem de ticari işletmelere çevreyi temiz tutma ve koruma ile ilgili eğitimlerin verilmesi, mobil uygulama üzerinden destinasyon gastronomi rotası oluşturulması ve alışveriş çeşitliliğinin artırılması gibi stratejiler, turist memnuniyetinin artmasında önemli rol oynayabilir.

Araştırmada kullanılan ölçeğin her bir destinasyon özelliği için tek maddeden oluşması ve destinasyonun olası diğer özelliklerini kapsamaması bu çalışmanın başlıca sınırını oluşturmaktadır. Her bir destinasyon özelliğini birden fazla maddenin temsil edeceği başka bir ölçeğin kullanılması, destinasyon özelliklerinin faktör analizi ile elde edilmesi ve her bir özelliğin düşük ve yüksek performans seviyelerinin oluşturulmasında aritmetik ortalamalar yerine faktör skorlarının kullanılması farklı sonuçlar ortaya koyabilir. Diğer taraftan verilerin kolayda örnekleme yöntemiyle toplanmış olması, sonuçların değerlendirilmesi aşamasında göz önünde bulundurulmalıdır. Bu tür sınırlılıklarına karşın, mevcut çalışma AEPA tekniğini ulusal turizm alanına tanıtan bir araştırma olarak önemli katkılar sağlamaktadır. İleride yapılacak çalışmalarda, turizm destinasyonlarına ait farklı özellikler ile turist memnuniyeti arasındaki asimetrik ilişkilerin AEPA tekniği ile daha fazla incelenmesinde yarar bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

Albayrak, T. ve Caber, M. (2013). The Symmetric and Asymmetric Influences of Destination Attributes on Overall Visitor Satisfaction, *Current Issues in Tourism*, 16 (2): 149-166.

- Albayrak, T. ve Caber, M. (2015). Prioritisation of the Hotel Attributes According to their Influence on Satisfaction: A Comparison of Two Techniques, *Tourism Management*, 46: 43-50.
- Albayrak, T. ve Caber, M. (2016). Destination Attribute Effects on Rock Climbing Tourist Satisfaction: An Asymmetric Impact-Performance Analysis, *Tourism Geographies*, 18 (3): 280-296.
- Albayrak, T. ve Çömen, N. (2017). Cross-National Investigation of Shopping Satisfaction Antecedents, *Journal of Vacation Marketing*, 23 (4): 355-364.
- Alegre, J. ve Garau, J. (2011). The Factor Structure of Tourist Satisfaction at Sun and Sand Destinations, *Journal of Travel Research*, 50 (1): 78-86.
- Ayazlar, R. A. ve Yüksel, A. (2018). Flow Experience in Paragliding: Effects on Experience and Life Satisfaction, *Tourism Analysis*, 23 (4): 461-473.
- Bartikowski, B. ve Llosa, S. (2004). Customer Satisfaction Measurement: Comparing Four Methods of Attribute Categorisations, *The Service Industries Journal*, 24 (4): 67-82.
- Barut, A. İ., Demir, A., Ballıkaya, E. ve Çiftçi, F. (2019). Doğa Yürüyüşü ve Yamaç Paraşütü Sporunu Yapan Bireylerin Yaşam Doyumu ve Özyeterliliklerinin İncelenmesi, *Spor Eğitim Dergisi*, 3 (2): 137-145.
- Batman, Z. P. ve Demirel, Ö. (2015). Altındere Vadisi Meryemana Deresi Güzergâhında Doğa Temelli Turizm Etkinliği: Yamaç Paraşütü, *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 5 (11): 13-26.
- Bonn, M. A., Cho, M., Lee, J. J. ve Kim, J. H. (2016). A Multilevel Analysis of the Effects of Wine Destination Attributes on Travel Constraints and Revisit Intention, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 28 (11): 2399-2421.
- Caber, M., Albayrak, T. ve Matzler, K. (2012). Classification of the Destination Attributes in the Content of Competitiveness (By Revised Importance-Performance Analysis), *Journal of Vacation Marketing*, 18 (1): 43-56.
- Caber, M., Albayrak, T. ve Loiacono, E. T. (2013). The Classification of Extranet Attributes in Terms of their Asymmetric Influences on Overall User Satisfaction: An Introduction to Asymmetric Impact-Performance Analysis, *Journal of Travel Research*, 52 (1): 106-116.
- Chi, C. G. Q. ve Qu, H. (2009). Examining The Relationship Between Tourists' Attribute Satisfaction And Overall Satisfaction, *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 18 (1): 4-25.
- Dağdeviren, A., Saral, C., Coşkun, N. ve Yılmaz, Z. (2020). Bayramören İlçesinde Yamaç Paraşütü Turizmi, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4 (2): 881-892.
- Dann, G.M.S. (1977). Anomie, Ego-Enhancement and Tourism, *Annals of Tourism Research*, 4 (4): 184-194.
- Davras, G. M. (2021). Classification of Winter Tourism Destination Attributes According to Three Factor Theory of Customer Satisfaction, *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, 22 (4): 496-516.
- Dueñas, X., Rodríguez, M. ve Pérez, L. M. (2021). Asymmetric Importance-Performance Analysis: Measuring Classification Changes of Destination Attributes into Basic, Performance and Excitement Factors According to the Segmentation Criterion, *Tourism and Hospitality Research*, 21(4): 418-425.

- Duran, C. (2012). Türkiye’de Dağlık Alanların Kırsal Turizm Açısından Önemi, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2012 (1): 45-52.
- Durgun, S. ve Davras, Ö. (2022). Determining the Antecedents Influences on Travel Intention and Willingness to Pay during the Pandemic, *International Journal of Hospitality and Tourism Administration*, 1-29.
- Gyepi-Garbrah, T. F. ve Preko, A. (2022). Paragliding Festival: Understanding Stakeholder Perception of Environmental Attitudes and Tourism Performance, *International Journal of Event and Festival Management*, 13 (3): 326-350.
- Jang, S. S. ve Feng, R. (2007). Temporal Destination Revisit Intention: The Effects of Novelty Seeking and Satisfaction, *Tourism Management*, 28 (2): 580-590.
- Kano, N., Seraku, N., Takahashi, F. ve Tsuji S. (1984). Attractiveness and Quality and Must Be Quality, *Journal of the Japanese Society for Quality Control*, 14 (2): 147-156.
- Kock, N. (2014). Advanced Mediating Effects Tests, Multi-Group Analyses, and Measurement Model Assessments in PLS-Based SEM, *International Journal of E-Collaboration*, 10 (1): 1-13.
- Koday, S., Koday, Z. ve Kızılkın, Y. (2018). Alternatif Turizm Açısından Siirt İlinde Yamaç Paraşütü Faaliyetleri, *TÜCAUM 30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu* (ss. 3-6). 3-6 Ekim 2018. Türkiye: Ankara.
- Matzler, K. ve Sauerwein, E. (2002). The Factor Structure of Customer Satisfaction: An Empirical Test of the Importance Grid and the Penalty-Reward-Constrant Analysis, *International Journal of Service Industry Management*, 13 (4): 314-332.
- Mekinc, J. ve Music, K. (2016). Elements of Safety in Paragliding, *Annales Kinesiologiae*, 7 (1): 67-80.
- Mikulic, J. ve Prebezac, D. (2008). Prioritizing Improvement of Service Attributes Using Impact Range-Performance Analysis and Impact-Asymmetry Analysis, *Managing Service Quality: An International Journal*, 18 (6): 559-576.
- Mikulic, J. ve Prebezac, D., (2011). Evaluating Hotel Animation Programs at Mediterranean Sun and Sea Resorts: An Impact-Asymmetry Analysis, *Tourism Management*, 32: 688-696.
- Oh, H. (2001). Revisiting Importance-Performance Analysis, *Tourism Management*, 22 (6): 617-627.
- Öztürk, U. A. ve Göktaş, H. (2016). Destination Attributes, Satisfaction, and The Cruise Visitor’s Intent to Revisit and Recommend, *Tourism Geographies*, 18 (2): 194-212.
- Pavic, L., Rancic, M. ve Mijatov, M. (2013). Potential for paragliding tourism development in Niška Banja (South Serbia), *Turizam*, 17 (3): 110-120.
- Saçlı, Ç. ve Kahraman, C. Ö. (2019). Açık Alan Rekreasyonu Olarak Yamaç Paraşütü Etkinliğine Katılanların Motivasyonları ve Etkinlik Memnuniyetlerinin Belirlenmesi: Arsuzfest Örneği, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (4): 1249-1269.
- Tabachnick, B. G. ve Fidel, S.L. (2001). *Using Multivariate Statistics*. Boston: Pearson Education, Inc.
- Turizm Günlüğü. (2022, 8 Eylül). Babadağ’da uçuş sayısı 100 bini aştı. Erişim adresi: <https://www.turizmgunlugu.com/2022/09/08/babadagda-ucus-sayisi-100-bini-astil/>, Erişim tarihi: 15 Aralık 2022.
- Wilkes, M., Long, G., Massey, H., Eglin, C. ve Tipton, M. (2022). Quantifying Risk in Air Sports: Flying Activity and Incident Rates in Paragliding, *Wilderness & Environmental Medicine*, 33 (1): 66-74.
- Wong, I. A. ve Wan, Y. K. P. (2013). A Systematic Approach to Scale Development in Tourist Shopping Satisfaction: Linking Destination Attributes and Shopping Experience, *Journal of Travel Research*, 52 (1): 29-41.
- Yasmin, P., Haq, M. F. ve Akil, R. (2021). Strategy of the Majalengka Regency Tourism and Culture Office in Promoting Paragliding Tourism Destinations, *Commentate: Journal of Communication Management*, 2 (2): 173-177.
- Yuan, J., Deng, J., Pierskalla, C. ve King, B. (2018). Urban Tourism Attributes and Overall Satisfaction: An Asymmetric Impact-Performance Analysis, *Urban Forestry & Urban Greening*, 30: 169-181.

Özgür DAVRAS

Akdeniz Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu’ndan mezun oldu (1999). Yüksek lisans derecesini Akdeniz Üniversitesi’nden Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Anabilim Dalı’ndan (2013), doktora derecesini de yine Akdeniz Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Anabilim Dalı’ndan aldı (2017). Süleyman Demirel Üniversitesi’nde çalışmaya başladı (2009). Öncesinde turizm sektöründe faaliyet gösteren çeşitli otel işletmelerinde Önbüro departmanında yönetici olarak çalıştı. Doçentlik unvanını Turizm alanından aldı (2020). Halen Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Turizm İşletmeciliği Bölümü’nde görev yapmaktadır. Temel çalışma alanları; turizm pazarlaması, destinasyon pazarlaması ve turist davranışlarıdır.

Yağmacı Dergi-Yayıncılar ve Niteliksiz-Şaibeli-Şüpheli Çalışmalar

Predatory Journals-Publishers and Unqualified-Shady-Doubtful Studies

Özkan TÜTÜNCÜ

Dokuz Eylül Üniversitesi
Necat Hepkon Spor Bilimleri Fakültesi

Anahtar sözcükler:

Yağmacı dergiler, Niteliksiz yayımlar, Araştırma etiği, Boş zaman araştırmaları, Rekreasyon.

Key words:

Predatory journals, Unqualified publications, Research ethics, Leisure research, Recreation.

ÖZ

Araştırmacıların akademik hayatta yer bulmak veya edindikleri yeri korumak amacıyla yayın yapma gereksinimleri, farklı kazançlar elde etmek isteyen grup ve kişileri iştahlandırarak, yağmacı dergilerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu çalışmanın amacı boş zaman ile ilgili araştırmaları yayınlayan yağmacı, şaibeli ve niteliksiz dergiler/yayıncular ile buralarda yayın yapan araştırmacılara yönelik yayın etiği özelinde bir durum tespitinde bulunmaktır. Araştırmacı çalışmada kendi gözlemlerine dayanan kanıta dayalı yansıtıcı pratikler yöntemini ikincil kaynaklar ile birlikte kullanmaktadır. Şaibeli dergilerin/yayıncuların ve bunlarda yayınlanan sorunlu, niteliksiz makalelerin ve eserlerin seçiminde amaçlı örneklem yöntemi kullanılmıştır. Boş zaman alanında yayınlanan dergi ve makaleler nicel olarak artmakla birlikte, nitelikleri açısından sorunları olduğu görülmektedir. Bunların giderilmesi için akademik yükseltme ve teşvik sistemine, araştırma ve yayın etiğine daha fazla odaklanılmalıdır. Yapılan etik ihlallerin cezalandırılması, birinci ve ikinci çeyrekte yer alan dergilerdeki yayınların ise teşvik edilmesi gerekmektedir.

ABSTRACT

The need for researchers to publish, to find or to protect the place in the academic life tempts some groups and people who want profit and therefore leads to emergence of predatory journals. The aim of this study is to investigate the predatory, shady and unqualified journals/publishers and the researchers who publishes there, on an ethical basis. The researcher of this study uses his own observations and evidence based reflective practices as the method of the research to conduct this study with secondary sources. Purposive sampling method was used to select doubtful, unqualified articles and papers that are published in the predatory journals and publishers. Even though the quantity of the articles published in the field of leisure studies are increasing, some of them has some quality and ethical problems. In order to solve these problems, more focus should be given on academic advancement processes, system of incentives and research publishing ethics. The ethical violations should be punished and articles published in Q1 and Q2 journals should be encouraged.

GİRİŞ

Ülkemizde turizm ve spor bilimleri fakültelerinde rekreasyon ve rekreasyon yönetimi programlarının hızla arttığı görülmektedir. Programların sayısının artması, alanda uzmanlaşmış öğretim elemanlarının istihdam edilmesini beraberinde getirmektedir. Buna bağlı olarak kendilerine iş bulmak isteyen, lisansüstü yapan veya yapmış adaylar, önkoşulları sağlamak için hızla ve yeter sayıda yayın yapabilmek amacıyla farklı arayışlara girebilmektedir. Bu durum sadece adı geçen programlar bazında gerçekleşmeyip, alanla ilgili çalışma yapan bu fakültelerdeki ve hatta diğer

fakültelerdeki farklı disiplinlerin genelde yayın baskısı altında bazen de zorunluluktan çok disiplinli ve disiplinlerarası boş zaman çalışmalarına iştirak etmelerine neden olmaktadır. Alanımızda çok disiplinli ve disiplinlerarası çalışmaların yapılması elbette gereklidir ve desteklenmelidir. Öte yandan sadece dosyayı doldurmak için yapılan çalışmaların olduğu da gözlemlenmektedir. Bu belirlemelerden hareketle, gerçekleştirilen boş zaman çalışmalarında nicel açıdan önemli bir artış olduğu görülmektedir. Nicel artışın nitelik açısından alana yansımalarının ve bunun ortaya çıkardığı yeni yapının değerlendirilmesi gerekmektedir.

Alandaki nitelikli çalışmaların artıp artmadığının saptanmasında en önemli göstergelerden biri, etki faktörü yüksek olan dergilerde yapılan yayınların varlığıdır. Öte yandan bu tür kör hakem (akran) değerlendirmesi yapan dergiler incelendiğinde, makale değerlendirme ve yayınlama süreçlerinin, en az iki hakemin görüşlerinin alınmasından dolayı, vakit aldığı ve uzun sürdüğü görülmektedir. Bu süreçler eskisi kadar abartılı olmasa da makaleyi yazan araştırmacının deneyimleri, çalışmanın hakemlere geçmesinden sonra yaklaşık olarak dokuz ila 18 ay içinde yayınlandığını göstermektedir. Ek olarak editörden veya hakemlerden ret alınması, bu sürecin yeni bir dergi ile tekrarlanmasına ve bazen çok daha fazla uzamasına neden olmaktadır. Yurtdışında uluslararası bir yayınevini editörlerinden birine sorduğum sorunun karşılığı olarak; *“COVID-19 döneminde hakemlerin gönderilen makaleleri değerlendirme motivasyonlarındaki düşüşe bağlı olarak, iki veya üç hakeme makaleyi göndermektense, beş veya altı hakemle sürece başladıklarını, az sayıda geri dönüş yapan iki veya üç hakemle süreci yönettiklerini”* belirtmiştir. Öte yandan bazı durumlarda *“beş veya altı hakemden geri bildirim alınabildiğini, böyle bir durumun da yazarların daha fazla iş yüküyle karşılaşmalarına ve makalelerin yayınlanma sürelerinin uzamasına neden olabildiğine”* işaret etmiştir. Her ne şekilde olursa olsun, iyi bir yayının iyi bir dergide yayınlanması gerekliliği, en doğru yöntem ve etik yaklaşımın kör hakem değerlendirmesi olduğunu ortaya koymaktadır.

İyi bir şarabın üretilmesi için nasıl uzun bir süre gerekiyorsa, iyi bir makalenin yazılabilmesi için de aynı şekilde uzun bir süreç gerekmektedir (Fennell 2013). Bu süreçlerin yazarların akademik gelişimi için bir fırsat yarattığı ve onları adeta bir şarap gibi olgunlaştırdığı unutulmamalıdır. Bununla birlikte bazı araştırmacıların yayınlarını hızla artırma arzusu ve iştahı, bilim hayatına yeni fırsatçı yaklaşımların girmesine olanak tanımıştır. Elbette bu sorunun ortaya çıkmasında farklı faktörler de bulunmaktadır. Türk akademisyenlerin değerlendirmelerine göre yağmacı dergilerde yayın yapma nedenleri arasında uzun ve beklemeli yayın yapma sürecinin, hissedilen önyargı ve ayrımcılığın, akademik şartlar ve politikaların

rol aldığı saptanmıştır (Mutlu 2020). Araştırmacıları istihdam eden akademik kurumların, iyi etüt etmeden kurguladıkları performans kriterleri, nitelikten ziyade niceliğe odaklanmaları, bu süreçlerin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır ve oynamaktadır. Hem boş zaman alanında hem de diğer alanlarda çalışma yapan bazı araştırmacılar, var olan durumlarına bağlı olarak fırsatçı (!) dergi ve yayıncılarla, yeni fırsatlar (!) aramaya başlamaktadır. Bu gelişmeler de, fırsatçı yağmacı dergilerin ve yayıncıların ortaya çıkmasına ve artmasına neden olmaktadır.

Yağmacı kelimesi İngilizce “predatory”nin çevirisi olarak dilimize geçmiş olsa da kelime “yağmacı, yırtıcı, talancı, çapulcu, soyguncu” olarak da çevrilebilir. Türkçe akademik yayınlarda tercümesine bağlı olarak daha geniş bir yelpaze dâhilinde yağmacı, yıkıcı, şaibeli, şüpheli, korsan, istismarcı, saldırgan dergiler ve yayıncılar olarak yer edinmiştir. Aslında tüm bu farklı ama aynı amaca hizmet eden ifadeler, konuyu daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bu çalışmada yağmacı kavramı, şu andan itibaren tüm bu ifadeleri kapsayıcı şekilde kullanılacaktır.

Yağmacı Dergiler ve Temel Özellikleri

Yağmacı dergiler ile ilgili ilk sistematik çalışmayı 2009 yılında gerçekleştiren araştırmacı, Denver, Colorado Üniversitesinde kütüphaneci olan Jeffrey Beall'dir. Temel bazı ölçütler çerçevesinde İngilizce yayın yapan şaibeli dergileri listelemiş ve internet üzerinden “Beall’s List” adıyla yayınlamıştır (Kendall 2021). Halen yağmacı bağımsız dergiler, yayınevleri, hırsız dergiler (hijacked journals), boş-beyhude yayıncılar (vanity press) ve yanıltıcı göstergeler listelerini güncelleyerek, “Beall’s List of Predatory Journals and Publishers” adıyla <https://bealllist.weebly.com/> adresinden yayınlamaktadır (Beall 2023). İlgili bağlantı incelendiğinde görüleceği üzere listeler detaylandırılmış ve farklı gruplar altında ele alınmıştır. Beall belirli bir dönem muhtemelen yayıncıların baskısı ile (Mimouni vd. 2017) listelerini kaldırmış ancak daha sonra yeniden yayınlamaya devam etmiştir. Beall’in listeleri halen temel başvuru kaynaklarından biri olmakla birlikte, İngilizce yayın yapan dergi ve yayıncıları kapsamaktadır.

Diğer bir ifade ile bu listelerde yer alan dergiler ve yayıncılar, buzdağının sadece bir kısmını bize göstermektedir. Öte yandan Beall bu listeleri kurumsal bir kimlik altında gerçekleştirmediği (Aker 2018) ve internet sitesinde ölçütlerini net belirtmediği için eleştiriler de almaktadır.

Beall'in listelerinin dışında farklı kurum ve kuruluşlar da yağmacı dergiler ile ilgili listeler yayınlamaktadırlar. Bunlardan Cabells şirketi detaylı bir inceleme ile 16.000 yağmacı dergiyi, metrikleri, makale kabul koşulları ve riskleri ile birlikte araştırmacılara abonelik karşılığında sunmaktadır (Colson 2022). Beall'in listeleri ise herkese ücretsiz olarak açıktır. Beall'in listeleri ne dayanarak Demir'in (2018) 735 dergi üzerinden yaptığı çalışma: ilk üçte yer alan yağmacı dergilerin adreslerine göre Hindistan (456), ABD (93) ve Türkiye'de (29), yayın yapanlara göre Hindistan (2592), Nijerya (1216) ve Türkiye'de (932), editörlerine göre Hindistan, ABD ve Türkiye'de olduğunu ortaya koymuştur. Ülkemizin belirtilen gruplarda ilk üçte yer alması dikkat çekicidir. Ek olarak, Cabells'in her yıl güncellenen listesi, yağmacı dergilerin sayısında yıllara göre sürekli bir artışın olduğunu ortaya koymaktadır. (Kendall 2021).

Yağmacı yayıncıları ele veren bir takım temel göstergeler bulunmaktadır. Bu dergiler hızlı ve sahte bir hakemlik süreciyle makaleleri yayınlamakta, sayfalarından ilan ettikleri endeksler, buldukları yerler (adresler), editörler, yayın kurulları, editör ve kurul üyelerinin temsil ettikleri kurumlar, etki faktörleri, genellikle sahte, eksik, yanlış veya kısmen doğrudur (Beall 2016; Anderson 2017; Budd 2019). Yağmacı dergiler araştırmacıların bilgisi olmadan veya onların iznini almadan, kendi yayın kurullarına adlarını ekleyebilmektedir. Bazen birbirinden çok ilgisiz alanlarda çalışan ve/veya yetkin olmayan kişilerin yayın kurullarında yer aldığı görülebilmektedir. Ayrıca bu dergilerin editörleri genellikle yazışmalar için özel bir işletme ve kurum ismi içermeyen, genel e-posta sağlayıcılarından almış oldukları (gmail, yahoo, hotmail vb.) e-posta adresleri ile iletişime geçmektedir. Yazışmalarda kendi isimlerini vermeyip, e-postalarını "... Dergisi Editörü" diyerek sonlandırmaktadırlar. Yağmacı

dergilerin bir diğer önemli özelliği, yazarlarından yayınlama ücreti altında bir maddi karşılık istemeleri ve yağmacılık düzeyine göre ödeme ile ilgili bilgileri şeffaf olarak vermeyip, belirli bir aşamaya kadar gizli tutmalarındır (Budd 2019). Bu durumun biraz daha detaylandırılmasında fayda bulunmaktadır.

Öncelikle bu dergi/yayıncılar kendileri adına bir kâr ve/veya kazanç sağlamak amacıyla bu işi gerçekleştirmektedir. Bu nedenle çoğu açık erişim ilkesi altında, yazardan bir ücret talep etmektedir. Burada "parayı veren düdüğü çalar" ilkesi işletilmekte ve araştırmacının makalesi hızla yayınlanmaktadır. Öte yandan paralı yayın yapan önemli endekslerde yer alan (SSCI ve SCI gibi) büyük yayınevlerinin de bulunduğu unutulmalıdır. Her iki grupta da eser yayınlayan bağımsız veya kurumsal yayıncıların temel yaklaşımı, dergileri alma gücü olmayan akademisyenler için yayınların görünürlüğünü artırmak amacıyla, yazarın maliyetleri karşılayarak, ekonomik kaygıları olan araştırmacıların eserlere erişimini mümkün kılmaktır. İlk başta makul gibi görünen bu yaklaşımın, ne yazık ki günümüzde özellikle yağmacı dergiler ile kapitalist sistem içindeki büyük uluslararası yayınevleri tarafından bir şekilde sömürüldüğü görülmektedir. Elsevier, Taylor & Francis, Wiley-Blackwell, SAGE ve Springer Nature'den oluşan beş büyük yayınevi akademik yayıncılığın yüzde 50'sini kontrol ederken, 3.000 akademik dergiyi bünyesinde bulduran Elsevier yüzde 40 kâr marjıyla, Coca Cola, Microsoft ve Google'ı geçmiştir (Hagve 2020). Yağmacı dergiler, büyük uluslararası yayınevlerine göre daha düşük bir fiyat politikası ile yazarları cezbetmeye çabalamaktadır (Asan ve Kiran 2019). Makalenin yazarı, birçok hümanist ve toplumcu akademisyen gibi para karşılığında eser yayınlanmasını etik bulmamakta (Sci-Hub 2023) ve para karşılığı yayın yapan hiçbir derginin yayın kurulunda yer almamaktadır.

Elbette para karşılığı alenen niteliksiz yayıncılık yapan yağmacı dergiler ile kör hakem değerlendirme sürecini belirli bir ücret karşılığında sağlıklı bir şekilde işleten ve nitelikli makale yayınlayan dergiler, aynı kefedede değerlendirilemez. Bununla birlikte alanda tanınır endekslerde ya-

yın yapan büyük uluslararası yayınevlerinin, ücretsiz dergilerine gönderilen bir makalenin ret almasının hemen akabinde, yine yayınevleri tarafından yönetilen tanınan endekslerdeki ücretli dergileri araştırmacılara ikame olarak önermeleri ve/veya bu yönlendirme için ücret talep etmeleri, etik açıdan değerlendirilmesi gereken bir diğer husustur. Ayrıca teknolojinin ve elektronik yayınların bu kadar geliştiği bir dönemde, yayıncılık maliyetleri eskisi kadar yüksek değildir. Fransız İhtilalinin aydınlanma olarak atfedilmesinin en büyük nedenlerinden biri yasama, yürütme ve yargının bağımsız olması kadar, aynı zamanda her yurttaşın bilgiye ulaşma özgürlüğüne kavuşmuş olmasıdır. Bu nedenle bilimsel eserlere ücretsiz veya makul ücretlerle ulaşmak, her bireyin temel hakkı olmalıdır. Bu yayınevlerinin teknelci yaklaşımına tepki olarak "Sci-Hub" ile ortaya çıkan hareket, alım gücü olmayan araştırmacılara makalelere ulaşımın açılması adına ilginç bir gelişmedir (Sci-Hub 2023).

Yağmacı dergilerin bir takım temel özelliklerinin bulunduğu ve etik bakış açısı olan bir araştırmacının bunları rahatlıkla belirleyebileceği söylenebilir. En azından Beall'in (2023) listesi kolaylıkla bir başvuru kaynağı olarak kullanılabilir. Bununla birlikte değişen şartlara bağlı olarak, yağmacı dergilerin de yapılarını güncelledikleri görülmektedir. Bu kapsamda çalışmanın amacı boş zaman ile ilgili araştırmaları yayınlayan yağmacı ve şaibeli dergiler/yayınevleri ile buralarda yayın yapan araştırmacılara yönelik yayın etiği özelinde bir durum tespitinde bulunmaktır.

YÖNTEM

Yağmacı dergiler/yayıncılar ile ilgili temel bazı göstergeler belirlenmiş olmakla birlikte, teknolojinin hızlı gelişmesine bağlı olarak bu tür yayıncıların da evrildikleri görülmektedir. Alanımızdaki niteliksiz araştırmaların azalması ve araştırmacıların mağduriyet yaşamamaları için ortaya çıkan durumun dikkatle incelenmesi gerekmektedir. Yöntem olarak araştırmacı çalışmada nitel kapsamda kendi gözlemlerine dayanan kanıta dayalı yansıtıcı pratikler yöntemini ikincil kaynaklar ile birlikte kullanmaktadır. Diğer bir ifade ile araştırmacı süreç içinde kendi dene-

yimleri kadar, ortaya çıkan somut örnekleri farklı açılardan incelemekte ve bunlar arasındaki ilişkileri yansıtıcı gözlemlerle ortaya koyarak, nesnel yargılara ulaşmaya çalışmaktadır. Şaibeli dergilerin/yayıncıların ve bunlarda yayınlanan sorunlu makalelerin ve eserlerin seçiminde olasılığa dayalı olmayan amaçlı örneklem yöntemi kullanılmıştır. Bu bağlamda çalışmada yağmacı bağımsız dergilere, yayınevlerine, hırsız dergilere, boş-beyhude yayıncılara, endekslerde (SSCI, SCI Expanded ve ESCI) durumu askıya alınmış dergilere ve şüpheli özellikler gösteren eserlere, somut örnek olaylar olarak odaklanılmaktadır. Seçilmiş örneklemin incelenmesinde temel ölçütler olarak; editörler, yayın kurulları, hakemlik süreçleri, endeksler, buldukları yerler (adresler), metrik göstergeler ve diğer sahte göstergeler kullanılmıştır. Bu kapsamda yayın yapılan dergiler/yayıncılar kapsamında boş zaman ile doğrudan ve/veya disiplinlerarası olarak dolaylı ilintili şaibeli ve niteliksiz araştırmalar, çalışmada etik ölçütler çerçevesinde kanıtlarıyla yansıtılmaktadır. Ortaya konulan örnek olaylardan ve deneyimlerden yola çıkılarak, araştırmacıların kendilerinin de yansıtıcı akıl yürütme ile var olan yapıyı etik açıdan sorgulamaları hedeflenmektedir.

Yağmacı Dergi/Yayıncılar ve Şaibeli Yayınlaraya Yönelik Yansıtıcı Pratikler

Yağmacı dergi ve yayıncıların en temel özelliklerinden biri editör ve yayın kurulunun sahte veya yetkin olmayan kişilerden oluşmasıdır. Aker'in (2018) ve *Unethical Practices-Scholarly Open Access*'in (2023) belirttiğine göre Jeffrey Beall, yağmacı dergi listesini ilan ettikten sonra, Almanya adresli çok disiplinli bir mühendislik dergisinin editörü olan Karl Heinz'dan kendilerine haksızlık yapıldığını belirten bir e-posta alır ve bunun üzerine e-postanın IP adresini takip ettiğinde, Türkiye'de bir mühendislik fakültesinde çalışan bir araştırma görevlisinin bu e-postayı gönderdiğini saptar. Bu yazıyı yazdığım esnada (22 Ocak 2023), "Science and Technology Publishing" in editörlüğünden, editor@scitechpub.org adresli ve konu kısmında "Invitation from Prof. Karl Heinz, Sci & Tech, UK" yazan bir e-posta aldım. Muhtemelen birçok akademis-

yen, aynı e-postayı bir şekilde almış ve görmüştür. E-postanın metin kısmında editör kendi ismini vermez iken, konu kısmında çağrının Prof. Karl Heinz'dan yapılması ve e-postanın Editor-in-Chief, Sci & Tech, Southampton-UK olarak bitirilmesi dikkatimi çekti. Anlaşılan Jeffrey Beall'e yazan Karl Heinz ülke değiştirmiş ve İngiltere'ye geçmişti. E-postada yer alan yayıncının internet adresinin (<https://scitechpub.org/>) bulunduğu yeri saptamak amacıyla IP kontrolü gerçekleştirildiğinde, yayıncının sitesinin Fransa'da olduğu görülmektedir. Daha da ilginç olanı, yayın kurulunda ilk sırada yer alan ve Türk olduğu isminden anlaşılan kişinin University of Southampton, Energy Technology Research Group, UK'de çalıştığı belirtilmektedir. Bu kişi University of Southampton'da araştırıldığında, kendisinin bu üniversitede çalıştığına dair herhangi somut bir emare görülmezken, aslında bu kişinin Türkiye'de bir üniversitede çalıştığına yönelik izler bulunmaktadır.

Unethical Practices-Scholarly Open Access (2016) sitesinde Karl Heinz ve/veya bu araştırma görevlisi ile ilgili daha ayrıntılı bilgiler paylaşılmaktadır. Her ne kadar bu araştırma görevlisinin adı ve kurumu hem bu sitede, hem de Google Scholar'da Türkiye'deki belirtilen üniversiteden onaylanmış e-posta adresiyle bulunsa da Prof. Karl Heinz gibi sahte bir kişi olması da muhtemeldir. Buradan hareketle yağmacı dergilerin bir diğer özelliği de "Science and Technology Publishing" dergisinde olduğu gibi, gelişmiş bir ülkede hizmet veriyormuşçasına, kendileri ile ilgili yanıltıcı bilgiler vermeleridir. Bu kapsamda bünyesinde 476 yağmacı dergiyi bulunduran "Science Publishing Group" New York merkezli gözüксе de aslında süreçlerini Pakistan'dan yürütmektedir (Beall 2018).

Yağmacı dergilerin bir diğer özelliği ise akran değerlendirmesi ve intihal kontrolleri ile ilgili sahte ve şaibeli bilgiler vermesidir. Tarafıma gönderilen yukarıda bahsettiğim e-postada intihale sıfır tolerans denilmekte ve tüm eserlerin iThenticate ile kontrol edileceği (Zero-tolerance to Plagiarism- All submissions will be checked by iThenticate plagiarism prevention software before being sent to reviewers) belirtilmekteydi. Bununla

birlikte ironik olarak eser son gönderme tarihi 25 Ocak 2023 ve online yayınlanma tarihi 31 Ocak 2023 olarak belirtilmekteydi. Diğer bir ifade ile 35 Amerikan doları karşılığında, altı gün içinde akran değerlendirmesinin yapıp, eserlerin yayınlanacağı ilan edilmişti. Yağmacı dergiler bu örnekte olduğu gibi bedeli karşılığında, çok hızlı bir şekilde eserlerin yayınlanmasını sağlamaktadır. Bu tür dergilerin bir diğer özelliği sahte bilgi ve metrik göstergeler ile araştırmacıyı cezbetme çabasında olmalarıdır. Bu kapsamda yüksek etki faktörüne sahip olduklarını kendi sitelerinden belirtmekte ancak buna ilişkin kanıtları ortaya koyamamaktadırlar.

Şaibeli dergilerin bir diğer özelliği de yayın kurulu üyelerinin sahte ve/veya birbirinden çok farklı alanlarda çalışan ve/veya niteliksiz kişilerden oluşmasıdır. Tarafıma yeni ulaşan bir e-postada *International Journal of Arts and Social Science* (IJASS) dergisi için bir çağrı yapılmaktaydı. Derginin internet sayfasına girip yayın kuruluna baktığımda, yayın kurullarındaki kişilerin nitelikleri (kalifikasyonları) ve yapmış oldukları yayın sayıları ile ilgili bilgilerin dahi verildiğini görünce şaşırardım (<https://www.ijassjournal.com/board.html>). Örneğin, ekonomi profesörü olan bir üyenin (S.E.) sadece ekonomi yüksek lisansı yaptığı (doktorası yok) ve bugüne kadar ki toplam yayın sayısının dört tane olduğu belirtilmektedir. Bu bilgiler sahteyse de doğruysa da sorunludur. Yayın kurulundaki diğer üyelerin nitelikleri incelendiğinde, derginin mahiyeti hakkında ciddi soru işaretleri oluşmaktadır.

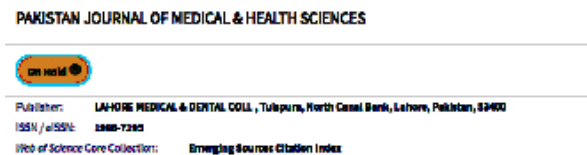
Bazı dergiler yayın hayatına doğrudan yağmacı dergi olarak başlamakta ve herhangi bir endekse tabi olmasalar bile, kendi sitelerinden tam aksini beyan etmektedir. Bu nedenle bir derginin kendi sitesinden ilan ettiği endeks yerine, ilgili endekste belirtilen derginin varlığının tespit edilmesi gerekmektedir. Bu tür dergiler, yağmacı dergi listesine doğrudan girerek, ilan edilmektedir. Bazı dergiler ise sonradan yağmacı dergi olabilmektedir. Bu kapsamda önemli atfedilen endekslere girmek vakit aldığından, bazı fırsatçı dergiler endekslere girinceye kadar düzgün işlemekte, ardından yağmacı dergilere dönüşebilmektedir. Bazı durumlarda ise iyi endekslerdeki dergiler,

farklı gruplar tarafından satın alınmakta ve ardından genellikle editörleri değiştirilerek, yağmacı dergiler kervanına katılmaktadır.

Bu tip endekslerde yer alan şaibeli dergilerin, önce ilgili endekslerde incelemeye alındığı ve endekste konumlarının askıya alındığı görülmektedir. Bu sürecin sonucunda dergilerin endeksten ihraçları veya yayın hayatlarına son vermesi söz konusudur. Bu kapsamda bu dergiler yağmacı dergi listelerine hemen girmemekte, ancak belirli bir süre sonra hak ettikleri yerleri bulmaktadır. Burada birkaç dergi ile ilgili örnek vermenin faydalı olacağı kanısındayım. Örneğin, Hindistan'da yayınlanan "Ambient Science", Pakistan'da yayınlanan "Pakistan Journal of Medical & Health Sciences", "Journal of Pharmaceutical Negative Results" ve İtalya merkezli görünen "Progress in Nutrition" adlı dergiler "Web of Science" ta tarandıklarını kendi internet sitelerinden ilan etmektedirler. Ancak "Web of Science" ta tarama yapıldığında Şekil-1, Şekil-2 ve Şekil-3'teki gibi farklı bir sonuç ile karşılaşmakta, bu dergilerin endekste durumunun askıya alındığı ve incelemeye alındıkları "On Hold" ibaresinden anlaşılmaktadır. Burada sadece birkaç örnek verildiği ve ESCI, SSCI ve SCI'daki konumu askıya alınan dergilerin sadece bunlarla sınırlı olmadığı belirtmelidir. İlk iki derginin ESCI'da üçüncü derginin ise SCI Expanded içinde yer aldığı görülmektedir.

Şekil 1: Ambient Science Dergisi'nin 31.01.2023 Tarihli Web of Science Görüntüsü

Şekil 2. Pakistan Journal of Medical & Health Sciences Dergisi'nin 31.01.2023 Tarihli Web of Science Görüntüsü

PROGRESS IN NUTRITION

Şekil 3. Progress in Nutrition Dergisi'nin 31.01.2023 Tarihli Web of Science Görüntüsü

Bir derginin şaibeli dergi olabileceğinin önemli göstergelerinden birisi de bir sayıda kaç makale bastığı ile ilgilidir. Örneğin "Pakistan Journal of Medical & Health Sciences" dergisinin 2022 yılı 16 (1) sayısındaki makale sayısı 441'dir. Ancak bu derginin ayda bir yayın yaptığı, diğer bir ifade ile özel sayılar hariç yılda 12 sayı yayınladığı göz ardı edilmemelidir. Bir diğer örnek olarak Hindistan'da yayın yapan "Journal of Pharmaceutical Negative Results" dergisi 2022 yılı 13 (6) özel sayısında 569 makale yayınlamıştır. Diğer bir ifade ile belirtilen sayı için her makalede iki kör hakem değerlendirmesi yapılsaydı, toplamda 1.138 hakem ile çalışılmış olması gerekirdi. Her ay böyle bir hakem grubu ile çalışabilecek bir derginin, ne derecede sağlıklı bir akran değerlendirmesi gerçekleştirebileceği, doğal olarak şüphe uyandırmaktadır. Bu kapsamda ilgili dergi de Web of Science tarafından incelemeye alınmış olup, ESCI'daki konumu askıya alınmıştır.

Yılda bir kaç sayı basan ve bir sayıda en fazla 20-25 makale biriktirip yayınlayan etik/saygın/nitelikli dergiler ile bu tip yayın yapan ve her ay bir sayıda yüzlerce makale basan dergiler, hiç bir şekilde aynı kefedeki değerlendirilmemelidir. 33 yıldır ayakta olan "Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi", yılda düzenli iki sayı basıp, her sayıda en fazla yedi esere yer vermektedir. Hem "Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi'nin" 33 yılda yayınladığı, hem de diğer ciddi ve düzgün dergilerin bir yılda yayınladıkları toplam makale sayısı, yukarıda adı geçen şaibeli dergilerin bir sayısındaki toplama erişmemektedir.

"Journal of Pharmaceutical Negative Results" dergisi dikkatle incelendiğinde ilginç bulgulara ulaşılmaktadır. Bu dergi yılda normalde dört sayı yayınlamakla birlikte, 2022 yılında yayınladığı dört sayıya ilave olarak, 10 adet özel sayı yayınlamıştır. Dergi incelendiğinde birbirinden ilgi-

siz birçok alandaki çalışmanın, bu dergi içinde yayınlandığı görülebilecektir. Aklınıza şöyle bir soru gelebilir: “Bu dergi farmakolojide negatif sonuçlar ile ilgili, neden rekreasyon ile ilgili çalışma yapan araştırmacılara bu dergi örnek verilmektedir?”. Yanıtı bu derginin yine 2022 yılı 13 (6) özel sayısında, “*The Effects of Recreational Activities on Job Satisfaction in Healthcare Professionals*” adlı makaleyi yayınlamasında bulunmaktadır. Düz bir mantık ile farmakoloji ve rekreasyon arasındaki ilişki hem Türk yazarları, hem de Hintli editörleri tarafından, bu şekilde kurulmuştur. Bu makalenin anahtar kelimeleri, aslında derginin mahiyeti ile ilgili ciddi bilgiler paylaşmaktadır. Üç anahtar kelimedenden biri İngilizce yazılmış haliyle “Recreation” olup, “Recreation” kelimesi İngilizce bir dergide yanlış yazılmıştır. Okurlar bu durumu yazarların sehven bir hata ile anahtar kelimeyi yanlış yazdıkları şeklinde yorumlayabilir. Elbette böyle bir durum söz konusu olabilir ama diğer anahtar kelime yine İngilizce yazımı ile “Job” olarak belirtilmiştir. Üç anahtar kelimedenden ikisi İngilizce olarak doğru bir şekilde (Job ve Recreation) yazılmamıştır. İlgili dergi ironik bir biçimde, dil düzeltmeleri dâhil olmak üzere yayınlama ücreti olarak yazarlardan 450 Amerikan doları almaktadır. Bir sayıda 569 makale yayınlayan derginin sağladığı dil denetleme ve düzeltme hizmeti de bu kadar olabilmektedir.

Bu durum sadece “*Journal of Pharmaceutical Negative Results*” dergisi ile sınırlı değildir. Merak edenler “*Ambient Science*”, “*Pakistan Journal of Medical & Health Sciences*” ve “*Progress in Nutrition*” dergilerinde “recreation” ve “leisure” anahtar kelimelerini taratırlarsa, bu dergilerin de ülkemizdeki boş zaman/rekreasyon araştırmacıları tarafından keşfedildiğini görecektir. Bu durum sadece boş zaman üzerine çalışmalar yapan bazı bilim insanlarıyla sınırlı olmayıp, diğer bilim dallarında çalışan bazı araştırmacılar için de geçerlidir. Bir doçentlik dosyasındaki adayın kısa bir süre içinde SCI Expanded’ta yer alan “*Progress in Nutrition*” dergisinde dört eserinin yayınlanmış olması, bu dergiyle ilgili şüphelerimi artırmıştı. SCI Expanded içindeki endeks durumu askıya alınmış ve incelemede olan “*Progress in Nutrition*” dergisinde, normal makale yayınlama ücreti 500 avro iken, eğer daha hızlı

yayınlamak istiyorsanız ücret 1.000 avro olacaktır (<https://mattioli1885journals.com/index.php/progressinnutrition/publicationfee>). Diğer bir ifade ile yayının acil olma durumuna göre fiyat, değişiklik göstermektedir.

Yağmacı ve şaibeli dergilerde aynı sayıda, bir yazarın birden fazla yayınının olduğu görülebilmektedir. Örneğin “*Pakistan Journal of Medical & Health Sciences*” adlı derginin 16 (1) sayısında bir yazarın (F.A.) sekiz adet makalesi bulunmaktadır. Konu maddi açıdan ele alınırsa “*Journal of Pharmaceutical Negative Results*” adlı dergi, makale başı 450 Amerikan dolarından, 2022 yılı 13 (6) özel sayısında yayınladığı 569 makale için toplamda 256.050 Amerikan doları kazanmış olmalıdır. Her yıl 10 özel sayı yayınladığı düşünülürse, sadece bir yıl içinde ortalama olarak 2,5 milyon Amerikan dolarının üzerinde gelir elde ettiği tahminlenebilir. Bu açıdan bakıldığında yağmacı ve şaibeli dergilerin editörlükleri açısından aynı yazarın kaç makalesinin o sayıda yayımlandığı çok da önemli olmamaktadır. Sadece bu derginin ortaya koyduğu finansal tablo, var olan piyasanın gelişerek devam edebileceğinin sinyalleri olarak değerlendirilebilir.

Şaibeli dergilerin makale yayınlama ücretleri ile ilgili şeffaf bilgi paylaşmadıkları görülmektedir (Budd 2019). Bazı dergiler ücretlendirme ile ilgili bilgileri, makale kendilerine iletildiğinde yazar ile paylaşmaktadır. Ülkemizde alanımızla ilgili ücretsiz yayın yapan nitelikli dergilerin sayısında görece bir azalmanın olduğu ve bu dergilerin ret oranlarının yüksek olmasından dolayı, görece nitelikli yayın bulmakta zorlandıkları belirtilmektedir. Buna bağlı olarak araştırmacıların nitelikli yayın yapan ve ret oranları yüksek dergilerden uzaklaştığı görülebilmektedir. Bir araştırma görevlisinin, bir meslektaşına yapmış olduğu “*Neden ret oranı yüksek ve yayınlanma süreci bir yılı alan bir dergide uğraşayım ki nasılsa 600 lira vererek, bazen düzeltme bile almadan hızlı bir şekilde makalemi yayınlıyorum. Böylelikle hem akademik teşvikten yararlanıp hem de maliyetinin üstünde getiri sağlıyorum.*” şeklindeki açıklama durumunun vehametini ortaya koymaktadır. Bu tür eylemlerin alanımızın gelişimine katkıda bulunamayacağı bir gerçektir.

Bugüne kadar kara listede yer alan dergilerin adlarının çok genel isimler ile geniş bir yelpazede belirlendiği, bu şekilde farklı alanlardan fırsatçı bilim insanları için cazip hale getirildiği bilinmektedir (Mutlu 2020). Ancak artık “*Journal of Pharmaceutical Negative Results*” dergisinde olduğu gibi, bu tip dergiler uzmanlaşmış bir alanda yayıncılık yapıyor gibi olsalar bile, çok farklı bilim alanlarından gelen yazıları, alan ile ilgili olup olmamasına bakmaksızın, bir arada şaibeli bir şekilde yayınlatabilmektedir. Şaibeli dergiler bir sayıda yüzlerce makale yayınladığında, çok ilginç hatalar yapabilmektedir. Örneğin bu derginin 2022 yılı 13 (6) özel sayısında yine Türkiye’den bir araştırmacı grubunun yayınladığı “Acute Effects of Self-Myofascial Release Through Foam Roller and Static Stretching Methods on Vertical Jump Performance of Taekwondo Players” başlıklı makale, iki farklı DOI numarası (DOI: 10.47750/pnr.2022.13.S06.289 ve DOI: 10.47750/pnr.2022.13.S06.215) ile iki kez yayınlanmış olarak görülmektedir. Bu nedenle derginin gerçekte bir sayıda ne kadar makale yayınladığını saptamak da o kadar kolay değildir. Öte yandan bu derginin henüz Beall’in kara listesinde olmadığı belirtilmelidir. Bununla birlikte bu tür dergilerin Beall’in kara listesinde olmamasının, bu kanıtlar çerçevesinde onları şaibeli olmaktan kurtaramayacağı ve bu nedenlerle sadece bu ve benzeri listelere bağlı kalmanın doğru olmayacağı unutulmamalıdır (Aslan 2018).

Yağmacı dergilerin endeks incelemeleri sonrasında, ilgili endekslerden ihraç edilebildikleri veya yayın hayatlarına son verildiği unutulmamalıdır. Her yıl önemli tüm endekslerde değişik metrik göstergeler üzerinden değerlendirmeler yapılmaktadır. Örneğin *Clarivate* (2020), endekslerin metrik göstergelerinde anomaliler saptadığı için 33 dergiyi sisteminden ihraç etmiştir. Dergilerin yayınladığı makalelerin aldığı atıflar, dergilerin etki faktörünü artırmakta, dolayısıyla metrik göstergelerini değiştirmektedir. Bazen dergiler etki faktörlerini artırmak için farklı yollara sapa-bilmektedir. Bu kapsamda ele alınması gereken ilginç bir örnek, zamanında SCI Expanded içinde yer alan “*Energy Education Science and Technology*” adlı ülkemiz dergisidir. Ülkemizde “*Energy Education Science and Technology Part A*”, “*Energy*

Science and Research”, “*Energy Education Science and Technology Part B*” ve “*Social and Educational Studies*” adları ile dört farklı dergi olarak yayınlanırken, Thomson Reuters’de “*Energy Education Science and Technology*” adı altında yer almaktaydı. Ülke içindeki dört dergi kendi makalelerine atfı vermeyi o kadar artırmıştı ki kendine verdiği atfı oranı yaklaşık olarak yüzde 94’ü bulmuştu (Al ve Soydal 2012). Ayrıca makalelerde yer alan atıflar yazının metninden ve içeriğinden bağımsız-ilişsiz olarak sadece kaynakçada verildiğinden, etki faktörü sahte bir şekilde artırılmış ve yayıncılık etiğinin sorgulanmasına neden olmuştu. Derginin ücret karşılığında ve bir sayısında yüze yakın makaleye yer vermesi, abartılmış etki faktörü ile birleşince, bu anomaliler, derginin kapanmasına neden olmuştur (Öztürk 2013).

Beall’in (2023) internet sayfasından duyurduğu orijinal yağmacı dergiler listesinin içinde (<https://beallist.net/standalone-journals/>) boş zaman ile ilgili “tourism, recreation, leisure, sport” anahtar kelimeleri tarandığında; “*International Journal of Business Tourism & Applied Sciences*”, “*Journal of Health, Sport and Tourism*”, “*International Journal of New Trends in Arts, Sports & Science Education (IJTASE)*”, “*International Journal of Physical Education, Sports and Health*”, “*International Journal of Science Culture and Sport (IntJSCS)*”, “*Journal of International Anatolia Sport Science (Uluslararası Anadolu Spor Bilimleri Dergisi)*”, “*Physical Education and Sports Research Journal (Academic Sports Scholars)*” ve “*Sport Science*” dergilerinin olduğu görülmektedir. Beall’in orijinal yağmacı dergiler listesinin güncel (update) kısmında, orijinal Beall’in listesinde bulunmayan, fakat yağmacı olması muhtemel dergiler listesinde (Here we include journals that were not originally on the Beall’s list, but may be predatory: <https://beallist.net/standalone-journals/>) ise anahtar kelimelerle ilgili ülkemizden iki dergi bulunmaktadır. Bu dergilerin yağmacı olması durumu kadar, olmaması durumu da bulunduğu için dergi isimleri burada verilmemektedir. Bununla birlikte araştırmacıların yayın yapmaya karar vermeden evvel tüm listeleri kontrol etmelerinde fayda bulunmaktadır.

Orijinal yağmacı dergiler listesinde olan “*Journal of International Anatolia Sport Science (Uluslararası*

Anadolu Spor Bilimleri Dergisi)” “Yayıncılık Etiği Komitesi” (COPE-Committee on Publication Ethics) ilkeleri dahilinde yayıncılık yaptığını internet sitesinde belirtmekle birlikte, bu derginin COPE’un internet sitesinde (COPE 2023) kendisine üye olan dergi ve kurumlar içinde olmadığı görülmektedir. Beall’in listelerinde yer alan dergi ve yayıncıların, bu listelerden çıkması için gerekli çalışmaları başlatmaları, ülkemizin adının yağmacı dergi/yayıncılık alanında anılmaması için önem arz etmektedir.

Ülkemizde açık erişimli yayıncılık yapan veya ülkemizi temsil eden editörlerin, saygın bir kurum olan “*Açık Erişim Dergileri Rehberi*” nin (DOAJ-*Directory of Open Access Journals*) gerekliliklerini yerine getirerek, DOAJ’a üye olmaları, bahsedilen sorunların giderilmesine yardımcı olabilecektir. DOAJ’da bulunan ve gerekliliklerini yerine getirerek, dergi konu alanında “recreation” anahtar kelimesini veren örnek dergiler: Akdeniz Üniversitesi’nin “*Advances in Hospitality and Tourism Research*” ve İstanbul Üniversitesi’nin “*Journal of Tourismology*” dergileri (<https://doaj.org>) ve COPE içinde Taylor and Francis adına “*Anatolia: An International Journal of Tourism and Hospitality Research*”tır (DOAJ 2023). Boş zaman alanındaki dergilerin bu üyeliklere daha fazla önem vermesi gerekmektedir.

Yağmacı dergilerin sahte göstergeler ve bilgiler kısmında ele alınması gereken bir diğer özelliği ise yayıncılık bilgilerinin yıl ve sayılar bazında yanlış veya eksik olarak verilmesidir. Bir kitapta bölüm yazma daveti ile ilgili tarafıma ulaşan gmail uzantılı e-postadaki internet sitesini ziyaret ettiğimde, kitabı yayınlamak olan örgütlenmenin aynı zamanda birçok alanda yayın yapan dergilerinin olduğunu gördüm. Dergilerden biri için 2022 yılında 12 yıldır yayınlandığı (Cilt:12) belirtilmekteydi, arşivinde ise sadece geçmişe yönelik ve birbirinden kopuk üç yıl için birer sayı bulunmaktaydı. Bu sayılardan birinde ise sadece bir makale bulunmaktaydı. Bu nedenle araştırmacıların dergi/yayıncıların internet sitesi içindeki bilgilerin tutarlılığını, dikkatle kontrol etmesi gerekmektedir. Bazı grupların benzer şekilde gerçekleştirdikleri kongrelerin kaçınıcı kez düzenlendiklerine dair verdikleri bilgilerin de

sahte olduğu görülebilmektedir. Bu tür grupların kongrelerine bildiri veya dergilerine yayın bula-bilmek amacıyla saldırgan bir şekilde her kesime e-posta gönderdikleri görülmektedir. Genellikle e-posta listelerinden çıkmanız için bir seçenek sunulmamakta; sunuluyor ise de abonelikten ayrılma tuşuna basıldığında, kimlik bilgilerinizi izinsiz olarak almaya çalışan çerezler ile karşılaşmaktadır. Sizin iradenize başvurulmadan, bu grupların iradesi ile abonelik oluşturulması, değerlendirilmesi gereken ayrı bir etik ihlaldir.

Beall’in (2023) internet sitesi incelendiğinde aslında sadece yağmacı dergilerin listelerinin değil farklı listelerin de ayrı ayrı ele alındığı görülebilir. Bu kapsamda bağımsız dergiler, yayıncılar ve yanıltıcı göstergeler yukarıda ele alınmıştır. Ancak aynı adla yayın yapan hırsız dergiler ve boşbeyhude yayıncıların da olduğu göz ardı edilmemelidir. Hırsız dergiler bire bir aynı adla fakat ayrı bir internet adresinden, gerçeğinin tüm bilgilerini çalarak yayın yapmaktadır. Örneğin rekreasyon ve uğraş terapisi ile ilgili bir araştırmanızı ESCI’da yer alan “*Turkish Journal of Physiotherapy and Rehabilitation*” dergisinde yayınlamak isterseniz, doğru olan <https://dergipark.org.tr/en/pub/tjpr> adresine başvuru yapmanızdır gerekmektedir. Diğer sahte dergilerle ilgili bilgiyi <https://beallist.net/hijacked-journals/> adresinde bulabilirsiniz.

Beall’in dikkat çektiği bir diğer husus ise boşbeyhude kitap yayıncılarıdır. Kitap yayıncılığında eserler dergilerden biraz farklı olarak, kör hakem süreci gerçekleştirilmeden basılmaktadır. Bu kapsamda iyi bir yayınevi kitabı basılacak yazara, normal şartlarda telif hakkı sözleşmesi ile belli bir bedel öder. Elbette bu yazarın belirli bir donanımı ve alanda tanınırlığı, alacağı telif ücretinin de belirleyicisi olacaktır. Yazarın henüz kapasitesini göstermemiş olması durumunda ise yayınevleri satış riski olan eserleri basmayı tercih etmemektedir. İşte bu noktada boş-beyhude yayıncılar ortaya çıkmakta ve yağmacı açık erişim dergilerde olduğu gibi yazarın basım giderlerini ödemesi karşılığında eseri yayınlamaktadır. Bu yayıncılar daha sonra basılan eserleri, normal bir kitabın fiyatının çok üzerinde bir fiyat ile satışa sunmaktadır. Buna bağlı olarak bu eserleri satın

almak, okumak ve inceleyebilmek çok zor olmaktadır. Araştırmacıların bu yayınları okuyamaması ve basılan kitapların niteliksiz oluşu, bu kitapları boş ve beyhude yayınlara dönüştürmektedir. Son dönemde özellikle yurtdışında İngilizce eser basan boş-beyhude yayınevlerinin sayısında, aynı yağmacı dergilerde olduğu gibi hızlı bir artış vardır. Bu yayınevlerinin kitap basım ücretlerinin yüksek olması, editörlü kitapların basılmasını ve bölüm yazarlarının bedeli bölüşmelerini beraberinde getirmektedir. Bu tür yayıncılar yapılan eserle doğrudan ilgisi olmayan bir kişiyi editör olarak atayabildiği gibi belirli sayıda bölüm yazarı bulan kişilere de niteliğine bakmaksızın editörlük verebilmektedir. Kitapların kör hakem süreçlerinden muaf olmaları ve yağmacı dergilerin yarattığı hasarın daha büyük olması, boş-beyhude yayıncılığın değerlendirilmesini aynı isminde olduğu gibi boş ve beyhude yapmakta, dolayısıyla onu arka plana itmektedir. Bununla birlikte özellikle yurtdışındaki yayınevleri ile çalışırken COPE üyeliğinin olmasına, bunun yayınevinin değil, COPE'un internet sitesinden (<https://publicationethics.org/members>) kontrol edilmesine ve yayınevinin COPE'un gerekliliklerini karşıladığına dikkat edilmelidir.

Hem boş-beyhude yayınevleri hem de yağmacı dergilerin en önemli sorunlarından birini, araştırma ve yayın etiğini hiçe sayan niteliksiz editörler ve onlara eser gönderen yazarlar oluşturmaktadır. Ülkemizde bu durumun yansımaları çok farklı şekillerde görülebilmektedir. Ülkemizde yağmacı dergi veya boş-beyhude yayınevi kapsamında olmasalar bile bazı dergi ve yayınevlerinin, etik kuralları ihlal edebildikleri görülmektedir. Turizm ve rekreasyon alanında Türkçe yayın yapan bir dergiden, hakem olarak bir makaleyi değerlendirmem istenmişti. Makalenin kuramsal açıdan kabul edilemez bir şekilde kurgulandığını, öne sürülen SERVQUAL kuramının diğer bilim insanları tarafından çürütüldüğünü, SERVQUAL'ı ortaya koyan yazarların dahi kendi kuramlarının çöktüğünü kabul ettiklerini hakem raporunda belirtmiştim. Dergi tarafıma hiçbir dönüş yapmadan, makaleyi ilk sayısında yayınladı. İlginç olan ise şuydu: makalenin yazarlarına yazdığım değerlendirmeler ile ilgili bir düzeltme

dahi verilmemiş ve makale tarafıma yollandığı şekilde hızla yayınlanmıştı. İncelediğimde yazarlardan birinin dergi editörünün hocası olduğunu görmüştüm. Bir öğrenci doktora tezinden danışman hocası ile birlikte makale çıkarmış ve dergiye yollamıştı. Ancak doktora tezi aslında çürütülmüş bir kuram çerçevesinde yazılmış ve bitmişti. Makaleyle ilgili gerçekler tarafsız bir hakem tarafından dergiye paylaşıldığında, editör bunları hocasına iletememişti. Buradan editörlüğün tarafsız yapılamadığında, ne kadar ilginç sonuçlar doğurabileceği görülebilmektedir.

Bir işin layığı ile yapılması, liyakat ile gerçekleşmektedir. Alanımızda çalışan birçok akademisyenin ortak görüşlerinden biri, çalıştığımız kurumları alanımızda yetmiş yetkin kişilerin yönetmesidir. Aynı durum hem kitap ve dergi editörlerinin belirlenmesinde hem de yayın kurumlarının oluşumunda görülmektedir. Çağrı yapan dergi ve kitap editörlerinin, hatta yayın kurulu üyelerinin kimler olduğu ve ne gibi yayınlar yaptığına bakıldığında, bazen yetersiz ve niteliksiz yayınları olan, bazen de yağmacı dergilerde yayın yapmış kişilerle karşılaşılabilir. Editörlerin editörlüğü bilmemesi ve gereklerini yapmaması/yapamaması, her zaman ilginç sonuçlar doğurmaktadır.

Anadolu'da bir üniversite 2013 yılında turizm programında kullanılmak üzere, bünyesindeki öğretim üyelerinin editörlüğünde alanında yetkin kişilerle kitaplar yayınlamıştı. Bu kitaplara pdf dosyası olarak internet üzerinden ulaşılabilirdiğinden, birçok üniversite kitapları derslerinde eğitim materyali olarak değerlendirmişti. Hem ilgili üniversitenin hem de diğer üniversitelerin öğrencilerinin ve akademisyenlerin kitaplara ücretsiz bir şekilde ulaşabilmesi, alanımızın gelişimine de ciddi bir katkı sağlamıştı ve halen de sağlamaktadır. Bu çerçevede alanımla ilgili olduğu için okuduğum ve derslerimde kullandığım iki eser ile ilgili, ilginç olabileceğini düşündüğüm bazı noktaları paylaşmak isterim.

Bu kapsamda turizm alanında önemli kitaplar yazmış bir editör, basılacak kitapla ilgili ulusal ve uluslararası yayınları olan bir akademisyeni, bu eseri yazmaya davet etti ve kitap basıldı. Belirli bir süre sonra turizm kökenli olmayan, lisans,

yüksek lisans ve doktora eğitimini turizm alanından farklı bir alanda yapmış ve yüksek lisans, doktora tezlerini turizm alanı dışında yazmış bir öğretim üyesi, ilgili okula yönetici olarak atandı. Basılmış olan ve eğitimde olan kitapları beğenmemiş olsa gerek ki var olan kitapları müfredattan kaldırarak, onları yeniden yazdırmaya karar verdi. Kitaplar bu sefer farklı editörlerle 2018 yılında tekrar basıldı. Kitaplardan biri henüz hayatında kitap yazmamış olan bir doktor öğretim üyesi editörlüğünde eski adıyla yayınlandı. Editör bilgisi ve tecrübesi dahilinde, bölümleri araştırmacılara dağıttı ve yeni kitap basıldı. Burada sadece kitaptaki bir bölüm, niteliği kapsamında ele alınacaktır.

Önceki ve şu anki kitap birlikte okunduğunda, ilginç bazı sonuçlar ile karşılaşmaktadır. Önceki kitaptaki bölüm yazarının yazmış olduklarına, yeni bölüm yazarının iki tablo ve yedi ayrı paragraf sonunda atıf verdiği görülmektedir. Buraya kadar belki “ne var, yazar ne güzel atıflarını da vermiş” denilebilir ama durumu biraz daha detaylandırılmı. Yeni kitabın bölüm yazarı sadece bir paragrafın sonunda önceki yazara atıfla: “... kalitenin sekiz boyutu, hizmet işletmelerinde daha farklı gelişmektedir (... , 2013: 25-27):” deyip, 11 paragrafı bir önceki kitaptan neredeyse birebir alarak vermiştir. Yeni kitap içinde yer alan 11 paragraf tırnak içinde verilmediği gibi 10 paragrafta atıf dahi bulunmamaktadır.

Anlaşılmamış olabilir diye önceki kitapta ilgili bölümde yazılan bir paragrafı vermekte fayda bulunmaktadır: “Hizmet Görme Yeteneği: Kalitenin altıncı boyutu hizmet görme yeteneği, yani hız, çabukluk, nezaket, yeterlilik, ehliyet ve tamir edebilme kolaylığı olarak ifade edilmektedir. Tüketiciler ürünün bozulma olasılığı ile birlikte, ürünün serviste kaldığı süreyi, servisin randevularına ne kadar sürede cevap verdiği, servis personelinin ilgisi ve servisin sorunlara doğru çözümler bulabilme özelliklerine de önem vermektedirler. Ürünle ilgili problemlere doğru cevaplar ve çözümler bulunamaması, şirketin şikâyetleri ele alma süreci, tüketicilerin ürün ve hizmet kalitesini değerlendirmelerini etkilemektedir. Bu değişkenlerin bazıları nesnel olarak ölçülebilirken, bazıları da neyin kabul edilebilir hizmet olduğu ile ilgili kişisel stan-

dartları yansıtmaktadır. Özellikle konaklama işletmelerinde nezaket, işinin uzmanı olma ve çıkan sorunları anında çözmek, çok önemli bir unsur olarak hizmet görme yeteneği içinde değerlendirilmelidir.”

Yeni kitaptaki bölümde yer alan paragraf ise şu şekildedir: “Hizmet Görme Yeteneği: Kalitenin altıncı boyutu hizmet görme yeteneği, yani hız, çabukluk, nezaket, yeterlilik, ehliyet ve tamir edebilme kolaylığı olarak ifade edilmektedir. Tüketiciler ürünün bozulma olasılığı ile birlikte, ürünün serviste kaldığı süreyi, servisin randevularına ne kadar sürede cevap verdiği, servis personelinin ilgisi ve servisin sorunlara doğru çözümler bulabilme özelliklerine de önem vermektedirler. Ürünle ilgili problemlere doğru cevaplar ve çözümler bulunamaması, şirketin şikâyetleri ele alma süreci, tüketicilerin ürün ve hizmet kalitesini değerlendirmelerini etkilemektedir. Bu değişkenlerin bazıları nesnel olarak ölçülebilirken, bazıları da neyin kabul edilebilir hizmet olduğu ile ilgili kişisel standartları yansıtmaktadır. Özellikle konaklama işletmelerinde nezaket, işinin uzmanı olmak ve çıkan sorunları anında çözmek, çok önemli bir unsur olarak hizmet görme yeteneği içinde değerlendirilmelidir.”

İki metin arasındaki farklılıkların belirlenmesini, sizlere bırakıyorum. Yeni bölüm yazarının önceki yazardan üç sayfayı verilen örnekler dâhil değiştirmeden yukarıdaki gibi yazmış olduğu, ilgili kitap halen yürürlükte olduğu için görülmektedir. Yazar bir atıfla 11 paragrafı aktarabildiğinden, önceki yazara verdiği dokuz atıf sonucunda ortaya çıkan durumu burada ele almaya gerek olmadığı kanısındayım. İlginç olan editör ve yazar benzerlik oranını Turnitin veya iThenticate gibi bir yazılım ile kontrol etmeyi düşünememiş veya önemsememiştir. İntihal veya aşırı macılığın bölüm yazarı ve editör tarafından nasıl algılandığı anlaşılamamaktadır. Bilim, araştırma ve yayın etiğine verilen önem ortadadır. Burada ele alınan sadece münferit bir örnek olaydır ve kesinlikle kitabı yayınlayan kurumla ilgili bir çıkarımda bulunulmamalıdır. İlgili kurum halen eğitim ve öğretim tecrübesiyle, kaliteli yayınlar üretmekte, alanın gelişmesine ve bizlere örnekler vermeye devam etmektedir. Öte yandan, turizm fakülterinin yine turizm mezunu akademisyenler tarafından yönetilmesini hararetle savunan bazı

kişilerin, turizm kökenli olmayan bir okul yöneticisinin kararları ile bu kitaplarda yer alması, etik açıdan düşünülmesi gereken ayrı bir konudur.

SONUÇ

Bir derginin açık erişim olması kesinlikle olumsuz değil, bilakis olumlu bir durumdur. Ayrıca herhangi bir ücret almadan yayın yapması, yazarlarca aranılan bir husus olmalıdır. Her ne kadar yağmacı dergilerin genel özelliklerinden biri ücretli açık erişim yayın yapılması olsa da bazen farklı açılımlarla da ortaya çıkabilirler. Belirli bir grup akademik hayata nüfuz edebilmek için kendi yandaşlarına, kör hakem değerlendirme sürecini gerçekleştirmeden, yayın yapma olanağı tanıyabilir. Bu nedenle akademik camianın sadece belirli temel özellikler üzerinden dergileri değerlendirmeyip, daha dikkatli olması, etik açıdan gereklidir. Özellikle dergilerin el değiştirmesi ve/veya editörlerin değişmesi durumunda yazarlar daha dikkatli olmalıdır. Bazı dergilerin özel sayı adı altında, bazı yayıncıların kitap çağrısı adı altında kerameti kendinden menkul davetli editörler ile etik süreçleri ihlal edecek şekilde yayın yapabildikleri de göz ardı edilmemelidir. Potansiyel yağmacı dergilerin genel olarak COPE, DOAJ, OASPA, AJOL ve INASP gibi tanınmış saygın kurumlara üye olmadıkları saptanmıştır (Dal-Ré ve Marušić 2019). Bu nedenle yayın yapılacak dergi ve yayıncılar belirlenirken, bu tür üyeliklerin dergi ve yayıncıların kendi sitelerinden değil, bu örgütler üzerinden kontrol edilmesi gerekmektedir.

Üniversitelerde yeni kurulan turizm fakültele-ri mevzuata göre usul şartlarını karşıladığında, bünyesindeki öğretim üyelerinin nitelikli yayınlarının olup olmadığına bakmaksızın hızla lisansüstü programlar açmaya girişebilmektedir. Akabinde bazen enstitülerin uygulamaları gereği öğrenciler doktora süreçlerini tamamlayabilmek için bazen de akademik hayatta yer bulabilmek amacıyla hızla yayın yapma sürecine girebilmektedir. Haliyle etik açıdan yapılan yayını tez danışmanı ile birlikte hızla gerçekleştirme ihtiyaçları, öğrencileri yağmacı dergi/yayıncılara yönlendirebilmektedir. Birçok öğretim üyesi öğrencilerinin mağdur olmaması adına dergileri inceleme-

den, yayınların yapılmasına izin verebilmektedir. Bunların daha sonra olumsuz sonuçlar yaratma ihtimali bulunmaktadır. Bu nedenle hem öğrencilerin hem de özellikle danışmanlık yapan öğretim üyelerinin uyanık olması, seçilecek derginin endekslerdeki durumunu endekslerinden incelemeleri, dergi editörünün yetkinliğinden emin olmaları gerekmektedir. Ayrıca araştırmacılar ve/veya öğretim üyelerinin herhangi bir derginin yayın kuruluna girmeleri için gelen teklifleri, derginin niteliğini inceleyerek karar vermesinde fayda bulunmaktadır.

Çalışma yapan araştırmacıların üzerindeki baskılar ve/veya akademik hayatta “yayın yap ya da yok ol” durumu, yayınlanan dergi ve makalelerin nicel olarak artışına neden olmaktadır. Bununla birlikte, yayınlanan dergilerin ve makalelerin niteliklerinde sorunlar olduğu görülmektedir. Bunların giderilmesi için bilim, araştırma ve yayın etiğine daha fazla odaklanması, yapılan etik ihlallerin cezalandırılması (Kansu ve Ruacan 2002), yüksek etki faktörlü birinci ve ikinci çeyreklik dilimde yer alan dergilerde yayın yapan araştırmacıların teşvik edilmesi gerekmektedir. Bu teşvikler sadece doğrudan maddi teşviklerle gerçekleştirilmemeli, bu araştırmacıların yapacağı yeni projelere, açmak istedikleri merkezlerle, ekiplerini genişletmelerine ve çalışmalarını yayma çabalarına destek verilerek, onurlandırılmaları sağlanmalıdır. Üniversitelerin lisans-lisansüstü programlarında bilim ve araştırma etiği dersi zorunlu olmalı ve bu dersler alanında yetkin kişiler tarafından verilmelidir. Kendi üniversitemin lisansüstü programında bu ders zorunlu olup, öğrenciler yayın etiği çerçevesinde Beall’in listelerinde ve endekslerde askıya alınan dergileri incelemektedir. Öğrenciler bu dergilerde yayın yapan araştırmacıların (?) farkında olup, aynı duruma düşmemek için kendilerine daha sağlıklı yol haritaları belirlemeye çalışmaktadır. Şüpheli yayınlar ile haksız unvan edinimlerinin, geriye dönük bir araştırma ile ortaya çıkabileceği bilincinde olarak eğitim ve öğrenimlerini tamamlamaktadırlar.

Tüm yağmacı dergilerin burada bahsedilen her özelliği gösterme durumu olmamakla birlikte, diğer emareleri gösterdiği ve bunların etik bakış

açısı olan araştırmacılar tarafından saptanabileceği de aşikardır. Burada ele alınan özelliklerin hepsini veya bir kısmını gösteren, yağmacı ve şüpheli olduğu belirli olan dergilerde, bir araştırmacının “benim baktığım dönemde bu dergi ilgili endekslerde yer alıyordu ama sonradan listeden çıkarılmış” veya “endeksteeki durumu askıya alınmış” demesi, bu yayınlarına bağlı olarak akademik ilerlemeler elde etmesi, bu tür araştırmacıların etik olmayan davranış ve/veya tutumlar içinde olduğunun bir göstergesi olmaktadır. Bu tür kişilerin aynı dergilere verilen isim gibi; yağmacı, yıkıcı, saldırgan, korsan, şaibeli, şüpheli, istismarcı araştırmacı ve yazarlar olarak bilim hayatına geçebilecekleri unutulmamalıdır. Öte yandan bu dergilerde yayın yapan bazı araştırmacılardan hareketle, alanımız araştırmacılarının çoğunluğunun bu şekilde yayın yaptığı anlamı çıkarılmamalıdır. Gastronomi diliyle çorbanın içinden çıkan birtakım partiküllerin, hiç olmaması veya azaltılabilmesi bilincinin yaratılabilmesi amacıyla, bu belirlemeler yapılmaktadır.

DergiPark'ta yayınlanan dergilerin sayısında, performans kriterleri ve/veya farklı etmenlerden dolayı bir artış görülmektedir. DergiPark bu gelişmeler doğrultusunda 2023 yılından itibaren bir önceki yıla dair dergilerin makale kabul oranları ile makale yayınlama sürelerine yönelik istatistikleri paylaşmaya başlamıştır. Örneğin *Anatolia*'nın 2022 yılında 47 makaleyi (yüzde 81) ret, 11 makaleyi (yüzde 11) kabul ettiği görülmektedir (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/atad/rejection-statistics>). Bir başka örnek olarak Scopus'a dahil olan SSCI birinci çeyreklik dilimdeki *Leisure Sciences* dergisinin kabul oranı yüzde 20'dir (<https://www.tandfonline.com/action/journalInformation?show=journalMetrics&journalCode=ulsc20>). McKercher ve Dolnicar'ın (2022) *Scopus*'ta yayınlanan turizm, ağırlama ve etkinlikler ile ilgili dergilerde yaptığı araştırma 2021 yılında 272 dergide toplam 10.752 makalenin yayınlandığını, makale bulma güçlüğü çeken niteliksiz dergilerin yüzde 70 ve üzeri yüksek kabul oranlarına ulaştığını ortaya koymuştur. Bu kapsamda DergiPark'ta olduğu gibi süre istatistikleri, makale kabul oranları ve diğer metrik göstergeler, dergilerin yağmacı, şaibeli veya nite-

liksiz olup olmadıkları hakkında, araştırmacılara değerli bilgiler vermektedir.

DergiPark'taki gelişmelere bağlı olarak, alanımızdaki özellikle Türkçe makalelerin sayısında bir artışın olduğu söylenebilir. DergiPark kurumuna yayıncılığın geliştirilmesi ve kaliteli makaleleri artırmak amacıyla, dergilere gelen makalelerin düzeltme süreçlerinin tarihleriyle her makalede belirtilmesi, hangi hakemlerle çalışıldığıнын yılın son sayısında ilan edilmesi gibi yeni düzenlemelerin yapılması önerilebilir. Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) ve Üniversiteler Arası Kurul (ÜAK), 30 Aralık 2021 tarih ve 2021.18 no.lu oturumunda “... kriterlere uymayan Q4 dergiler Yükseköğretim Kurulu'nun 07.03.2019 tarihli Genel Kurulunda alınan karar gereği, 07.03.2019 sonrası yayımlanmış makaleler için geçerli olmak üzere; makale kabulünden sonra yayımlanması için yazardan ücret veya ek ücret talep eden dergiler (yağmacı / şaibeli dergiler), bu ilişkinin bir çıkar çatışması içermesi nedeniyle doçentlik başvurularında (beyannamede) kullanılamaz.” kararını almıştır (ÜAK 2022). Benzer şekilde her nerede olursa olsun, ücret politikasını belirtmeyip, sonradan yayımlanması için yazardan ücret veya ek ücret talep eden dergilerin, bu karar çerçevesinde yağmacı, şaibeli dergiler olarak değerlendirilmesi durumu ortaya çıkmaktadır.

Doçentlik değerlendirmelerinde jüri üyelerinin yağmacı dergiler ile ilgili kontrolleri yapması gerekliliğinin bulunduğu ve bilgi sisteminde buna onay vermeden değerlendirmeye geçilemediği, araştırmacılar ve doçent adayları tarafından bilinmelidir. Diğer bir ifade ile YÖK ve ÜAK'ın kararları çerçevesinde, jüri üyelerine yağmacı dergiler ve etik ihlaller ile ilgili bildirimde bulunulması zorunluluğu getirilmiştir (ÜAK 2022). Araştırmacıların nitelikli veya niteliksiz dergileri seçmekte kullanabilecekleri, temel değerlendirme araçları (rubrikler) bulunmaktadır. Rele ve arkadaşlarının (2017) hazırladıkları dergi değerlendirme aracı, dergilerin değerlendirilmesinde araştırmacılara yol gösterici olmaktadır.

Şu ana kadar ele alınanlar çerçevesinde kurumlardaki nitelikli yönetici, nitelikli editör ve nitelikli araştırmacıların birbirlerini çektiği ve benzer şekilde kurumlardaki niteliksiz yönetici, nitelik-

siz editör ve niteliksiz araştırmacıların da birbirlerini bulduğu, ortaya konulabilir. Diğer bir ifade ile liyakatsizlik, yağmacı dergi/yayıncıların oluşumuna katkıda bulunmaktadır. Buna bağlı olarak ortaya konulan makale ve eserlerin kalitesi değişkenlik göstermektedir. Her ne kadar yağmacı dergilerde ve kitaplarda yayın yapma konusu bir etik sorun olsa da niteliksiz yayınların artmasının bir nedenini de araştırmacıların bilim felsefesi (Lee ve Benjamin 2023) ve tarihini bilmemeleri, bu konuya yeterince önem vermemeleri oluşturmaktadır. Bu durumun giderilebilmesi ve nitelikli çalışmaların artırılabilmesi için kolektif bir çaba gereklidir (McKercher ve Dolnicar 2022). Alanımızdaki araştırmacıların bilim felsefesi, tarihi ve etik konusundaki eksikliklerinin giderilmesi amacıyla usulen değil gerçekçi uygulama ve eylemlerin ortaya konulması, nitelikli ve derinliği olan eserlerin artmasına yardımcı olacaktır.

Var olan sorunlar sadece şaibeli yollara başvuran araştırmacılarından kaynaklanmamaktadır. Pareto'nun (1897) ekonomik eşitsizlikler üzerine yaptığı yaklaşımı Juran (1975) örgütlere uyarlamış ve sorunların yüzde 80'nin sistemden, yüzde 20'sinin bireylerden kaynaklandığını ortaya koymuştur. Bu kapsamda yağmacı dergiler ve niteliksiz yayınlar ile ilgili sorunları sadece bireylere yıkmak ve sistemsel hataları görmezden gelmek, sağlıklı çözüm yollarının üretilmesini engelleyecektir. Bu kapsamda akademik teşvik ile ilgili yapılan bazı düzenlemelerin, akademisyenlerin yağmacı, şaibeli ve niteliksiz dergilere yönelmelerine neden olabileceği düşünülmektedir. Nasıl ki doçentlik başvurularında yağmacı, şaibeli dergilerdeki yayınlar kullanılamıyorsa ve yaptırımlar işletiliyorsa, teşvik sisteminde de bu kurallar geçerli olmalıdır. Teşvik sisteminde ulusal kongrelerde yapılan sunum ve tam metin olarak yayınlanan bildirilere, neden puan verilmediği anlaşılammaktadır. Aynı TR dizinde taranan dergilerde yayınlanan makalelerde olduğu gibi, ulusal kongrelerde yayınlanan bildiriler de (görece az da olsa) bir puan almalıdır. Ulusal kongrelerin akademik camiayı biraraya getirerek, yapılacak olan yeni ortak projeleri ve alanı geliştirmeye yardımcı olduğu göz ardı edilmemelidir. Aynı şekilde editöryal makaleler ve derleme çalışmaları

da teşvik sisteminde yer almalıdır. Örneğin bu çalışmada editöre mektup şeklinde yazılmış uluslararası iki makaleden yararlanılmıştır. Teşvik sisteminde atıfların türüne nasıl bakılmıyorsa, aynı yaklaşımla her tür makale teşvik edilmelidir. Bununla birlikte makalelerin alacakları puanlar türlerine göre farklılaştırılmalıdır.

Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) üyeleri olan Kansu ve Ruacan'ın (2002) saptamalarına göre araştırmacıların bilimsel yanılmaya başvurma nedenleri arasında; yetersiz araştırma eğitimi ve disiplini, kurumun aşırı ve oransız baskısı, hızla kariyer elde etme ve başarılı görünme arzusu, fazla yayının prestij yaratacağı düşüncesi, maddi kazanç hırsı ve nadir de olsa psikiyatrik bozukluklar bulunmaktadır. Buradan hareketle, özellikle akademik hayatta doçentliğe kadar iş güvencesinin olmaması, yeniden atanma gereksinimleri, atama ve yükseltme kriterlerinin niceliğe odaklanması, eğitim kurumlarının bir şirket gibi ele alınmaya başlanması, akademik teşvik yönetmeliği ve ücret politikalarının oluşturduğu sistemin akademisyenler üzerinde bir baskı yarattığı ortadadır. Bu baskılar yağmacı, şaibeli ve niteliksiz dergi ve yayıncıların türemesine ve buralarda yapılan şüpheli, şaibeli ve niteliksiz yayınların artmasına neden olabilmektedir. Var olan sistemin tekrar değerlendirilerek yeniden yapılandırılması akademik hayatın sağlıklı gelişimi için gereklidir. Bu çalışmada sadece akademik camianın yağmacı yaklaşım ile ilgili duyarlılığının artırılması istenmiş ve sistem ile ilgili bazı çıkarımlarda bulunulmuştur. Örnek vakalardaki kurum ve/veya ismi verilmeyen şahısların konuyu bu çerçevede ele alıp, farklı çıkarımlarda bulunarak defansif veya ofansif bir tutuma girmemeleri gerekmektedir. Buradaki temel amacın araştırma ve yayın etiği kapsamında alanın gelişimine katkıda bulunmak olduğu unutulmamalıdır.

Çalışmanın Kısıtları

Kansu ve Ruacan (2002), araştırma ve yayın etiğine aykırı çalışma ve uygulamaların tüm platformlarda açıklanmasının, bilim hayatının temizlenmesi ve etik bilincin artırılması için gerekli olduğunu belirtmektedir. Bu makalenin yazarı da aynı görüşü paylaşmaktadır. Bununla birlik-

te, örnek vakalar incelenirken metin içinde yazarların isimleri, özellikle haksız atf almamaları için ya verilmemiş ya da kaynakçaya konulacak şekilde refere edilerek yayınlanmamıştır. Yağmacı ve şaibeli dergilere de örnekler verilir iken sadece metin içinde göndermeler yapılmış ve yok hükmünde oldukları için bu dergilere kaynakçada bilinçli olarak yer verilmemiştir. Çalışmada araştırmacı kendi deneyimlerini yansıttığından, değerlendirmelerin öznel bir bakış açısıyla ele alındığı söylenebilir. Ayrıca çalışma araştırmacının mevcut gözlemlerinde amaçlı örneklem ile tespit ettiği sınırlı sayıdaki ikincil kaynağın değerlendirilmesine dayanmaktadır. Çalışmanın bir kısıtı olarak, amaçlı örneklemin en önemli zaaflarından birinin taraf tutma veya yanlılık (bias) olduğu göz ardı edilmemelidir. Yağmacı dergi ve yayıncıların temel özelliklerinin her birinin ayrı çalışmalarda detaylandırılarak, yurt içi ve dışı örnekleriyle ele alınması, etik olmayan yayınların ve yayıncılığın azalmasına yardımcı olabilecektir.

Not: Bu makale dördü yurtiçi, biri yurtdışında olan üniversitelerde çalışan, 14 akademisyenin öneri ve değerlendirmeleri alınarak yazılmıştır. Kendilerine katkılarından dolayı teşekkürü bir borç bilirim.

KAYNAKÇA

- Aker, S. (2018). Predatory Dergi Tehlikesi Büyüyor, *Turkish Journal of Public Health*, 16 (3): 234-236.
- Anderson, R. (2017). Cabell's New Predatory Journal Blacklist: A Review, *The Scholarly Kitchen What's Hot and Cooking in Scholarly Publishing*, <https://scholarlykitchen.sspnet.org/2017/07/25/cabells-new-predatory-journal-blacklist-review/>, Erişim tarihi: 07 Şubat 2023.
- Asan, A. ve Kıran K. (2019). Yırtıcı-Yağmacı Dergiler ve Açık Erişim Bilimsel Dergilerin Ücret Talepleri Hakkında, *Acta Medica Alanya*, 3 (2): 203-204.
- Aslan, A. (2018). Yırtıcı Dergiler ve Yayıncılar, *Acta Medica Alanya*, 2 (3):136-137.
- Beall, J. (2023). Beall's List of Potential Predatory Journals and Publishers, <https://bealllist.net/>, Erişim tarihi: 16 Şubat 2023.
- Beall, J. (2016). Essential Information about Predatory Publishers and Journals, *International Higher Education*, (86): 2-3, <https://ejournals.bc.edu/ojs/index.php/ihe/article/viewFile/9358/8368>, Erişim tarihi: 07 Şubat 2023.
- Beall, J. (2018). Predatory Journals Exploit Structural Weaknesses in Scholarly Publishing, *4Open*, 1 (1): 1-2.

- Budd, K. (2019). The Problem of Predatory Journals, AAMC, <https://www.aamc.org/news-insights/problem-predatory-journals>, Erişim tarihi: 15 Şubat 2023.
- Clarivate (2020). Clarivate Releases Web of Science Journal Citation Reports to Identify the World's Leading Journals, Clarivate, <https://ir.clarivate.com/news-events/press-releases/news-details/2020/Clarivate-Releases-Web-of-Science-Journal-Citation-Reports-to-Identify-the-Worlds-Leading-Journals/default.aspx>, Erişim tarihi: 07 Şubat 2023.
- Colson, R. (2022). Journalytics Medicine & Predatory Reports Is Here. Get Insights Into Thousands of Medical Journals, Cabells, <https://medicine.cabells.com/our-news/journalytics-medicine-and-predatory-reports-is-here>, Erişim tarihi: 09 Şubat 2023.
- COPE (2023). Members, COPE, <https://publicationethics.org/members>, Erişim tarihi: 15 Şubat 2023.
- Dal-Ré R ve Marušić A. (2019). Potential Predatory Journals Are Colonizing the ICMJE Recommendations List of Followers, *The Netherlands Journal of Medicine*, 77 (2): 92-96.
- Demir, S.B. (2018). Predatory Journals: Who Publishes in Them and Why?, *Journal of Informetrics* 12 (4): 1296-1311.
- DOAJ (2023). Find Open Access Journals & Articles, DOAJ, <https://doaj.org/>, Erişim tarihi: 15 Şubat 2023.
- Fennell, D. (2013). The Ethics of Excellence in Tourism Research, *Journal of Travel Research*, 52 (4): 417-425.
- Hagve, M. (2020). The Money Behind Academic Publishing, <https://tidsskriftet.no/en/2020/08/kronikk/money-behind-academic-publishing>, Erişim tarihi: 12 Şubat 2023.
- Juran, J. M. (1975). The Non-Pareto Principle; Mea Culpa, *Quality Progress*, 8 (5): 8-9.
- Kansu, E. ve Ruacan, Ş. (2002). Bilimsel Yanıltmanın Günümüzdeki Durumu: Türleri, Nedenleri, Önlenmesi ve Cezalandırılması, *Türk Kardiyoloji Derneği Arşivi*, 30 (12): 763-767.
- Kendall, G. (2021). Beall's Legacy in the Battle Against Predatory Publishers, *Learned Publishing*, 34 (3): 379-388.
- Lee, K.S. ve Benjamin, S. (2023). The Death of Tourism Scholarship... Unless..., *Annals of Tourism Research*, 98 (1):103520.
- McKercher, B. ve Dolnicar, S. (2022). Are 10,752 Journal Articles per Year too Many?, *Annals of Tourism Research*, 94, Article 103398.
- Mimouni, M., Braun, E., Mimouni, F.B., Mimouni, D. ve Blumenthal, E.Z. (2017). Beall's List Removed: What Stands between us and Open Access Predators?, *American Journal of Medicine*, 130 (8): e371-e372.
- Mutlu, G. (2020). Türk Akademisyenlerin Yağmacı Dergilere İlişkin Görüşleri: Bir Nitel Betimsel Çalışma, Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi – *Journal of Qualitative Research in Education*, 8(1): 107-134.
- Öztürk, K. (2013). Şişme Dergiler, Yeniden, Kaan Öztürk Blog, <https://mkoz.wordpress.com/2013/01/25/sisme-dergi-ler-yeniden/>, Erişim tarihi: 08 Şubat 2023.

- Pareto, V. (1897). The New Theories of Economics, *Journal of Political Economy*, 5 (4): 485-502.
- Rele, S., Kennedy, M. ve Blas, M. (2017). Journal Evaluation Tool. LMU Librarian Publications & Presentations, 40, https://digitalcommons.lmu.edu/librarian_pubs/40/, Erişim tarihi: 15 Şubat 2023.
- Sci-Hub (2023). Sci-Hub, *Wikipedia*, <https://en.wikipedia.org/wiki/Sci-Hub>, Erişim tarihi: 15 Şubat 2023.
- Unethical Practices-Scholarly Open Access (2016). Two Turkish Journals with a Fake, "German" Editor, Unethical Practices-Scholarly Open Access, <https://web.archive.org/web/20200515134006/http://unethical71.rssing.com/chan-5258812/latest.php>, Erişim tarihi: 31 Ocak 2023.

- Ü.A.K. (2022). Yağmacı/Şaibeli Dergiler Hakkında Duyuru, T.C. Üniversitelerarası Kurul Başkanlığı, <https://www.uak.gov.tr/Sayfalar/DuyuruDetay.aspx?did=146>, Erişim tarihi: 09 Şubat 2023.

Özkan Tütüncü, Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Necat Hepkon Spor Bilimleri Fakültesi, Rekreasyon Bölümü, 35330, Seferihisar, İzmir.
E-posta: ozkan.tutuncu@deu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-2482-0893

Özkan TÜTÜNCÜ

Çukurova Üniversitesi, Mersin Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu'nda lisans, Dokuz Eylül Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği programında yüksek lisans ve aynı program ile Michigan State Üniversitesi, Hospitality Business bölümünde bütünlük doktora çalışmasını tamamladı. Virginia Tech and State, University of Wisconsin, State University of New York ve Georgia State University'de doktora sonrası çalışmalar yaptı. Halen Dokuz Eylül Üniversitesi, Rekreasyon bölümünde öğretim üyesi olup, lisansüstü programlarda araştırma yöntemleri ve çok değişkenli veri analizleri derslerini vermektedir. Ağırlama alanında iş ve yaşam kalitesi üzerine çalışmaları bulunmaktadır.

Belgelerle Türk Turizm Tarihi / Devlet-i Aliyye (Osmanlı) Pasaportu

Turkish Tourism History with Documents Devlet-i Aliyye (Ottoman) Passport

Ümit Bakı ERDEM

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Danişmendliler Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

Anahtar sözcükler:

Pasaport, Osmanlı, Mürur, Yol, Seyahat.

Key words:

Passport, Ottoman Empire, Mürur, Road, Travel.

ÖZ

Pasaport, yabancı ülkelere gideceklere yetkili kurumlarca verilen ve kimlik incelemesinde geçerli olan belge anlamını taşır. Osmanlı Devleti'nde pasaport uygulaması 19. yüzyılda modern devlet anlayışının ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Temelinde nüfus ve göç hareketlerini denetim altına alma kaygısı yatan bu uygulama ile kamu düzeninin korunması amaçlanmıştır. Osmanlı klasik devrinde "yol hükmü" denilen belge türünün 19. yüzyıla geldiğinde "mürur tezkiresi" adını aldığı, 1867 yılına geldiğinde doğrudan pasaport işlemlerine yönelik çıkarılan nizamname ile modern anlamda pasaport uygulamasına geçildiği görülmektedir. 1884 ve 1894 yıllarında çıkarılan iki nizamname ve 1911 yılında çıkarılan Pasaport Kanunu Osmanlı Devleti'nde pasaport uygulamalarına nihai şekli vermiştir. Bu çalışmada o dönemde kullanılan bir pasaport tanıtılmıştır.

ABSTRACT

A passport means a document that is given by authorized institutions to those who will go to foreign countries and is valid for identity examination. The passport practice in the Ottoman Empire emerged as a product of the modern state understanding in the 19th century. With this practice, which is based on the concern of controlling population and migration movements, it is aimed to protect public order. It is seen that the type of document called "road provision" in the Ottoman classical period took the name "mürur tezkire" by the 19th century, and by 1867, the passport practice in the modern sense was started with the regulation issued directly for the passport. Two regulations enacted in 1884 and 1894 and the passport law of 1911 gave the final form to passport practices in the Ottoman Empire. In this study, a passport used at that time is introduced.

DEVLET-İ ALİYYE PASAPORTU

Osmanlı Devleti'nde klasik dönemde devletin, nüfus hareketliliğini denetlemek için yerli ya da yabancı herkesten bir seyahat varakası talep ettiği görülmektedir. Modern anlamdaki pasaport uygulamasının henüz tam sistemleşmemiş şekli diyebileceğimiz bu uygulama 16. yüzyılda "yol hükmü" adını alırken 19. yüzyılda daha gelişmiş hâliyle "mürur tezkiresi" olarak karşımıza çıkar. Yol hükümleri genellikle tüccarlara, din adamlarına, devlet görevlilerine verilir, geçeceği bölgelerdeki yöneticilere hitaben yazılır ve seyahat edenin güven içinde yolculuk yapmasını sağlardı (Kütükoğlu 2006). 19. yüzyılda yeni bir düzenleme ile oluşturulan mürur tezkireleri de pasaport uygulamasına geçilmeden önce kullanılmıştır.

Bu türe bir örnek aşağıda 1 numaralı resimde gösterilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde gerek tebaanın gerekse de yabancıların ülkeye girişlerinin ve ülkeden çıkışlarının belirli kurallara göre gerçekleştirilmesi ihtiyacı pasaport nizamnamelerinin hazırlanmasını zaruri hâle getirmiştir. İlk olarak 1841 tarihli Men'-i Mürur Nizamnamesi'nde yabancıların ve tebaanın ülkeye giriş çıkışlarında belirli esaslardan bahsedilmiş olsa da bu düzenleme ağırlıklı olarak ülke içerisindeki seyahatin düzenlenmesine yöneliktir (Akkoc 2019).

1867 yılında çıkarılan Pasaport Odası Nizamnamesi'ni 1884 senesinde çıkarılan Pasaport Nizamnamesi takip etmiş, bu nizamnamelerde eksikliklerin görülmesi üzerine son Pasa-

port Nizamnamesi'nin hazırlanması 1894 yılında gerçekleşmiştir. Nihayet 1911 yılında çıkarılan kanun ile pasaport iş ve işlemlerinin nizamname yerine yasal bir zemine oturtulması sağlanmıştır. Osmanlı Devleti'nde uygulamaya giren son Pasaport Kanunu da Türkiye Cumhuriyeti'nde 1938 yılına kadar kullanılmıştır. Günümüzde uygulamada olan Pasaport Kanunu'nda dahi Osmanlı Devleti'nin hazırladığı pasaport nizamnamelerinin tesirini görmek mümkündür (Akkoç 2019).

Bu yazıda pasaport nizamnameleri ve kanunu çerçevesinde basılıp kullanılmış Osmanlı Devleti'ne ait bir pasaport örneği tanıtılmıştır. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nden Dahiliye Emniyet-i Umumiye Seyrüsefer tasnifi (BOA, DH.EUM.SSM) bölümünden alınan pasaportun örneğinin resimleri aşağıda verilmiştir (Resim 2-9).

Toplam 10 sayfadan oluşan bu pasaportta ilk sayfa boş bırakılmıştır. Hemen yanındaki sayfada matbu harflerle yazılı "Pasaport Nizamnamesi'nden Müstehric Mevad" başlığı altında Pasaport Nizamnamesi'nden alınan maddelere yer verilmiştir. Bu maddelerde şunlar yazmaktadır:

Üçüncü Madde: Pasaport harcı elli guruştur.

On Dördüncü Madde: Bir pasaportu hamil olmayıp ispat-ı hüviyet edemeyen her şahsın Memalik-i Şahane'ye duhulü memnudur. Osmanlı şehbenderhanesi bulunan bir mahalden li-eclilazime usulü dairesinde bir pasaportu istihsal ederek fakat bu pasaportu vize ettirmeği ihmal eden her şahıs vize harcının iki mislini yani kırk kuruşu tediye edecektir. Pasaportu olmaksızın veyahut hamil olduğu pasaport usulü dairesinde bulunmaksızın hudud-ı hakaniyeye gelenler hakkında işbu nizamnamenin on yedinci ve on sekizinci maddeleri ahkâmına tevfikân muamele olunacaktır.

On Yedinci Madde: Pasaportu olmadığı veyahut usulüne muvafık olmayan bir pasaportu hamil olduğu hâlde Memalik-i Şahane'ye gelen her şahıs Dersaadet'te Zabtiye Nezaretine ve vilayat-ı şahanede pasaport memurları nezdine götürülerek ne gibi esbabı meşruaya mebni pasaport ahz etmemiş idüğü istizah olunacaktır. Şahs-ı mer-

kum tebaa-i Osmaniye'den olduğunu beyan eylediği hâlde isbat-ı hüviyetine kâfi delâil iradına veyahut bir kefil iraesine mecbur olacak ve bu babda kendisine teshilât-ı lâzime gösterilecektir. Bu hâlde şahs-ı merkum pasaport harcının iki misli olan yüz kuruşu tediye edecektir. İsbat-ı hüviyetine kâfi delâil ibraz ve yahut bir kefil irae edemediği takdirde Memalik-i Osmaniye'ye duhulünden men edilecektir.

On Sekizinci Madde: Pasaportuna sahte bir isim yazdıran veyahut bu makule hile ile pasaport istihsal edecek olanlara kefalet eyleyen veyahut sahte pasaport tanzim veyahut sahit olan bir pasaportu tağyir ve tahrif eden ve bu makule sahte veya tağyir ve tahrif olunmuş pasaportu bilerek istimal eyleyen eşhas Ceza Kanunu'nun yüz elli altıncı ve yüz elli yedinci maddeleri ahkâmına tevfikân hapis ile mücazat edilecektir.

Pasaport nizamnamesinde geçen bu maddelerin yazıldığı ikinci sayfada pasaportun Osmanlı Türkçesi ve Fransızca yazılı bölümleri görülmektedir. Hemen arkasındaki sayfada dönemin padişahının tuğrası, tuğranın altında ise padişah hazretlerinin namına anlamına gelen, "*Nâm Nâme-i Hazret-i Pâdişâhîye*" ibaresi yer almaktadır. Örneği gösterilen pasaporttaki padişah tuğrası II. Abdülhamid'e aittir. Tuğranın hemen yanında "*el-Gâzî*" ibaresi yer almaktadır. Sayfanın ortasında taslak olarak bütün pasaportlarda yer alan sabit bir metin bulunmaktadır. Bu metinde şunlar yazmaktadır:

"Devlet-i Osmaniye tebasından

... azimet edeceğinden gerek müddet-i ikametinde ve gerek esna-yı rahda uğradığı mahallerde Devlet-i Osmaniye'nin dost ve müttehidi bulunan devletlerin memurin-i mülkiye ve askeriyesi tarafından himayet ve sıyanet olunması ve olvechle devr ü geşt ü gûzarına kimesne tarafından dahl ü taarruz olunmaması talep ve iltimasıyla işbu pasaport canibinden."

Burada özetle pasaport sahibinin bulunduğu yerde ve yolculuğu esnasında Osmanlı Devleti'nin müttefiki ülkelerin memur ve askerleri tarafından korunması ve seyahatine kimsenin mani olmaması talep edilmektedir. Bu yazıların olduğu

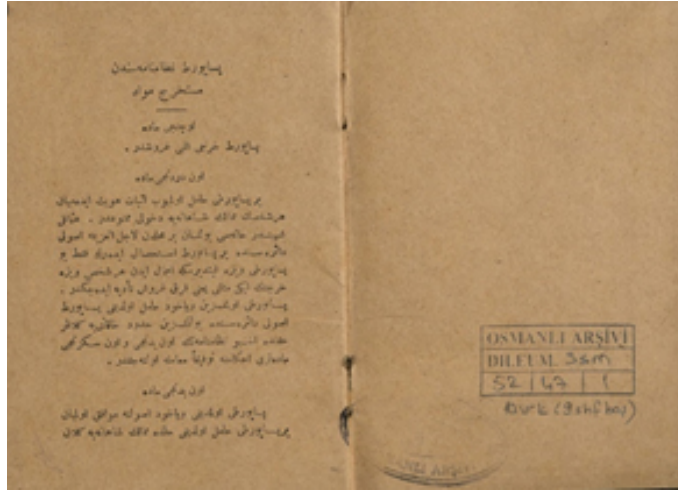
sayfanın yanında bulunan ibareler Fransızca olarak basılmıştır.

Pasaportun 4. sayfasında pasaport hamilinin eşkâli ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Eşkâl kısmında sıralanan ve doldurulması istenen bilgiler şunlardır: Kişinin boyu, gözü, saç-bıyık ve sakalı, burun ve çehresi, rengi, alamet-i farika-i sabitesi yani yüzünde belirgin olan başlıca özelliği, sanati, mahall-i vilayet ve tarih-i tevellüdü (doğum tarihi) ve yaşı. Sayfanın sol alt köşesinde de şehbender, yani o dönemki konsolosun imzası ya da mührü için ayrılmış kısım yer almaktadır. Yandaki sayfada da tıpkı önceki sayfalarda olduğu gibi bu ifadelerin Fransızcası yer almaktadır.

Bir sonraki sayfada pasaport hamilinin refakatinde bulunanların ahval-ı hazırası (mevcut durumu) başlığı dikkati çekmektedir. Altındaki kısımlarda sıfat-ı refakati (eşlik etme nedeni), ismi, mahall-i vilayeti, sini (yaşı), pederinin ismi bölümleri yer almaktadır. Yandaki sayfa önceki sayfanın Fransızcası olarak hazırlanmıştır. İzleyen iki sayfada, ilk sayfalarda Türkçesi verilen Pasaport Nizamnamelerinin Fransızcası yer almaktadır. Defter şeklindeki bu pasaportun en son sayfasında ay-yıldızlı motifler üzerinde Devlet-i Aliyye-i Osmaniye ibaresi dikkati çekmektedir.

Resim-1

Resim-2

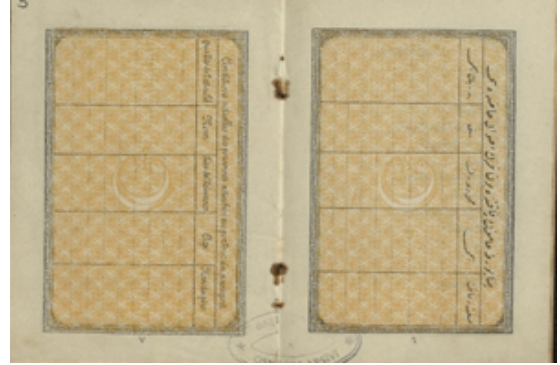
Resim-3

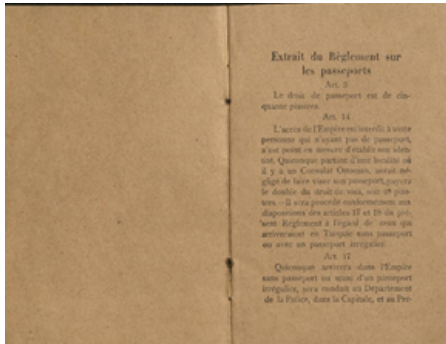
Resim-4

Resim-5

Resim-6

Resim-7

Resim-8

Resim-9

KAYNAKÇA

Akkoç, A.B. (2019). Osmanlı Devleti'nde Pasaport Nizamnameleri ve Bunların Uygulamadaki Boyutları (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Başkanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Emniyet-i Umumiye Seyrüsefer Tasnifi Evrakı (BOA, DH.EUM. SSM), nr. 52/47.1.

Başkanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Tasnifi Dahiliye Evrakı (BOA, Y.PRK.DH), nr. 83/1.1.

Kütükoğlu, M. S. (2006). "Mürur Tezkiresi" (Cilt 32, ss. 60-61). İstanbul: Türkiye Diyanet Yayınları.

Ümit Baki Erdem, Öğr. Gör., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Danışmendiler Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, Tokat-Türkiye.

E-posta: umit.erdem@gop.edu.tr.

ORCID: 0000-0003-0439-1998

Ümit Baki ERDEM

Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği Bölümü'nden mezun oldu (2009). Yüksek lisansını aynı üniversitenin Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı'nda yaptı (2017). 2010 yılında başladığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'ndeki uzmanlık görevinden 2022 yılında ayrılarak aynı yıl Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi'nde Danışmendiler Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezinde Öğretim Görevlisi olarak işe başladı. Halen Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı'nda doktora eğitimine devam etmektedir.

Türk Edebiyatında Seyahat / Gönül Hanım Romanı

Travel in Turkish Literature / Gönül Hanım Novel

Tuğçe Nur KESİN

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Danişmendliler Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

Anahtar sözcükler:

Gönül Hanım, Ahmet Hikmet Müftüoğlu, Orta Asya, Roman, Seyahat.

Key words:

Gönül Hanım, Ahmet Hikmet Müftüoğlu, Central Asia, Novel, Travel.

ÖZ

Gezi türü ile edebiyatımızda tek başına eserler oluşturulmuş, zamanla bu eserlere “gezi yazısı” ya da “seyahatname” denilmiştir. Ancak kurmaca olarak oluşturulan hikâye ve romanlarda olay örgüsünün geziye dayalı olduğu eserler de ortaya konmuştur. Yazar metni oluşturmadan ya bahsi geçen yerlere gitmiş ya da araştırmaları sonucunda gitmeden o yer hakkında bilgi sahibi olmuştur. Okur, bu sayede edebî bir metin yardımıyla seyahate çıkarılmış, bahsi geçen yerlere karşı merak duygusu edinmiş, ilerleyen zamanlarda o yerlere gitme hayalleri kurmuştur. Türk edebiyatında Orta Asya’dan ve yazıtlardan bahseden ilk eser olması yönüyle önemli bir yere sahip olan Ahmet Hikmet Müftüoğlu’nun “Gönül Hanım” romanı, Moskova’daki esir kampından kurularak Moğolistan’daki yazıtlara giden bir grup arkadaşın seyahatini konu almaktadır. Bu çalışmada “Gönül Hanım”daki seyahat ele alınmıştır.

ABSTRACT

With the genre of travel writing, solo works are created in our literature, and in time, these works were called “travel writing” or “journey writing”. However, in the stories and novels created as fiction, the works in which the story arc is based on the trip have also been revealed. The author either went to the places mentioned before creating the text or as a result of his research, he had information about that place without going at all. In this way, the reader took a trip with the help of a literary text, gained a sense of curiosity about the places mentioned, and dreams of going to those places in the future. Ahmet Hikmet Müftüoğlu’s novel “Gönül Hanım”, which has an important place in Turkish literature as it is the first work that mentions Central Asia and inscriptions, is about the journey of a group of friends who escaped from the prison camp in Moscow and went to the inscriptions in Mongolia. In this study, travel in “Gönül Hanım” is discussed.

GÖNÜL HANIM ROMANINDA SEYAHAT

Ahmet Hikmet Müftüoğlu’nun Orta Asya’dan ve yazıtlardan bahseden ilk eser olması yönüyle öne çıkan Gönül Hanım (GH) romanı, 1920 yılında Tasvîr-i Efkâr gazetesinde tefrika edilmiştir. “33 tefrikadan ibaret bulunan Gönül Hanım’da Müftüoğlu Ahmet Hikmet Bey, Türk gençlerine, dedelerinin geldiği Anayurt’u tanıtıyor ve Türklerin orada ne büyük bir devlet ve medeniyet kurduklarını haber veriyor. Büyük Türkçü edip, kendisini kaybeden Türk’e ‘Kendini bul!’ diyor.” (Müftüoğlu 1990: VIII-XIV).

Eser, edebî yönden zayıf olmasına rağmen tarihi yönden güçlü bir yapıya sahiptir. Güçlü yönüyle roman kahramanlarının seyahat sırasında kullandıkları güzergâhlar ve uğradıkları şehirler hakkında tarihi bilgiler de edinmekteyiz. Müftüoğlu, Hariciye Nezareti’nde görev yaptığı sırada yurtdışında bulunsa da Orta Asya’ya hiç gitmemiştir. Buna rağmen Orta Asya’da kurulan Türk

devletleri ve onlardan günümüze ulaşan tarihi, edebî mahiyette eserler diğer yazar ve şairlerin olduğu gibi Müftüoğlu’nun da dikkatini çekmiştir. “Özellikle milliyetçilik akımının etkisiyle millî bir devlet kurmak isteyen ve büyük Turan özlemi çeken Türk aydınları, gidip görme imkânı bile bulamadıkları Orta Asya Türk topraklarını Anadolu Türklerine tanıtmak, kökenlerinin nereden geldiğini hatırlatmak üzere eserler oluşturmuşlardır. İşte bu aydınlardan Ahmet Hikmet Müftüoğlu Gönül Hanım isimli romanında Türklük bilinci oluşturmak amacıyla bir roman kurgusu içinde ata yurdunu ve Göktürk Abidelerini okuyucularına tanıtmış, ayrıca Batı dünyası seviyesine ulaşmanın yollarını kahramanlar aracılığıyla göstermiştir.” (Çakır 2014: 247).

Eser, genç Türk subayı Mehmet Tolun Bey ve silah arkadaşlarının Ruslara esir düşmesiyle başlıyor. Esirler, Krasnoyarsk (Kızılyar) kampına götürülüyorlar. Kamp, Krasnoyarsk şehrinin di-

şında Yenisey Nehri'nin kenarındaki düzlükte kurulmuştur¹.

Birinci Bölüm: Tutsaklar Kampı

Romanda, *Tutsaklar Kampı* başlığı altında *Krasnoyarsk* (Kızılyar) kampı ve çevresi hakkında bilgi veriliyor:

"1917 yılı Eylülü içindeydi. Esir subaylar karargâhından, arkadaşları adına alışveriş için Krasnoyarsk (Kızıl-Yar) kasabasına kadar gitme nöbeti, bu hafta Üsteğmen Mehmet Tolun Efendi'nindi. Bu genç subay, harbin başında, maiyetindeki bir çavuş, birkaç erden mürekkep keşif kolu ile beraber geceleyin yanlışlıkla düşman mevzilerine sokulduğundan, geri çekilme yolu kesilerek dizinden yaralanmış ve arkadaşlarıyla birlikte, Ruslara esir düşmüştü." (GH 5).

Mehmet Tolun Bey'in esarete uzanan yolcuğu ise şöyle gelişiyor:

"Önce Kafkasya'da, Hazar Denizi'ndeki ıssız bir adada, ondan sonra Ural'ın doğusunda, İrbit şehrinde bir süre tutuklu kaldıktan sonra, Sibirya'da, Krasnoyarsk'ın altı kilometre kuze-

Fotoğraf: Krasnoyarsk yakınlarında Yenisey Nehri üzerindeki ilk demiryolu köprüsü. 1895-1899 yılında inşa edilen köprü 2007'ye kadar hizmet vermiştir. (<https://www.vokrugsveta.ru/vs/article/387/>).

¹ "I. Dünya Savaşı esirleri için 1914 yılında kurulan esir kampına ilk sevkîyat 1914 yılı sonbaharında başlamıştı. Kampa yerleştirilen Alman, Avusturya-Macar ve Osmanlı ordularına mensup esir subay ve erlerin sayısı kısa bir sürede kapasitenin iki katı olan 14.000 rakamına ulaşmıştı. İdarenin bozukluğu ve alt yapıdaki eksiklikler sebebiyle kampta ortaya çıkan salgın hastalıklar 8.000 civarındaki esirin ölmesine sebep olmuştu." (Brandström 1921: 42-43; Kutlu 2010).

yinde Grodok denilen bu harp karargâhına getirilmişti." (GH 5).

Mehmet Tolun Bey yanında bir Tatar er ile eksikleri almak için kamptan dışarı çıktığı sırada bir lokantaya uğrar ve Ali Bahadır Kaplanoğlu ve kız kardeşi Gönül Kaplanoğlu ile tanışır. Romana ismini veren Gönül Hanım, yirmi dört yaşlarında Paris Üniversitesi Edebiyat Fakültesi mezunu bir Tatar kızıdır. Ağabeyi Ali Bahadır ise eğitilmiş bir debbağdır. Ailesinin maddi durumu iyi olan bu gençler ileride gerçekleştirecekleri seyahatte millî değerlerine sahip çıkmak üzere varlarını yoklarını ortaya koyacaklardır.

Yazıtlara seyahatin temelinde yatan sebep Türklerin köklerine sahip çıkmadığı görüşüdür:

"– Yazık ki, atalarımızın, millî namusumuzun beşiği olan ilk yurtlarımıza, şimdiye değin ne Türklerden ne Tatarlardan ilmî bir heyet gidememiştir.

Varlığından haberdar bile olmadığımız tarihimize ait yadigarlardan Orhun, Turfan abidelerinden, yazıtlarından, belgelerinden ırkımızın en yaman düşmanları olan Rus seyyahları sayesinde bilgi alabildik." (GH 9)

Köklere sahip çıkmak ve araştırmalar yapmak üzere ata topraklarına gitme planı yaparlar:

"Güzel Tatar kızı, badem gözlerini süzdü, sonra:

– Çalışabiliriz, bir laftır. Hemen çalışmalıyız. Kader sizi, Çin Türkistanı'na yakın getirmiş, Tolun Bey! Atlayıveriniz, oralara gidiniz, araştırmalar yapınız.

– Ben esirim, bağılıyım.

– Biz yardım eder, bağınmızı çözebiliriz. Hatta, kardeşimle ben de belki beraber geliriz. Değil mi, Ali?

Kaplanoğlu, biraz düşündü:

– Niçin olmasın? Herhâlde şerefli ve tarihî bir teşebbüs... Bu konuda konuşulabilir, dedi. Tolun, ilave etti:

– Buraları bilmediğim için, bir arkadaş bulsam, ölümü göze alır, kaçar, Orhun Vadisi'ni, Karakorum, Karabalgasun, Koşu Çaydam harabelerini; bu Moğolların, Uygurların ve Türklerin üç eski başkentini, Kâbe'yi tavaf eder gibi ziyaret ederdim. Dönüş için Allah büyüktür ve yardımcıdır. Elbette o zamana kadar harp biter.

Tolun'un bu sözleri, kız kardeşiyle erkek kardeşi yeni bir macera ufku açtı. Gönül Hanım'ın dudakları ve kalbi çarpıyor, kardeşinin yüzüne bakıyordu. Ali'nin ve Gönül'ün bu gizli heyecanlarını sezen subay, Le Coq'un eserinden bir harita açtı:

– İşte, Baykal!.. İşte hudut ve Kâhta!.. İşte Orhun ırmağı, dedi.” (GH 9-10).

“Ormanda bir tahta kanepeye oturdular. Karar verilmişti. Tolun Bey, bu ilk Türk tarihi ve ilmi seyahatine: ‘Gönül Hanım Sefer Heyeti’ adı verilmesini teklif etti. Çünkü bu hususta ilk fikri bu aydın kadın vermişti.” (GH 10).

Mehmet Tolun esir kampına geri döndükten sonra kendisi gibi esir düşen Macar yedek teğmenlerinden Kont Bela Zichy'nin samimiyetine güvenerek planladıkları seyahati onunla da paylaşır. Böylece gezi kurulunun sayısı dörde çıkar: Gönül Hanım, Bahadır, Kont ve Tolun.

Seyahat planlamasını Kont yapıyor: “Çin Türkistanı'na, Ural-Altay milletlerine, dillerine ve tarihlerine dair ne kadar eser yazılmışsa okuyor, haritalar çiziyor, planlar tertip ediyordu.” (GH, 2).

“Hazırlık öteberilerini, kimsenin dikkatini çekmemek için yalnız Gönül üzerine almıştı. Fakat yol hazırlıkları çok ağır gidiyordu. Sahte pasaport çıkarmak çok zor ve masraflıydı.” (GH 12).

Seyahat öncesinde erzak temini de Gönül Hanım ve Bahadır tarafından sağlanıyordu. Yolda yaşanabilecek her türlü sağlık sorununa karşı da altı ay kadar hasta bakıcılık okulunda eğitim gören Gönül Hanım'a güveniyorlardı. Her şey düşünülmüştü.

İkinci Bölüm: Gönül Hanım Sefer Heyeti

Krasnoyarsk'ta başlayan dostluğun millî duygular ile bir seyahat hayaline dönüşmesi kısa sürer. Tüm hazırlıklar tamamlandıktan sonra dört kişilik arkadaş grubu tren yolculuğu için 20 Şubat gecesi bir araya gelir:

“Şubatın yirminci gecesi saat on birde, Moskova'nın demir yolu istasyonundaki lokantadan, küçük çiftlik sahipleri veya büyücek bir kasabada dükkân sahibi oldukları hâllerinden anlaşılacak temiz, sade giyinmiş üç kişi ile bir kadın çıktı. Bunlardan her biri, kendi eşyasını

taşıyordu. Yolcular arasından geçerek kapının yanındaki pencere önüne gidip pasaportlarını kaydettirdiler.” (GH 14).

Moskova'dan başlayan yolculukta güvenlik görevlisine Udinsk yoluyla Çin'e gittiklerini söylediler. Trenle çıkılan bu yolculuk 1905'te yapılmış tamamlanan Trans-Sibirya Demiryolu² ile gerçekleşir. Tren bazı istasyonlarda kısa süreli duraklar ve o duraklamalar sırasında yolcular alışveriş yaparlar. İrkutsk³ istasyonu da bu duraklardan biridir ve birkaç saatlik vakti olan Tolun burada iner, Gönül Hanım'a hediye almak için dükkânları gezer:

“Bir sabah İrkutsk istasyonuna vardıkları zaman vagonlardan fırladı. Katar birkaç saat kalacağı için istasyondan dışarı çıktı, ilk rastladığı meydanındaki dükkânların camekânlarını seyretmeye koyuldu. Bir tütüncü dükkânında Boğaziçi'nin, Haliç'in ve Sultan Ahmet Camii'nin resimleri bulunan üç kartpostal gördü ve hemen aldı.” (GH 17).

Fotoğraf: Trans-Sibirya Demiryolu ve doğuya ayrılan hatlar⁴. (<https://www.thetranssiberiantravelcompany.com/planning-route-options/>)

² “Trans-Sibirya Demiryolu; Moskova'yı Uzak-Doğu Rusya'ya ve Japon Denizi'ne bağlayan dünyanın en geniş ve en uzun demiryolu ağıdır. Hat yaklaşık 5578 mil (9297 km) uzunluğunda olup Moğolistan, Mançurya ve Kuzey Kore'ye de ek hatlarla bağlanarak kıtanın ulaşım ve lojistik zincirinin hayati bir parçasını oluşturur” (Encyclopedia of World History 2008: 419).

³ Günümüzde İrkutsk Eyaleti'nin başkenti olan şehrin batısında Krasnoyarsk, kuzeyinde Saha Cumhuriyeti yer almaktadır. Rusya'dan Moğolistan'a geçiş için demiryolu hattı buradan devam eder.

⁴ Trans-Moğolistan demiryolu hattı 1961 yılında tamamlanmıştır. Romanda bu sebeple doğu hatları kullanılmamış, sadece Trans-Sibirya hattı kullanılmıştır.

"Şimdi Katar Baykal Gölü'nün batı kıyısını dolaşıyordu. Kultuk⁵, Bolscherjé⁶ şehirlerini geçerek bir gün sonra da demiryolu seyahati Udinsk'te sona erecekti. Bu tren yolculuğu harp sonucu doğan gecikmelerle on gün sürmüştü. Güneye doğru indikçe vagonlar göğe doğru yükselmiş çam ormanları arasından geçiyor ve bazen gölün bataklık kıyısını takip ediyordu." (GH 17-18).

"Martın birinci günü Udinsk'e vardılar. On günlük seyahat kendilerini yorduğu için hem biraz dinlenmek hem de evvelce buradaki acentelerine gönderdikleri levazım sandıklarını muayene etmek üzere birkaç günlüğüne bir otele indiler." (GH 18).

Karayolunda gerçekleştirdikleri yolculuğa Rusya'da troyka adı verilen ve üç atla çekilen kızak/araba ile devam ederler:

"Bir gün sonra sabahleyin *troykalara* binerek ve eşyayı hayvanlara yükleterek güneye doğru Selenga Nehri vadisini takip ederek yola revan oldular. Arbutovsk⁷ şehrinde bir gece istirahat ettiler. Diğer ufak kasabalarda araba, hayvan değiştirdiler. Yollar yüksek çam ağaçları arasında hem latif hem yek ahenkti. Selenginsk⁸e vardıkları zaman bu sıkıntılı ve tatsız kasabada karşılaştıkları tufana benzer bir yağmurdan ötürü tam beş gün kaldılar." (GH 21).

Resim: Rus Taşıtı Troyka
(Aleksander Orlovski, Hermitage Müzesi, St. Petersburg, Rusya).

⁵ Kultuk, Baykal Gölü'nün batı kıyısında bir şehir.

⁶ Günümüzde bu isimde bir şehre rastlayamadık. Yazar, Baykal Gölü'nün kıyısında bir şehir olarak anlatır.

⁷ Arbutovsk hakkında bilgiye ulaşılamamıştır. Selenga Nehri vadisini geçince gittikleri bir şehir olarak eserde yer alır.

⁸ Baykal Gölü'ne yaklaşık 30 km mesafede bir Rus köyü.

Udinsk'ten Kâhta⁹'ya on beş günlük bir yolculuğun ardından ulaşırlar:

"Udinsk'ten Kâhta'ya kadar 250 kilometrelik mesafeyi tam on beş günde katettiler. Araba yolculuğunda Rus zabıtasının şiddetli muamelelerinden bir hayli azap çektiler. Hatta bir gün Kont, Alman casusu ithamından altı saat tutuklu kalmak, yüz elli ruble rüşvet vermek ve bir tokat yemekle kurtulabildi. Hoş olan, olmayan birçok macera yaşadılar ve bu sarp geçitleri kâh para kâh Kaplanoğlu'nun rast geldiği Tatar dostu kimselerin yardımıyla atlattılar. Kâhta şehri Çin Moğolistanı ile Sibiryaya sınırı üzerinde Rusya'da son merhale idi." (GH 21).

Üçüncü Bölüm: Mehmet Tolun Bey'in Günlük Hatıraları

Ahmet Hikmet Müftüoğlu üçüncü bölümde anlatıcı rolünü değiştirerek kalemini Mehmet Tolun Bey'e teslim eder. Bir günlük şeklinde kaleme alınan bu bölümde; maceranın içinde birinci ağızdan dinlediğimiz yol hikâyeleri, okuyucuyu metnin içine daha da çekmektedir. Mehmet Tolun, Moğolistan'da ilk durakları olan *Urga* (Moğolistan'ın başkenti, bugünkü ismiyle Ulan Batur) şehrine geldiklerinde şehir hakkında coğrafi, fiziki ve dinî bilgiler verir ve *Urga*'nın etimolojisini anlatır:

"Sibiryaya sınırından, Kâhta'dan ayrılmış beş gün oldu. Bu beş günlük yolculuğu bataklıkları, uçurumları, ormanlar arasında çürük ağaç yığınlarıyla dolmuş geçitleri aşarak bitirdik. Ken Dağları'nın Kentei girift silsilesini güçlükle geçtikten sonra Karan Koui Boğazı'na vardık. Bu akşamı *Urga*¹⁰'da, seyahatimizde rastladığımız ilk Moğol kasabasında, Moğolların mukaddes bir yurdunda geçireceğiz. Demek aile aramızdayız." (GH 23).

Moğolistan'a geldiklerinde bir tüccarın evinde konaklarlar. Burada konakladıkları yerin mimarîsinde kullanılan malzemeden bahsedilir. Mabetler taştan ve kerpiçten yapılmış, kişilere ait meskenler ise keçe çadırlardan oluşmaktadır:

⁹ Orta Asya'da Ötüken ve Karakurum yakınlarında bir şehir olarak bahsedilir (Demir 2004: 231).

¹⁰ Ulan Batur'un eski adı.

"...kılavuzumuzun ihtarıyla kerpiçten bir kulübe önüne durduk. Burası Sibiryalı bir tüccarın evi imiş ve günde beş ruble ücretle kiralamışız." (GH 23).

"Moğolların dinî merkezi olan Urga şehri iki kısımdan mürekkeptir: Araları altı kilometredir. Her iki kısım da Tula Irmağı'nın sağ tarafındadır. *Boğdukura* yani mukaddes mabet denilen birinci kısımda yalnız Moğollar yaşar. Burada Lama mezhebine ait tapınaklarla Canlı Huda'nın eski bir sarayı vardır. Maymaçin denilen ikinci kısımda ise Çinliler oturmaktadır. Moğollar buraya *Urga* adını vermiyorlar. *Buğdul kura* veya sadece tapınak manasında *Kura* diyorlar. *Urga* adı ise tercümanımızın iddiasına göre Ruslar tarafından bu kasabaya *urta*, orta kelimesinden galat olarak verilmiştir." (GH 24).

"Taştan mabetler ve kerpiç ile yapılmış kulübeden başka, diğer meskenler keçe çadırlardan ibaretti. Bu toparlak ve tavanları mahrut şeklinde çergelere Kırgızlar *Yurd* ve Moğollar *Kir* diyorlar. Çadırların etrafı çam bölmelerinden tahta darabalar ile ayrılmıştı. Bu suretle kasabanın gösterdiği acı manzarayı ancak yer yer rastlanan tapınakların altın kubbeleri değiştiriyordu. Bunlardan en önemlisi *Maydari* tapınağı idi." (GH 26).

Seyahat sırasında gidilen yerin inançlarından da yansımalar okuyucuya aktarılır. Budist bir tapınakta ölümlerin etrafa bırakıldığı bir an anlatılır:

"Bugün bir mukaddes lama ile 'Buğdu Kura'nın mühim bir mabedini görmeye gideceğiz. Tapınak bir tepenin üstüne yapılmıştı ve tepenin etekleri kamilen süprüntüler ve leşlerle çevrili idi." (GH 31).

Gidilen yerin âdetleri ile kendi âdetlerini kıyasladıkları zamanlar dikkat çeker. Örneğin bir Buda heykelinin üzerine bağlanan bezler ile evliya türbelerinin pencerelerine bağlanan bezler arasında ortaklık olup olmadığı sorgulanır:

"Buda heykelinin üstüne başına sayısız mavi kumaş parçaları asılmış, bağlanmış. Bizi gezdiren mabet muhafızının riyaveyetine göre, bir dileği olan, buraya mavi bir bez bağlanmış. Acaba bizde bazı evliya türbelerinin hacet pencerelerine bağlanan bezler, Şamanlıktan, putpe-restlikten kalma bir âdet midir?" (GH 33).

Rusya içerisindeki troykolar geride bırakılmış ve yeni ülkedeki yolculuk için araç ihtiyacı bulun-

maktadır. Bu sebeple Moğolistan'daki seyahat için deve ve atlar bulunur:

"10 Haziran... Kervanımızın hazırlıkları tamam olmak üzeredir. Umarım ki üç güne kadar yola çıkarız. Uşaklarımız ve eşyamız için altı hecin devesi bulduk ve şağrılarına, âdet olduğu üzere, birer damga dağladık. Bizim için de dört at kiraladık." (GH 35).

11 Haziran tarihinde Orhun Vadisine yolculuk için harita üzerinden yol tespit edilir, ilk durak *Karakurum* şehri olarak belirlenir. Karakurum bir dönem Moğollar'ın ve Uygurlar'ın başkenti olarak da karşımıza çıkan önemli tarihi bir yerleşim yeridir.

"11 Haziran... İki gün sonra güneybatıya doğru takip edeceğimiz yolu haritada çizdik, önce, Ögeday Kaan'ın başkenti olan Orhun Nehri üzerinde bulunan Karakorum'a gidecektik. Fakat kestirme kervan yolunu değil, aksine Tula Irmağı kıyısını güderek bu suyun kuzeye doğrulduğu noktaya gelecek, oradan Bozkır yoluyla henüz keşfedilmemiş Tokum-Nor tepelerinden sarkıp eski Türklerin ulu yurtları olan Orhun Vadisi'ne erecektik." (GH 35-36).

"13 Haziran... Bozkır denilen çöl içinde ilerleyen Tula Irmağı kıyısını takip ede ede sekiz gün gidecektik." (GH 36)

"20 Haziran... Tula'nın sağ tarafında bulunan Navan Ceren Manastırı'na geldik. Su için fıçı satın aldık. Burası Tula'nın dirseğidir. Artık batıya doğru inerek henüz keşfolunmamış bozkırlardan geçeceğiz." (GH 38)

Köktürk Yazıtları'na giderken bir dağa kazılı şekilde gördükleri yazılar heyetin dikkatini çeker ancak okumakta başarısız olurlar. Sadece bu yazıların da şarkiyatçılar tarafından okunmadığına işaret ederler:

"21 Haziran... Bugün su bulma umudu ile sekiz saat güneş altında yürüdüktan sonra Bitik Ula Dağı'nın eteğine geldik. Fakat buradaki meşhur pınarın kurduğunu gördük. Dağın mermer ve granit eteklerine kazılmış, senelerin tahribine uğramış birtakım acayip yazılar gördük. Biz Sibiryadaki araştırma ve incelememizi eski Türk alfabesi üzerinde yaptığımızdan umduğumuza aykırı olarak rastladığımız yazıları okumaya muvaffak olmadık. Bahadır Bey bazı Rusça eserlere başvurdu. Şimdiye kadar bu ya-

zıların hiçbir şarkiyatçı tarafından okunmadığını anladı." (GH 39).

"3 Temmuz... Kuzey'den güneye doğru devam eden sıradağları geçtikten sonra karşımızda uzaktan yirmi kilometre genişliğinde Orhun Nehri Vadisi görüldü. Manzara nefis ve şairane idi." (GH 46).

"4 Temmuz... Öğleden önce çadırlarımızı bu meşhur 'Erden Su' mabedinin duvarları kenarına kurduk. Etrafta hiçbir kimse gözükmüyor." (GH 55)

Eserin tarihi zemininin güçlü olduğu kitabın içerisinde kendini gösterir. Mehmet Tolun Bey Uygurlara başkentlik yapan *Karabalgasun* şehrinden bahseder. Şehirleri isim olarak anmaktan ziyade tarihi arka planına vurgu yapar:

"6 Temmuz... Bu saha çok verimli meralardan geçiyoruz. Öğleye doğru bırakılmış, kullanılmayan bir şehre daha kavuşacağız: Uygurların başkenti olan eski Karabalgasun şehri." (GH 61).

"8 Temmuz... Hava bugün çok güzel idi. Fırsattan faydalanarak 'Üç Dil Kitabeleri'ni istinsah etmek lazımdı." (GH 67).

"9 Temmuz... Bugün de öğleye kadar çalıştık. Bütün yazıları istinsah ettik ve dileğimize kavuştuk. Yarın sabah eski Türklerin idare yeri olan Koşo yahut Koso Çaydam'a doğru yollanmak üzere çadırlarımızı toplayacağız." (GH 68).

Dördüncü Bölüm: Kül Tigin Abidesi

Seyahatin ve hatta eserin kaleme alınma sebebi yazıtlar hakkında söz söyleme çabasıdır. Türk edebiyatında büyük bir açığı gidermek için Müftüoğlu, Gönül Hanım'ı kaleme alır. Bu bölümde yazıtlar hakkında tarihi bilgiler verilir. Kül Tigin ve Bilge Kağan Yazıtları için "Bengü Taşlar" yani "Ebedî Taşlar" ifadesinin kullanıldığına değinir:

"Bu kül renkli mermerden levha, miladın 732 tarihlerine, yani Hicret'in 48'inci yılına doğru Tukyü Türkleri hükümdarlarından İltirış ile İlbilge Hatun'un oğlu Kül Tigin'in sanını yaşatmak için büyük kardeşi tarafından yazdırılmış ve diktirilmiştir. Bu abidenin güneybatısında, bir kilometre mesafede, bir diğer abide vardır ki, o da Kül Tigin'in büyük kardeşi Bilge Kaan adına dikilmiştir. Bu abidelere 'Bengü Taşları' da denilir." (GH 71).

Beşinci Bölüm: Güneş Doğarken

Bu bölümde yazıtlara en yakın an güneşin doğuşuyla ilişkilendirilir. Güneşin doğması nasıl ki dünyamızı aydınlatıyorsa yazıtlar da Türk dili ve tarihi hakkında bizleri aydınlatacaktır.

"Güneş doğmadan abidenin önüne vardık. Daha dün akşamdan adamlarımız kitabenin önündeki molozları süpürmüşler..." (GH 77).

Altıncı Bölüm: Hepimiz Ağlıyorduk

İki aydan uzun süren yolculuğun sonunda yazıtlara ulaşılır ve okuma çalışmaları yapılır.

Kül Tigin Kitabesi'nden:

"Üstte mavi gök, altta yağız yer kıldıkta, ikisi arasında Âdemoğlu kılınmış. Onların üzerine atam Bumin Kaan, İstemi Kaan oturmuş. Ecdadım tebaaleyivermiş. O zaman dört taraf hep düşman imiş. Dört tarafa ordu salarak saldırmışlar. ..." (GH 79).

"12 Temmuz... Bu sabah da çalışmaya başladık ve akşama kadar yazıtların kopya edilmesi, istinsah edilmesi işlerini bitirdik. Yarın öğleden sonra seyahatimize son vererek buradan dönmek için çadırlarımızı toplayacağız." (GH 92).

Yedinci Bölüm: Dönüş

Uzun yolculuğun sonuna gelinmiş, yazıtların üzerindeki yazılar kopya edilmiş ve artık dönüş hazırlıkları yapılmaktadır:

"Heyet toplanıyor, alınan kopyalar mevcut sandıklara dikkatle yerleştiriliyordu." (GH 93).

"İki gün sonra öğleüstü Sayan (Tannu Tuva) civarında çadırlarını kurdular. Şimdi vazifeleri son bulduğundan, bir an önce bu çorak çöllerden uzaklaşmak istiyorlardı." (GH 96).

Seyahat boyunca ticaret merkezlerinden geçen kabile Kobdo şehrine ulaşır. Kobdo, Moğolistan'ın Çin ile sınırı arasında yer almaktadır.¹¹ Şehrin nüfusu ve genel görünüşü hakkında bilgiler verilir:

¹¹ "Hovd, aynı zamanda Chovd olarak da yazılır, Jirgallanta veya Dzhirgalantu olarak da adlandırılır, eski adıyla Khobdo veya Kobdo, kasaba, Hovd aymag'ın (vilayet), Batı Moğolistan'ın idari merkezi, Moğol Altay Dağları bir yükseklikte kuzey eteklerinde 4.260 ft (1.300 m). Har Us Nuur (göl) doğuda yer alır ve Hovd Gol (nehir) tarafından beslenir. 1731

“Sabahleyin erken kalkarak yola revan oldular. Her akşam bir derbentte geceleyerek Arhul Han ve Bandiye Kore kasabalarını geçtikten ve bu suretle Tarbagatay Dağları'nı aşmak zahmetini savdıktan sonra doğuya saptılar; Kandan Nor Gölü'nün güneyinden tekrar güneye doğru indiler. Nihayet otuz beş günde Kobdo kasabasına vardılar. Kobdo, beyaz evleriyle, temiz sokaklarıyla Türkistan'ın bir İslam şehrine benziyordu. Buranın ahali 35 Rus, 800 Çinli ve 100 kadar İslam, Sart ve 200 Moğol'dan ibaretti. Ruslar bu yolla Çin'e un, çay ve pamuktan yapılmış şeyler sokuyor ve Çinliler de Rusya'ya yün ve kürk gönderiyorlardı.” (GH 97).

Moğolistan'dan çıkıp Rus sınırına ulaşırlar. Kazaklar burada hudut muhafızı olarak onları karşılar:

“Altay Dağları'nın tepelerinden, geçitlerinden aşarak on dört günde bin zahmetle Sibirya sınırında Kaşağaç kasabasına vardılar. Burada kendilerini Moskof hudut muhafızları Kazaklar karşıladı. Heyet mensuplarının pasaportları mükemmeldi. Kobdo ilçesindeki Rus tüccar vekilinden Urdunlu için bir vesika almışlardı. Bahadır Bey hem Rus gümrükçülerini kandırmış hem de ucuz bulduklarından Ulyasu Dağı'ndan birçok kürk almıştı. Böylece sınırda hiç sıkıntı çekmediler. Kaşağaç'tan ilk defa olarak arabalara bindiler. Birkaç gün sonra müthiş Katun Nehri geçidini geçerek Sibirya'nın Angoday, Altaysk, Biysk (Yaş Yura), Barnaul kasabalarından kâh kızak ve kâh araba ile geçerek on üç günde Obi şehrinde demir yol katarına bindiler. Trende Bolşevikliğin Rusya'da yavaş yavaş alevlendiğini haber aldılar.” (GH 98).

Birlikte çıktıkları bu seyahatte yol ayırımına gelmişlerdi, grup ikiye bölünmüş Gönül Hanım evine (Krasnoyarsk'a) giderken ağabeyi de Rusya içerisinde dostlarını yalnız bırakmaz ve grubun diğer üyelerine eşlik eder:

“Obi'den doğru Tomsk'a vardılar. Tomsk'ta üç gün kaldılar. ... Heyetin burada ikiye bölünerek, Bahadır Bey'le hemşiresinin Krasnoyarsk'a ve Tolun Bey'le Kont ve Urdunlu'nun Taşkent ve İran yoluyla Osmanlı topraklarına dönmeleri kararlaştırılmış ise de, Bahadır Bey arka-

daşlarını Rusya içinde yalnız bırakmaya bir türlü razı olmadı. Gönül Hanım'ın eşya ile Krasnoyarsk'a gitmesiyle, Bahadır Bey'in hududa kadar, kaçak esirlere eşlik etmesi kararlaştırıldı.” (GH 98-99).

“(Tolun, Bahadır Bey ve Kont) Akşam saat yedide trene bindiler. Türkiye'ye dönmek müşkül olmakla beraber, en emin yol, İran yolu idi.... Demir yolu ile Taşkent ve Buhara'dan, Merv'den geçerek İran'a sokulmak istediler. Harp sebebiyle tren o derece kalabalık değildi. Kayda değer bir zahmet çekmeden Taşkent'e vardılar.” (GH 100).

Özbekistan'ın başkenti olarak günümüzde çok sayıda ziyaretçiye kapılarını açan Taşkent hakkında yazarın 1917 yılındaki görüşleri şöyledir:

“Trenin birkaç saat kalmasından faydalanarak çizmeleriyle, dericilik sanayii ile ün salmış olan bu şehrin büyük caddelerini olsun görmek istediler. Taşkent'in evleri, birer, nihayet ikişer kat ve hepsi de iri ağaçlarla çevrili bahçeler içinde olduğundan, uzaktan yalnız camilerin minareleri ile kubbeleri görünüyordu. Burada üç yüz kadar cami varmış. Fakat şimdi bunlardan çoğu haraptı. Şehrin nüfusu yüz elli bin civarında imiş. Rusların kurdukları mahalle tamamıyla ayırıdır.” (GH 100).

Yazar, Buhara'nın iktisadi ve beşeri görünümünü hakkında ise şunları söyler:

“Akşam yine trene dönerek Hocend ve Semerkand yolu ile Buhara'ya vardılar. Pek yorgun olduklarından Buhara-i Şerif'te bir geceyi otelde geçirerek ertesi günkü sürat katarı ile yollarına devama karar verdiler.” (GH 100).

“Buhara'da temiz bir otelde kaldılar ve her şeyden önce hamama gittiler. Buhara'nın etrafı surlarla çevrili idi. Rusya ile Çin, Hint, İran ve Afganistan arasındaki ticaret alışverişinin merkezi olduğu için iktisadi ehemmiyeti görünüyordu. İki yüz bin kadar nüfusu olan Buhara'da Rus muhacirleri pek azdır. Yerli ahalinin üçte ikisi Aryanî neslinden Tacik'tirler. Bunlar Farsça konuşurlar. Fakat hepsi Sünni olduklarından İranlılarla araları o derece hoş değildir. Ahalinin kalanı Özbek ve Türklere dir. Buhara'da üç yüz altmış cami varmış. Bu camilerin en büyüğü Temürlenk tarafından tamir edilmiş olan Mescid Cami-i Şerifi'dir.” (GH 101).

yılında Pekin ile ticari olarak bağlantılı bir ticaret deposu olarak kurulan Hovd, Batı Moğolistan'ın ana ticaret merkezidir. Yün, tereyağı ve tarım ürünleri başlıca ticaret kalemleri arasındadır.” <https://www.britannica.com/place/Hovd>

Eserde, Buhara'nın Abbasiler zamanından Cengiz dönemine kadar geçirdiği değişimden bahsedilir. Yazar, Cengiz'in şehre verdiği zararın Timur tarafından telafi edilmeye çalışıldığını ancak Buhara'nın eski parlak günlerini yaşayamadığını söyler ve orada yetişen âlimlerin artık yetişmeyeceğini ekler:

“Abbasi halifesi zamanında çıkan Samanoğulları devrinde Buhara pek çok imar görmüş ve İslam memleketlerinin en meşhuru olmuştu. Daha sonra Cengiz tarafından tahrip edilmiş ve Temür vasıtasıyla tekrar imarına çalışılmışsa da bu hükümdar Semerkand'a daha çok ehemmiyet verdiği için, Buhara eski parlaklığını bir türlü kazanamamıştır.” (GH 101).

“Şehrin bugünkü üzücü hâlini ve medreselerin boşluğunu gören Bahadır Bey, içini çekerek dedi ki: -Buhara'da, Semerkand ve Türkistan'da artık bundan sonra İslamlar'ın övüneceği bilgilerin çıkması, tekrar İbni Sinalar, Buhariler, Farabiler, Uluğ Beyler yetişmesinin ihtimalini göremiyorum. Bu gece yemek pek hazin geçmişti. Ertesi sabah erkenden trene bindiler ve Çarcuy'dan geçerek Merv'e geldiler.” (GH 101).

“Merv, Karakurum Çölü ortasında Mergab Nehri kenarındadır. Vaktiyle Selçukî meliklerinden Alparslan ve Sultan Sancar'ın başkenti iken bir milyondan fazla nüfusa ve İslam âleminde büyük bir medeni şöhrete sahipti.” (GH 102).

Tolun Bey ve Kont; İran sınırından Meşhed'e sonrasında da otuz saatlik yolculuğun ardından Tahran'a ulaşırlar. Tahran üzerinden Sene'ye ve oradan Nahçıvan civarından Türkiye sınırına geçerler. Yirmi beş gün sonra İstanbul'a ulaşan yolculardan Kont'un konaklama yeri meşhur Pera Palas Oteli olur. Tolun ise annesinin Gedikpaşa'daki evine gider.

SONUÇ

Moskova'dan Orhun Abideleri'nin bulunduğu Türkistan'a uzanan uzunca bir seyahatin üzerine kurulan “Gönül Hanım” romanı, Orta Asya ve şehirleri hakkında bizlere o dönemin genel görünümünü sunmaktadır. 1917 yılında Krasnoyarsk'taki esir kampında başlayan olay örgüsü, esaretin son bulmasıyla Moskova üzerinden İrkutsk, Kultuk, Bolscherjé, Udinsk, Arbutousk, Selenginsk, Kâhta gibi Rus şehir/kasabaları üze-

rinden Moğolistan'a uzanır. Moğolistan topraklarındaki ilk durak Urga (Ulan Batur) şehri olur. Buradan da heyet, yazıtlara gitmek için Karakurum ve Karabalgasun şehirlerine ulaşır. Eserde bahsi geçen şehirlerin coğrafi, fiziki, beşeri ve hatta isimlerine dair etimolojik bilgiler aktarılır. Bu yönüyle Ahmet Hikmet Müftüoğlu hem bir edip hem bir tarihçi hem de bir etimolog gibi eserini işlemiştir. Eserde adı geçen şehirlere dair metin içerisinde tarafımızdan dipnotlar düşülmüştür. Çalışmada dikkate değer bir unsur olarak çoğu yer adı ve güzergâh günümüzde doğruluğunu korurken bazı yer adlarına rastlanmamıştır. O dönemde tercih edilen isimlerin değişmiş olması muhtemeldir. Nitekim Urga şehri günümüzde Ulan Batur olarak anılmaktadır. Kullanılmayan ya da tespit edilemeyen isimlerin başında Bolscherjé, Arbutousk, Kâhta, Ken Dağları gibi yer isimleri gelmektedir.

Seyahatte kullanılan ulaşım imkânları eserde; tren, troyka, at, deve şeklinde aktarılmıştır. Konaklama için o günün şartlarında keçe çadır, otel ve ev ile karşılaşmaktayız. Güzergâh bilgileri dikkate alındığında Trans-Sibiryaya Demiryolu'nun tercih edilmesi de yolculuğu daha ilginç kılar. Anadolu topraklarından direkt Orta-Asya'ya bir seyahat kurgusu ortaya koymak yerine Rusya içerisindeki Tatar Türkleri ile Anadolu Türklüğünün birleştirilmesi tesadüfi bir seçim olmasa gerek. Birbirinden senelerce uzak kalan kardeşlerin bir amaç uğruna çıktıkları bu yolculukta İrkutsk'ta verilen molada “Boğaziçi'nin, Haliç'in ve Sultan Ahmet Camii'nin kartpostlarının bir dükkânda bulunması ortak mazi ve atıye bir işarettir.

Kül Tigin ve Bilge Kağan Yazıtları'na ulaşan heyet, “Bengü Taşlar”ın birer kopyasını alarak yurtlarına geri dönerler. Tatar Türkü olan Gönül Hanım ve ağabeyi Ali Bahadır Krasnoyarsk'a, Macar Kont Macaristan'a, Mehmet Tolun Bey İstanbul'a ulaşır. Ortak tarih ve kültür etrafında buluşan heyet Türk birliğinin temsilidir.

1920'li yıllarda henüz Türk dünyasına ulaşım bu kadar mümkün değilken oraları bize anlatan ve Orta Asya'ya gitme hayalleri kurmamıza vesile olan Ahmet Hikmet Müftüoğlu'na rahmetle...

KAYNAKÇA

- Ackerman, M.E. (2008). *Encyclopedia of World History* (Cilt: 4 -5). New York: Infobase Publishing.
- Brandström, E. (1921), *Unter Kriegsgefangenen in Rußland und Sibirien 1914-1920*, Leipzig.
- Çakır, M. (2014). Türk Edebiyatında Orta Asya'dan Söz Eden İlk Roman: Gönül Hanım, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (1): 247-262.
- Demir, E. (2004). Kâhta'nın Kuruluşu, Gelişmesi ve Bugünkü Fonksiyonel Özellikleri, *GÜ, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24 (1): 227-247.
- Fatyushchenko, A. (2022). Железная река Сибири: как Транссибирская магистраль изменила Россию. <https://www.vokrugsveta.ru/vs/article/387/>, Erişim tarihi: 15 Şubat 2023.
- Müftüoğlu, A. H. (1990). *Gönül Hanım*, (Hz. Fethi Tevetoğlu). Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Müftüoğlu, A. H. (2011). *Gönül Hanım*, Ankara: Elips Kitap.
- Kutlu, C. (2010). Krasnoyarsk'ın Ölüm Kampından Yatılı Üniversiteye Dönüşmesi, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14 (32): 245-267.
- Tuğçe Nur KESİN, Arş. Gör., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Danışmendiler Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, Tokat- Türkiye.
E-posta: tugce.kesin@gop.edu.tr.
ORCID: 0000-0002-6461-9318

Tuğçe Nur KESİN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun oldu (2014). Yüksek lisans derecesini Ondokuz Mayıs Üniversitesinden Türk Dili ve Edebiyatı ana bilim dalından (2017) aldı. Millî Eğitim Bakanlığında Türkçe öğretmenliği (2016), Ahmet Yesevi Üniversitesinde Türk dili okutmanlığı (2017-2019) yaptı. Yine aynı üniversitede Basın, Yayın ve Tanıtım Uzman Yardımcılığı (2019-2022) görevinde bulundu. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesinde çalışmaya başladı (2022). Hâlen Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Danışmendiler Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezinde Araştırma Görevlisi olarak görev yapmaktadır. Aynı zamanda Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Türk Dili alanında doktora öğrencisidir. Temel çalışma alanları, Türk dili, Orta Türkçe (Çağatay Türkçesi) ve Yabancılar Türkçe öğretimidir.

Başlangıçtan Günümüze Türklerde Seyahat / Selçuklulara Kadar Türklerde Seyahat

*Travel in Turks from the Beginning to the Present /
Travel in Turks Until the Seljuks*

İsmail TURAN

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi

Anahtar sözcükler:

*Seyahat, Türk, Selçuklular, Şamanizm,
Savaş.*

ÖZ

İnsanoğlı tarihin her döneminde hareket hâlinde yaşamıştır. Bu bağlamda, bir yerden diğer bir yere çeşitli sebepler ve amaçlar doğrultusunda seyahat etmiştir. Türk milleti de bu sürecin önemli bir halkasını meydana getirmiştir. Tarihi süreç içerisinde Türkler çok çeşitli nedenlerle seyahatler gerçekleştirmiştir. Türkler en çok savaş için buldukları bölgelerden başka coğrafyalara hareket etmişlerdir. Şamanizm inancının bir gereği olarak Türkler efsanevi ve hayali seyahatler de yapmışlardır. Yine İslami dönemin ilk Türk kaynaklarında insanların bireysel veya toplu olarak seyahat ettikleri anlaşılmaktadır. Bu yazıda Türklerin bilinen ilk zamanlarında ve İslamiyet'i kabul ettikleri ilk dönemlerde seyahatleri ve bu seyahatlerin muhtevası üzerine bilgi verilecektir.

Key words:

*Travel, Turks, Seljuks, Shamanism,
War.*

ABSTRACT

Mankind has lived in motion in every period of history. In this context, he traveled from one place to another for various reasons and purposes. The Turkish nation also formed an essential link in this process. During the historical process, Turks traveled for multiple reasons. The Turks mostly moved to other geographies from the regions they were in for the war. As a requirement of shamanism, Turks also made legendary and imaginary travels. Again, in the first Turkish sources of the Islamic period, it is understood that people traveled individually or collectively. This article will give information about the travels of the Turks in the first known times and the first periods when they accepted Islam and the content of these travels.

TÜRKLERDE SEYAHAT

Tarihi süreçte insanlar ve toplumlar çeşitli amaç ve sebepler doğrultusunda gezmişler veya seyahat etmişlerdir. Göç, ticaret, istila, eğitim, din ve savaş gibi sebepler doğrultusunda gezen-seyahat eden insanlar ve toplumlar olmuştur. Tarihin seyrine bakıldığı zaman en büyük yolculukların din veya inanın gereği olarak yapıldığı görülmektedir. İnsanlar inançlarının bir gereği olarak kutsal saydıkları şehre, dağa, ormana ve suya ulaşmanın gayreti içinde olmuş, bu sebeple uzun ve yorucu seyahatler gerçekleştirmiştir. Kutsal yerlerin korunması veya ele geçirilmesi için toplumlar savaşları dahi göze almışlardır.

Türk tarihi incelendiği zaman Türklerin en büyük seyahatleri hiç şüphesiz savaşlar, seferler ve akınlar için olmuştur. Hâkim oldukları coğrafyanın sınırlarını genişletmek veya ganimet elde etmek gayesiyle tarihte kurulan bütün Türk devletleri seferler düzenlemiştir. Türklerin savaş nedeniyle gerçekleştirdikleri hareketlilikler destanlara yansımış, destanlarda işlenmiştir. Türk tarihi için önemli bir yere sahip olan Ergenekon Destanı'nda savaştan geri kalan çok az insanın

buldukları yerden göç edip güvenli bir yere sığındıkları anlatılmaktadır (Yetiş 1994). Burada göç sebebi ile bir yerden başka bir yere seyahatin söz konusu olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Yine eski Türk destanlarından olan Türk tarihinde önemli bir yere sahip Alp Er Tunga (Tonga) Destanı'nda büyük Türk lideri Alp Er Tunga'nın akınlar düzenleyip ülkeler fethettiği anlatılmaktadır (Yusuf Has Hâcib 1998). Bu destanda verilen bilgilerden de anlaşılıyor ki Türkler fetihler maksadıyla büyük savaş seferleri düzenlemişlerdir. Bu hususta *Kutadgu Bilig*'de geçen bilgiler şöyledir: "...İranlılar ona Efrâsiyâb derler; bu Efrâsiyâb akınlar salıp, ülkeler zapt etmiştir..." (Yusuf Has Hâcib 1998).

İlk dönem Türk tarihi zaviyesinden bakıldığı zaman Hunların ve Göktürklerin büyük savaş hareketleri düzenledikleri görülmektedir (Taşağıl 2019). Bu kadim Türk devletlerinde ticaret gelişmiş, ticari amaçlar doğrultusunda seyahatler yapılmıştır. Orta Asya'da devlet kuran Türkler, özellikle Asya'nın en büyük ticari faaliyetlerinin yapıldığı İpek Yolu'nu kontrol altına almak için

etraflarında bulunan devletlere karşı büyük mücadeleye vermişlerdir (Taşağıl 2019).

Eski Türk inançlarından olan Şamanizm’de de hayalî veya efsanevi seyahatler bulunmaktadır. Şamanlar çeşitli sebeplerden dolayı seyahat etmişlerdir. Bu sebeplerden birisi “şifa seyahatleri” olarak adlandırılabilir. Şöyle ki şamanlar hastaları iyileştirmek için seyahat gerçekleştirmiştir. İnanışa göre bu seyahatlerde şamanlara yardım eden ruhlar onlara eşlik etmiştir. Şamana yardım eden ruh çoğunlukla o coğrafyanın bilinen bir hayvanı suretinde tasvir edilirdi, bu bakımdan ruh çoğunlukla “hayvan ana” şeklinde tabir edilmiştir (Alp ve Mutlu 2021).

Yine inanışa göre şamanlarda uçarak seyahat etme ritüeli mevcuttur. Şamanların gökyüzündeki seyahatlerinde onlara kartallar ve kuşlar rehberlik etmiştir (İnan 1986). Ayrıca bu seyahatlerin bazılarında şamanlara yılanlar da eşlik etmiştir. Şamanların gökyüzünün yanında yer altında da seyahat ettikleri inancı vardır (İnan 1986). Gökyüzünde, yer altında veya dünyalar arasında nerede olursa olsun şamanların hayalî seyahatleri hayalî karakterlerin yardımı ile gerçekleştirilmektedir. Bu bakımdan şamanların ruhani yolculukları hayalî ve efsanevi olsa da seyahat kavramı Türklerin toplumsal hayatı içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca kötü ruhlardan korunmak, hastaları iyileştirmek veya musibetlerden kurtulmak için de şamanın bu seyahatleri gerçekleştirmesi Türkler arasında önemli sayılmıştır. Destanlarda anlatıldığına göre İslamiyet öncesinde Orta Asya’da yaşayan Türkler ata yurttan başka bir yere ve başka bir coğrafyadan ata yurda geri dönmek için göçler ve seyahatler yapmışlardır (Şenocak 2013).

Erken dönem Türk kaynaklarında askerî seferler ve efsanevi seyahatlerin yanında bireylerin müstakil olarak gerçekleştirdikleri geziler de anlatılmaktadır. İnsanların tek başlarına seyahat ettiklerinin bir kanıtı konaklama mekânlarının varlığıdır. Nitekim Türk tarihinin baş yapıtlarından *Divanü Lûgat-it-Türk*’te konaklama veya dinlenme yeri gibi mekânlardan açıkça söz edilmektedir. *Divanü Lûgat-it-Türk*’te “muyanlık” kelimesi geçmekte olup kelimenin açıklaması “yollarda gelip geçenlerin su içmeleri için yapılan hayrat”

şeklinde yapılmaktadır (Kaşgarlı Mahmud 1986 III :172).

Türk tarihinin önemli kaynaklarından *Kutadgu Bilig*’in karakterlerinden biri olan Ay-toldı uzun ve yorucu bir seyahatin ardından hükümdara ulaşabilmiştir. “Ben sana gelmek maksadı ile uzun yollar yürüdüm; bugün arzuma kavuşup muradıma erdim.” demiştir (Yusuf Has Hâcib 1998: 61). Hükümdara ulaşmak için geldiği şehirde kendisi için “... nihayet gidip, bir imarethaneye indi ve orada yatarak, sabırla geceyi geçirdi” ifadelerine yer verilmiştir (Yusuf Has Hâcib 1998: 45). *Kutadgu Bilig*’de Ay-toldı hakkındaki bu ifadelerin geçtiği beyitler, yolcular ve seyahat edenler için şehirlerde konaklama yerleri olduğunun önemli kanıtlarıdır.

Türkler İslâm’ı kabul edince büyük kitleler hâlinde hac seyahati yapmışlardır. Türk-İslâm devletlerinde hac ibadetine büyük önem verilmiş; hatta Büyük Selçuklu Devleti’nde “Hac Emirliği” adında bir makam dahi tesis edilmiştir. Bu emirlik eliyle hacıların yol güvenliği sağlanmış, yol boyunca yeme içme ve en önemlisi su problemi giderilmeye çalışılarak hac kafilelerinin güven içinde seyahat etmeleri mümkün hâle gelmiştir. Sultan Melikşah tarafından hac emirliğine atanan Cenfel et-Türkî Kutluğ bin Güntekin, ilk Türk hac emiri olmuştur (Ocak 2019: 756).

İslami dönemde Türklerin seyahatlerinin ağırlık merkezlerinden birisini, yeni kabul ettikleri İslam dinini yaymak için düzenledikleri savaşlar ve tebliğ amaçlı geziler oluşturmuştur. Bu amaçla genellikle derviş diye adlandırılan kişiler ve bağlıları (müridleri) seyahatler yapmışlardır. Dervişler genel olarak bir tarikata veya öğretiye mensup olup buldukları bölgeden başka bir coğrafyaya gitmişler, buralarda bağlı buldukları tarikatlar nezdinde İslam dinini yaymaya gayret etmişlerdir.

Anadolu’nun Selçuklu Türkleri tarafından fetihle birlikte İslam coğrafyasından çok sayıda derviş Anadolu’nun çeşitli bölgelerine seyahat etmişlerdir. Bir sonraki yazımızda Horasan’dan Anadolu’ya seyahat etmiş ve Anadolu’nun çeşitli bölgelerini dolaşmış dervişlerin seyahatleri hakkında bilgi verilecektir.

KAYNAKÇA

- İnan, A. (1986). Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kaşgarlı Mahmud (1986). Divanü Lûgat-it-Türk III. (Çev: Besim Atalay). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ocak, A. (2019). Şii-Sünnî Ekseninde Selçukluların Hicaz Politikası. İçinde; M.A. Hacıgökmen, M. Kesik, O. Kunduracı vd. (Editörler) Selçuklu Tarihi ve Tarihçiliğinin Temel Meseleleri (ss. 747-763). Konya: Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Şenocak, E. (2013). Göç ve Ergenekon Destanlarında Mitostan Ütopyaya Yolculuk, Turkish Studies, 8 (1): 2525-2537.

- Taşağılı, A. (2019). Bozkırın Kağanlıkları Hunlar, Tabgaçlar, Göktürkler, Uygurlar. İstanbul: Kronik Kitap.
- Yetiş, K. (1994). Destan. İçinde İslâm Ansiklopedisi (Cilt 9, ss. 202-205). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yûsuf Hâs Hâcib (1998). Kutadgu Bilig II. (Çev: Reşit Rahmeti Arat). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İsmail Turan, Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Tokat-Türkiye.

E-posta: turanislam@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1547-4762

İsmail TURAN

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünden mezun oldu (2011). Yüksek lisans derecesini Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim (2016), doktora derecesini de Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim dalından aldı (2022). Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi'nde Dr. Öğr. Üyesi olarak çalışmaya başladı (2022). Halen Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'nde görev yapmaktadır. Temel çalışma alanları, Ortaçağ Türk-İslâm devletleri tarihi, Anadolu şehir tarihidir.

Turist Rehberliğine Dünyadan Genel Bir Bakış

A World Overview of Tourist Guidance

Dilara Eylül KOÇ

Kastamonu Üniversitesi
Turizm Fakültesi

Anahtar sözcükler:

Turist rehberi, turist rehberliği, eğitim.

ÖZ

Dünyada farklı şekillerde verilen turist rehberliği eğitimi ve uygulamaları son yıllarda araştırmacıların ilgisini çeken bir konudur. Çünkü turist rehberliği eğitimi ve uygulamaları ülkelerin gelişmişlik düzeyi söz konusu olmadan kendi ülkelerindeki kararlara göre farklılık göstermektedir. Bu amaçla bu çalışmada örneklem olarak bütün kıtalardan çeşitli gelişmişlik düzeyine sahip ülkeler seçilerek vermiş oldukları turist rehberliği eğitimlerine ve uygulamalarının nasıl olduğuna dair genel bir araştırma yapılmıştır. Araştırma sonucunda genel olarak ülkelerin turist rehberliği eğitimlerinde uygulamaya dayalı eğitimden daha çok teorik bilgilere dayanan eğitimlere yer verildiği ve eğitim sürelerinin farklılık gösterdiği, turist rehberlerinin sertifika ya da lisans ile yetkilendirildikleri, turist rehberliğinde çeşitli sınıflandırmaların olduğunu, turizm sektöründe önde gelen ülkelerde turist rehberlerinin yabancı dil bilme şartının ve mesleğe ilişkin kanuni düzenlemelerinin olduğunu söylemek mümkündür.

Key words:

Tourist guide, tourist guidance, education, training.

ABSTRACT

Tourist guidance education and practices, which are given in different ways around the world, have attracted the attention of researchers in recent years. Because tourist guidance education and practices differ according to the decisions in their own countries, regardless of the development level of the countries. For this purpose, in this study, countries with various levels of development from all continents were selected as a sample, and a general research was conducted on the tourist guidance trainings and practices they provided. As a result of the research, in general, it is possible to say that in the tourist guidance educations of the countries, trainings based on theoretical knowledge rather than practical training are included and the training durations differ, tourist guides are authorized with a certificate or license. In addition, there are various classifications in tourist guidance, tourist guides in leading countries in the tourism sector know foreign languages and there are legal regulations regarding the profession in this countries.

GİRİŞ

Turist rehberleri, turizm sektöründeki en önemli oyunculardan biridir. Çünkü onlar, bir destinasyonun doğal ve kültürel çekicilikleri hakkındaki bilgi ve yorumlarıyla, iletişim ve hizmet sunma becerileriyle, turistlerin bir destinasyon ziyaretini herhangi bir turun unutulmaz bir turizm deneyimine dönüşmesinde önemli rol oynamaktadırlar. Dünya üzerinde turist rehberleri ya da rehberlik mesleğine ilişkin yapılan tanımlamalar üzerinde küçük farklılıklar olsa da genel olarak benzer ifadelerle tanımlamalar yapılmaktadır. Genel olarak turist rehberi, yerli veya yabancı turistlere onların belirledikleri bir dilde rehberlik

eden, buldukları destinasyonun sahip olduğu kültür, turizm, tarih, doğa, sosyal vb. değerleri ile varlıklarının kültür ve turizm politikaları doğrultusunda tanıtan ve gezileri boyunca onlara yardımcı olmakla yetkilendirilen kişidir. Bu genel tanıma ek olarak, turist rehberi; kendisine sunulan tur programlarını uygulayan, gezilecek yerler hakkında bilgi sahibi olan ve onları ziyaretçilere eğlendirici bir dille aktaran, turları süresince ziyaretçilere eşlik eden kişi; gezilen yerleri turistler için daha anlamlı kılan, turistlere liderlik ederek veya yol göstererek onları yöneten kişi olarak da tanımlanmaktadır (Cohen 1985; Hacıoğlu 2000; Ahıpaşaoğlu 2006; Min 2012; WFTGA 2023). Bu nedenle turizm sektörünün imajına katkı sağla-

yan turist rehberlerinin, iyi bir şekilde seçilmesi, iyi ve profesyonel bir eğitim alması ayrıca mesleki ve kişisel gelişim eğitim programlarının oluşturulması birçok ülkede önem verilen bir konudur (El-Sharkawy 2007; Tanrısever vd. 2019).

Dünyada turist rehberliğine dair eğitim ve uygulamalar farklılık gösterse de ülkelerin hemen hemen hepsinde turist rehberlerinin mesleki bilgi ve becerileri ile eğitiminin sürekli olarak yenilenmesinin öneminin anlaşıldığı görülmektedir (Temizkan 2010). Turist rehberliği eğitim yaklaşımı ve uygulamaları konusunda önde gelen ülkeler mevcuttur. Bu kapsamda çalışmada, verilerine ulaşılabilen 26 ülkede, genel olarak nasıl turist rehberi olunur sorusuna cevap aranmıştır. Bu sorunun yanında turist rehberleri nasıl sınıflandırılır, mesleğe yönelik nasıl eğitim ve uygulamalar söz konusudur gibi soruların cevaplarına da yer verilmiştir. Bu ülkeler; Amerika kıtasında (ABD, Arjantin, Brezilya, Kanada, Meksika), Avrupa kıtasında (Almanya, Belçika, İngiltere, Estonya, Fransa, Hollanda, Hırvatistan, İspanya, İtalya, Letonya, Litvanya, Macaristan, Portekiz, Yunanistan), Asya kıtasında (Birleşik Arap Emirlikleri, Endonezya, Hindistan, Malezya, Tayland), Afrika kıtasında (Mısır) ve Avustralya kıtasında Avustralya'dır.

Amerika Kıtasında Turist Rehberliği

Amerika Birleşik Devletleri (ABD)

ABD'de ülkesel olarak bir eğitim programı bulunmamakla birlikte rehberlerin çalışma alanları bölgeseldir ve turist rehberlerine ilişkin herhangi bir sınıflandırma söz konusu değildir. Herhangi bir düzey türü bulunmamaktadır. Üniversitelerin turizm bölümlerinde de turist rehberliği ile ilgili bir bölüm yoktur (Tanrısever vd. 2019). Ancak turist rehberleri için eğitim imkânı sunan Uluslararası Tur Yöneticiliği Enstitüsü ve Uluslararası Rehber Akademisi gibi birkaç kurum vardır. Her iki kuruma da herhangi bir ön koşul olmadan başvuru yapılabilmektedir. Adayların kursa katılıp, kursu geçmeleri yeterlidir. Adaylara kursu tamamlamalarının ardından sertifika verilmektedir. Uluslararası Tur Yöneticiliği Enstitüsü'nde verilen kurs on günlüktür ve eği-

timler çevrimiçi olarak verilmektedir. Uluslararası Rehber Akademisi'nde ise kurs iki bölümden oluşmakta ve iki hafta sürmektedir. Ayrıca eğitimler tamamen çevrimiçi olarak verilmektedir. (International Guide Academy 2023; International Tour Management Institute 2023).

Bunlara ek olarak ABD'de turist rehberliği sertifikası almak için farklı eyaletlerde farklı uygulamalar söz konusudur. ABD'de turist rehberliği sertifikası veren bölgeler; New Orleans, Washington, New York City, Savannah, Charleston, Gettysburg Battlefield ve Vicksburg Battlefield'dır. Diğer bölgelerde sertifika şartı yoktur. Örneğin, Washington, DC'de adaylar, rehber sertifikaları sağlayan birimlere başvurabilmektedirler. Eğitim yazılı ve sözlü olarak yapılmaktadır ve test edilmektedir (Şengel vd 2021). New Orleans'ta öncelikle New Orleans bölgesi, kültürü ve tarihiyle ilgili, boşluk doldurulmalı 150 soruluk bir test yapılmaktadır. Başarılı olanlara uyuşturucu testi yapıldıktan sonra adayların sicil kayıtlarına bakılmaktadır. Daha sonra bölge üniversitesinde kursa katılarak teorik derslerin yanında hafta sonları turlara katılarak sınıfta sunum yapmaları istenmektedir (Aslan ve Büyükkuru 2015).

Arjantin

Arjantin'de turist rehberi olabilmek için Arjantin vatandaşı olmak, 18 yaşını doldurmak ve İspanyolca'yı akıcı bir şekilde konuşabilmek zorunludur. Rehber olmak için üniversite ve kurs olmak üzere iki tür eğitim söz konusudur. Bu eğitimlerden birini alma şartı vardır. Bu eğitim 150 saatlik bir eğitimidir (CABA Kanunu 2003).

Turist rehberliği ülkesel yapılamamakta, sadece bölgesel olarak yapılabilmektedir. Turist rehberliği faaliyetleri 1264 sayılı CABA Kanunu ile düzenlenmektedir ve rehberler Turizm Bakanlığı'na bağlıdır. Kanuna göre rehberler yerel, uzman ve bölge rehberi olarak üç kategoriye ayrılmaktadırlar. Buenos Aires Özerk Şehri'nde turist rehberi olmak isteyenlerin Turizm Bakanlığı'na istediği kategoriyi belirterek kayıt yaptırması gerekmektedir. Kaydı yaptırmak için eğitim belgelerini ibraz etmeleri şarttır. Adaylar lisans başvurusu yaparken bildikleri dillere ait sertifikalarını ve sürücü belgelerini de eklerlerse onlar için avantaj

sağlamaktadır. Seçtikleri kategoriye göre yapılan rehberlik sınavında başarılı olan rehber adayları lisans almaya hak kazanmaktadır. Turizm rehberliği mesleğini yapabilmek için yabancı dil bilmek şart değildir, ama önemli olmaktadır. Ayrıca yabancı dil bilen adaylar bildikleri diller için de sınava girmektedirler. Başarılı oldukları takdirde bu diller lisanslarına eklenmektedir (Registro de Guías de Turismo 2022).

Turist rehberi kursları genellikle üniversitelerle anlaşmalı olarak verilmektedir. Bu anlaşmalı kursları başarıyla bitiren adaylar üniversite mezunlarıyla aynı şartlara sahiptir. Rehberlik için en kısa beş hafta ve en uzun üç yıl olmak üzere birçok kurs bulunmaktadır (Calidad en Educación 2022). Bazı çalışmalara göre turist rehberliği eğitiminde zorunlu eğitim süresi beş yıl olduğu bilinen Arjantin, turist rehberliği eğitim süresinin en uzun olduğu ülke konumundadır (Deveci 2016; Tanrıseven vd. 2019). Uzun veya kısa kurs gören her insan rehberlik yapabilmektedir. Kurslar yüz yüze veya sanal ortamda yapılabilmektedir. Genellikle yabancı dil olarak Portekizce ve İngilizce eğitimi birlikte verilmektedir. Kurs ücretleri süresine ve kurs görme şartlarına göre değişiklik göstermektedir. Üç yıl süren uzun dönem kursları teorik ve uygulamalı olarak iki türlü eğitim vermektedir. Üç yılın içinde iki yaz boyunca gerçek turist rehberleriyle birlikte geziye çıkarak staj yapabilmektedirler, ama zorunlu değildir (Calidad en Educación 2022).

Turist rehberlerini bir araya getirmek, onların çalışma koşulları, ücretleri, zamanları vb. konular üzerinde tek elden hareket etmek amacıyla kurulan AGuiTBA (Asociación Argentina De Guías De Turismo-Arjantin Turizm Rehberleri Birliği)'ya üye olmak gönüllülük esasına dayanmaktadır. Üye olmayan rehberlerin birlik içerisinde alınan kararlara uyma zorunluluğu yoktur (Asociación de Guías de Turismo de la Ciudad Autónoma de Buenos Aires 2022).

Brezilya

Brezilya'da turist rehberliği eğitimi orta düzey mesleki eğitim programı dâhilinde mesleki enstitülerde verilmektedir. Eğitim programları bölge ve enstitüye göre değişiklik göstermekle birlikte

11 aylık eğitim zorunlu bulunmaktadır (Olegário Saraiva ve dos Anjos 2019). Eğitim sonrası yapılan sınavın ardından turist rehberleri, Bölgesel, Ulusal, Uluslararası ve Ekolojik Rehber olmak üzere sınıflandırılmaktadırlar (CPET 2023). Bölgesel rehberlik için 18 yaşından, diğer rehberlikler için ise 21 yaşından büyük olmak; ayrıca uluslararası rehberlikte, yabancı dilde yeterlilik kanıtı veya dil akıcılığın tasdik edilmesi önem taşımaktadır (Guia de Turismo 2023).

São Paulo Eyalet Turist Rehberleri Birliği'ne göre, turist rehberliği mesleği teknik düzeyde bir diploma gerektirmekte, bu nedenle turist rehberliğinde en az 800 saatlik bir teknik kurs veya turizm alanında lisans derecesi almak gerekmektedir. Bu süre ortalama süre dört yıldır (Passos Para se Tornar Um Guia de Turismo 2022). Turist rehberi olabilmek için üniversiteler dışında kurslar aracılığıyla da rehber olunabilmektedir (Guia de Turismo 2023). Örneğin Educa Mais Brasil tarafından turizm rehberi kursu bir yıldan üç yıla kadar sürmektedir (Educa Mais Brasil 2023).

Kanada

1985'ten beri, Québec Otel ve Turizm Enstitüsü resmi olarak Kanada turist rehberi eğitimi vermektedir (Temizkan 2010). 1994 yılında ise Kanada'da rehberlik eğitimi için bir lisans programı başlatılmıştır (Şengel vd. 2021). Kanada'da sadece Montréal ve Québec eyaletinde, yerel lisanslı turist rehberleri yetiştirilmektedir. Bu yerlerde turist rehberliği eğitimi zorunludur. Québec'te yapılan kurs bir yıl sürmektedir. Kurs bittikten sonra rehberlik bildirimini için belediye-ye kayıt yapılması zorunludur. Montréal'de turist rehberleri her yıl lisanslarını yenilemek zorundadırlar (APGT 2023). Rehberlik mesleği için eğitimi süresi yedi ay olup toplam 240 ders saatidir. Kurslarda turist rehberliği eğitimi iki yılda bir verilmektedir. Sınav ve mülakat sonunda 30 aday değerlendirilmektedir. Final sınavları gerçek turlarla yapılmaktadır. Adayların lise mezunu olması ve turizm sektöründe insan ilişkileri tecrübesine sahip olması gerekmektedir (Çevrimkaya 2019). Rehberlerin en az üç dil bilmeleri gerekmektedir, İngilizce ve Fransızca zorunlu dillerdir ve bu dillere ek bir dil daha bilmeleri ge-

rekmetektedir. Ayrıca turist rehberleri Montréalli olmalıdırlar (APGT 2023). 18 yaşını dolduran herkes rehberlik yapabilmektedir (Kılıç Uçmuş 2021) ve turist rehberliği eğitimi alacak kişilerin temel yeterliliği için bazen lise mezunu olmak yeterli olmakla birlikte üniversite mezunu olmak tercih edilmektedir (van den Berg 2016). Turist rehberliği mesleği By-Law G-2 kanunu ile düzenlenmektedir (By-Law G-2 1996).

Meksika

Meksika'da Ulusal Teknik ve Mesleki Eğitim Koleji (National College of Technical Professional Education- CONALEP) turist rehberliği eğitimi vermektedir. Ulusal rehber, bölgesel rehber ve uzman rehber olmak üzere üç farklı rehberlik düzeyi bulunmaktadır. Her düzeyin eğitim süresi farklılık göstermektedir. Ulusal turist rehberleri 360 saat teori ve 160 saat uygulama, bölgesel turist rehberleri 250 saat teori ve 72 saat uygulama, uzman turist rehberleri ise 140 saat teorik ve 60 saat uygulamalı eğitim almaktadırlar. Turizm Bakanlığı'na rehberlik hizmeti verebilmek adına izin başvurusunda bulunmak için bakanlığa, ilgili eğitim seviyesi sertifikası, İspanyolca dışında ikinci bir dil sertifikası ve ilk yardım eğitimi sertifikası sunulmalıdır (Kılıç Uçmuş 2021; Colegio de Guías de turistas e Interpretes Patrimoniales 2022).

Turist rehberi sertifikası ise Resmi Meksika Standardı NOM-08-TUR-2002 kapsamında turist rehberlerine kurslar tamamlandıktan sonra Federal Turizm Sekreterliği Turizm Rekabetçiliği Enstitüsü nezdinde akredite edilmiş kuruluşlar tarafından verilmektedir (Certificación de Guía de Turistas 2022). Ayrıca Meksika'da 2015 tarihli Genel Turizm Yasası (Reglamento de la Ley General de Turismo)'nda turist rehberliği mesleğine ilişkin hükümler yer almaktadır (Zettermann ve Vergara 2017).

Avrupa Kitasında Turist Rehberliği

Almanya

Almanya'da turist rehberleri, uzman rehberler (şehir rehberi, peyzaj rehberi, park ve yürüyüş rehberi, şarap rehberi, müze rehberi, katedral ve

kilise rehberi vb.) ve uzmanlık gerektirmeyenler olmak üzere ikiye ayrılmaktadırlar (Şengel vd. 2021). Ayrıca Almanya'da turist rehberliği eğitimi için mesleki eğitim kurumları tarafından üç farklı kurs verilmektedir. Bu kurslar, SSI Institut für Berufsbildung tarafından 3 aylık, FORUM Berufsbildung V tarafından 3 aylık ve AFW Bad Harzburg (Geschaefbereich Akademie für Fernstudium und Witerbidung) tarafından 7 aylık olarak verilmektedir. Kurs sonunda da sertifikalar verilmektedir (Kaya ve Ergüven 2021). Eğitimler ücretsiz olarak verilmektedir (Güzel 2007).

Almanya'da turist rehberliği eğitimi ile ilgili yasal bir düzenleme bulunmamaktadır. Dil, yaş sınırı gibi koşulları acente veya belediyeler belirlemektedir (Tanrısever vd. 2019). Avrupa Birliği'nde turist rehberlerine yönelik hazırlanan bir eğitim modeli (DIN EN 15565) Federal Almanya Turist Rehberleri Birliği (BVG-D-Bundesverband der Gästeführer in Deutschland) öncülüğünde ve Alman Turizm Birliği (Deutscher Tourismusverband) desteğiyle ilk kez Almanya'da uygulamaya konmuştur. Hem mesleğe yeni başlayanlar hem de uzun süredir çalışan turist rehberleri DIN EN sertifikası ile niteliklerini belgeleyebilmektedir. Almanya ticaret ve sanayi odası tarafından verilen uluslararası turist rehberliği kimlik kartı bulunmaktadır. Bu kartta gerekli niteliklerin, sertifikaların ve eğitimlerin tamamlanmış olduğuna dair belirlenen yıldız sınıflandırması (yeterlilik kartında 1, 2 ve 3 yıldız) bulunmaktadır. Almanya Ticaret ve Sanayi Odası (IHK) tarafından verilen uluslararası turist rehberliği sertifikası için eğitimler Turist Rehberi ve Tur Rehberleri Derneği (RTGV-Reiseleiter und Tour Guide Verband) tarafından düzenlenmektedir (Kaya ve Ergüven 2021).

Belçika

Belçika'da turist rehberi olmak için herhangi bir ön koşul bulunmamaktadır. Bununla birlikte, katılımı isteğe bağlı olan, bazı üniversite ve kurs merkezleri, gündüz ve akşam okulları aracılığı ile eğitim verilmektedir. Bu eğitimler sonunda adaylar sertifika almaktadırlar. Turist rehberliği, kurslar dışında üniversitelerde turizm eğitimi içerisinde ders olarak yer almaktadır. Örneğin

Cvo Groeipunt tarafından turist rehberliği kursu verilmektedir. Kursta elde edilen yetkinlikler test edilmektedir. Bu değerlendirme iki aylık bir süreyi kapsamaktadır. Tüm derslerden başarılı olduktan sonra “toeristische gids-pas (turist rehberi kartı)” verilmektedir (<https://www.groeipunt.be> 2022). Turist rehberi olmak için eğitim veya çalışma kartı olma zorunluluğu bulunmakla birlikte, bazı acentalar sadece eğitim sertifikası olan rehberlerle çalışmaktadır. Örneğin, Belçika’daki müzeler, kendi sertifikalandırdıkları rehberler ile çalışmaktadırlar (Kılıç Uçmuş 2021). Belçika’da turist rehberleri herhangi bir yasa ile korunmamaktadır. Bu turist rehberi olmak isteyen herkesin turist rehberi olabileceği anlamına gelmektedir. Ülkede herhangi bir yasa olmadığı için rehberler acenta sahiplerine bağlı olarak çalışmaktadır. Çalışma şartlarını acentalar belirlemektedir. (Van Watengham, Ingrid; Kişisel Görüşme: 12 Aralık 2022).

Ayrıca Belçika’da turist rehberliği mesleği; ana meslek, ikincil meslek, taşeron işçiliği, gönüllü hizmet ve ara sıra hizmet olarak 5 farklı şekilde sınıflandırılmaktadır (Rehberler için Sosyal Haklar ve Vergi Tüzüğü 2021).

Hollanda

Hollanda’da profesyonel turist rehberliği için ulusal lisans gereklidir (Solmaz 2012). Hollanda’da da özel bir enstitüde (ROCvA Eğitim Enstitüsü) düzenlenen 15 aylık bir turist rehberliği kursu bulunmaktadır. Ülkede rehber olmak için eğitim zorunlu tutulmazken, GUIDOR, birliğine kayıtlı rehberlerine bu eğitimi zorunlu tutmaktadır. Bu eğitimi aldıktan sonra birlik, rehberlere 3 aşamalı bir sınav yapmaktadır. Başarılı olan adaylara GUIDOR kendi birliğinin çalışma kartını vermektedir. Bu özel birliğe ait bir koşuldur. Ülke düzeyinde çalışma kartı alma zorunluluğu yoktur (Nederlandse Gidsenorganisatie Guidor 2022). GUIDOR rehberler birliğinde, Rusça, İsveççe, Arapça, Çekçe, Hollanda lehçesi dahil olmak üzere 20 farklı dilde rehberlik hizmeti verebilen rehberler yer almaktadır (GUIDOR 2023). Ayrıca turist rehberleri için bir yabancı dil bilme şartı vardır ve turist rehberliği

mesleğini düzenleyen ya da koruyan bir kanun bulunmamaktadır (Toksöz ve Öter 2022).

İngiltere

İngiltere’de turist rehberi adayları lisanslı rehber olabilmek için Turist Rehberliği Enstitüsü aracılığıyla yükseköğrenim kurumlarında açılan kurslara katılarak, aldıkları derslerin yazılı ve sözlü sınavlarını geçmek zorundadırlar (Mason ve Christie 2003). Ülkede turist rehberliği bölgesel ve ulusal düzeyde yapılmaktadır (Tanrıseven vd. 2019). Turist rehberliğinin White Badge (Beyaz Nişan), Green Badge (Yeşil Nişan) ve Blue Badge (Mavi Nişan) olmak üzere üç farklı düzeyi bulunmaktadır (www.itg.org.uk 2022). “Mavi Nişan” alabilmek için iki yıl süren 320 saatlik ya da 28 haftalık kursa katılmak gerekmektedir (Solmaz 2012). Beyaz ve Yeşil Nişan alabilmek için ise rehber adayları iki akademik yıl ya da iki dönem kursa tabi tutulmaktadırlar (Tanrıseven vd. 2019). Adayların rehberlik eğitimi alabilmeleri için en az 30 yaşında olmaları (Gorenak ve Gorenak 2012), rehberlik nişanını alabilmeleri için ise yazılı ve sözlü sınavları geçmeleri gerekmektedir (Yenipınar ve Zorkirişçi 2013). Rehberlik için herhangi bir yabancı dil şartı aranmamakta ancak yabancı dil/ler öğrenmeleri desteklenmektedir (Yenipınar ve Zorkirişçi 2013) ve mesleğin korunmasına ilişkin bir kanun bulunmamaktadır (Toksöz ve Öter 2022).

İspanya

İspanya’da son zamanlarda turist rehberliği mesleği çeşitli uzmanlık alanlarına göre kategorize edilmiştir. Bunlar; tur rehberleri, yerel/şehir rehberleri, anıt/müze rehberleri ve turist bilgilendirme görevlileridir (Kronenberg ve Szczecińska 2013). İspanya’da turist rehberliği eğitimi için kurslar düzenlenmemektedir. Ancak son yıllarda eğitimin çerçevesini Resmi Turizm Okulu belirlemektedir (Solmaz 2012). Her bölge ve özerk topluluğun turist rehberliği lisansı için ayrı resmi sınavları vardır. Sınava girebilmek için Avrupa Birliğine üye bir ülkenin vatandaşı olmak, uluslararası geçerlilikte bir diplomaya sahip olmak, 18 yaşını doldurmuş olmak ve en az bir yabancı dil bilmek gerekmektedir. Örneğin Katalonya için

sınavlar yıllık düzenlenmekte ve sınavda başarılı olanlara Resmi Sarı Rozet verilmektedir. Sarı rozetli rehberler sadece müze ve turistik mekânlar içinde rehberlik yapma hakkına sahiptir (Yenipınar ve Zorkırşçı 2013).

Ayrıca İspanya kanunları turizme (ve turist rehberlerine) ilişkin hususları bölgelere devrettiğinden (Kronenberg ve Szczecińska 2013), birçok bölgede turist rehberliği mesleği kanunlarla korunmaktadır (Toksöz ve Öter 2022). İspanya'da İspanya Resmi Turizm Rehberleri Konfederasyonu (Confederación de Guías Oficiales de Turismo de España-CEFAPIT) bulunmaktadır ve bu kuruluş İspanya'nın her bölgesinde yer alan Turist Rehberleri federasyonlarını ve derneklerini kapsamaktadır (CEFAPIT 2022).

İtalya

İtalya'da turist rehberliği eğitimi devlet idareleri aracılığıyla düzenlenmekte ve eyaletler yasal düzenlemelere uyarak turist rehberliği için kendi düzenlemelerini yapmaktadır. Turist rehberi olabilmek için adayların yerel yöneyime kayıt yaptırmaları ve bölgesel çalışma kartı alınması gerekmektedir (Tanrıseven vd. 2019). Bunun için ise öncelikle adaylar sınava tabi tutulmaktadırlar. Sınava girebilmek için adayların en az 18 yaşında, İtalyan vatandaşı ya da Avrupa Birliği üyesi ülkelerden birinin vatandaşı ve en az lise mezunu olması gerekmektedir (Tetik 2006). Her bölgenin farklı eğitim uygulamaları ve lisanslama sınavları vardır. Lisans sınavından önce okumak isteyen adaylar için kurslar mevcuttur. Örneğin, Floransa'da kurs süresi 1 yıl ve Roma'da 3 aydır (Kılıç Uçmuş 2021). Ayrıca rehberlerin en az bir yabancı dil bilmesi ve ulusal destinasyonlar hakkında yeterli bilgi ve beceriye sahip olması gerekmektedir (Şengel vd. 2021; CAST 2022). İtalya'da rehberlik mesleği kanun ile korunmaktadır (Toksöz ve Öter 2022).

Estonya

Estonya'da turist rehberi olmak için herhangi bir eğitim söz konusu değildir. İsteğe bağlı olarak bu mesleği icra etmek isteyenler kendilerini bu alanda geliştirmek adına, eğitimi üç ay süren kurslara katılabilmektedirler. Bu kurslar mesleki okullar-

da veya özel seçilmiş merkezlerde verilmektedir. Kurs sonunda eğitimlerini tamamlayan adaylar, ülkesel ya da bölgesel olarak mesleklerini yapabilmektedirler. Ayrıca Estonya'da müze rehberliği üzerine mesleğini icra etmek isteyen adaylar ise bu rehberliği yalnızca ilgili müzenin yapmış olduğu rehberlik eğitimini tamamladıklarında yapabilmektedirler (Kılıç Uçmuş 2021).

Fransa

Fransa'da turist rehberliği eğitimi, Bakanlıkça açılan kurslarda ve devlet okullarında verilmektedir. Kurumlar lisans düzeyinde rehberlik eğitimi vermektedir. Ayrıca özel kurumlar tarafından gece eğitimi ve telafi edici rehberlik eğitimi de verilmektedir (Esen ve Gülmez 2017). Rehberler lisanslarını yalnızca sınırlı alanlar yani genellikle bir şehir, bölge veya bir il için almaktadırlar (Kronenberg ve Szczecińska 2013). Fransa'da rehberlerin aldıkları belge Turizm Yüksek Teknisyen Sertifikası (Brevet de Technicien Supérieur-BTS) olarak adlandırılmaktadır. 2 yıl içerisinde BTS tamamlanarak elde edilmiş diploma ile yerel turizm yöneticisi ve bölgesel turist rehberi olunabilmektedir. Turizm Uygulama Okulu ve Uygulama Enstitüsü gibi bazı okullarda kısa süreli turizm kursları verilmektedir (Tanrıseven vd., 2019). Ayrıca rehberlerin en az iki yabancı dil bilmeleri gerekmektedir ve meslek bir yasa ile korunmaktadır (Toksöz ve Öter 2022). Fransa'da turist rehberliği mesleğini icra etmek için yaş sınırı en az 21 yaşında olmaktadır ve bu yaştan itibaren 60 yaşına kadar bu mesleğin yapılabileceği bilinmektedir (Guide Touristique 2022). En ünlüsü Fédération Nationale des Guides Interprètes et Conférenciers (FNGIC) olmak üzere turist rehberlerini bir araya getiren çeşitli profesyonel kuruluşlar bulunmaktadır (Kronenberg ve Szczecińska 2013).

Hırvatistan

Hırvatistan'da turist rehberliği eğitimi, turizm bölge ofisleri ve Turizm Bakanlığı ile anlaşmalı olarak, çeşitli eğitim kurumları tarafından 89 saatlik olarak verilmektedir. Eğitim sonunda yapılan sınavı geçen adaylara çalışma kartı verilmektedir. Hırvatistan'da sadece bölgesel rehberlik ya-

plabildiğinden bölgesel çalışma kartı verilmektedir (Kılıç Uçmuş 2021). Ayrıca Hırvatistan'da turist rehberleri için en az bir yabancı dil bilme şartı olduğu ve mesleğin bir kanun yoluyla korunduğu bilinmektedir (Toksöz ve Öter 2022).

Letonya

Letonya'da turist rehberliği eğitimleri bölgesel farklılıklar göstermektedir. Bazı bölgelerde turist rehberliği eğitimleri dört yıllık bir sürede ve turist rehberliği ve tur planlaması olarak verilirken, bazı bölgelerde bu eğitim yine dört yıllık olarak ancak sadece daha basit düzeyde turist rehberliği eğitimi şeklinde verilmektedir. Ayrıca turist rehberliği belgesi almak için en az üniversite seviyesinde turizm rehberliği bölümü ile ilgili bir eğitim almış olma zorunluluğu söz konusudur (Kılıç Uçmuş 2021).

Litvanya

Litvanya'da turist rehberi olabilmek için adayların öncelikle yetkili kurum başkanının onayına sahip olan Rehber Eğitim Kursu kurumlarından birisine başvurmakta ve o kurumda alacağı eğitim ve ihtiyacı olduğu dersleri seçmektedir. Mesleki uygunluk testi için seçilen bu derslerin, bir rehber olarak çalışmak için gerekli olan bilgi, beceri ve yeterlilikleri içermesi gerekmektedir. Ayrıca rehberlik başvurusunda adayların az 18 yaşında olduğuna dair belge, kişinin vatandaşlığını kanıtlayan bir belge, ya da kişiye Avrupa Birliği mevzuatı tarafından üye devletlerde dolaşım hakkı verildiğini kanıtlayan bir belge (üçüncü ülke vatandaşları için geçerlidir) ile rehberin resmi niteliklerini bir kanıtı olan belgeyi ibraz etmeleri gerekmektedir. Yetkili makam, turist rehberinin mesleki yeterliliğinin tanınması konusunda mümkün olan en kısa sürede (gerekli tüm belgelerin alındığı tarihten itibaren en geç 3 ay içerisinde) kesin bir karar vermektedir (Litvanya Cumhuriyeti Ekonomi ve Yenilik Bakanlığı Mevzuatı 2019). Zorunlu olmayan bu eğitim süresi 250 saattir (Kılıç Uçmuş 2021). Bu sürecin hemen ardından yetkili kurum bir mesleki adaptasyon süresi belirlemekte ve bu adaptasyon süresi üç yılı geçmemelidir (Litvanya Cumhuriyeti Ekonomi ve Yenilik Bakanlığı Mevzuatı 2019).

Macaristan

Eğitimin zorunlu olmadığı ülkede, rehberlik yapmak isteyenlerin Macar Ticaret Lisans Bürosuna kayıt yapmaları şartı bulunmaktadır. Kayıt için yabancı dil sınavını geçme şartı aranır. Rehberlik eğitimi genelde turizm okulları bünyesinde ders olarak verilmektedir (Kılıç Uçmuş 2021). Ayrıca Macaristan'da turist rehberleri için en az bir yabancı dil bilme şartı olduğu ve mesleğin bir kanun yoluyla korunduğu bilinmektedir (Toksöz ve Öter 2022).

Portekiz

Portekiz'de turist rehberleri ülkesel veya bölgesel çalışma kartlarına sahiptirler. Bu çalışma kartlarını alabilmek için adayların üniversite düzeyinde turizm eğitimi almış olmaları gerekmektedir. Bu adaylar için ayrıyeten, turist rehberliği eğitimi için herhangi bir eğitim verilmemektedir (Kılıç Uçmuş 2021). Ayrıca turist rehberleri için en az iki yabancı dil bilme şartı olduğu ve mesleğin korunmasına ilişkin herhangi bir kanunun olmadığı bilinmektedir (Toksöz ve Öter 2022).

Yunanistan

Yunanistan'da turist rehberliği eğitimi, Turizm Bakanlığı'na bağlı olan Turist Rehberliği Mesleki Okulları'nda verilmektedir (Guidelines by the Panhellenic Tourist Guide Federation 2022; Degradation of tourist guide training in Greece 2022). 2,5 yıl süren eğitim sonrasında tüm rehberlere ülkesel rehberlik hakkı verilmektedir. Atina ve Selanik'te daimî turist rehberliği okulları bulunmaktadır, ancak daha fazla turist rehberi ihtiyacı olduğunda Rodos, Girit, Korfu ve Midilli'de de eğitim verilebilmektedir (Ergün 2020).

Yunanistan vatandaşı olmayan ama Yunanistan'da rehberlik yapmak isteyen rehber adaylar için ise bazı koşullar söz konusudur. AB üyesi ülke vatandaşı ve modern Yunan dilini akıcı biçimde kullanabildiğini kanıtlar bir sertifikaya sahip olmalıdır. AB üyesi dışındaki ülkelere turist rehberliği okuluna başvurmak isteyen adayların ise; en az lise mezunu olmaları ve Yunanca dilini iyi derecede konuşmaları gerekmektedir (Guidelines by the Panhellenic Tourist

Guide Federation 2022). Yunan adayların ise en az 18 yaşında olmaları gerekmektedir. Modern Yunancayı akıcı biçimde konuşabildiğini gösteren bir sertifikaya sahip olan diğer adaylar ise, en az lise ve dengi okuldan mezun olmalı ve 35 yaşında gün almamış olmalıdır (Degradation of tourist guide training in Greece 2022). Öncelikle adaylar kendi seçtikleri bir yabancı dilde sözlü ve yazılı sınava girmektedirler. Sınavda başarılı oldukları takdirde, ayrıca Kompozisyon, Yunan Tarihi, Yunan Coğrafyası için yazılı sınava girmektedirler ve ardından mülakata alınmaktadır. Bu sınavlar 3 yılda bir yapılmaktadır. Eğer lisanslı bir turist rehberi başka bir yabancı dilde çalışmak isterse, o dil için yazılı ve sözlü sınava girmek zorundadır (Ergün 2020). Ayrıca 710-77 sayılı Kanun, turist rehberlerinin mesleki haklarını korumaktadır (CORFU 2022).

Asya Kıtasında Turist Rehberliği

Birleşik Arap Emirlikleri (Dubai)

Birleşik Arap Emirlikleri; Abu Dabi, Dubai, Acman, Füceyre, Resül-Hayme, Şârîka ve Ümmül-Kayveyn adlı yedi emirlikten oluşmaktadır. Ancak sadece Dubai'de turist rehberliği eğitimi Dubai Turizm Koleji (Dubai College of Tourism-DCT), Turizm ve Ticaret Pazarlama Bölümü (The Department of Tourism and Commerce Marketing- DTCM) ve Ekonomik Kalkınma Bölümü (The Department of Economic Development-DED) tarafından geliştirilen ortak eğitim programları ile verilmektedir. 10 günlük eğitim programına sadece Dubai'de yaşayan ve Birleşik Arap Emirlikleri vatandaşı olan kişiler başvuru yapabilmektedir. Ayrıca en az 18 yaşında olmak ve herhangi bir sabıka kaydı olmamak da aranılan diğer şartlar arasındadır (Tanrısever vd. 2019; Dubai Online Tour Guide Program 2022). Turist rehberi adayının alması zorunlu olan kurslar üç aşamadan oluşmaktadır. İlk aşamada turist rehberi adaylarına Dubai'nin coğrafyası, kültürel mirası ve ekonomisi hakkında genel bilgiler içeren eğitimi verilmektedir. İkinci aşamada adaylara tur planlaması, zaman yönetimi, kriz yönetimi, grup organizasyonu ve yönetimi ile ilgili temel eğitimler verilmektedir. Üçüncü aşamada ise, iletişim teknikleri, aktif dinleme ve şikâyet

yönetimi, dil ve kültürel farkındalık, sunum becerileri ve ilk yardım eğitimi yer almaktadır (Tanrısever vd. 2019). Bu eğitimleri başarı ile tamamlayanlar turist rehberi lisansını almaya hak kazanmaktadırlar. Alınan bu lisansın geçerlilik süresi iki yıldır (United Arab Emirates Ministry of Economy 2022).

Endonezya

Endonezya'da turist rehberi olmak için özel bir eğitim türü yoktur. Ancak adaylar için temel koşul, üniversitelerin çeşitli bölümlerinden lisans düzeyinde bir eğitim almış olmaktır (Udoyono 2008). Genel olarak turizm bölgelerinde rehberli turlarda yabancı turistler için kullanılan yabancı dil İngilizcedir (Rijal 2021). Ayrıca Endonezya dilini konuşma becerisine, yabancı dil bilgisine (özellikle İngilizce), iyi bir zihinsel ve fiziksel sağlığa, yerel coğrafyasına ve tarihine, genel Endonezya tarihine, Endonezya sanatlarına, etik bilgisine, yabancı turist kültürüne, misafirperverlik bilgisine, yiyecek ve içecek bilgisine sahip olması gerekmektedir. Ayrıca Endonezya'da Resmi turist rehberlerine İl Turizm ve Kültür Bakanlığı tarafından bir lisans verilmektedir ve bu lisans alma şartları ilden ile farklılık gösterebilmektedir. Bu lisansın geçerlilik süresi 1 yıldır. Bu nedenle rehberler her yıl lisanslarını yenilemek durumundadırlar (Udoyono 2008). Endonezya'da turist rehberleri; yere göre (yerel ve şehir rehberi), hukuksal düzenlemeye göre (özel ve genel tur rehberi), turistlerin menşei ve turun düzenlendiği bölgeye göre (Inbound, Outbound ve Domestic Tur Rehberi) ve statüye göre (bağlı ve serbest tur rehberi) olarak sınıflandırılmaktadırlar (Warakka 2018).

Ayrıca turist rehberi hakkında çıkarılan 2005 tarihli 8 sayılı Bali Eyaleti Yerel Yönetmeliği ve 2010 yılında Bali'nin Seyahat Hizmetleri İşletmesi ile ilgili 1 sayılı Yerel Yönetmeliği gereğince, yabancı uyruklular Bali'de turist rehberi olamamaktadırlar (Yasa ve Gatrawan 2014)

Hindistan

Hindistan'da Turizm Bakanlığı tarafından verilen turist rehberliği eğitimi zorunludur ve Hindistan Turizm Araştırmaları Enstitüsü'nde verilmekte-

dir. Altı aylık eğitimin ardından sınav yapılmaktadır. Sınavı başarıyla tamamlayan adaylara bölgesel eğitim lisansı verilmektedir (Chowdhary ve Prakash 2008). Hindistan, Kuzey, Güney, Doğu, Batı ve Kuzeydoğu olmak üzere turist rehberlerinin çalışma alanı olarak 5 ayrı bölgeye ayrılmaktadır. Hindistan'da bölgesel düzeyde turist rehberleri genel rehberler, genel-dilbilimci rehberler, uzman rehberler ve uzman-dilbilimci rehberler olarak dört kategoriye ayrılmaktadırlar. Bölgesel düzeyde turist rehberi olabilmek için, adaylar 20 yaşında olmalı, tanınmış bir üniversiteden mezun olmalı ya da Turizm Otelcilik bölümünden 3 yıllık derece sahibi olmalıdır ve İngilizce dilini akıcı olmalıdır. Genel rehberler ve genel-dilbilimcilere verilen rehberlik eğitimi toplam 26 hafta sürmektedir. Eğitimin 20 haftası yüz yüze derslerden altı haftalık saha eğitiminden oluşmaktadır. Altı haftalık saha eğitiminde de tarihi öneme sahip alanlara gezi, programlar ve güzergâhlar nasıl hazırlanır, Seyahat ve Turizm işletmeciliği hakkında temel bilgiler verilmektedir. Uzman rehber ve uzman dilbilimcilere verilen eğitim ise 13 hafta sürmektedir. Bu eğitimin 10 haftası yüz yüze yapılmakta kalan üç haftada ise saha eğitimi verilmektedir. Eğitim içerikleri aynıdır. Bu eğitimin sonunda tekrar sözlü ve yazılı sınava girilmektedir. Rehberlik turunu başarıyla tamamlayan başarılı rehber adaylarına Bölgesel Düzeyde Turist Rehberliği Lisansı, Hindistan Hükümeti Bölgesel Turizm Ofisi tarafından verilmektedir (Government of India Ministry of Tourism 2023).

Ayrıca turist rehberi lisansının 3 yıl geçerlilik süresi vardır ve bu 3 yılın sonunda rehberlerin yenileme kursuna (Refresher Course) katılarak lisanslarını yenilemeleri gerekmektedir (Government of India Ministry of Tourism 2023).

Tayland

Tayland'da turist rehberi olmak için en az 18 yaşında olmak, Tayland vatandaşı olmak, Tai dilini akıcı bir şekilde konuşma (Tour guide in Thailand 2022) ve bir diploma veya lisans derecesi ile mezun olma (Khornjamnong 2017) zorunluluğu bulunmaktadır. Turizm ve Spor Bakanlığı'nın onayladığı turizm okullarından herhangi birinin

kurs sınavından başarılı olması lisans için yeterlidir (Tour guide in Thailand 2022). Tayland'da genel turist rehberi ve özel tur rehberi olmak üzere iki çeşit rehber lisansı vardır. Bu lisanslar da kendi içerisinde sınıflandırılmaktadır. Genel tur rehberleri kendi içerisinde bronz ve altın lisans olarak sınıflandırılırken, özel turist rehberleri de kendi içerisinde pembe, mavi, yeşil, kırmızı, turuncu, sarı, mor ve kahverengi lisans olmak üzere sınıflandırılmaktadır. Rehberlerin lisans türleri birbirlerinden farklı olduğu için aldıkları eğitimlerin türleri de farklılık göstermektedir. Örneğin, bronz lisans için eğitim 218 saatken, altın lisans için 149 saat ve pembe lisans için 63 saattir. Pembe, mavi, yeşil, kırmızı, turuncu, sarı, mor ve kahverengi lisans derecesine sahip rehberler sadece belirli alanlarda turlara öncülük edebilmekte, bronz ve altın lisanslı rehberler ise ülke çapında turistleri gezdirebilmektedir. Ancak sadece bronz lisansına sahip rehberler, yabancı turistleri ülke çapında gezdirebilmektedirler (Khornjamnong 2017).

Malezya

Malezya'da ilk resmi turist rehberleri sertifika eğitim kursu, 1964 yılında Kuala Lumpur Turist Rehberleri Birliği (KLTGA- Kuala Lumpur Tourist Guides Association) tarafından düzenlenmiştir. Malezya'da lisanslı turist rehberi yerel doğa ve şehir turist rehberi olmak üzere iki kategoriye ayrılmaktadır. Yerel doğa turist rehberi, Malezya Yaban Hayatı ve Milli Parklar Daire Başkanlığı tarafından düzenlenen kurstan lisans alabilmektedir. Kurs süresi ayda 17 gündür. Bu rehberler turistlere sadece ruhsat almak için kaydolduklarında seçtikleri doğal alanlar dâhilinde rehberlik edebilmektedirler. Lisansın rengi yeşildir. Şehir turist rehberleri ise Malezya Turizm, Sanat ve Kültür Bakanlığı (MOTAC- Ministry of Tourism Art and Culture)'na kayıtlı herhangi bir turizm eğitim kurumu aracılığıyla düzenlenen Temel Turist Rehberliği Kursu'na katılmaları gerekmektedir. Kurs sonunda başarılı olan adaylar MOTAC tarafından yürütülen yazılı ve uygulamalı sınavlara girmektedirler. Bu sınavları geçen adaylar, Malezya Beceri Geliştirme Daire Başkanlığı'ndan Malezya Beceri Sertifikası ve tu-

rizm eğitim kurumları veya Malezya Turist Rehberliği Birliği tarafından yürütülen We Are The Host (WATH) Kursu'na katılmaları gerekmektedir. Rehber adayları kurs sonunda lisans alabilmektedirler. Şehir turist rehberleri, Malezya'nın tüm şehirlerinde rehberlik edebilmektedirler. Kurs süresi 4-6 aylık toplam 500 saattir. Ruhsatın rengi mavidir (Thoo 2015).

Başarılı adaylar, MOTAC'tan Temel Turist Rehberi Kursu Sertifikasını aldıktan sonra 3 ay içinde MOTAC Ruhsatlandırma Birimi'ne belgelerini sunmalıdırlar. Ardından geçici turist rehberi lisansı verilmektedir. Turist rehberlerinin kalıcı turist rehberi lisansı alabilmeleri için 2 yıllık deneme süresi içerisinde Turist Rehberi Onay Kurslarına katılmaları ve Turizm ile ilgili Sürekli Eğitim (Continuing Tourism Related Education-CTRE) sertifikası ile Ulusal Mesleki Beceri Standartları (National Professional Skills Standards-NOSS) sertifikası almaları gerekmektedir. Ruhsatın geçerlilik süresi üç lisans süresidir (Mustafa vd.2021). Ayrıca bir turist rehberinin lisansını yenilemek için 2 yıl içerisinde 6 adet CTRE sertifikası alması gerekmektedir (Ministry of Tourism, Arts and Culture Malaysia 2022).

Malezya'nın turist rehberlerine ilişkin mevcut hükümler, 20 Şubat 1992 tarihinde resmi olarak yayımlanan Turizm Endüstrisi Yasası'nda yer almaktadır. Ayrıca "Turist Rehberleri" başlıklı bir yönetmelik de mevcuttur (Mustafa vd. 2021).

Afrika Kıtasında Turist Rehberliği

Mısır

Mısır'da rehber olmak isteyen kişi öncelikle Turizm Bakanlığı tarafından verilen lisans belgesine sahip olmalıdır. Mısır'daki turist rehberlerinin çalışmalarını düzenlemek için 1983 yılında yayınlanan yasanın 121. Maddesine göre, rehberler Mısır Rehberler Sendikasına üye olmalıdır. Ülkede profesyonel olarak turist rehberi olabilmek için iki yol bulunmaktadır. Mısır'daki üniversitelerin turizm fakülteleri turist rehberliği bölümünden mezun olanlar turist rehberi olma hakkını elde etmektedir. Mezun olduğu alan konusunda bir sınırlama olmaksızın, 21 yaş ve üzeri olan adaylar Turizm Bakanlığı tarafından ger-

çekleştirilen Mısır tarihi, müzeler, kültürel cazibe alanları ile bir yabancı dil konusunda temel bilgiye sahip olduğunu test eden resmi lisans sınavlarını geçtikten sonra profesyonel turist rehberi olmaktadır (El-Sharkawy 2007).

Mısır'daki turist rehberleri hem yerli hem de yabancı olabilir. Mısır'daki birçok turist rehberi, ülkenin kültürü, tarihi ve ilgi çekici yerleri hakkında derin bir anlayışa sahip yerli Mısırlılardır. Ayrıca, dünyanın farklı yerlerinden gelen turistlerle iletişim kurmak için yardımcı olabilecek birden fazla dilde akıcı olabilirler. Yabancı turist rehberleri de Mısır'da çalışabilir ve genellikle işe kendi ülkeleri ve kültürleri hakkında farklı bir bakış açısı ve bilgi getirir. Genel olarak, Mısır'daki turist rehberleri, turistlere rehberlik ettikleri hedefler ve ilgi çekici yerler hakkında güçlü bir anlayışa sahip olmalı ve ayrıca müşterileriyle etkili bir şekilde iletişim kurabilme becerisine sahip olmalıdır (Egypt Tour Guides 2023).

Avustralya Kıtasında Turist Rehberliği

Avustralya

Avustralya'da turist rehberliği eğitimi için kurslar bulunmaktadır. Turist rehberi adayları 5 ay ile 1 yıl süreli kurslara katılabilmektedirler (Kılıç Uçmuş 2021). Avustralya'da teknik ve ileri eğitim (TAFE- Technical and Further Education) kurumları ve özel eğitim kuruluşları (VET- Vocational Education Training) turist rehberleri için sertifika sağlamaktadır. Kurslarda verilen eğitimler, uygulamaya dayanmaktadır (Carmody 2013). Özellikle turist rehberliği ile ilgili olarak VET, II. III. IV. V. ve VI. seviyelerde sertifikalar sunulmaktadır (Tafe Queensland 2023; Victorian Skills 2023). Eğitim sonrası katılım sertifikası verilmektedir. Ayrıca rehber adaylarına Avustralya Savannah Turist Rehberleri Birliği yılda iki kez, çevresel ve kültürel sürdürülebilirlik ile güvenlik konusunda uygulamaya dayalı sertifika programları sunmaktadır. Turist rehberlerinin çalışma kartı zorunluluğu yoktur (Kılıç Uçmuş 2021).

SONUÇ

Almanya, Arjantin, BAE (Dubai), Hindistan, İngiltere, İtalya, Kanada, Meksika, Yunanistan,

Tayland gibi ülkelerin turist rehberliği eğitim yaklaşımı ve uygulamaları konusunda önde geldiği söylenebilir. Genel olarak dünyada turist rehberliği eğitimlerinde, rehberlik yapılacak bölgelerde eğitim gezileri gibi pratik eğitimlerden ziyade tarih, kültür, mevzuat gibi teorik bilgilerin yer aldığı eğitimlere ağırlık verildiği görülmektedir. Turist rehberi olabilmek için bazı ülkelerde 21 yaş üzeri (örneğin, Arjantin, Fransa ve Mısır) olmak yaş sınırı olsa da genel olarak 18 yaşını doldurmuş olmak yeterlidir. Turist rehberliği ile ilgili sınıflandırmalara bakıldığında genel olarak sertifikalı ve lisanslı, ülkesel ve bölgesel olarak ya da renkli lisans kartları, yıldızlama ile çeşitli sınıflandırılmaların yapıldığı görülmektedir. Bu sınıflandırmalara ek olarak turist rehberliğinde de uzman rehber, yerel rehber, şehir rehberi, müze rehberi, genel ve özel rehber gibi sınıflandırmanın olduğu görülmektedir. Genel olarak ülkelerde uluslararası bir dil niteliğinde olan İngilizceyi turist rehberlerinin bilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Bunun yanında ABD, Çin gibi ülkelerde turist rehberi olma şartı için yabancı dil şartının aranmadığı görülmektedir. Araştırma yapılan ülkelerde genel olarak turist rehberliği mesleğine yönelik olarak kanuni düzenlemelerin olduğu da elde edilen veriler arasındadır. Turist rehberliği mesleğini yerine getirmek için profesyonel eğitimin zorunlu olduğu ülkelerde, eğitim süreleri ülkelere göre değişiklik göstermektedir. Bu çalışmada bütün kıtalarda yer alan ülkelere 26 tane örnek ülke seçilmiş ve bu ülkelerde turist rehberliği mesleğine ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Diğer araştırmacılara araştırmada yer almayan ülkelerdeki (Kıbrıs, Rusya, Japonya, Romanya, Çin, İsrail, Peru, Güney Afrika vb.) turist rehberliği eğitimi ve uygulamalarını incelemeleri önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahipaşaoğlu, H. (2006). *Turizmde Rehberlik*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Aslan, Z. ve Büyükkuru, M. (2015). Türkiye'de Turizm Rehberliği Eğitimi ve Mevcut Durum Analizi. I. *Eurasia International Tourism Congress: Current Issues, Trends and Indicators (EITOC -2015)* (ss. 62-72). 28-30 Mayıs 2015. Türkiye: Konya.

- Asociación de Guías de Turismo de la Ciudad Autónoma de Buenos Aires (2022), <https://www.aguitba.org.ar/que-es-aguitba-2/>, Erişim tarihi: 22 Aralık 2022.
- Association Professionnelle des Guides Touristiques de Montréal (2023), <https://www.apgt.ca/en/tourist-guide/>, Erişim tarihi: 29 Ocak 2023.
- CABA Kanunu (Ley 1264/03- Ciudad Autónoma De Buenos Aires) (4 Aralık 2003). <https://turismo.buenosaires.gob.ar/sites/turismo/files/Ley%201264.pdf>, Erişim tarihi: 29 Kasım 2022.
- Calidad en Educación (2022), <https://cesyt.edu.ar/facultades/turismo-y-hoteler%C3%ADa/tecnicatura-superior-engu%C3%ADa-de-turismo/>, Erişim tarihi: 22 Aralık 2022.
- Carmody, J. (2013). Intensive Tour Guide Training in Regional Australia: An Analysis of The Savannah Guides Organisation and Professional Development Schools, *Journal of Sustainable Tourism*, 21(5): 679-694.
- CAST- Centro Ufficiale Guide e Accompagnatori (2022), www.cast-turismo.it, Erişim tarihi: 11 Aralık 2022.
- CEFAPIT, Confederación de Guías Oficiales de Turismo de España (2022), <https://www.cefapit.com/sobre-cefapit/>, Erişim tarihi: 02 Aralık 2022.
- Certificación de Guía de Turistas (2022), <https://setuesbcs.gob.mx/tramites-y-servicios/certificacion-de-guia-de-turistas/>, Erişim tarihi: 02 Aralık 2022.
- Chowdhary, N. ve Prakash, M. (2008). Tour Guide Training in India: A Comparison of Approach and Content with Other Programs, *Journal of Teaching In Travel & Tourism*, 8: (161-191).
- Cohen, E. (1985). The Tourist Guide: The Origins, Structure and Dynamics of a Role, *Annals of Tourism Research*, 12 (1): 5-29.
- Colegio de Guías de turistas e Interpretes Patrimoniales (2022), <https://www.interpretation-mexico.com/guias-de-turistas>, Erişim tarihi: 02 Aralık 2022.
- Corfu: What is a Tourist Guide? (2022), <https://corfuguidedtoours.com/tourist-guide-everything-you-need-to-know-about-this-ancient-profession/#:~:text=To%20become%20a%20tourist%20guide,a%20part%20of%20the%20course>, Erişim tarihi: 25 Aralık 2022.
- CPET, Centro de Profissionalização e Educação Técnica (2023), <https://www.cpet.com.br/o-que-faz-um-guia-de-turismo>, Erişim tarihi: 05 Ocak 2023.
- Degradation of tourist guide training in Greece (2022), <https://touristguides.gr/en/poxen-en/news/129-degradation-of-tourist-guide-training-in-greece>, Erişim tarihi: 25 Aralık 2022.
- Deveci, B. (2006). Uluslararası Skal Ödülü "Turizm Eğitim Oscarı" Almış Turizm Rehberliği Eğitimi Veren Yükseköğretim Kurumlarının Hizmet Kalitesi Ölçümü: Turizm Rehberliği Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı.
- Dubai Online Tour Guide Program (2022). <https://www.tourguidetraining.ae/mod/page/view.php?id=226>, Erişim tarihi: 29 Kasım 2022.

- Educa Mais Brasil (2023), <https://www.educamaisbrasil.com.br/cursos-e-escolas-tecnicas/tecnico-em-turismo>, Erişim tarihi: 02 Ocak 2023.
- Egypt Tour Guides (2022), <https://www.inside-egypt.com/what-you-get/guides.html>, Erişim tarihi: 02 Aralık 2022.
- El-Sharkawy, O. K., (2007). Knowledge and Skills for Tourist Guides: Evidence from Egypt, *Tourismos: An International Multidisciplinary Journal of Tourism*, 2 (2): 77-94.
- Ergün, B. (2020). Turist Rehberliği Öğretiminde Kalite (Basılmamış Doktora Tezi). Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı.
- Esen, F. ve Gülmez, M. (2017). Turizm rehberliği Eğitimi ve modelleri. İçinde; F.Ö. Güzel, V. Altıntaş ve İ. Şahin (Editörler) *Turist rehberliği araştırmaları öngörüler ve uygulamalar* (ss. 267-289). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Gorenak, M. ve Gorenak, I. (2012). Challenges in Education of Tour Guides and Tour Managers, *Informatologia*, 45 (4): 287-296.
- Government of India Ministry of Tourism (2023), <https://tourism.gov.in/schemes-and-guidelines/guidelines/guidelines-archive>, Erişim tarihi: 02 Ocak 2023.
- GUIDOR, The Dutch National Guides Association (2023), <https://guidor.nl/about-guidor>, Erişim tarihi: 29 Ocak 2023.
- Guia de Turismo (2023), <https://blog.orientu.com.br/profissoes/guia-de-turismo/>, Erişim tarihi: 02 Ocak 2023.
- Guide Touristique (2022), <https://fr.jobted.com/fiche-m%C3%A9tier/guide-touristique>, Erişim tarihi: 02 Aralık 2022.
- Guidelines by the Panhellenic Tourist Guide Federation (2022), <https://www.archaeology.wiki/blog/2013/04/16/how-can-you-be-guided-in-a-place-of-archaeological-or-historical-interest/>, Erişim tarihi: 25 Aralık 2022.
- Güzel, Ö. (2007). Türkiye İmajının Geliştirilmesinde Profesyonel Turist Rehberlerinin Rolü (Alman Turistler Üzerine Bir Araştırma) (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı.
- Institute of Tourist Guiding (2022), <http://www.itg.org.uk/guide-to-guiding/level-2.aspx>, Erişim tarihi: 29 Kasım 2022.
- International Guide Academy (2023), <https://bepaidtotravel.com/tour-guide/>, Erişim tarihi: 02 Ocak 2023.
- International Tour Management Institute (2023), <https://itmitourtraining.com/tour-guide-course/>, Erişim tarihi: 02 Ocak 2023.
- Kanada "By-Law G-2" Turist Rehberliği Düzenlemeleri (1996). <https://www.apgt.ca/wp-content/uploads/2010/02/by-law-G-2.pdf>, Erişim tarihi: 29 Ocak 2023.
- Kaya, A. ve Ergüven, M. (2021). Turist Rehberliğinde Yıldız Sınıflandırması, *Journal of Gastronomy Hospitality and Travel*, 4 (2): 238-241.
- Khornjamnong, B. (2017). Factors Influencing the Performance of Tour Guides in Thailand (Basılmamış Doktora Tezi). England: University of Bedfordshire, Luton.
- Kronenberg, M. ve Szczecinska, J. (2013). Overall Desk Research on Situation of Tourist Guides in Context of Working with People with Intellectual Disabilities and/or Learning Difficulties. *T-GUIDE Tourist Guides For People with Intellectual Disability and/or Learning Difficulties in Europe*, Del. Nr 15 – WP4.
- Litvanya Cumhuriyeti Ekonomi ve Yenilik Bakanlığı Mevzuatı (7 Mart 2019). https://eimin.lrv.lt/uploads/eimin/documents/files/11_2_Gido%20profesin%C4%97s%20kvalifikacijos%20priipa%C5%BEinimo.pdf, Erişim tarihi: 05 Kasım 2022.
- Mason, P.A. ve Christie, M.F. (2003). Tour Guides as Critically Reflective Practitioners: A Proposed Training Model, *Tourism Recreation Research*, 28 (1): 23-33.
- Min, J. C. (2012). A Short-Form Measure for Assessment of Emotional Intelligence for Tour Guides: Development and Evaluation, *Tourism Management*, 33 (1): 155-167.
- Ministry of Tourism, Arts and Culture Malaysia (2022), <https://www.motac.gov.my/en/faqs/tourist-guide-course>, Erişim tarihi: 06 Ocak 2022.
- Mustafa, M. S. A., Azmi, E., Othman, Y., Malib, M. A. ve Mahat, I. R. (2021). Touring the Worthiness of Tourist Guides in Malaysia Today, *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 11(10): 1177- 1190.
- Nederlandse Gidsenorganisatie Guidor (2022), <https://www.feg-touristguides.com/guidor.php#:~:text=Tourist%20Guiding%20is%20NOT%20a,at%20the%20ROCOA%20educational%20institute>, Erişim tarihi: 23 Kasım 2022.
- Olegário Saraiva A. L. ve dos Anjos F. A. (2019). Tour Guide Competencies: A Study of Vocational Programs in Brazil, *Revista Brasileira De Pesquisa Em Turismo*, 13 (3): 36-54.
- Passos Para se Tornar Um Guia de Turismo (2022), <https://www.sebrae.com.br/sites/PortalSebrae/artigos/veja-os-passos-para-se-tornar-um-guia-de-turismo,c1b477edcc081810VgnVCM100000d701210aRCRD>, Erişim tarihi: 30 Aralık 2022.
- Registro de Guías de Turismo (2022), <https://turismo.buenosaires.gob.ar/es/article/registro-de-gu%C3%ADas-de-turismo>, Erişim tarihi: 22 Aralık 2022.
- Rehberler için Sosyal Haklar ve Vergi Tüzüğü (2021) <https://toerismevlaanderen.be/sites/default/files/atoms/files/TEKST%20-%20Leidraad%20social%20en%20fiscal%20statuut%20voor%20de%20gids%202021.pdf>, Erişim tarihi: 09 Aralık 2022.
- Rijal, A. S. (2021). Penggunaan Bahasa dalam Ranah Pariwisata; Studi di Kawasan Taman Nasional Bantimurung Bulusaraung Maros, Sulawesi Selatan, *SASDAYA: Gadjah Mada Journal of Humanities*, 5 (1): 37-51.
- Solmaz, C. (2012). Turizm Politikalarının Oluşturulmasında Turist Rehberlerinin Rolü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Anabilim Dalı.
- Şengel, Ü., Çevrimkaya, M. ve Zengin, B. (2021). The Effect of Professional Expectations of Tour Guiding Students on Their Professional Motivation, *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education*, 29: 100293.

- Tafe Queensland, Tour Guiding Course (2023), <https://tafeqld.edu.au/search-results?searchterm=tour%20guiding®ion=>, Erişim tarihi: 31 Ocak 2023.
- Tanrısever, C., Bektaş, İ., ve Koç, D. E. (2019). Dünyada Turist Rehberliği Eğitimi, *Turist Rehberliği Dergisi (TURED)*, 2 (1): 44-56.
- Temizkan, S. P. (2010). Profesyonel Turist Rehberlerinin Turizm Pazarlamasındaki Rolüne Etkisi Açısından Hizmet İçi Eğitim Seminerleri (*Basılmamış Doktora Tezi*). Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Tetik, N. (2006). Türkiye’de Profesyonel turist rehberliği ve müşterilerin turist rehberliğinden beklentilerinin analizi (Kuşadası Örneği) (*Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*). Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı.
- Thoo, I. (2015). Job Satisfaction among Licensed Tourist Guide in Malaysia (*Basılmamış Doktora Tezi*). Kampar: Universiti Tunku Abdul Rahman, Master of Business Administration.
- Tour Guide in Thailand (2022), https://www.airbnb.com.tr/help/article/1760?_set_bev_on_new_domain=1669158745_NWY4Y2ZhYmU2M2Uw#:~:text=Only%20Thai%20nationals%20who%20are,documents%20can%20be%20found%20here, Erişim tarihi: 27 Aralık 2022.
- Udoyono, B. (2008). *Sukses Menjadi Pramuwisata Profesional*. Bekasi: Kesaint Blanc. Kesaint Blanc: Bekasi.
- United Arab Emirates Ministry of Economy (2022), www.moe.gov.ae/tour-guide-license, Erişim tarihi: 29 Kasım 2022.
- Van den Berg, L. M. (2016). Tourist Guiding Legislation: South Africa, Australia and Canada in a Comparative Perspective (*Basılmamış Doktora Tezi*). South Africa: University of Pretoria.
- Victorian Skills Gateway (2023), <https://www.skills.vic.gov.au/course/details?jt=0&id=SIT30116&to=1&type=course&keyword=Certifi%20cate%20III%20in%20Tourism&ft=1>, Erişim tarihi: 31 Ocak 2023.
- Warokka, M. (2018). *Teknik Memandu Wisata 1 Manado*: Poltek N Manado.
- World Federation of Tourist Guide Associations, What is a Tourist Guide? (2023), <https://wftga.org/about-us/what-is-a-tourist-guide/>, Erişim tarihi: 03 Ocak 2023.
- Yasa, P. G. D. ve Gatrawan, I. N. (2014). *Pengaturan Mengenai Pramuwisata Asing di Bali*. Bali: OJS Universitas Udayana.
- Zettermann, G. D. ve Vergara, L. G. L. (2017). O Guia de Turismo: Uma Abordagem Legal Sobre Uma Profissão No Brasil, *Turismo: Visão e Ação*, 19(1): 185-215.

Dilara Eylül KOÇ

Erciyes Üniversitesi Nevşehir Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu Turist Rehberliği bölümünden mezun oldu (2010). Yüksek lisans derecesini Nevşehir Üniversitesi’nden Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı’ndan (2017), doktora derecesini de Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi’nden Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı’ndan aldı (2022). Turist rehberi olarak çalıştıktan sonra Kastamonu Üniversitesi Turizm Rehberliği bölümünde Araştırma Görevlisi olarak çalışmaya başladı (2016) ve 2023 yılında Doktor Öğretim Üyesi kadrosuna yükseltildi. Halen aynı üniversitede Doktor Öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Temel çalışma alanları turizm rehberliği, kültürel miras ve turizm deneyimidir.

Ortadoğu Mutfak Kültürleri

(*Culinary Cultures of the Middle East*)

Editörler: Sami Zubida – Richard Tapper

Çeviren: Ülkün Tansel

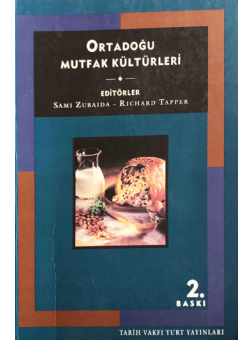
Tarih Vakfı Yurt Yayınları, No: 104

İkinci Baskı

16,5x24 cm., 309 sayfa

İstanbul, 2000

ISBN: 9799753331165

Anahtar sözcükler:

Gastronomi, Mutfak Kültürü,
Ortadoğu, Türkiye, İran, Irak, Suriye,
Suudi Arabistan.

Key words:

Gastronomy, Culinary Culture,
Middle East, Turkey, Iran, Iraq, Syria,
Saudi Arabia.

ÖZ

Geçen sayıda başladığımız kitap tanıtımı yazılarına bu sayıda orijinal başlığı "Culinary Cultures of the Middle East" olan, Türkçeye "Ortadoğu Mutfak Kültürleri" başlığı ile çevrilen kitap ile devam ediyoruz. Sonraki yıllarda "A Taste of Thyme: Culinary Cultures of the Middle East" başlığı altında tekrar yayımlanmış olsa da, çevri, kitabın ilk baskısı üzerinden yapılmış. Kitap, 1992 yılında Londra Üniversitesi Doğu ve Afrika Araştırmaları Okulu'nun (School of Oriental and African Studies) bünyesindeki Yakın ve Orta Doğu Araştırmaları Merkezi (Center for Near and Middle East Studies) tarafından düzenlenen konferansta sunulan bildirilerin gözden geçirilmiş hallerine yer veriyor.

ABSTRACT

We continue with the book introduction articles that we started in the last issue, with the original title of "Culinary Cultures of the Middle East", translated into Turkish with the title of "Ortadoğu Mutfak Kültürleri". Although the book was republished under the title "A Taste of Thyme: Culinary Cultures of the Middle East" in the following years, the translation was made on the first edition of the book. The book includes revised versions of the papers presented at the conference organized by the Center for Near and Middle East Studies at the University of London School of Oriental and African Studies in 1992.

GİRİŞ

Geçen sayıda başladığımız kitap tanıtımı yazılarına bu sayıda orijinal başlığı "*Culinary Cultures of the Middle East*" olan, Türkçeye "*Ortadoğu Mutfak Kültürleri*" başlığı ile çevrilen kitap ile devam ediyoruz. Sonraki yıllarda "*A Taste of Thyme: Culinary Cultures of the Middle East*" başlığı altında tekrar yayımlanmış olsa da, çevri, kitabın ilk baskısı üzerinden yapılmış. Kitap, 1992 yılında Londra Üniversitesi Doğu ve Afrika Araştırmaları Okulu'nun (School of Oriental and African Studies) bünyesindeki Yakın ve Orta Doğu Araştırmaları Merkezi (Center for Near and Middle East Studies) tarafından düzenlenen konferansta

sunulan bildirilerin gözden geçirilmiş hallerine yer veriyor.

Editörlüğünü her ikisi de Ortadoğu kökenli akademisyenler Sami Zubida ile Richard Tapper'in yaptığı bu kitabın ilk baskısı 1994 yılında Londra'da yapılmış. Tarih Vakfı Yurt Yayınları arasında yayımlanan kitabın Türkçe çevirisi ise Ülkün Tansel tarafından gerçekleştirilmiş.

Kitabın tanıtım yazıları incelendiğinde, kitabın bu alanda öncü bir kitap olarak Ortadoğu'nun mutfak kültürlerini çeşitli bağlamlarda inceleyen makalelere yer verdiği ve tarih, sosyoloji, coğrafya, antropoloji ve edebiyat gibi farklı disiplinlerden uzmanlar tarafından hazırlanan çalışmaların

Orta Asya'dan Fas'a kadar geniş bir coğrafyayı kapsadığı vurgulanıyor. Türkçe çevirisinde ise kitabın içeriği şöyle açıklanıyor:

"Varsıl ile yoksulun, farklı etnik kümelerin, kent ile kır sakinlerinin, kadın ile erkeğin, yetişkin ile çocuğun aynı şeyleri yemediğini hep biliriz. Yemek, insanların toplum içindeki konumunun bir göstergesidir. 'Ne yiyorsak oyuz' deyişine şaşmamak gerek. Ne yiyorsak olduğumuzdan dolayıdır ki, insan konumunu belirleyen ayrımların arkasında, çoğu kez, özü, kişiliği ve kişinin değerini belirleyen ayrımlar da saklıdır. Türkiye, İran, Suriye, Mısır, Suudi Arabistan gibi Ortadoğu ülkelerinin birbirinden çok farklı, ama zaman zaman da benzer mutfak kültürleri, bu kitapta sunulan makalelerde çeşitli bakış açılarından inceleniyor. Baklavanın kökeninden, pilav pişirmenin usullerine, bir ulusal Suudi mutfak yaratma çabalarından şarap ve suyun simgesel yönlerine, kokoreçten Ramazan yemeklerine muhteşem bir kültür birikiminin öğeleri çözümleniyor."

Kitabın "Giriş" yazısında editörlerce makalelerin ayrıntılı değerlendirmesi yapılmış. Bu bölümde her bir makalenin alana getirdiği katkı, o konuyla ilgili daha önce yapılmış önemli çalışmalar üzerinde duruluyor ve okurlara makale konusuyla ilgili yol gösterici değerlendirmeler yapılıyor.

Kitap, "Giriş", "Mutfaklar, Yemekler, Kullanılan Malzemeler", "Yemek ve Toplum Düzeni" ve "Sofraların Dili" olmak üzere dört bölümden oluşuyor.

Kitabın "Giriş" bölümünde, editörlerin değerlendirmelerine yer veren yazıya ek olarak iki yazı daha bulunmaktadır. Tony Allan'ın kaleme aldığı "Ortadoğu'da Yiyecek Üretimi" ile Sami Zubaida'nın yazdığı "Ortadoğu Yemek Kültürlerinin Ulusal, Yerel ve Ulusal Boyutları" başlıklı yazı da kitabın "Giriş" bölümünde yer alıyor.

"Mutfaklar, Yemekler, Kullanılan Malzemeler" başlıklı ikinci bölümde altı makale bulunuyor. Bu bölümde Bert Fagner "Kafkaslardan Dünyanın Damına: Bir Mutfak Serüveni", yine Bert Fagner tarafından yazılan "Toplumsal Gerçeklik ve Kurmaca Mutfak: İran ve Orta Asya Yemek Kitaplarında Bir Bakış" ikinci bölümde yer verilen makaleler arasında. İkinci bölümde yer alan diğer yazılar ise şöyle: "Meyhane mi McDonalds mı İstanbul'da Ayak Üstü Yemeğin Evri-

mi" (Holly Chase), "Göçebe Türkler, Katmerli Ekmek ve Baklavanın Orta Asya'daki Kökleri" (Charles Perry), "Ortadoğu Mutfak Kültürüne Pirinç" (Sami Zubaida) ve "El-kışk. Geçmişiy-le Bugünüyle Karmaşık Bir Yemek" (Françoise Aubaile-Sallenave).

Kitabın "Yemek ve Toplum Düzeni" başlıklı üçüncü bölümde beş makale yer alıyor. Bu bölüme Peter Heine "Modern Arap Yemek Kitaplarında Geleneksel Mutfığa Dönüş", Claudia Roden "Ortadoğu'da Musevi Yemekleri", Lanthe MacLagan "Bir Yemen Kasabasında Toplumsal Cinsiyetin Sofraya Yansıması", Mai Yamani "Bana Ne Yediğini Söyle, Sana Kim Olduğunu Söyleyeyim: Mekke Mutfığı ve Sınıflar" ve Christian Bromberger "Kuzey İran'da Yemek Alışkanlıkları ve Kültürel Sınırlar" başlıklı makaleleri ile katkıda bulunmuşlar.

"Sofraların Dili" başlığını taşıyan dördüncü bölümde ise dört makale var. Bu makaleler ve yazarları şu şekilde: "Ortaçağ Arap Mutfak Geleğinde Renk ve Koku" (Manuela Marin), "Kan, Şarap ve Su: Ortadoğulu Müslümanlarda İçkinin Toplumsal ve Simgesel Yanları" (Richard Tapper), "Mayalı Yiyecekler: Fas'ta Ramazan" (Abdelhai Diouri) ve "Arap Yazınında Yemek ve Göstergebilim" (Sabri Hafez).

Kitapta ayrıca genel bir kaynakça bölümü ile dizin de yer alıyor.

DEĞERLENDİRME

Türkiye'de gastronomi kavramının ve çalışmalarının henüz yaygın olmadığı bir dönemde Türkçeye çevrilen bu kitapta, Türk mutfağının da içinde ve etkisinde olduğu bir coğrafyanın mutfak kültürlerini inceleyen makaleler yer alıyor. Bu yönüyle kitabın Türkçeye kazandırılması literatüre önemli bir katkıdır. Aslına bakılırsa 1980 ve kısmen de 1990'larda Türkiye'de mutfak ve yemek kültürleri üzerine kayda değer uluslararası boyutta toplantılar yapılırken, son yirmi-yirmi beş yılda bu tür çalışmaların ve etkinliklerin zayıf kaldığını, üstelik üniversitelerdeki gastronomi ve aşçılık ile ilgili bölümlerin sayısal olarak epeyce artmasına rağmen söylemek durumundayız. Otuz yıl önce gerçekleştirilen bir toplantının metinlerini içerse de, kitabın günümüzde gastro-

Kitap Tanıtımı

nomi ve mutfak sanatları alanlarında çalışmalar yapacaklara yön ve vizyon verecek bir içerikte olduğunu düşünüyorum.

Nazmi KOZAK, Prof. Dr., Emekli öğretim üyesi, P. K. 109, 06444 Yenışehir, Ankara

E-posta: nazmi.kozak@gmail.com

ORCID: 0000-0002-0859-8874

Nazmi KOZAK

Afyon'da doğdu. İlkokulu Sultandağı'nda Yeşilçiftlik İlkokulu'nda, ortaöğrenimini ise Yeşilçiftlik Ortaokulu'nda ve Sultandağı Lisesi'nde tamamladı. Çocukluk ve gençlik dönemlerini Sultandağı'nda geçirdi. Daha sonra Çukurova Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu'ndan mezun oldu (1986). Hacettepe Üniversitesi, İşletme Ana Bilim Dalı Turizm İşletmeciliği Yüksek Lisans Programı'nı (1991), Dokuz Eylül Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği Doktora Programı'nı tamamladı (1996). Başkent Üniversitesi'nde yardımcı doçent kadrosuna atandı (1998). Doçent unvanını aldı (2006). Anadolu Üniversitesi'nde profesörlük kadrosuna atandı (2011). Anadolu Üniversitesi'nden emekli oldu (2022).

EuroCHRIE 2022 Konferansı'nın Ardından

Observations on the EuroCHRIE 2022 Conference

H. Kader ŞANLIÖZ-ÖZGEN

Özyeğin Üniversitesi
Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu

Anahtar sözcükler:

Akademi-sektör işbirliği, otelcilik eğitimi, CHRIE, yenilikçilik, girişimcilik, Hollanda

Key words:

Academy-sector cooperation, hospitality education, CHRIE, innovation, entrepreneurship, Netherlands

ÖZ

EuroCHRIE, dünya çapında 150'den fazla ülkede otelcilik, turizm ve etkinlik alanlarında görev yapan akademi ve sektör mensuplarının üye olduğu uluslararası CHRIE örgütünün Avrupa'daki kuruluşu olarak her yıl güz döneminde uluslararası bir konferans düzenlemektedir. Konferans, otelcilik, turizm, etkinlik ve mutfak sanatları alanlarında eğitimin geleceğini şekillendirme odaklı bir etkinliktir. EuroCHRIE 2022, "Yenilikçilik ve Girişimcilikte Başarı" teması ile Wittenborg Uygulamalı Bilimler Üniversitesi'nin ev sahipliğinde Hollanda'nın Apeldoorn şehrinde 24-27 Ekim 2022 tarihlerinde düzenlendi. Toplam 56 bildiri ve 19 poster sunumu gerçekleştirildi. EuroCHRIE 2023 "Gerçeklikleri Değiştirmek ve Yeni Fırsatlar" temasıyla Viyana Yönetim ve İletişim Uygulamalı Bilimler Üniversitesi ev sahipliğinde gerçekleştirilecek.

ABSTRACT

EuroCHRIE, the European branch of the CHRIE, the association of academic and sectoral partners from 150 countries in the fields of hospitality, tourism, and events management, holds an international conference in autumn every year. The conference focuses on new horizons to shape the future of education in hospitality, tourism, events and culinary arts. EuroCHRIE 2022 hosted by the Wittenborg University of Applied Sciences, took place in Apeldoorn, the Netherlands between 24 - 27 October 2022 with theme of "Thrive on Innovation and Entrepreneurship". A total of 56 papers and 19 posters were presented. EuroCHRIE 2023 will happen in Austria with the theme of "Changing Realities and New Opportunities" to be hosted by the University of Applied Sciences for Management and Communication Vienna.

EuroCHRIE, dünya çapında 150 ülkeden otelcilik, turizm ve etkinlik yönetimi alanlarında görev alan öğretim üyeleri ile endüstri paydaşlarının üye olduğu CHRIE uluslararası örgütünün Avrupa merkezi kuruluşu olarak her yıl sonbahar döneminde uluslararası bir konferans düzenlemektedir. EuroCHRIE 2022 konferansı, pandemi dönemindeki iki yıl boyunca gerçekleştirilen çevrim içi etkinliklerden sonra 2022 yılında Hollanda'nın Apeldoorn şehrinde Wittenborg Uygulamalı Bilimler Üniversitesi ev sahipliğinde 24-27 Ekim 2022 tarihleri arasında yüz yüze olarak düzenlendi. Ana konusu otelcilik, turizm, etkinlik yönetimi ve mutfak sanatları alanlarındaki eğitimin geleceği olan konferansın bu yılki teması "Yenilikçilik ve Girişimcilikte Başarmak" olarak belirlendi. Bu kapsamda konferansta bildiriler; yönetim, yeni teknolojiler, kültür, eğitim, araştırma yöntemleri, sürdürülebilirlik ve etik, COVID-19 karşısında dirençlilik ve

genel konu başlıkları altında kabul edildi. Konferans kapsamında 56 bildiri ve 19 poster sunumu gerçekleştirildi.

Konferansın ilk günü üç çalıştay düzenlendi. İlk olarak *Smith Travel Research* uluslararası otelcilik danışmanlık firması tarafından düzenlenen dünya ve Avrupa'daki son turizm eğilimlerinin değerlendirildiği oturum gerçekleştirildi. Ayrıca doktora öğrencileri ve genç araştırmacılar için yüksek etkili dergilerde yayın yapma ve akademik kariyer olanaklarının tartışıldığı oturumlar yer aldı. Konferans boyunca Hollanda otelcilik yükseköğretim kurumlarının eğitimin sorunları ve gençlerin sektörde sürdürülebilir kariyer yürütmeleri için sektörün üstlenmesi gereken sorumluluklar, gelişen teknolojiler doğrultusunda eğitimin geleceği, sektördeki gelişmelerle ilgili panel konuşmaları düzenlendi. Bununla birlikte "Otelcilik ve Turizmde

Kadın Girişimciliği”, “Etik Olarak Anlamlı Yeme Deneyimi”, “Günümüzün Sınıfta Değerlendirmeyi Geliştirme”, “Mutfak Deneyimi Yönetimi”, “Konuk Beklentileri ve Gerçeklik”, “Dinamik ve Çalkantılı Otelcilik Endüstrisinde Çoklu Kimlikler Arasında Gezinmek: LEGO Ciddi Oyun”, “Otelcilik Araştırmaları ve Kamu Politikası: İki Ayrı Dünya mı? Belki de Değil?”, “Otelcilik Endüstrisindeki Yenilikçi Çalışmalarda Yetenek Yönetimi”, “Akıllı Otelcilik Tekerleği: Akıllı Otelcilik İçerikleri Geliştirmeye Yönelik Pratik bir Araç” ve “Lisans Programlarındaki Öğrenci Araştırmaları için Eğitimsel Öğrenme ve Katılım Kaynakları Yaratma” başlıklı etkileşimli ve deneyimsel oturumlar düzenlendi. Konferans boyunca ayrıca üç CHRIE konferansları süresince zincir olarak bütüncül şekilde, çeşitli ülkelerden araştırmacıların katıldığı, *Journal of Hospitality and Tourism Research* dergisi editör ekibi himayesinde düzenlenen 2022 CHRIE Küresel Araştırma Maratonu oturumlarında, seçilen akademik araştırmalarla ilgili çalışmalar da yürütüldü.

Konferansın ikinci günü akşamı Apeldoorn Belediye Başkanı tarafından düzenlenen kokteyl etkinliği sonrasında şehrin belirlenen restoranları kapsamında şarap ve tadım sunumlarından oluşan akşam yemeği düzenlendi. Son gün akşamı düzenlenen gala yemeğinde, konferans kapsamında verilen ödüller sahiplerine takdim edildi. EuroCHRIE başkanları tarafından verilen yaşam boyu hizmet özel ödülüne, 2011-2012 yılları arasında EuroCHRIE başkanlığı da yapmış olan Cesar Ritz Colleges’da öğretim görevlisi olarak görev yapan Susan Fournier layık görüldü. Paul Bocuse Enstitüsü sponsorluğunda verilen en iyi araştırma bildirisi ödülü, Pennsylvania Devlet Üniversitesi’nden Shanshan Bao ve Philip Jolly tarafından sunulan

“Can leader gender role identities influence employee innovation behavior? The proactive motivation perspective (Liderin cinsiyet rolü kimliği çalışanların yenilikçilik davranışlarını etkiler mi? Proaktif motivasyon yaklaşımı)” başlıklı çalışmaya verildi. En iyi poster ödülü ise, Breda Uygulamalı Bilimler Üniversitesi’nden Veerle Rengelink tarafından sunulan “The men behind the syndrome: Exploring the managerial role of hotels on the mental state of young male professionals who are experiencing the impostor syndrome (Sendromun arkasındaki erkekler: Kimlik hırsız sendromu yaşayan genç erkek profesyonellerin otellerdeki yönetsel rollerinin keşfi)” başlıklı çalışma tarafından kazanıldı. Galada ayrıca EuroCHRIE 2023 konferansının 3-6 Ekim 2023 tarihleri arasında “Değişen Gerçeklikler ve Yeni Fırsatlar” temasıyla Viyana Üniversitesi ev sahipliğinde Avusturya’da düzenleneceği duyuruldu.

KAYNAKÇA

EuroCHRIE. (2022). *Abstracts, Papers and Lecturers Lounge*, https://eurochrie.org/2022/wp-content/uploads/2022/10/ABSTRACT-PAPERS-LECTURERS-LOUNGE_2022-14.10.2022.pdf, Erişim tarihi: 12 Aralık 2022.

EuroCHRIE. (2022). *Awards*, <https://eurochrie.org/2022/awards/>, Erişim tarihi: 12 Aralık 2022.

EuroCHRIE. (2022). *Posters*, <https://eurochrie.org/2022/posters/view/>, Erişim tarihi: 12 Aralık 2022.

H. Kader Şanlıöz-Özgen, Dr. Öğretim Üyesi, Özyeğin Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Otel Yöneticiliği Bölümü, Nişantepe mahallesi, 34794, Çekmeköy, İstanbul.

E-posta: hksanlioz@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5865-7553

Hanım Kader ŞANLIÖZ-ÖZGEN

Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Turizm İşletmeciliği ve Savoie Üniversitesi Akademik Turizm Enstitüsü Turizm Bölümü mezunudur (2000). Yüksek lisans derecesini Akdeniz Üniversitesi İşletme Dalı’ndan (tezsiz 2005; tezli 2012), doktora derecesini Dokuz Eylül Üniversitesi Turizm İşletmeciliği Dalı’ndan aldı (2018). Özyeğin Üniversitesi Otel Yöneticiliği Bölümü’nde öğretim görevlisi olarak çalışmaya başladı (2013). Akademik deneyiminden önce Antalya ve İzmir’de beş yıldızlı otellerde önbüro, misafir ilişkileri ve pazarlama bölümlerinde çoğunluğu yöneticilik olmak üzere profesyonel deneyime sahiptir. Halen Özyeğin Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu Otel Yöneticiliği Bölümü’nde Doktor Öğretim Üyesi olarak görev yapmaktadır. Temel çalışma alanları, konaklama deneyimi, otel işletmelerinde pazarlama, otellerde gelir yönetimi, otellerde mükemmellik ve otelcilik eğitimidir.

Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, altışar aylık dönemlerde (Bahar ve Güz) yayınlanır ve merkezi, Ankara'dır. Dergide turizm ve ilgili/ilışkili dallarını ilgilendiren konularda hazırlanmış makaleler yayımlanır. Derginin yayıncısı, editörü ve editörler kurulu yazarların belirtmiş olduğu görüş ve düşünceler ile doğabilecek etik ihlallerinin sorumluluğunu kabul etmekle yükümlü olmayıp, dergide yer alan makale ve yazıların sorumluluğu yazarına/yazarlarına aittir. Dergiyeye, Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi şeklinde atıf yapılmalıdır.

Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi'nin yayın politikası; uygulamalı ve derleme türü (meta-analiz çalışmaları model önerileri olgu sunuları ve tartışmalar vb.) çalışmaları yayımlamak ve turizm literatürünün geliştirilmesine katkıda bulunmaktır. Dergiyeye gönderilen bütün makaleler editörler kurulu denetimine alınır kabul görmesi durumunda yayımlanır. Makale değerlendirme sürecini daha verimli kullanabilmek ve derginin bilimsel olma kalitesini daha da yükseltmek için yazarların aşağıda belirtilen yazım kurallarına uymaları önerilir.

MAKALE İNCELEMESİ: Dergiyeye yayımlanması amacıyla önerilen makaleler en az iki hakem tarafından değerlendirmeye tabi tutulur hakemlerin önerilerine dikkate alınır ve istenilen düzeltilmeler yerine getirilmesi koşuluyla yayımlanır. İstenilen şablona ve önerilere bağlı kalınarak hazırlanan ve gönderilen makaleler işleme konulur.

MAKALE TESLİMİ: Makalelerin e-posta ortamında gönderilmesi tercih edilmelidir. Belirtilecek bilgiler arasında yazarın adı-soyadı ve akademik derecesi telefon ve faks numaraları ile e-posta adresini içeren bilgilerin yer almasına dikkat edilmelidir. Gönderilecek olan makaleler daha önce herhangi bir basılı veya sanal bir ortamda yayımlanmamış olmalıdır.

Bildirilerin makale olarak sunulması: Bununla birlikte daha önce herhangi bir kongrede bildiri olarak sunulmuş bir çalışmanın makale halinde önerilmesi aşamasında şu konulara dikkat edilmelidir: a) Öncelikle daha önce bildiri olarak sunulan metin ile makale halinde sunulan metnin aynı olmaması gerekmektedir. b) Bildiri olarak sunulan çalışmadan olan farklı olan yönler ayrıca belirtilmelidir. c) Bildiri olarak sunulan çalışmanın yayımlanmış (veya sunulmuş) örneği makalenin dergiyeye önerilmesi aşamasında gönderilmelidir.

MAKALELERİN GÖNDERİLECEĞİ ADRES:

Doç. Dr. Çağıl Hale ÖZEL, Anadolu Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Yunus Emre Kampusu, 26470 Eskişehir.

Tel: (0222) 335 05 80/2124

Faks: (0222) 335 66 51

E-posta: chkayar@anadolu.edu.tr

Online ortamda makale önerme: Dergiyeye şu adresi kullanarak online ortamda da makale önerisinde bulunabilirsiniz:

Not: Makale gönderilirken aşağıdaki adres ziyaret edilerek elde edilecek Telif Hakkı Devir Belgesi onaylanarak gönderilmelidir.

<http://www.anatoliajournal.com/copyright.pdf>

MAKALE BAŞLIĞI: Okuyucunun makale ile ilk olarak amacını açıkça ifade edebilen bir başlık aracılığıyla ilişki kurduğu akıldan çıkarılmamalıdır. Bu nedenle başlığın makalenin amacını ve sınırlarını tam olarak anlatabilen bir içerikte olmasına dikkat edilmelidir. Dolayısıyla makale başlığının çok uzun olmamasına dikkat edilmelidir. Dolayısıyla makale başlığının çok uzun olmamasına dikkat edilerek makalede anlatılan çalışmayı içermesi sağlanmalıdır. Başlığın; sekiz sözcüğü ya da boşluklar dahil 50 karakteri geçmemesine özen gösterilmelidir.

ÖZ: Her makalede Türkçe ve İngilizce dillerinde hazırlanmış öz bulunmalıdır. Bilindiği gibi öz makalede önemsiz ayrıntıların atlanarak ana noktaların belli bir anlam içerecek şekilde kısaca ifade edilmesidir. Öz, en az 140, en fazla 150 sözcüğü geçmeyecek şekilde hazırlanmalıdır. Genel olarak özün hazırlanmasında; çalışmanın konusu amacı hazırlama yöntemi veri derleme aracı/araçları ve teknikleri örnekleme analiz biçimi ve sonuçlara ilişkin açıklamalar yer almalıdır.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Bilindiği üzere, yayımlanan makalelere yer veren indeks ve öz (abstract) veri tabanlarında anahtar sözcükler makalelere ulaşımı kolaylaştırır. Veri tabanları üzerinde yapılacak taramalardan rasyonel sonuçların alınabilmesi için anahtar sözcüklerin doğru verilmiş olması önemlidir. Anahtar sözcük sayısı altı ile sınırlandırılmalıdır. Sıralanma şekli inceleme konusu olan konunun yer aldığı disiplinden başlayıp daha ayrıntılı olan konulara doğru olmalıdır. Çalışmanın uygulandığı coğrafî alan/bölge en sonda yer almalıdır.

GİRİŞ: Giriş bölümünün amacı çalışmanın genel bir tespitini ve analizini yapmaktır. Çalışmanın amacı aşamaları bölümleri işlenen düşünceler net ve bütünlüklü olarak kısaca özetlenerek okuyucuya aktarılmalıdır. Konunun ne olduğu araştırmanın niçin yapıldığı hangi bölümlerde nelerin söz konusu edildiği gibi soruların yanıtları yer almalıdır. Bu sorular arasında var olan bir sorunu ortaya koymak bir soruna çözüm getirmek herhangi bir konuyla ilgili literatüre katkıda bulunmak gibi amaçlar bulunabilir. Bu bölümde konu ile ilgili literatür taramasına ve araştırma yöntemine yer verilmemelidir. Giriş kısmının 500 sözcüğü geçmemesine özen gösterilmelidir.

KURAM: Bu bölüme "konu" da denilmektedir. Bu bölümde çalışmanın dayandığı kuramsal çerçeveye yer verilir. Böylelikle hazırlanan makalenin hangi alan üzerine hazırlandığı açıklanır. Bu bölümle ilgili anlatımlar söz konusu çalışmaya açılım sağlayan kuramsal çerçeve ile sınırlı tutulmalıdır. Kuram bölümü araştırmanın dayandığı alan ve konu ile bağlantılı olmak üzere en fazla 800 sözcük olmalıdır. Yazar/yazarlar isterse giriş ile kuram ve ilgili çalışmalar bölümlerini "Giriş" bölümü kapsamında tek bir başlık altında da hazırlayabilir.

İLGİLİ ÇALIŞMALAR: Bu bölümde makale konusuna giren alanda daha önce gerçekleştirilmiş benzer araştırmalara yer verilir. İlgili çalışmalar bölümüne çeşitli yazarlar literatür (alanyazın) taraması örneğinde olduğu gibi farklı isimler verebilmektedir. Söz konusu araştırmalarda hangi konuların hangi yöntemle incelendiği hangi sonuçlara ulaşıldığı vb. konulara kısaca burada değinilir. Ayrıca makalenin ilgili alana getirdiği katkının belirlenmesi açısından da ilgili çalışmalara yer verilmesi önemlidir. Makale yazarı ilgili alanda var olan hangi boşlukta bilime katkıda bulunduğunu ortaya koyabilmesi için ilgili çalışmalar bölümünün eksiksiz bir şekilde hazırlanması gerekmektedir.

YÖNTEM: Bu bölümde, şimdiki kadar yapılan açıklamaların ışığında var olan veya olduğuna inanılan sorunun ve çözümünün ortaya konulabilmesi için yürütölen araştırmaya ait bilgiler açıklanır. Çalışmada kullanılacak yaklaşımlar ve yöntemin tam bir betimlemesi yapılır. Bu bilgilerin verilmesinin esas amacı kullanılan yöntemin izlenmesi ile bir başka araştırmacının ayısını tekrarlamasına olanak tanınmasıdır. Bu nedenle yöntem bilimsel bilginin temeli olan tekrar edilebilirlik koşulu için yeterli açıklıkta anlatılmalıdır. Bu bölümde ayrıca, anakütlenin özellikleri, bilgi toplama tekniği, niçin bu veri toplama tekniğinin tercih edildiği, tekniğin avantajlı ve dezavantajlı yönlerine ilişkin açıklamalar yer alır. Araştırmada veri derlemede kullanılan aracın geliştirilme aşamaları ve içeriği gibi konular olabildiğinde ayrıntılı bir şekilde açıklanır. Araştırma alan araştırma tekniklerinden biri ile gerçekleştirilmiş ise seçilen örnekleme tekniği ve bu tekniğin tercih edilme nedenleri açıklanır. Çalışma, "toplubakış makalesi (veya derleme)" yani literatür incelemesi içeriğinde hazırlanmış ise, yöntem bölümünde açıklanan konular dikkate alınmayabilir.

ANALİZ VE BULGULARIN YORUMLANMASI: Yöntem ile ilgili açıklamaların ardından araştırmanın esasını teşkil eden verilerin analizinin yapıldığı bölüme sıra gelir. Elbette ki analiz bölümü veri derlemeye dayalı olan araştırmalar için geçerlidir. Derleme (toplu bakış) türü makalelerde analiz bölümü genellikle bulunmaz. Buradaki açıklamalar genel olarak alan araştırma teknikleri ile derlenen verilerin analizi üzerine yapılmaktadır. Analiz çeşitidinin seçimi, istatistiksel testler, güven aralığı, istatistiksel testlerin tercih edilme nedeni vb. noktalar bölümün giriş kısmında açıklanır. Bunlar yapıldıktan sonra sıra bulguların yorumlanması gelmiştir. Bulguların yorumlanması bölümünde ise verilerin analizi ile elde edilmiş bulguların sunumu yapılır. Bulgular araştırma sorularına başka deyişle hipotezler ile değerlendirilerek organize edilir. Hipotezlerin ışığında veriler incelenir ve yorumlanır. Bulguların hipoteze uygunluğu değerlendirilir. Sunum biçimi; tablo, grafik veya şekillerden biri veya birkaçı ile gerçekleştirilebilir. İstatistiksel analiz sonuçlarının sunumu da bu bölümde yer alır. Bulguların yorumlanması bölümünde bulguların tekli ikili veya çoklu tablolar biçiminde istatistiksel testlerin sonuçları ile birlikte sununun tercih edilmesi yerinde olacaktır. Böylelikle hangi testin hangi veriler üzerine uygulandığına ilişkin bilgiler daha açık bir şekilde anlaşılır. Bulguların yorumlanması bölümünde örnekleme ilişkin genel bilgiler (demografik veriler) araştırmadan elde edilen bilgiler olmak üzere iki aşamada sunulmalıdır. Araştırmadan elde edilen bulgular ise kendi arasında bir veya birkaç aşamalı olarak sunulabilir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus makalede gereğinden fazla kullanılan açıklamaları tablolar ile boğmamaktır. Mümkün olduğuca tablolar birleştirilmeli ya da araştırma amacı/sorunu ile doğrudan ilgili olmayan tablolar kullanılmamalıdır. Ayrıca genel bilgilerin tek bir tablo halinde sunulmasında yarar vardır. Tablo sayısı, kesinlikle 5-6'yı aşmamalıdır. Bu sayıyı aşan ve yer verilmesinin çalışmanın eksik açıklanacağının düşünlüdüğü durumlarda, makaleyi dergiyeye önermeden önce, dergi editörü ile irtibat kurulmalıdır.

SONUÇ: Makaleden elde edilen sonuçların özetlendiği gerektiği durumlarda genellemelerin yapıldığı bölümdür. Bu bölüm ele alınan sorunun kısa bir tekrarı ile başlamalı ve bunu elde edilen sonuçların kısa bir özeti izlemelidir (uygulamalı çalışmalar için). İfadeler kısa ve öz olmalıdır. İlgili literatüre yapılan olası bilimsel katkı da burada kısaca özetlenmelidir. Sonuç bölümündeki açıklamaların 400 kelimeyi geçmemesine dikkat edilmelidir.

DEĞERLENDİRME: Sonuçtan sonra yer alan bu bölümde daha sonra bu alana ilgili araştırmalarda bulunacak olanlara yol gösterici açıklamalar yapılır. Olası araştırmacılara bu alanda hangi konuların araştırılması gerektiği, araştırmalarda hangi konulara dikkat edilmesi gerektiği gibi açıklamalarda bulunulabilir. Değerlendirme bölümünün hazırlanması zorunlu olmayıp ancak yukarıdaki açıklamalar doğrultusunda hazırlandığında diğer araştırmacılara yol gösterici olacağı da kuşkusuzdur.

TEŞEKKÜR: Bu bölümde; yazar/lar çalışmanın hazırlanması sürecinde yardım almış oldukları kişilere; çalışmaya parasal destek sağlayan kişi kurum ya da kuruluşlara; ya da verilerin kullanılmasına izin veren kişi kurum ya da kuruluşlara teşekkür edebilir. Bu not çalışma metninin bitiminde ama referanslardan önceki kısımda yer almalıdır.

DİĞER BİLGİLER: Ek olarak gönderilen bir makalenin sağlıklı bir hakem denetiminden geçmesi ve “makale değerlendirme” aşamasının kısa sürede sonuçlanması için makale dilinin Türkçe kuralları ile bilimsel anlatım standartlarına uygun ve yapılan görgül çalışmaların sonuçları güvenilir olmalıdır. Bu konuda gerekiyorsa uzman akademisyenlerden yardım alınmalıdır. Makalede toplam sözcük sayısının 5000’den fazla olmamasına özen gösterilmelidir (ana metin referanslar ve tablo-şekiller dahil). Yazılarda Türk Dil Derneği’nin yazım kılavuzu temel alınmalı yabancı sözcükler yerine olabildiğince Türkçe sözcükler kullanılmalıdır. Konu ile ilgili uluslararası literatürde yer edinmiş teknik kavramların metin içinde yer aldığı ilk yerde yabancı dildeki karşılığı parantez içinde verilmelidir.

REFERANS VERME: Sadece metin içerisinde belirtilen çalışmalara ‘kaynakça’ kısmında yer verilmelidir. Bu bölümde eksik (metinde belirtilmiş ancak ‘kaynakça’ kısmında yer almayan) ya da fazla (metin içerisinde belirtilmemiş ancak ‘kaynakça’ kısmında yer alan) kaynak isimlerine yer verilmemesine özen gösterilmelidir. Kaynaklar yazarların soyadına göre alfabetik sıra ile verilmelidir. Türkçe ile yabancı kaynaklar ya da makaleler ile kitaplar için ayrı bir sınıflandırma yapmadan tek bir liste oluşturulmalıdır.

Metin içerisinde: İlgili çalışmalara yapılacak atıflarda yazarların soyadları ve yayın tarihi kullanılır. Örneğin;

Dener (1996) ...

Dener’e (1996) göre....

Uysal ve Crompton (1985)....

Uysal ve Crompton’a (1985) göre....

Yazar sayısı üçten fazla olan eserlere metin içerisinde yapılacak atıflarda sadece ilk yazarın soyadı yazılarak sonrakiler (vd) şeklinde belirtilecektir. Örneğin;

Timur vd. (2000)

Timur ve arkadaşları (2000)

(Timur vd. 2000).

(Timur ve arkadaşları 2000).

Parantez içerisinde cümle sonunda birden fazla esere atıfta bulunuluyor ise, kaynaklar yayın tarihi sırasına göre verilmelidir (en eskiden en yeniye doğru). Örneğin;

(Dener 1996; Uysal 1998; Morrison 2002) gibi.

KAYNAKÇA DÜZENİ: Atıf yapılan bütün kaynaklar cilt, sayı ve sayfa numarasının tümünü kapsmalıdır. Kaynakların listesine çalışmanın sonunda ve aşağıdaki şekilde gösterildiği gibi yazarların soyadı sırasına göre yer verilmelidir. Kaynakça bölümünde yer alacak kaynak sayısı en az 20 en fazla 40 olmalıdır. Daha az veya daha fazla sayıda kaynak gösterenlerin çalışmaları değerlendirilmeye alınmayacaktır.

Sürelili Yayınlar / Dergiler:

Yücelt U. ve Marcella M. (1996). Services Marketing in the Lodging Industry: An Empirical Investigation, *Journal of Travel Research*, 34 (4): 32- 38.

Kitaplar:

Witt E. S. ve Witt C. A. (1992). *Modelling and Forecasting in Tourism*. Londra: Academic Press.

Kitap Bölümleri:

Uysal M. ve Hagan L. A. R. (1992). Motivations of Pleasure Travel and Tourism. İçinde; M. Khan M. Olsen ve T. Var (Editörler) *VNRs Encyclopedia of Hospitality and Tourism* (ss. 798-810). New York: Van Nostrand Reinhold.

Tez Çalışmaları:

Timur A. (1978). Turizm Fiyat Enflasyon İlişkileri (*Basılmamış Doktora Tezi*). İzmir: Ege Üniversitesi İşletme Fakültesi.

İnternetteki Makaleler:

Elektronik Reference Formats Recommended by the American Psychological Association. (19 Kasım 1999). Washington DC: American Psychological Association <http://www.apa.org/journals/webref.html> adresinden alınmıştır (Ziyaret tarihi: 13.11.2016).

İnternette diğer tür doküman ve bilgilere atıfta bulunulması durumunda <http://www.apa.org/journals/webref.html> adresinde yer alan Elektronik Reference Formats Recommended by the American Psychological Association başlığı altındaki açıklamalar dikkate alınmalıdır.

Kaynakça gösterme ile ilgili dikkat edilmesi gereken bazı konular: a) Yayınlar için kent ismi verilecek ise, ilgili kentin Türkçe yazılışına yer veriniz (London yerine Londra gibi). b) Basım sayıları için de Türkçe açıklamaya yer veriniz (First Edition yerine Birinci Baskı gibi). c) Kitaplar içerisinde yer alan bölüm yazıları için “in” yerine “içinde” yazınız. d) Lütfen kaynak gösterimindeki ayrıntılara dikkat ediniz.

TABLO ŞEKİL VE FOTOĞRAFLAR: Makale ile ilgili diğer bütün ekler özenle hazırlanmalı ve metin içerisinde yer almalıdır. Tablolar ana metine atıf yapılmadan anlaşılır bir şekilde olmalı tablo başlığının yanı sıra kolonlar için de başlık verilmelidir. Çok uzun ya da çok geniş tablolardan kaçınılmalıdır. Bir makale önerisinde en fazla beş tabloya yer verilmelidir. Çok gerekli olmayan hallerde demografik veri içerikli tablolara yer verilmemelidir. Bu sınırı aşan ve makaleyi tablolara dolduran çalışmalar değerlendirmeye alınmayacaktır. Şekil ve grafikler sade olmalı ve başlık içermelidir.

BAZI ETİK KONULARI: Zaman zaman turizm alanında da bilim etiği ihlalleri ortaya çıkabilmektedir. Akademik alandaki bir kurumda görevli olsun veya olmasın, bilerek veya bilmeyerek yapılan bazı etik ihlalleri yıllar sonra bireylerin önüne gelebilmekte ve vahim sonuçları olabilmektedir. O nedenle, Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi’ne önerilecek makalelerin hazırlanması ve önerilmesinde; “intiha”, “dilimleme”, “uydurma (fabrikasyon)”, “çarpıtma”, “destek belirtme”, “yazarlıkla ilgili konular (yazar adı belirtme, yazarlık sıralaması, yazarlık hakkı, vs.)” ve diğer bilim etiğinde uyulması gereken hususlara uyulmasında gerekli özenin gösterilmesini bekliyoruz.

YAZARLARIN ÖZGEÇMİŞ VE FOTOĞRAFLARI: Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi’nin Yıl 27, Sayı 1 sayısından itibaren yazarların özgeçmiş ile fotoğraflarına yer verilmeye başlanmıştır. Yazarların aşağıdaki özgeçmiş şablonuna göre hazırlayacakları özgeçmişleri ile yüksek çözünürlüklü olarak taranmış bir fotoğraflarını makaleyi önerirken göndermeleri gerekmektedir.

Özgeçmiş hazırlama şablonu:

..... Üniversitesi Fakültesi/Yüksekokulu’ndan (var ise bölüm de belirtilmeli) mezun oldu (YIL). Yüksek lisans derecesini Üniversitesi’nden dalından (YIL), doktora derecesini de Üniversitesi’nden dalından aldı (YIL). Üniversitesi’nde çalışmaya başladı (YIL) (Üniversite dışında başka kurum veya kuruluşlarda çalışılmış ise, burada sırasıyla belirtilmeli). (Var ise) Doçentlik unvanını alanında aldı (YIL). (Var ise) Profesörlüğe Üniversitesi’nde yükseltildi (YIL). Halen Üniversitesi Fakültesi/Yüksekokulu’nda görev yapmaktadır. Temel çalışma alanı/ları,’dir.